

A HAZÁÉRT ÉS A SZABADSÁGÉRT

*Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről,
koráról és emlékezetéről*

X 1956 10

A HAZÁÉRT ÉS A SZABADSÁGÉRT
TANULMÁNYOK II. RÁKÓCZI FERENC RÓL,
KORÁRÓL ÉS EMLÉKEZETÉRŐL

Szerkesztette
Miklós Péter

BELVEDERE
AMERIDIONALE

Szeged
2013

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001072546

A kötet megjelenését támogatták:

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
Rákóczi Szövetség szegedi csoportja
Nemzeti Kulturális Alap

© A szerzők és a szerkesztő, 2013

© Belvedere Meridionale, 2013

ISBN 978-615-5372-02-5

Kiadta a Belvedere Meridionale

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

www.belvedere.meridionale.hu

Felelős kiadó: dr. Szegfű László

Kiadóvezető: dr. Jancsák Csaba

Megjelent 2013-ban, Szegeden

Tipográfia és tördelés: Fazekas Gábor

Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda Bt.

6794 Üllés, Mező Imre u. 7.

Felelős vezető: Szabó Erik

X 195610

TARTALOM

Bevezetés (Miklós Péter).....	7
Czigány István.....	9
Felső-Magyarország és a Tiszántúl társadalmának militarizációja a hajdútelepítésekől a Rákóczi-szabadságharcig 1606–1703	
Tóth Sándor László	29
II. Rákóczi Ferenc bácska–szegedi hadjárata 1704 nyarán	
Mészáros Kálmán	41
Egy szegedi törzstiszt II. Rákóczi Ferenc hadseregében <i>Szűcs Farkas alezredes vázlatos életrajza</i>	
Bagi Zoltán.....	53
A császári-királyi hadsereg létszáma az 1709. évi hadjáratban	
Nagy Miklós Mihály	65
A Kárpát-medence ölelésében. <i>(A Rákóczi-szabadságharc földrajzi kérdései)</i>	
Gulyás László	75
Szerb etnoregionalista törekvések a 17–18. század fordulóján, különös tekintettel a Rákóczi-szabadságharc időszakára	
Heka László.....	87
II. Rákóczi Ferenc és a horvátok	

Péter Katalin	105
Comenius és a Rákócziak	
Gyulai Éva	113
Sperate pro libertate vigilate.	
<i>Lányi Pál, a Rákóczi-szabadságharc vasinspektora</i>	
<i>emlékmás díszpohara, 1708</i>	
R. Várkonyi Ágnes	125
Az „universalis Európa”-eszmé	
II. Rákóczi Ferenc politikájában	
Gebei Sándor	147
II. Rákóczi Ferenc és a Sieniawski-házaspár	
Marjanucz László	163
A szatmári békeség, mint korszakhatár	
Kis Domokos Dániel	177
Párizs és környéke – Rákóczi Franciaországban:	
Párizs – Versailles – Marly – Grosbois	
<i>Képes útirajz</i>	
Miklós Péter	207
II. Rákóczi Ferenc alakja a délvidéki néphagyományban	
Bogoly József Ágoston	211
A Rákóczi-kor irodalmi utóhatása: Thaly Kálmán és a szövegkritika	
<i>Tolnai és Riedl filológiája</i>	
Sarnyai Csaba Máté	235
„...nemzet és dinasztia egygyé forradásának örömnépele” (!)	
<i>A Rákóczi-újrateremtés értelmezéséhez</i>	

BEVEZETÉS

A Rákóczi-szabadságharc lezárulásának háromszázadik évfordulójának emlékére 2011 decemberében Szegeden több civil szervezet – a Buzogány Mária vezette Jobb Szegedért Egyesület, a Horváth István Károlyné által szervezett Ötágú Síp Kulturális Egyesület, a Rákóczi Szövetség Haág Zalán elnökletével működő szegedi csoportja és a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány – összefogásának eredményeként történeti konferenciát rendeztünk. Ennek keretében az előadók (Bagi Zoltán, Kis Domokos Dániel, Kohári Nándor, Marjanucz László és Vatai Gábor) különböző szempontok és források alapján vizsgálták a témakört.

Ezután határoztuk el, hogy – részben a konferencia anyagára alapozva – tanulmánykötetet jelentetünk meg. A következő évben a szerzők felkérése, a dolgozatok elkészítése, majd a kötet anyagának összeállítása és megszerkesztése következett. Ennek a hosszadalmas munkának az eredménye ez a tizenhat tanulmányt tartalmazó könyv.

A kötetünkben közölt dolgozatok első egysége – Czigány István, Tóth Sándor László, Mészáros Kálmán és Bagi Zoltán írásai – hadtörténeti tárgyú. Ezután Nagy Miklós Mihály, Gulyás László és Heka László a Rákóczi-szabadságharc történetének földrajzi és regionális politikai hátterét bemutató dolgozatai olvashatóak.

Könyvünkben a politikatörténet, a diplomáciatörténet és a művelődéstörténet témaköréből Péter Katalin, Gyulai Éva, R. Várkonyi Ágnes, Gebei Sándor, Marjanucz László és Kis Domokos Dániel közöl dolgozatot. A kötetet záró írások – Miklós Péter, Bogoly József Ágoston és Sarnyai Csaba Máté munkái – II. Rákóczi Ferenc kultuszát, s népi, irodalmi és történeti emlékezetét vizsgálják.

Mivel az összeállításunkban közölt dolgozatok különböző tudományágak területén kutató és publikáló szerzők munkáit tartalmazzák, ezért az egyes tanulmányok jegyzetapparátusa is egymástól olykor eltérő – az adott tudományág gyakorlatának megfelelő – módon szerepel a könyvben, így az ebben a tekintetben nem mutat egységes képet.

Kötetünk megjelenésével egyrészt azt (a szűkebb szakmai körökben természetesen köztudott tény) szeretnénk igazolni, hogy nem csupán az évfordulók kapcsán, konjunkturális jelleggel zajlik a Rákóczi-kor történetének tudományos kutatása, valamint az eredmények elemzése, feldolgozása és publikálása. Másrészt igyekszünk rávilágítani arra, hogy három évszázad távlatából, a szinte könyvtárnyi mennyiségű szakirodalom fényében és ismeretében is lehet új forráscsoportok vizsgálatával, illetve a tudomány újabb szempontjainak és megközelítésmódjainak alkalmazásával megalapozott és érvényes megállapításokat tenni II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről.

Miklós Péter

A FELSŐ-MAGYARORSZÁG ÉS A TISZÁTÚL TÁRSADALMÁNAK MILITARIZÁCIÓJA, A HAJDÚTELEPÍTÉSEKTŐL A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCIG 1606-1703

1703 tavaszán még csak kevesen gondolták, hogy a Felső-Tisza vidéki kuruc lázongás néhány hónap leforgása alatt országos felkeléssé terebélyesedik. Károlyi Sándor a meglehetősen jó politikai érzéssel megáldott szatmári főispán is csak „Zűr zavar paraszt támadás”-nak vélte a tiszaháti mozgolódást.¹

Kezdetben II. Rákóczi Ferenc fejedelem sem táplálhatott vérmes reményeket, amikor a felkelők élére állt. Emlékiratai szerint felkelését jobbagyai, illetve a társadalom periferiájára sodródott kétes hírnévnek örvendő fegyveresek élén kezdte meg. Közöttük csak elvétve akadt katonaviselt ember.²

Károlyi rossz jósnak bizonyult és a fejedelem aggodalmai is túlzónak voltak. 1703 nyarán és őszén, a Felső-Tisza vidékén és a Tiszántúlon tömegesen álltak II. Rákóczi Ferenc zászlói alá. Bethlen Miklós erdélyi fejedelmi tanácsos emlékirataiban a felkelés térnyerését tömören úgy jellemezte: „...mely dolgot Kis Albert hetven talpassal indíta áprilisban, májusban hétszáz, júniusban hétezer, decemberben hetvenezer számra is nőjön...”³

Hetvenezer katonát ugyan sohasem számlált a kuruc hadsereg, de a császári hadvezetés már 1703 végén 30 000 főre becsülte a kuruc felkelők számát.⁴ Értesüléseik nem állhattak messze a valóságtól, mert csak a szatmári ostromzárbán mintegy hatezer kuruc katona ellátásáról kellett gondoskodniuk az élelmezési biztosoknak.⁵

* A tanulmány az Országos Tudományos és Kutatási Alapprogram a T 013860 számú pályázat, és a Habsburg Intézet Közalapítvány támogatásával készült.

1 Károlyi Sándor Koháry Istvánnak, Kassa 1703. május 31. OSzK Kt. Thaly Gyűjtemény Fol. Hung. 1389. 2. k. fol. 33.

2 II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította: Vas István. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. Archivum Rakócianum III. Osztály: Írók II. Rákóczi Ferenc művei I. Akadémiai Kiadó 1978. 303-304.

3 Bethlen Miklós önéletírása. In. Rákóczi Tükör I. k. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplójegyzeteket bevezető kistanulmányokat írta: Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. 35.

4 Létszámkimutatás a kuruc felkelőkről, 1703 vége. OSzK Kt. Fol Hung. 1389/2. fol. 335.

5 A szatmári ostromzárbán lévő kuruc katonaság eltartására élelmezési kimutatása, 1705. december 5. OSzK Kt. Fol Hung. 1389/2. fol. 216.

Felső-Magyarország és a Tiszántúl mindvégig a Rákóczi-szabadságharc legfőbb társadalmi és katonai bázisa volt. Ez a terület, még a felkelés legnagyobb térnyerésének idején is az átlagban 45–50 000 főt számláló kuruc hadseregnek mintegy felét adta.

De vajon kik sereglettek II. Rákóczi Ferenc zászlói alá 1703 nyarán és őszén a felső-magyarországi és tiszántúli régióban? Milyen fegyverforgató rétegek alakultak ki ezen a területen?

Szabadzsoldosok és hajdúk

A 16. század első felében a Felső Tisza vidékén és a Tiszántúlon az állandósuló háborús állapotok miatt a lakosság egy jelentős része a nemesség támogatásával felfegyverkezett. Közülük sokan részt vettek a szerb katonák és katonaparasztok felkelésének (1527) leverésében is. Néhány évvel később a Bánátból és Bácskából elmenekült magyarok, valamint a szerb, (rác) katonaparasztok jelentős része a tiszántúli részekre húzódott.

A Tiszántúl magyar és rác lakosai közül sokan nem tértek vissza a gazdálkodáshoz, vagy eleve kiszakadtak a termelő munkából, így a társadalom periferiáján lévőket gyarapították. Mivel jelentős részük értett a fegyverforgatáshoz, kisebb-nagyobb csapatokba szerveződve útonállásból, rablásból és fosztogatásból, részben pedig abból élt, hogy a nyugati fellevevőpiacokra hajtották az alföldi gazdák marhacsordáit. Ezeket a lakóhelyükről elűzött, vagy azt ott hagyó szabad legényeket a köznyelv egyre inkább hajdúként emlegette. Mivel eközben kitanulták a fegyverforgatás mesterségét, sőt az irreguláris taktikát is elsajátították, nemcsak marhahajtásra, hanem katonai szolgálatra is felfogadták őket. Fráter György 1542-ben úgy vélte, hogy a Tiszántúlon, akár 25 000 jól felfegyverzett gyalogost és naszádot is ki lehet állítani közülük. Fegyverkínálatukból az elkövetkezendő évtizedekben a királyi hatalom, az erdély fejedelmek, valamint a régió főurai egyaránt merítették.

Számuk a századvég nagy török ellenes háborújában (1593–1606) tovább duzzadt, s a hajdúság ekkor vált a Magyar Királyság keleti részének jellegzetes katona rétegévé. A szabad hajdúk tulajdonképpen szabad zsoldosok voltak, akik pénzért és zsákmányért szinte bárhová elszegődtek. Harcoltak a királyi mezei seregekben, idegen származású és magyar parancsnokok, s Erdély legfőbb katonai vezetője Bocskai István váradi főkapitány kardja alatt. A szabadhajdúk mentalitása nemigen különbözött nyugati zsoldosokétól. Szepesi Laczkó Máté krónikájában úgy összegezte a kortársi véleményeket: „csak a hajdúknak adjunk zsoldot,

mind atyjokat anyjokat levágathatjuk velők, ha a zsold mellett szabad nyereséget is adunk nekik”⁶

A hajdúk nyugati zsoldos társaikhoz hasonlóan egy-egy hadjáratra szegődtek el, az uralkodó, vagy valamelyik főúr szolgálatába. Erről kevés írott forrás maradt, de a rendszer hasonlatos volt a nyugati zsoldostársaságokhoz. Amikor a toborzótisztek „megkiáltották” a zsoldot, a hajdúkapitányok csapatukkal egy-egy hadjárat időtartamára szegődtek el. Fennmaradt az a néhány soros szerződés, amelyben a hajdúkapitányok (1606. október 14.) írásban kötelezték magukat a Bocskai melletti fegyverfogásra.⁷ Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány 1611. évi erdélyi hadjárata idején viszont Nagy András és tíz hajdúkapitány írásos esküvel lépett királyi szolgálatba.⁸

Bocskai István katona felkelésként induló rendi szabadságháborújának tetőpontján a 60 000 főt számláló fegyveres erejének mintegy felét a szabad hajdúk adták. Azt nem tudjuk pontosan, hogy a bihari főúr mit ígért a vele szövetkező hajdúknak, de zsoldot és zsákmányt biztos. A zsákmányolást már a felkelés első heteiben is lelkesen folytatták, ám ahogyan teltek a hónapok, egyre nagyobb zsoldhátralék halmozódott fel a hajdúkapitányok számláin.⁹ Bocskai valószínűleg kezdettől fogva tisztában volt vele, hogy a hajdúk fizetségére nincs anyagi fedezet, így a székegyek privilégiumainak mintájára telepítette le őket.¹⁰

A katonák privilegizálása bevett szokás volt, ám ekkora tömegnek nemesiséghez és birtokhoz juttatására nem volt példa a korszakban.¹¹ Bocskai azonban csak ilyen módon tudta leszerelni a hajdúk robbanással fenyegető elégedetlenségét. 1605 és 1606 között mintegy 10 000 fő letelepítését rendelte el Szabolcs vármegye gyéren lakott részein, ám kezdettől fogva komoly ellenállás mutatkozott a rendek részéről a hajdútelepítésekkel szemben.¹² A korponai országgyűlésen elfogadott hajdúprivilégiumok Szabolcs vármegyei (1606 december) kihirdetésekor

6 Mikó Imre-Szabó Károly: Erdélyi történelmi adatok. III. k. Kolozsvár 1858. 48.

7 Az iratot közli: Nagy László: A Bocskai szabadságharc története. Akadémiai Kiadó–Budapest, 1961. 381.

8 A hajdúk hitlevele, Szentmihály 1611. július 5. MÖE 196 AFT Fasc.34. fol. 91.

9 A Bocskai által összehívott kassai kerületi gyűlésen (1604. november 12.) követelték a hajdúk okozta károk megtérítését. Három nappal a gyűlés megnyitása előtt az evangélikus Lőcse városát a hajdúk és a török csapatok együtt sarcolták meg. Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Magyar Tudomány 2009. február. 190.

10 Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971. 14. – a továbbiakban Szendrey, 1971; Egyed Ákos: A hajdú és székegy szabadságáról. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve 2001 X. Hajdúböszörmény 2001. 45–55.

11 Báthori Zsigmond 1590-ben például a Kolozs vármegyei Marosújház vártartományának 95 katonáját gyalogpuskások közé emelte és őket és örököseiket minden adó és paraszti szolgálat alól mentesítette. Várad várában az év szeptemberében három puskás gyalogot szintén a katona rendbe emelte, egyben a Bihar vármegyei Óssiben (Kisósi ma Aușeu) lévő házait mentesítette az adók és paraszti szolgáltatások alól. 1602-ben viszont 35 olyan régi gyalogos katona kap örökös adómentességet, aki közül többen már Báthori István hadjárataiban is részt vettek. Az Erdélyi Fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi: Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó Erdélyi Múzeum egyesület kiadása Kolozsvár 2005 Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. 1232. 1241. 1883. sz., 377, 340, 490.

12 Czigány István: Hajdútelepítések és a militarizált társadalom megerősödése a Tiszántúlon a 17. század első harmadában Studia Caroliensia 2006. 1. sz. 105–107.

a birtokosok, a Kállay, Dengeleghy, Melith és Báthori családok mellett Fekete János kállói vicekapitány emelt kifogást az ingatlan tulajdonnal rendelkező őrség nevében.¹³

A hajdúk Bocskai által kezdeményezett letelepítése végül egy emberöltőt vett igénybe. Két újabb felkelésen (1607–1608), (1630) és számos kisebb-nagyobb politikai és fegyveres konfliktuson keresztül vezetett az út a hajdúk egy jelentős részének megtelepedéséhez.

A második hajdúfelkelést követően a magyar király elismerte a Bocskai István által Szabolcs vármegyében adományozott privilégiumokat, sőt további telepítések is történtek. Báthori Gábor az őt Erdély trónjára segítő hajdúkat zömmel Bihar vármegyében telepítette le. Vezéreiket, Nagy András és Elek János hajdúgenerálisokat, pedig „kövörös urakká” tette.

A Körösök vidékén a hajdúk irányítására Nagy István és Jothe Gergely vezetésével 1609 májusában hajdúkapitányságot hozott létre.¹⁴ A tényleges vezetés azonban Nagy András hajdú főkapitány kezében összpontosult, aki több ezer fegyverest tudott mozgósítani a tiszántúli részeken. Nagy András halálát követően a bihari hajdúk fokozatosan a Váradi főkapitányság alá kerültek.

A hajdúság Biharba történő letelepítésének újabb hulláma, az 1631. évi harmadik hajdúfelkelést követően II. Rákóczi György fejedelemsége alatt került sor. Ekkor Erdélyi András főkapitány vezérletével Böszörményből és más hajdúvárosokból 1000 hajdú Derecskére települt át.¹⁵

Rendtartásuk szerint a Váradból leadott három hírlövést követően az erdélyi fejedelem parancsára, akár hadba tízezer emberrel is hadba kellett szállniuk.¹⁶ Az Udvari Kamara 1702-ben arra hivatkozva, hogy a bihari hajdúk egykori kötelezettsége a török kiűzésével megszűnt, eltörölte az ennek fejében élvezett privilégiumaikat.¹⁷

A Szabolcs vármegyei hajdúvárosok Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámospércs és Polgár privilégiumát II. Mátyás német-római császár és magyar király 1613 tava-szán ismerte el, katonai szervezetüket pedig a Felső-Magyarországi Főkapitányság alá rendelte.¹⁸

Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány öt szabolcsi hajdúváros számára kiadott rendtartása, amely szabályozta a kötelmeket, a törvénykezést,

13 Komáromy András: A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Éttk. 12. k. 6. sz. Budapest 1898.6. – a továbbiakban Komáromy, 1898.

14 Dankó Imre: Sarkad hajdúváros. In: Tanulmányok Sarkad múltjából. Szerk.: Komoróczy György Sarkad, 1972 52.

15 Szendrey István: A harmadik hajdúfelkelés. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, V. Hajdúböszörmény, 1983. 74-75.; Szendrey István – Nyakas Miklós: Derecske története. Debrecen, 1980. 28-30.

16 Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején (1692). Településtörténeti. Tanulmányok 1. sz. Budapest, 1943.

17 Az Udvari Kamara rendelete a bihari hajdúvárosokra vonatkozóan, 1700. október 17. ÖStA HKA HFU RN 408 fol. 283-284.

18 Szendrey, 1971. 31-33.

a belső élet rendjét egyértelműen katonatelepekre utal. Az 1643. évi statútum azonban már a civil élethez közelítő, kialakult jogrendű katonaváros képét mutatja.¹⁹

A Bocskai István és Báthori Gábor által privilegizált közel húszezer főre becsülhető hajdúság megtelepedésének több mint két évtizedig való folyamatát még további kutatásoknak kell tisztázni. Annyi bizonyos, hogy a szabad hajdúk letelepedése az első generációnak nem jelentett életformaváltást. A királyi országrészben a felső-magyarországi végvidék fegyveres erejébe integrálódtak, Erdélyben pedig a következő években a fejedelmi hatalom legfőbb támaszai voltak.

A bihari hajdúk szervezetéről a már említett Körös vidéki kapitányság létén kívül alig tudunk valamit, de tisztázásra vár Bethlen Gábor és hajdúság kapcsolata is. A Felső-Tisza vidéki letelepített és szabad hajdúkkal Bethlennek kezdettől fogva meggyűlt a baja, mivel azok zömmel Homonnai Drugeth György ellene irányuló támadásaiban vettek részt.²⁰

Bethlen Bocskai mellett igen jól megismerte a hajdúkat. Komoly katonai és politikai tényezőnek tartotta őket, akiket csak erővel lehet megzabolázni.²¹ Miután 1619 őszén a király szolgálatában álló hajdúságot sikerült megnyernie, nemcsak katonai erejükre, hanem politikai támogatásukra is számított. Ennek keretében a szabolcsi hajdúvárosok meghívást kaptak a besztercebányai országgyűlésre, ahol városonként két-két fővel képviseltették magukat.²²

Nyilvánvaló, hogy a kollektív, vagy egyéni kiváltságokban részesült hajdúk jelentős része nem a hajdúvárosokban, hanem a környező falvakban telepedett le ahol számos privilégiumban nem részesült hajdú lakott. Bocskai és Báthori után, a Rákócziak nevéhez fűződnek jelentős hajdútelepítések, akiknek kezdettől fogva szoros kapcsolata volt a hajdúkkal.

A Rákócziak magánhadereje

A család hatalmának és vagyonának meglapozója Rákóczi Zsigmond valószínűleg már egri főkapitányként kapcsolatba került a hajdúsággal. A tizenöt éves háború idején, mint a felső-magyarországi mezei hadak parancsnoka több ezer hajdút irányított, csakúgy mint Bocskai István fejedelem erdélyi kormányzójaként, majd fejedelemként. Némethy Gergely és Segnyey Miklós hajdúkapitányok egységei már Rákóczi lemondása előtt távoztak a fejedelemségből,

19 A harminckilenc artikulusból összesen már csak hét szól a katonai és rendészeti feladatokról, a többi a gazdasági tevékenységeket, az erkölcsi magatartást szabályozta és szankcionálja. Komáromy, 1898. 72-75.

20 *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Akadémiai Kiadó–Budapest, 1969 90-115.

21 Bethlen Gábor Dóczy Andrásnak, Gyulafehérvár 1619. augusztus 3. KA HKR Akten 1619-August-Nr. 21 Expedit

22 *Balogh István*: Katonai tábornok a mezővárosig I. Böszörmény. Hadház, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig. Debrecen, 1999 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 31. Debrecen 1999. 8., – A továbbiakban *Balogh*, 1999.

s királyi szolgálatba lépve Nagy András felkelő hajdúi ellen harcoltak.²³ Rákóczi azonban még Erdélyből való távozása előtt, 1658 hajdúkatonának fizet-
te ki a zsoldját.²⁴

A főúr szerencsi birtokára történt megérkezését követően Korláth István szendrői kapitánynak kölcsönzött pénzt a királyi hajdúk fizetésére. A kapitány beszámolt Rákóczinak, hogy a hajdúk igen meg voltak elégedve a fizetéssel: „fölötte sok jót mondanak, nagyságodnak szolgálni is ügyekeznek ... borunkban igen ittak nagyságod jó egészségéért”.²⁵

Minden bizonnyal Rákóczi Zsigmond bandériumában és várainak őrségében számos szabadhajdú szolgált. Veje Homonnai Drugeth Bálint szintén sok hajdút fogadott fel. Parancsnokuk egy ideig az a Pallay Pál volt, aki kulcsszerepet játszott a második hajdúfelkelés kirobbantásában.²⁶ Bár Homonnainak felhánytorgatták, hogy a birtokain letelepített hajdúkat megadóztatja, ám kezdetben a felkelők mégis őt akarták megtenni vezérüknek.

Homonnai Drugeth Bálint és a hajdúkapitányok között 1608 áprilisában megkötött egyezményben csak Polgár és Szentmargitta kapott hajdúprivilegiumot. A királyi szolgálatot választó hajdúk letelepítésére azonban számos helységet javasoltak (Böcs, Gesztely, Hernádnémeti, Sajóhídvég, Kesznyéten, Kisfalud, Lúcz, Megyaszó, Hernádnémeti, Ónod, Palkonya, Szederkény, Sajószentpéter, Szerencs, Szikszó) a Hernád, a Sajó és a Tisza mentén.²⁷

A fentebb felsorolt helységekben, vagy a körülötte lévő falvak zömében a hajdúk már kialakították szállásaikat, ám a következő esztendőekben csak kevés helységben sikerült egyéni, vagy kollektív privilegiumot szerezniük. Királyi adományként csak a Tisza menti Kisfaludon és Palkonyán kaptak birtokot és adómentességet a hajdúk.²⁸

Bár a Homonnai által javasolt falvak zömében a Rákóczi család is birtokos volt, nem tudunk arról, hogy Rákóczi Zsigmond kiváltságokat adományozott volna. A fiai viszont az elkövetkezendő évtizedekben több száz hajdút telepítettek le birtokaikra.

A Rákóczi uradalmak 1616. évi összeírásaiban Szerencsen 54, Megyaszón 14, Böcsön 8, Sajószentpéteren 1 hajdút vettek számba.²⁹ Később Hernádnémetibe,

23 Rákóczi Zsigmond Forgách Zsigmondnak, Kolozsvár 1607. december 6. MOL E 196 AFT Fasc 54. Nr. 5

24 Benda Kálmán: A Bocskai-kori hajdúság összetétele és társadalmi törekvései. In.: Béres András-Módy György (1969, szerk.) A hajdúk a magyar történelemben. Debrecen, 1969. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. 33.

25 Hangay Zoltán. Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond. Zrínyi Katonai Kiadó, 1987. 207.

26 Homonnai Bálint Pallay Pálnak, Ungvár 1607. november 11. Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. TT. 1900. 429-430. – a továbbiakban Komáromy, TT 1900.

27 Dankó Imre: A Sajó-hernád-melléki hajdútelepek. Sátoraljaújhely, 1991. 14-15., 20-35. – a továbbiakban: Dankó, 1991 Dankó, 1991.

28 Balogh, 1999. 8., 21.; A Kisfaludon letelepített hajdúk hitlevele II. Mátyás király részére 1613. szeptember 9. MOL E 196 Archivum Familiae Rákóczi 2. tétel 4. sz.

29 Komáromy, 1900/1. k. a továbbiakban: Komáromy, TT 1900 447-448.; MOL E 156. U et C Fasc. 22. Nr. 21

ahol valószínűsíthetően már éltek hajdúk, több hullámban (1609, 1630, 1631) is érkeztek hajdúk.³⁰ Rákóczi Pál 1631-ben pedig nemcsak ez utóbbi helységbe, hanem a Szabolcs vármegyei újfehértói birtokára is engedélyezte harmadik hajdúfelkelést követően a Böszörményből távozók letelepedését.³¹

I. Rákóczi György Debrecenhez közeli Téglásra (1621), majd Pocsajon és Csálánoson lévő birtokaira telepítetett (1628) hajdúkat. Ez utóbbi két helyen 1632-ben újabb 600 hajdúnak adott privilégiumot és földet. A sárospataki uradalomhoz tartozó Tisza menti Lúcs helységben már 1606 és 1610 között is éltek hajdúk, de a településen csak Ladányi János és Turay János hadnagyok 100-150 katonája kapott kiváltságot.³²

A Rákóczi család birtokin élő hajdúk kiváltságaiak fejében fegyveres szolgálattal tartoztak. A tiszalúciak számára 1642-ben kiadott szabadalomlevél „próbált és hadakban járt” vitézek tartását írta elő. Fegyverük a kopja, puská és a hegyes tör. Védőfelszerelésük sisak, karvas és a mellvért. Háború esetén a hajdúknak két hónapig a saját költségükön, ezt követően a lovasok négy, a gyalogok hat forintért kötelesek szolgálni.³³ Hasonló feltételeket szabott Lorántffy Zsuzsanna az 1649-ben Kesznyétenyben élő 32 hajdúnak.³⁴

Az újfehértóiak privilégiuma némileg eltért a fentiektől. A „hadakozás idején” csak egy hónapig voltak kötelesek saját költségükön szolgálni, de Rákóczi Pál számára állandó kíséretet kellett biztosítaniuk. Az adománylevél rendelkezett arról is, hogy a török elleni portyák zsákmányból részesedést: „hol törököt [rabot], hol bulyát [rabnót], vagy egyéb tisztas ajándékot” kellett adni uruknak.³⁵

Amint már szó volt róla a parasztság, és ezen belül jobbágyság egy része gyakorta vállalt alkalmi fegyveres szolgálatot. Katonáskodásuknak bevett gyakorlata volt, mivel hadjáratok idején részben belőlük verbuválták a vármegyék gyalogságát. A török hódítás miatti állandó háborús állapot és a meggyengült közbiztonság miatt azonban felerősödött a paraszti lakosság militarizálódása, sőt, hol erősebb, hol gyengébb nemesi vezetés mellett létrehozták saját önvédelmi szervezeteiket, a parasztvármegyéket.³⁶

30 MÖL E 156. Urbaria et Conscriptiones Fasc 22. Nr. 21. – a továbbiakban U et C.; *Rácz István*: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. Magyar Történeti tanulmányok II. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Series Historica VIII. Debrecen, 1969. 128. – a továbbiakban: *Rácz*, 1969

31 *Sipos Ferenc*: Újfehértó története 1600-tól 1711-ig. Újfehértó története. Szerk.: *Buczkó József* – a továbbiakban: *Sipos*, 2000. 195-197.

32 *Rácz*, 1969. 128.; *Rácz István*: Hajdútelepítések és kiváltságok. Függelék. A hajdúk a magyar történelemben. Debrecen, 1969. Szerk.: Mody György. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 10. 61-62.; *Dankó*, 1991. 26-28.

33 *Dankó*, 1991. 27-29.

34 *Dankó*, 1991. 23-26.

35 *Sipos*, 2000. 197.

36 Erre nézze ld. *Borossy András*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971. Éttk. 60. sz.; *Székely Ferenc*: Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században, Budapest, 1969. 49. sz.

A fegyverforgatáshoz valamilyen szinten értő jobbágyaikból a földesurak előszeretettel egészítették ki fegyveres erejüket. A birtokos jobbágyát, s annak családját katonáskodás fejében időlegesen, vagy véglegesen mentesítette a szolgáltatások alól. Bár harcértékük jóval alacsonyabb volt, mint a hivatásos fegyvereseké, de kevesebb pénzbe is kerültek. Elsősorban a kóborló zsoldosok, rablók elleni védekezésre, levélhordásra, felderítésre használták őket, de ha kellett a földesúr erődítményinek védelmében is részt vettek.

A katonaparaszti rendszer kiépítésében a Zrínyi család járt az élen. Birtokaik védelmére katonaparaszti települések jól szervezett hálózatát hozták létre. Ebből kiemelkedett a Muraközben létrehozott katonaparaszti szervezet, amely 17. század első felében beépült az oszmánok elleni védelmi rendszerbe.³⁷

A Rákóczi család birtokai védelmében elsősorban a hajdútelepek láncolatára épített, de jelentős szerepet kapott a katonaparasztság is. A munkácsi uradalomban, ahol a természeti viszonyok miatt a rutén jobbágyság eleve rendelkezett lőfegyverrel, fontos szerepet játszott a katonaparaszti réteg. A munkácsi váruradalom fegyveres ereje 1661 áprilisában összesen 431 gyalogosból és lovasból állt. A gyalogosok közül 105 hópénzes katona és 122 székely darabont volt. Emellett a jobbágyokból 19 hópénzes gyalogost, a kenézségből pedig 115 darabont állítottak ki. A 70 lovast az uradalomban élő szabados státusban lévő parasztokból verbuválódott.³⁸

A húsz évvel később 1682-ben készült uradalmi összeírásban 350 katonáskodó személyt vettek számba. A legnagyobb csoportot a székely és a hópénzes darabontok adták 138 fővel, de 71 muskétást, 21 zöld puskást, 49 szabad legényt, a parasztságból 35 lovas és gyalogos szabadost írtak össze.³⁹ A Rákóczi birtokok 1688–1690. évi kamarai összeírása szerint az armális nemesek és a valamilyen fegyveres szolgálatot végző jobbágyok aránya az össznépeség több mint 20 %-át tette ki.⁴⁰

Jelentős katonaparaszti népesség volt a Rákócziak ecsedi váruradalmában is. Az 1648 nyarán készített összeírás 96 katonát (negyedévre felfogadott és fizetett kántoros katonát, szabados katonát, hetes- hópénzes darabont) és 112 lovas szabadost vettek számba.⁴¹

37 Bővebben ld.: N. Kiss István, Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638–1720, in Monumenta Zrínyiana, Pars Oeconomica, Tom. II: Insula Muraköz, szerk. Zimányi Vera, Bp., 1991.; Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, Balassi Kiadó 2004. – a továbbiakban Czigány, 2004

38 MOL E 190 Archivum Familiae Rákóczi 4. tétel, 14. sz., fol. 52–59.

39 Munkács 1682. évi összeírását 1688. évi kapitulációja után készült összeírás tartalmazza. MOL E 156. U et C Fasc. 19. Nr. 6.

40 N. Kiss István: Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638–1720. (Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéseihez). HK 1983/3. 351

41 Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. 4. k. Budapest, 1887. 282–346. – a továbbiakban Géresi 4.; MOL E 156. U et C Fasc. 13 Nr. 14.

Ekkor II. Rákóczi György fejedelem birtokkomplexumának jövedelmezőségének növelésének érdekében elrendelte a helységek és a benne lakók egyéni kiváltságainak felülvizsgálatát. Az előző birtokosok által adományozott privilégiumok egy részét nem újította meg. Tarpa mezőváros Bethlen Gábertól kapott kiváltságait például megerősítette, de az ott élő hat lovas Báthori Gábertól és Bethlen Istvántól kapott szabadalomlevelét már nem ismerte el. Majtény esetében szintén megkérdőjelezte a lovas szabadosok Báthori Gábertól kapott nemesiségét, sőt az urbáriumban tömören rögzítette is véleményét: „nincsen is földes úrnak nagyobb kárára s jobbágyainak nagyobb terhére, mint az sok szabadosnak rendelése állattatása”.⁴²

Az összeírásban, a különböző javadalmazásban részesülő fegyveresek között nem említettek hajdúkat, holott tudjuk, hogy Báthori Gábor többek közt Nyírbátorba (1611) és Majtényba letelepítette őket, Bethlen István pedig Nyíregyházán (1640) adott otthont nekik. Az eddig feltárt adatok azt valószínűsítik, hogy az egykori hajdúkat lovas szabadosnak tekintették. Nyírbátorban, folyamatosan kimutatható a katonáskodó lakosság jelenléte. 1648-ban 23 lovas szabadost egy negyedszázad elteltével 48 szabados katonát vettek számba, a lakosság közel harmadát.⁴³ Hasonló volt a helyzet Nyíregyházán is, ahol 1672-ben a 38 szabados katona az összeírtak mintegy negyven százalékát alkotta.

A szabados státuszú, és a hajdú katonák közötti különbségek elmosódására, munkácsi uradalomhoz tartozó Váriban is találunk példát, ahol az 1638. évi tizedösszeírások alkalmával 34 olyan szabadost találtak, akik hajdúknak nevezték magukat és katonai szolgálat fejében földesúri adómentességet élveztek.⁴⁴

A Rákóczi család fegyveres erejének egyik legképzettebb rétegét várakban lévő zsoldos katonaság jelentette. Ecsed mintegy 50 fős helyőrségén kívül, 1652-ben Ónodon 360, Munkácson 100, Regécen 20, Borsiban 3, Sárospatakon 119, Tokajban 99 fizetett katona szolgált. I. Rákóczi György fejedelem özvegye Lorántffy Zsuzsanna személyének és udvartartásának biztonságát pedig 209 fős gyalogság szavatolta.⁴⁵

A Rákóczi család két vára Ónod és Tokaj, egyben királyi végvár volt. Az uralkodóval kötött megállapodás szerint a Rákócziak mint tulajdonosok hasonló létszámú őrséget tarthattak, mint a király. Ónodon 1652-ben a királyi helyőrség 300 huszárból, 200 hajdúból, 2 tüzérből és 4 rendkívüli alkalmazottból állt, míg a birtokosok, Rákóczi László és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 260 mezei,

42 Géresi, 1887. 301., 319-320.

43 Báthory Gábor 1611-ben le 39 hajdút Nyírbátorba. Rácz, 1969. 30., 96.; Géresi 4., 1887. 332-333. MOL E 156. U et C Fasc 13. Nr.10.

44 N. Kiss, *István: Gesellschaft und Heer in Ungarn im Zeitalter der Türkenkriege. Das Soldatenbauernum*. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Hrsg.: Othmar Pickl, Graz, 1971. 283.

45 Az ónodi uradalom urbáriuma 1652. június. MOL E 156. U et C Fasc. 88. Nr. 23.; *Conventiones Officiolatorum Servitorum ... Anno 1652*. OSzK Kt. Fol. Hung. 105. fol. 2-105.

68 kántoros katonát és 32 darabontot tartott.⁴⁶ Tokajban az uralkodónak és a Rákócziaknak szintén azonos létszámú 100–100 fős őrsége volt.

Ónod és Tokaj illetve a környező helységek jelentős militarizált népességnek adtak otthont. Mivel mindkét város egyben véghely volt, jobbágyok nem lakhattak, csak katonáskodó személyek, nemesek, mester- és gazdaemberek. Háborús veszély esetén megerősítették a várak őrségeket. Ónod esetében a Rákócziak a vár környékén letelepített (Kesznyéten, Lúci, Szederkény, Sajószentpéter) hajdúkból küldhettek erősítést. Rendelkezésre álltak a földesúri haderő és egyéb vitéz rend is, „hol pataki, hol munkácsi, avagy az udvari gyalogsággal az mikor mint az szükség kívánnya”.⁴⁷ Tokaj várába, a közeli Szerencsről küldhettek katonákat, de a felső-magyarországi főkapitány mozgósíthatta a szabolcsi hajdúságot is.

Bár a királyi Magyarország legnagyobb főúri családjai, a Batthyányiak, a Nádasdyak, és a Zrínyiek szintén jelentős létszámú fegyveres erőt építettek ki, de a legnagyobb katonasággal a Rákóczi család rendelkezett.⁴⁸ Az 1662. évi országgyűlésen is a főrendek közül a Rákóczi család ajánlotta fel a legtöbb katonát, összesen 2300 főt.⁴⁹ A szászfenesi csatában elesett (1660) II. Rákóczi György erdélyi fejedelem fia, I. Rákóczi Ferenc az 1663. évi török hadjárat idején, három hónapig 2000 lovast tartott fegyverben. A család a békésebb időszakokban is jelentős erőt tudott mozgósítani. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem özvegyének 1672 nyarán például nem okozott különösebb gondot, hogy „felültessen négyszáz puskást” a birtokait fosztogató szabad legények ellen.⁵⁰

A Drugethek és a Csákyak

Jóllehet a Tiszántúlon és a Felső-Tisza vidékén a Rákócziak hozták létre a legnagyobb és a leghosszabb ideig fennálló földesúri haderőt, de a régió főúri családjai közül is sokan rendelkeztek kisebb-nagyobb létszámú magánkatonasággal. Alapkutatások híján csak keveset tudunk ezekről a főúri csapatokról.

A század első két évtizedében a Rákócziak mellett a Homonnai Drugeth család rendelkezett a legnagyobb fegyveres erővel. Hononnai Drugeth Bálint, majd a familia másik ágából származó György is aspirált az erdélyi fejedelmi trónra,

46 Az összeírás készítője azonban szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy Rákóczi Lászlónak még 16 darabontot kell fel-fogadnia a várban. MOL E 156. U et C Fasc. 41. Nr. 53.; *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 293.

47 MOL E 156. U et C Fasc. 41. Nr. 53.

48 Batthyány I. Ádám 1658-ban földesúrként és a Kanizsa elleni végek főkapitányaként több mint 2000 katona felett rendelkezett *Varga J. János*, Szervitorok katonai szolgálata a XVI.–XVIII. századi dunántúli nagybirtokon, Budapest., 1981 Éttk. 94. 16–19.

49 Limitatio mely mellet, az Magyar Nemzet Pogány ellen áll. [1662 vége, 1663 eleje.] MOL P 125 Esterházy Pál nádor iratai, 95. köt. Nr. 9818.

50 Forgács Miklós Teleki Mihálynak Huszt, 1672. augusztus 23. *Gergely Sámuel*: Teleki Mihály levelezése 6. k. 1672–1674. Budapest, 1912. 258–259.

s ennek érdekében jelentős számú hajdút fogadtak fel bandériumaikba. Homonnai Drugeth János (1636-1640) és Homonnai Drugeth György (1659-1661) a felső-magyarországi főkapitányi posztot töltötték be, így minden valószínűség szerint komolyabb fegyveres erővel rendelkeztek. A család utolsó férfi tagja Homonnai Drugeth Bálint, szentjobbi apát és esztergomi kanonok, 1684 nyarán kétszáz lengyel és kozák katonával, valamint felfegyverzett parasztaival védte Ungvárt, amikor Thököly Imre csapatai megostromolták az erősséget.⁵¹

A Csáky család a hódoltságához közel fekvő Bihar vármegyei uradalmaiban tartott jelentősebb katonai erőt. Az eddig feltárt adatok szerint 1626-ban a Váradi Főkapitánysághoz tartozó adorjáni várukban 57 hópénzes és hetes darabont, lovas szabados és hajdú szolgált.⁵² Körösszegi erősségük őrsége 1652-ben a 112 letelepített hajdúból és az uradalom darabontjaiból állt.⁵³ Bogyiszlón lévő udvarházukat palánkkal vették körül és négy kisebb sarokbástyával erősítették meg. Védelmét az itt lakó fegyvereseken kívül a Szalácson lakó 15 szabados, és Szabó Miklós hadnagy Vasadon letelepített 22 katonája látta el.⁵⁴

A várak őrségei

A hajdú az ország keleti részeinek jellegzetes és meghatározó katonaeleme volt, az idők folyamán megnevezésükhöz azonban számos más jelentés is tapadt. A 17. század közepén a hajdút, már kevésbé jelentette a szabad zsoldost, hanem egyre inkább letelepített, tartós szolgálatban álló katonát. A magyar gyalogos szinonimájává vált, sőt mezővárosi polgárt is takart. Az Udvari Haditanács irataiban például a királyi végvárakban szolgáló gyalogosokat gyakran hajdúnak nevezték, s ez számos történést vitt tévútra.

A szabad hajdúk közül már letelepítésük előtt is sokan szolgáltak a királyi végvárakban, s egy részüknek Bocskai is itt kínált szolgálatot. A különböző fegyveres csoportok között azonban természetes volt az átjárhatóság. Sok hajdú vállalt katonai szolgálatot a királynál, erdélyi fejedelmeknél, földesúri famíliáknál, de az „iratos” végvári és mezei katona is beállhatott a szabad hajdúk közé. Mivel a végvárak egy része egyben magánvár is volt, a királyi és a földesurak vitézei együtt szolgáltak, amely tovább növelte az átjárhatóság lehetőségeit.

A Felső-Magyarországi és Váradi Főkapitányságok királyi és fejedelmi őrségei tovább növelték a régió katonáskodó rétegek számát. Mint a fegyverforgatók

51 Gyürky András Thököly Imrének, Munkács, 1684. június 6. Török-magyar-kori államokmánytár. A Török-magyar kori történelmi emlékek I. osztálya. Okmánytár. 6.k. Szerkesztette Sziládi Áron és Szilágyi Sándor. Pest, 1871. 450-451.

52 Oklevéltár a Csáky család történetéhez Budapest, 1919. Oklevelek 1. k. 2. rész. Budapest 1919. 629-676.

53 MOL P 72 Csáky család lt. Rtsz. 59. Fasc. 381. fol. 107-108.; 167-206.

54 MOL P 72 Csáky család lt. Rtsz. 64. Fasc. 426. fol. 2-26.

társadalmának legképzettebb rétege erős testületi szellemmel és közösségi tudattal rendelkeztek. Érdekeik érvényesítése érdekében egyre inkább „vitélő rendként” léptek fel.

A Felső-magyarországi Főkapitányságban Diósgyőr, Kassa, Kálló, Ónod, Putnok, Szendrő, Szatmár és Tokaj váraiban általában 2000–2500 fős királyi őrség állomásozott. Szendrőben és Szatmáron a magyar őrségen kívül német egységek is voltak, létszámuk 500 600 fő körül mozgott.⁵⁵ A Rákócziak nagyobb váraiban (Ecsed, Munkács, Ónod, Tokaj,) lévő katonaság száma nagyjából ismert, ám keveset tudunk, olyan kisebb várakról, mint Kisvárdá és Ibrány, amelyek a felső-magyarországi török ellenes védelmi rendszerbe tartoztak.

A Várad Főkapitányság legfontosabb erődítménye maga a főkapitányi székhelynek otthont adó Várad volt, mellette két nagyobb erősség a Fehér-Körös partján fekvő Jenő és a Maros folyó mellett lévő Lippa adta a védelem gerincét. Ez utóbbi vár 1616. évi töröknek történt átadását követően megnövekedtek a Várad nyugati és déli előterében lévő részben magánkézben lévő erődítmények (Kereki, Pocsaj, Somlyó, Székelyhíd, Szentjobb, Zsáka) szerepe. Az itt lévő fejedelmi-, hajdú- és földesúri katonaság létszáma 3000–4000 fő körül mozgott.⁵⁶

Néhány adat arról tanúskodik, hogy az erdélyi fejedelmek, ha a hajdúkénál sokkal szerényebb méretekben, de a fejedelmi váraik őrségéből is sokakat letelepítettek, vagy privilegizáltak. Brandenburgi Katalin 1630 májusában a 41 váradi gyalogpuskást kiváltságolt Bihar, Csatár és Püspöki helységeken, II. Rákóczi György pedig a Székelyhíd várában szolgáló diószegi lovasoknak adott 1635-ben adómentességet.⁵⁷

***

Jelenlegi ismereteink szerint a fejedelmi, királyi, illetve földesúri hajdú és katonatelepítések során a Felső-Tisza vidék, valamint a Tiszántúl mezővárosaiban és falvaiban 20–25 000 szabad hajdú vagy katona talált otthonra a 17. század első felében. Ennek ellenére nem csökkent a szabad zsoldosok száma, akiket a század második felében már nem szabad hajdúknak, hanem szabad legényeknek, a század végén pedig már sokszor szegény legénynek hívtak.

⁵⁵ Czigány, 2004. 73-78.; 124-125.

⁵⁶ Dankó Imre: Körösköz-bihari hajdúság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 8-9. Szerk.: Dankó Imre. Gyula, 1959.; Nagy László: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. 45-46.

⁵⁷ MOL F 1 – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára Libri regii – 19. kötet. 96b–97.; Libri regii – 21. kötet – 25ab – 26b.

I. Rákóczi György az 1644. évi hadjárat elején úgy nyilatkozott, hogy ha elegendő pénze lenne a Tiszától Érsekújvárig terjedő vidéken akár 25 000 „voluntaris milest”, vagyis szabad zsoldost is toborozhatna.⁵⁸ Ha hinni lehet a fejedelem megjegyzésének, akkor Fráter György már idézett kijelentése óta, a helyzet nemigen változott. A hódoltsággal szemben lévő végvidékeken újra „termelődött” a szabad zsoldos réteg, amely a század utolsó harmadának beháborúiban újra fontos szerepet játszott.

A bujdosó-kuruc vitézlő rend

Az 1670. évi főúri felkelési kísérletet követő megtorlás elől Erdélybe, valamint a hódoltságba menekült köznemesek és katonák erdélyi támogatással, 1672 nyarán támadást intéztek a felső-magyarországi várak és városok ellen. Ezzel egy négy évtizedig tartó felkeléssorozat kezdődött, amely végül a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcba torkollott. Első szakasza a bujdosó-kuruc felkelés (1672–1685), amelynek legfőbb színtere az akkorra már társadalmában militarizálódott Felső-Magyarország és Tiszántúl volt. Erről területről került ki a kezdetben bujdosóknak, majd kurucnak nevezett felkelők legnagyobb része, s legfőbb társadalmi bázisát is ezeknek a vidékeknek militarizált lakossága alkotta.

Kende Mihály a bujdosók egyik vezére 1676-ban azzal példálózott, hogy amennyiben a török engedélyezné és pénze volna, 30 000 jobbágyot is felfogadhatna Várad környékéről.⁵⁹ Kende minden bizonnyal túlzott, de valószínűleg azon a bihari hajdútelepüléseken (Bagos, Berettyóújfalu, Bajom, Derecske, Félgyháza, Gáborján, Kaba Komádi Sáránd, Szalonta) fegyvereseire gondolt, akik Várad 1660. évi elfoglalását követően oszmán uralom alá kerültek.

A szakirodalom zöme ma is úgy véli, hogy a királyi végvárak katonaságának 1671/72. évi átszervezése, korabeli kifejezéssel élve „redukciója” nyomán elbocsátott mintegy 7000 végvári katona képezte a bujdosó-kuruc haderejének gerincét.⁶⁰ A valóságban végvári katonaság átszervezésének keretében, amely a császári-királyi állandó hadseregbe történő beillesztésükre irányuló kísérlet volt, országosan mintegy 5000–5500 „iratos” vitéz elbocsátását jelentette. Zömük azonban továbbra is az uralkodó szolgálatában maradván az állandó hadsereg reguláris egységeiben kapott alkalmazást. A Felső-Magyarországi

58 Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése 1632–1660. Budapest, 1875. 125–126.

59 Benczédi László: Parasztság és kurucság a Thököly-korban. TSz 1964/1. sz. 156.

60 A végvári katonaság felszámolására vonatkozóan ld.: Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702, Sz 1904. 1–24., 114–135., 219–239., 322–343.; Benczédi László: A „vitézlő rend” és ideológiája. TSz 1963/1. 35–37. – a továbbiakban Benczédi, 1963.; Nagy László: Thököly hadserege. In.: A Thököly-felkelés, 1983 42. – a továbbiakban Nagy, 1983.; Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk.: Rácz Árpád Budapest, 2000. 183–184.; Millenniumi Magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig. Szerk.: Tóth István György. Budapest, 2001. 225–226.

Főkapitányság váraiból két havi zsolddal a zsebében összesen 1000–1200 fő távozott. Jelentős részük azonban belépett Barkóczi István újonnan felállított reguláris lovas ezredébe.⁶¹

A bujdosó-kuruc felkeléshez kezdetben legfeljebb néhány száz végvári katonára csatlakozott, de ezek zömét sem a redukciókor, hanem az 1670. évi felkelést követően távoztak alkották. Bár a végváriak létszáma fokozatosan gyarapodott, de nagyobb tömegben csak akkor álltak a kuruc zászlók alá, amikor Thököly Imre vezetésével 1681 és 1682 között elfoglalták Felső-magyarországot. Ekkor a 18 000 főből álló kuruc haderő mintegy harmadát alkották a végvárak fegyveresei.⁶²

A bujdosó kuruc sereg legnagyobb csoportját a mezei katonaság alkotta, összetételük rendkívül heterogén képet mutatott, zömük szabad legényekből és hajdúkból verbuválódott, de megtalálhatók voltak köztük a földesurak katonaparasztjai és a parasztvármegyék fegyveresei is.

Egyes történész vélemények szerint a Tiszántúlon dúló török hadjáratok (1659–63) megtörték a hadúk, kivált a bihariak erejét, s ezt követően már nem játszottak számottevő szerepet.⁶³ A korabeli források alapján azonban úgy tűnik a Biharban és a Körösök vidékén megtelepedett hajdúk kezdettől fogva részt vettek a bujdosók küzdelmeiben. A törökök már az 1672. évi támadás kezdetén engedélyezték a váradi vilajetben a hadgyűjtést. Szepesi Pál a bujdosók egyik vezére, a királyi csapatok ellentámadását követően pedig a váradi pasánál a bihari hajdúk fegyverfogását akarta elérni.⁶⁴ Valószínűleg bihari hajdúkból, katonaparasztokból és a hódoltsági parasztvármegyék tagjaiból állt volna az a 800 fős alakulat, amelyet Török János az „alföldi” hadnagyokkal kívánt toboroztatni. Erre a török engedélye és pénz híján nem került sor, de az 1675 évi őszi mustra alkalmával a hadnagyokat felvették a szemlelajstromba és zsoldot fizettek neki.⁶⁵

A bujdosó-kuruc hadak Biharban nemcsak katonákat toboroztak, de a királyi területre való betörések után itt kvártélyoztak.⁶⁶ Ez a bihari lakosság körében nem aratott osztatlan sikert, sőt a környéket kiélő katonák ellen panaszt

---

61 Czigány, 2004. 114-135.; *Benczédi László* 1500 főnyire tette a felső-magyarországi várakból elbocsátott végváriak számát. *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685). Éttk. 91. Budapest, 1980. 58.

62 Nagy, 1983. 42.

63 *Szendrey István*: Hajdúk a Rákóczi-szabadságharcban. 25-27. In: Rákóczi-kori tudományos ülésszak 1973. szeptember 20-21. Szerk.: Molnár Mátyás Vaja 1975.; *Nagy László-Nyakas Miklós*: Hajdútszesség tükröire Hajdúböszörmény, 2001. studia Oppidorum Haidonicalium VIII. 39-49.

64 Szuhay Mátyás és társai Teleki Mihálynak, Böszörmény, 1672. augusztus 31.; Kende Gábor és Szepesi Pál Teleki Mihálynak, Böszörmény, 1672. október 27. Gergely Sámuel, Teleki Mihály levelezése. 6. k. Budapest, 1912., 6. k. 535. – a továbbiakban *Gergely*, TML

65 Kende Gábor Teleki Mihálynak, Geszt, 1675. november 13. *Gergely*, TML 7. k. 91-92.

66 *Seres István*. A kurucok téli szállásai Geszt, Körösnagyharsány és Mezögyán térségében (1674-1685). A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 32. 151-170.

tettek a török hatóságoknál. Egy alkalommal a Váradon élő törökök és a környékről besereglett mintegy „ezer paraszt ember” „az pasa ablaka alatt” adott hangot nemtetszésének, mert elunták „az rettenetes ínséget a katonáktól”.⁶⁷

A király ellenes erőket tömörítő bujdosó-kuruc mozgalom legfőbb hatalmi bázisának tekinthető a „vitézlő rend” tulajdonképpen több katona csoportból, „katona rendből” állt. A bujdosó-kuruc csapatok zömét kitevő magát a végvárakból származtató „végbeliek” és „mezeiek” sajátos, sokszor öntörvényű testületi szellemmel rendelkeztek, katonagyűléseket tartottak, ahol nem csak a zsákmány elosztásáról, kvártélyról, hanem a tisztek elmozdításáról is dönthettek.

Noha a végváriak, korabeli szóhasználatul „végbeli”, valamint a „mezei” alakulatok legénységének zöme egyaránt a szabad zsoldosokból verbuválódott, sőt számosan mind a két „katona rendben” szolgáltak, mégsem túrték maguk felett a másik „katona rendből” való parancsnokot. Erre világít rá Jakso (Jaxo) Dénes egykori kállói kapitány esete, akit a bujdosók vezére Wesselényi Pál kénytelen volt eltávolítani mezei alakulata éléről. Katonái ugyanis sérelmezték, hogy Jakso „végbéli” kapitányként „mezei” had felett parancsnokol. Az incidens után Wesselényi javasolta I. Apafi fejedelemnek, hogy a bujdosó had számára olyan rendelkezést adjon ki, amely szerint a „végbelieknek” és a „mezeieknek” külön-külön kapitányuk legyen.⁶⁸

A bujdosó-kuruc hadak katonai és politikai elitjében jelentős szerepük volt az általában képzetesebb végvári tiszteknek.⁶⁹ Sokan közülük a Rákóczi családhoz kötődtek, katonái vagy familiárisai voltak. Ezek közé tartozott a bujdosók egyik vezére Szuhay Mátyás II. Rákóczi György kállói kapitánya, de fontos szerepet töltött be Ispán Ferenc, aki fiatalon az erdélyi fejedelem „főember szolgája”, valamint Torma Mihály az ecsedi vár kapitánya.

A Rákócziak katonai tisztségviselőinek feltűnése nem véletlen. Az 1670. évi felkelésben magánhaderejével részt vevő I. Rákóczi Ferenc, a fej és jószágvesztést elkerülendő, császári őrségeket fogadott be fontosabb váraiba Sárospatakra, Ecsedbe. A véghelynek minősülő erősségeikben Ónodon és Tokajban nem tartottak őrséget. Rákóczi katonái közül sokan kompromittálódtak és a megtorlás elől Erdélybe menekültek, másokat el kellett bocsátani a szolgálatból, így útjuk nemegyszer a felkelők táborába vezetett.⁷⁰

A bujdosók vezérei az 1672. évi támadás alkalmával pátenseikben már kilátásba helyezték a fegyvert fogottak privilegizálását. Az 1673 őszén Bihar városában

67 Kende Gábor Teleki Mihálynak, Harsány, 1676. március 15. *Gergely*, TML 7. k. 182-183.

68 Wesselényi Pál Teleki Mihálynak, Hadad, 1676. február 22. *Gergely*, TML 7. k. 166-167.

69 A felkelők vezéreink kistája [1676]. ÖStA HHStA Ungarische Akten Fasc 326 fol. 77-79.; A bujdosó tisztek és nemesek Apafi Mihálynak Vajda, 1676. október 7. *Deák Farkas: A bujdosók levéltára*. Budapest, 1883. 48-50.

70 Ónod 1670 szeptemberében felvett urbáriumban feljegyezték: „Mostan penigh ebben az nagy változásban, az eő felsége németh praesidiuma is vagyon, nemis engedvén magyart benne lakni. A várasbeli vitézlő rendis mind eő felsége számára foglaltatot; holotis feles németből állo praesidium is vagyon.” MÖL E 156. U et C Fasc 25. Nr.39.

megtartott gyűlésen elfogadták, hogy akik „velünk felköltének és fegyvert fogtak” és „közülek paraszti és jobbágyi állapotból valók lesznek, soldjok felett örökös, és fiúról fiúra terjedő nemességgel is meg ajándékoztatnak” a nemességgel rendelkezők, mint „Bocskai István fejedelem idejében” birtokadományokban részesülnek.⁷¹ Az ígéretek beváltására csak tíz évvel később Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemsége idején került sor. Kéki István, Deák Ferenc és Kövér Ferenc katonáit 1683. szeptember 2-án kelt adománylevelével Szerecsre telepítette le oly szabadsággal „aminémű volt a hét hajdúvárosoknak”, néhány nappal később Hatházy Gergely vitézeit pedig a Szabolcs vármegyei Nagyfaluba.⁷²

Thököly katonái nem sokáig örülhettek vezérük adományának. Néhány nappal a pátensek kiadását követően Kara Musztafa nagyvezér serege vereséget szenvedett Bécs alatt. A Habsburg Birodalom vezetésével pedig létre jött a Szent Liga, amely a török kiűzését tűzte ki célul. Thököly Imre oszmán vazallus állama 1685 őszen szétesett és 17 000 kuruc katona lépett császári-királyi szolgálatba. Döntő részük az ország keleti részéből való volt, s az Udvari haditanács zömében itt is alkalmazta őket. Belőlük alakították meg 6000 fős keretlétszámmal, a Csáky László vezérőrnagy parancsnoksága alá rendelt felső-magyarországi hadtestet.⁷³ A hadtest katonái, a több tiszántúli alakulattal együtt ott voltak Buda és Eger visszavételénél, s Várad 1692 júniusában történt elfoglalásáig a Tiszántúlon, ezt követően Gyula blokádjában és a Maros folyó mentén küzdöttek a török ellen.

1693 végén az Udvari Haditanács Molnár János ezredest egy új hajdúezred toborzásával bízta meg. A Felső-Tisza vidéki és tiszántúli katonákból álló 2400 fős hajdúezredet a következő évben Észak-Itáliába vezényelték, ahol közel négy éven keresztül vett részt a hadműveletekben.

Az oszmánok zentai vereségét követően (1697. szeptember 11.) a magyarországi hadszíntéren is véget értek a harcok, s 1699 januárjában Karló-cán megkötötték a békét. A Temesköz és Nándorfehérvár (Belgrád) kivételével a Magyar Királyság területe felszabadult a török uralom alól.

A Rákóczi-szabadságharc

Már a felszabadító háború idején nyilvánvalóvá vált, hogy a török kiűzését követően Magyarország társadalmi, gazdasági struktúráját, közjogi és katonai berendezkedését modernizálni kell. A rendek és a központi (királyi) hatalom

⁷¹ Szádeczky Lajos: Az 1673-iki támadás történetéhez. TT 1879. 815-816.

⁷² Benczédi, 1963 41.; *Hadházy Jenő*: Gyökereink nem csak Hajdúhadház földjébe kapaszkodnak. Hajdúhadház, 2003. 75-76.

⁷³ *Solutio Menstrua Militia Superioris Hungariae ex 6000. Capitibus tam pedestris, quam Equestris Ordinis Constans*. Szatmár, 1686. november 29. ÖStA HHStA Familienarchiv, Grafenegg Militaria Schachtel 171.; *Czigány*, 2004. 154-155.

között éles vita és politikai küzdelem zajlott. Bécs a Magyar Királyságban megerősítse és kiterjessze a központi kormánysszervek hatalmát, amelyet az ország politikai vezetőrétege és a vármegyei nemesség zöme a rendi jogok és intézmények elsorvasztására, a királyság maradék állami önállóságának felszámolására irányuló törekvésként élt meg.

Mindezt csak tetézte a két évszázados török elleni harc során militarizálódott társadalmi rétegek helyzetének megoldatlansága, amely az ország keleti felében jelentette a legnagyobb szociális és gazdasági feszültséget. Ezeken a vidékeken több mint 30 000 különböző rendű és jogállású végvári- és szabad katona, letelepített hajdú és katonaparaszt élt. A háborút követően fegyveresek tömegei maradtak alkalmazás nélkül. A határ délre tolódott, azt a reguláris hadsereg biztosította. Régi kiváltságaik létalapja megszűnt, a magyar rendek és a központi hatalom egyaránt még megmaradt privilégiumaik felszámolására törekedett.

A régóta érlelődő felkelés élére álló II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós hadba hívó pátensei a katonáskodás fejében újra adómentességet és birtokadományt ígértek.⁷⁴ A fejedelem számára kezdettől fogva természetes bázisként szolgált Felső-Magyarország és a Tiszántúl militarizált társadalma. Itt volt uradalmainak zöme és maradék fegyveres ereje, de bőven meríthetett a volt végvári, mezei, kuruc katonák, a katonaparaszti sorba süllyedő hajdúk és a jobbágyi státuszba kényszerülő szabadosok több tízezres fegyverkinálatából, akik közül sokan már a felkelés előkészítésében is részt vettek.⁷⁵ Hogy az első hetekben hány katona kelt fegyverre Rákóczi oldalán és a következő év első hónapjaiban a kuruc hadsereg valóban elérte a harmincezer fős létszámot, majd egy következő értekezésben adunk választ.

Tanulmányuk zárásaként annak a három vármegyének katonaaállításai adatait vizsgáljuk meg, ahol az előző században a legtöbb hajdút és katonát telepítették le. Bár a különböző katonai összeírások meglehetősen hiányosak, ám még így is jól illusztrálják a militarizált társadalmi rétegek súlyát és katonai szerepvállalásuk nagyságát.

Az egykori hajdútelepülések közül legelsőnek a bihariak bontottak zászlót a fejedelem mellett. Fegyveres erejüket a Diószegen lakó Bóné András szervezte meg, aki Thököly katonájaként kezdte pályafutását, majd a császári-királyi szolgálatba állt és Sennyey István ezredében főhadnagyi rangot ért el.⁷⁶ 1703 nyarán

74 Rákóczi hadserege 1703-1711. Válogatta és a bevezetőket írta *Bánkúti Imre*, 1976 17-18.; R. Várkonyi Ágnes: Bercsényi Miklós pátense a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 tavaszán. Sz 1958 /1-4. 224.

75 A karlócai békét követően Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon a mezei ezredek feloszlásával legkevesebb 6-7000 katonának kellett megválnia a szolgálattól. Ezt a hatalmas tömeget az 1701-ben elkezdett új toborzások sem csökkentették jelentősen. *Czigány István*: Rebellió Magyarországon 1702/1703 (stratégiai elképzelések és a taktikai valóság). A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa I. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit Sárospatak, 2003. 44-53.

76 Anno 1686 Extractus Militiae Equestris Pariter et Pedestris Ordinis MOL P 71 Csáky lt. Fasc 198. 71. cs.

mintegy 3000 embert, zömében volt mezei katonát, egykori hajdút és katonaparasztot mozgósított a kurucok oldalán.

Bihar vármegye katonáskodó lakosait a többi megyéhez hasonlóan 1704 tavaszán írtattatta össze a fejedelem. A felvett megyei jegyzék csonka, mindössze 91 helységet és 1134 hadra kelt személy nevét tartalmazza. Olyan jelentős hajdúhelységek hiányoznak, mint Derecske, Kaba, Sarkad és Szalonta. A valóságban jóval több katona állhatott a kuruc hadseregbe, mert az 1696. évi kamarai kimutatás több mint kétszer annyi (218) helységet vett számba.⁷⁷ A tiszántúli ezredek 1706 februárjában felvett szemlelajstromaiból, hogy Derecskéről 58, Kabáról 20, Sarkadról 9 katona szolgált a kuruc alakulatokban.⁷⁸ A sarkadi várban azonban helyőrség volt, amelyet zömmel a település lakóiból állítottak ki.

A fenti mustrakönyvek összehasonlító elemzése arra is fényt derített, hogy ekkor számos helység esetében több katona jelenlétét regisztrálták, mint a megyei összeírásban. 1704 áprilisában Diószegről például 161, Margitáról pedig 61 lakos kelt hadra, de 1706 februárjában Bóné András és Kárándi Mihály lovas, valamint Ölyüs János gyalogezredében 213 diószegi és 80 margitai illetőségű katona szolgált.⁷⁹

Bihar vármegyéhez hasonlóan az 1823 katonáskodót rögzítő 1704. évi szabolcsi összeírás is töredékesen maradt fent. Mindössze három egykori hajdúhelység került a lajstromba (Nyírbátor, Nyíregyháza, Újfehértó), ahonnan 164 fegyverest állítottak ki.⁸⁰ Az egykori hajdútelepek közül 1707-ben hetet vettek számba (Tiszadada, Tiszadob, Tiszaeszlár, Tiszaladány, Tiszalök, Nyírbátor, Nyíregyháza), ahonnan 390 katonát állítottak ki.⁸¹

A Kállóval nyolcra gyarapodott szabolcsi hajdúvárosok 1706 februári mustrakönyve 1044 főt tüntetett fel. Zömük ekkor Budai István mezei lovas ezredében szolgált.⁸²

Zemplén vármegye 1704. évi összeírása, kevésbé hiányos, mint az előző kettő, így a számba vett fegyvert fogó népesség is több: 2200 fő. A kuruc hadseregben szolgálók felét az „Alsó-járás”, vagyis a Hegyalja vidéke adta. Itt a Rákócziak nyolc hajdútelepüléséről (Csanálos, Gesztely, Hernádnémeti, Kesznyéten, Köröm, Lúc,

77 *Bárony István*: Bihar megye adózó népessége a XVIII. században. Bihar megye parasztsága a XVIII. században. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica XXXVI 1984 Szerk.: *Szendrey István*. 9.

78 *Szendrey István-Nyakas Miklós*: Derecske története. Debrecen, 1980. 44.; Az 1705. évi és az 1708. évi mustrakönyvek összevetése alapján 30 kabai katona szolgált a kuruc ezredekben. *Gonda Ferenc*: Kaba története. Kaba, 1981. 81-82.; *Seres István*: Békés megyei katonák az erdélyi és tiszántúli kuruc hadsereg összeírásaiban (1704, 1706, 1708). A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 28. 203.

79 A Bihar vármegyei katonaság összeírása 1704. április 29. MOL Filmtár 1678. doboz., A tiszántúli hadak mustrája 1706. február. Károlyi cs. lt. P 396 MOL Filmtár

80 A megye hivatalnokai szerint Téglásról nem érkezett összeírás. Szabolcs vármegye összeírása 1704. Hadtörténelmi Levéltár Filmtár 98. doboz.

81 A Szabolcs vármegyei mezővárosok katonáskodó lakosainak összeírása. 1707. május. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár IV. A. 1. b. 1707. Fasc. 008. No. 044.

82 *Géresi Kálmán*. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára V. k. Budapest, 1897. 413-414., 435.

Megyaszó, Szerencs), 439 fő vonult hadba.⁸³ Ha ehhez hozzávesszük Mádót, Monokot, és Tályát (291 fő), amelyek hajdúprivilegiumot ugyan nem szereztek, de jelentős számú militarizált népesség élt e helységekben, akkor elmondható, hogy a megye összeírt katonaságának csaknem harmada tizenegy településről származott.⁸⁴

Jóllehet a kutatások még újabb eredményeket hozhatnak, s számos új forrás felkutatására is van remény, de az már most elmondható, hogy a Rákóczi-szabadságharc hadseregének személyi állománya döntően a militarizált társadalmi rétegekből került ki, amelyek közül a legjelentősebb tömegek Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon éltek.

A tanulmányban használt rövidítések

cs.	Csomó
Bd.	Band
Éttk.	Értekezések a történeti tudományok köréből
fol.	Folio
HHStA	Haus Hof und Staatsarchiv
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HKA HFU RN	Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer
HKR	Wiener Hkriegsrat
k.	Kötet
lt.	levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle
OSzK Kt	Széchenyi Könyvtár Kézirattár

---

83 Mészáros Kálmán: Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben. In: Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 37. Szerk.: dr. Tamás Edit Sárospatak 1999. 123-132.; Mészáros Kálmán: A Sajó-hernád melléki hajdúvárosok katonaállítása a Rákóczi szabadságharcban. In.: Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. Szerk.: dr. Tamás Edit. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 36. Sárospatak, 2000. 225-228.

84 Rácz, 1969. 119-141.

II. RÁKÓCZI FERENC BÁCSKAI–SZEGEDI HADJÁRATA 1704 NYARÁN

A magyar történetírás kevés figyelmet szentelt II. Rákóczi Ferenc 1704 nyarán vezetett déli hadműveletének.¹ Mindössze egy összefoglaló munka készült a hadjáratról.² A bácskai hadműveletet „időben és térben nagyobb kiterjedésű, tervszerű, kisebb ütközetekből álló harctevékenységi formaként”, hadjáratként könyvelték el.³ Ezt a hadműveletet nevezték „bácskai hadjáratnak”,⁴ sőt „szegedi hadjáratnak” is.⁵ Mindkét elnevezés indokolt, hiszen a Bács székhelyű vármegyéhez kapcsolódó Bácska térségébe vezette hadjáratát, amelynek során a császári kézen levő Szeged, a tiszai határőrvidék központjának elfoglalására is kísérletet tett. Joggal hangsúlyozták azt is, hogy „ez volt Rákóczi első önálló hadművelete, amelyet már nem Bercsényi elgondolása szerint vezetett.”⁶ Valóban Rákóczi egyedül irányította e hadműveletet, hiszen vezető tábornokai közül Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor a Felvidéken, Forgách Simon pedig a Dunántúlon tevékenykedett. Voltaképpen ez az egyetlen olyan nagyobb hadjárat a szabadságharc folyamán, amelyet Rákóczi nemcsak maga tervezett, hanem egyedül

1 A hadjárat részletesebb bemutatására vö. *Szakály Ferenc*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka. In: Szeged története 2. 1686–1848. Szerk. Farkas József. Szeged 1985. 49–53.; *Köpeczi Béla* – *R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. 141–152.; ugyanaz minimális változtatásokkal a második kiadásban, amire hivatkozni fogok, Bp. 1976. 144–156.; *Veress D. Csaba*: A szegedi vár. Bp. 1986. 110–117.; *Zachar József*: „Szövetségi” vereségek 1704. augusztus 13-án: Szeged ostromának felhagyása, csatavesztés Hochstädtnél. In: *Uő*: Válogatott hadtörténeti írások (XVII–XVIII. század). Budapest–Eger 2008. 176–188; vö. még *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1935. 75.; *Balla Ferenc*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1943. 133.; *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi-szabadságharc. Bp. 1953. 43–44.; *Virágh Ferenc*: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca a Körös-Maros közben. Békéscsaba 1962. 42–45.; Magyarország története I–II. Főszerk. Molnár Erik, szerk. Pamlényi Ervin–Székely György. Bp. 1971.³ I. (a vonatkozó részt *R. Várkonyi Ágnes* írta) 303.; Magyarország története tíz kötetben, 4/1–2. 1686–1790. Főszerk. Ember Győző–Heckenast Gusztáv. Bp. 1989. 187–188. (a vonatkozó részt *R. Várkonyi Ágnes* írta); Magyarország hadtörténete I. Bp. 1984. Szerk. Borus József. 349. (a vonatkozó részt *Heckenast Gusztáv* írta); utalásszerűen *Hóman Bálint* – *Szekfű Gyula*: Magyar Történet. VI. kötet. A tizenharmadik század. Bp. 1939. 63. (a kötet *Szekfű Gyula* munkája); Pilch Jenő (szerk.): A Magyar Katona. Vitézségünk ezer éve. Bp. é. n. (1933) 413; egyáltalán nem említette a hadjáratot *A Magyar Nemzet Története* VII. kötet. Bp. 1897. (írta *Acsády Ignác*); Magyarország története. Egyetemi tankönyv II. 1526–1790. Szerk. H. Balázs Éva–Makkai László. Bp. 1972. (*Heckenast Gusztáv* írta a vonatkozó részt)

2 *Dudás Gyula*: Rákóczi bácskai hadjárata 1704-ben. Telecska 1884.

3 *Bánkúti Imre*: Rákóczi hadserege 1703–1711. Bp. 1976. 296.

4 *Köpeczi B.* – *R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 144, 150, 486; Magyarország történeti kronológiája I–IV. Főszerk. Benda Kálmán. II. 1526–1848. Bp. 1982. 533. (*Nagy Zsigmond* írta)

5 *Virágh F.*: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 44.

6 *Virágh F.*: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 43.

is vezetett. Így ez a hadművelet alkalmas arra is, hogy belőle Rákóczi hadvezéri képességeire, stratégiai és taktikai érzékére vonatkozóan következtetéseket vonjunk le. Jelen írásunkban elsősorban a hadjárat katonai és politikai céljait, menetét és eredményességét vizsgáljuk.

Rákóczi a Tiszántúl megszerzése után, 1703 őszén Szolnok elfoglalásával (szeptember 21), majd a rácokkal vívott, eldöntetlen kiskunhalasi csatával (október 5)⁷ a Duna-Tisza köze északi részét is kuruc kézen tudhatta.⁸ Uralmát nemcsak a szolnoki vár, hanem a három meghatározó, gazdag mezőváros (Cegléd, Nagykörös és Kecskemét) birtoklása is biztosította. A Duna-Tisza köze térsége déli része ugyanakkor egyértelműen császári fennhatóság alatt volt. A császári hatalom katonai bázisát az Oszmán Birodalom temesvári vilájete ellen felállított tiszai-marosi határőrvidék jelentette. A határőrvidék központjában, Szegeden Johann Friedrich Globitz ezredes vezetése alatt 300–400 fős német helyőrség állomásozott. Ezt jelentős létszámú, 400 fős magyar és rác könnyűlovas milícia egészítette ki, így hozzávetőlegesen 800 főre tehető a várőrség létszáma.⁹ A rácok egy része 1703 őszén húzódott a tiszai-marosi határkerület várába, amelyet a vár élén 1695 óta álló parancsnok, Globitz ezredes jelentősen megerősített.¹⁰ A Szolnokra támaszkodó kuruc és a Szeged központú császári erők között egyfajta erőegyensúly alakult ki 1703 folyamán, a Duna-Tisza közén „kettős uralom” (kondominium) alakult ki. A két fél „hatósugara” Kecskemét környékén „met-szette” egymást, és portyákkal, adóztatással igyekeztek előrenyomulni a másik fél rovására.¹¹ Rákóczi próbálta a maga pártjára vonni a magyarországi rácokat, augusztus 9-i kiáltványában ígérte meg számukra a hajdúszabadságot, de nem járt eredménnyel.¹² Így a bácskai rácok fenyegetvén a Duna-Tisza közti kuruc területet, Rákóczinak előbb-utóbb fel kellett lépni ellenük. A büntető hadjárat szükségszerűen magába foglalta Szeged bevételének tervét is.¹³

A szabadságharc folyamán először 1703. július 21-én Berthóty Gábor ezereskapitány rajtaütésszerű akcióval a Palánkot próbálta bevenni, de nem járt sikerrel.¹⁴ A szegedi helyőrség rác katonaságának akciói miatt 1703 októberében

7 A (kiskun)halasi csatára legújabbán vö. *Lele József*: A halasi csata (1703. október 5.-). In: *Adatok Kiskunhalas történetéhez*. Halasi Téka 18. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas 1996. 21–34.

8 *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 48.

9 *Varga Ferenc* II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Kuruc világ. Szeged 1906. 6.; *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 49.; *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 178.

10 *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 178.

11 *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 48.

12 *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 49.; *Veress D.*: A szegedi vár i. m. 112.; *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 178.

13 *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 49.

14 Berthóty (Berthóthy) Gábor (később, 1708-ban újoncos hajdúkapitány, 1723/24-ben Zemplén megyei másodalispán) szemé-lyére vö. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette Mészáros Kálmán. Bp. 2005. 61.; az akcióra vö. *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai 1700–1710. Budapest 1955. 459.; *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 178.

felmerült Szeged ostromának kérdése, de a felvidéki hadműveletek miatt lekerült ez a napirendről. Rákóczi egri táborozása, 1704. március-április idején újra fontolgatni kezdte, hogy maga vezeti a Bácskába és Szeged ellen hadjáratot.¹⁵ Bercsényi azonban fontosabbnak ítélte a dunántúli hadjáratot és április 19-i levelében kifejtette, hogy „hagyjon békét Nagyságod a rácznak, hagyjon békét Szegednek.”¹⁶ Más áprilisi leveleiben is sürgette Bercsényi a fejedelmet, hogy Eger alól vonuljon nyugatra.¹⁷ Indult azonban egy rajtaütésszerű akció a szegedi vár megszerzésére. A vállalkozást egyesek 1704. május első hetére tették, és Andrássy István és Vass Ádám brigadérosokhoz kapcsolták, a sereget pedig 8 ezer lovasra becsülték.¹⁸ Más, valószínűbb nézet szerint április 18-án került sor a rajtaütésszerű támadásra.¹⁹ A támadók áttörtek a védműveken, a Palánkot felgyújtották, de a várba nem tudtak betörni, viaszorították őket és visszavonultak.²⁰ Ezután Johann Kyba ezredes, a tiszamarosi határőrkerület vezetője, a rácok parancsnoka (a halasi csata rác vezére) a kurucokkal való összejátszással gyanúsított alsóvárosi és felsővárosi polgárokon töltötte ki kegyetlen bosszúját.²¹ Globitz ezredes nem avatkozott be, hagyta a rácok megtorló akcióját. Az alsóvárosi lakosság elsáncolta magát a ferences kolostorban. A lakosok egy része tömegesen menekült Kecskemétre és máshova.²² A rác rajtaütések, portyák folytatódtak Kecskemét környékén.²³ Ezután májusban már Bercsényi sem ellenezte a bácskai hadjáratot a rácok ellen, és azt írta, hogy „Szegedet csak meglátogassa Nagyságod maga.”²⁴

Ilyen előzményeket követve került sor Rákóczi bácskai-szegedi hadjáratára. A fejedelem kezdetben kétségtelenül sokkal fontosabb helyszínnek tekintette a Felvidéket, ahova Bercsényit és Károlyit küldte, illetve a Dunántúlt, amelynek megszállására két hadjáratot is indított előbb Károlyi Sándor (1704. január-április),²⁵ majd Forgách Simon (1704. május-június) vezetésével.²⁶ Maga Rákóczi is eredetileg át akart kelni a Dunántúlra, de egyelőre letett erről a tervéről, és csak

15 Virágh F.: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 42.

16 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 50.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 113.

17 Bánkúti Imre: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január-április). Bp. 1975. 134.

18 Reizner J.: Szeged története I–IV. Szeged 1899–1900. I. 211–212.; Virágh F.: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 42.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 113.

19 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 50.

20 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 50.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 113–114.

21 Varga F.: II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden i. m. 6.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 179.; Johann Kyba császári ezredes-re vő. még Lele J.: A halasi csata i. m. 26–27.

22 Veress D.: A szegedi vár i. m. 1986. 114.

23 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 51.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 114.

24 Virágh F.: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 42.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 179.

25 Károlyi Sándor hadjáratára, az első dunántúli kuruc hadjáratra összefoglalóan vő. Bánkúti I.: A kurucok első dunántúli hadjárata i. m.; a hadjáratra és ezen belül Sopron 1704. évi sikertelen ostromára vő. Bagi Zoltán: Sopron kuruc ostromai 1704–1706. Soproni Szemle 63. (2009) 3. sz. 283–291.

26 Forgách hadjáratára és koroncói vereségére Heistertől összefoglalóan vő. Markó Árpád: A koroncói csata (1704. június 13.). In: Új II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Sajtó alá rendezte Mészáros Kálmán. Bp. 2003. 63–93.

Forgáchot küldte át négyezer emberrel, hogy készítse elő hadjáratát, átkelését a Dunántúlra.²⁷ Rákóczi egyelőre a Duna mellett maradt, és várakozó álláspontra helyezkedett, egész májusban Dunaordasnál táborozott.²⁸ A várakozó álláspont fő okát Emlékirataiban úgy jelölte meg, hogy a vele maradt „Duna-Tisza közti csapatok” nem akartak átkelni a Dunán, „mert féltek a Duna és Tisza partján levő rácoktól,” akik rátámadtak a városokra és falvakra, „a nőket és gyermekeket lemészárolták, a házakat felgyújtották.”²⁹ Rákóczi saját szavai szerint ezért lemondott „első tervéről” (ti. a dunántúli hadjáratáról–T. S. L.), és úgy döntött, hogy a Duna-Tisza közti csapatokkal és udvari csapataival leveri és szétszórja a rácokat és kényszeríti „őket az ország elhagyására.”³⁰ Egyértelmű tehát, hogy Rákóczi 1704. évi nyári hadjárata a rácok ellen irányult,³¹ egyfajta büntető hadjáratnak is tekinthetjük,³² végleges leszámolásnak „a Duna-Tisza közti ellenséggel.”³³ Felmerült az is, hogy Rákóczi „éket akart verni a Dunántúlon előrenyomuló és Erdélyt még kézben tartó császári haderők közé”, és így akarta volna Erdélyt menteni.³⁴ Hadjáratának általában kevésbé hangsúlyozott oka a törökkel való kapcsolat felvétele lehetett. A francia diplomácia próbálta mozgósítani a Portát a Habsburg-udvar ellen. 1704 májusában Rákóczi ordasi táborában szultáni futár jelent meg, és fegyveres támogatást ígért.³⁵ Rákóczi némi fenntartással, de hajlandó volt elfogadni a török támogatást.³⁶ Felmerült a fejedelemben, hogy török csapatokat fogad zsoldjába, ehhez kérte a Porta hozzájárulását, ezért kellett délre vonulnia és a temesvári pasával felvennie a kapcsolatot.³⁷ A fejedelem 1704. május 7-én követutasítást, instrukciót adott a Temesvárra, a pasához küldendő Török Andrásnak, amelyben világosan utalt Szeged ostromának tervére. Eszerint „akarjuk elsőben Szegedet, mely mind az két részről azon szabados passzust akadályoztattja, feles álguykkal s tarackokkal, tüzes koszorúkkal, kartácsokkal... s több hadi készülettel megszállanunk, s meg is vennünk rövid üdön.”³⁸ Rákóczi követe útján

27 *Bánkúti I.*: A kurucok első dunántúli hadjárata i. m. 134; *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 147.

28 *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 148.

29 *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai.* In: II. Rákóczi Ferenc Vallomások, emlékiratok. Szerk. Hopp Lajos. Bp. 1979. (a továbbiakban: Rákóczi, Vallomások, emlékiratok) 257–258

30 *Rákóczi, Vallomások, emlékiratok* i. m. 258.

31 *Bánkúti I.*: A kurucok első dunántúli hadjárata i. m. 134.

32 A kortárs francia Eustache Le Noble 1707-ben megjelent művében így fejezte ezt ki: „a rácok pártot ütöttek Rákóczi fejedelem ellen, aki szigorúan megbüntette őket”, ami világosan a bácskai hadjáratra utal. Vö. *Eustache Le Noble: Rákóczi fejedelem története.* Avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezérlete alatt. Fordította Márki Sándor, egybevetette a francia eredetivel Kovács Ilona, Köpeczi Béla tanulmányával, Bp. é. n. (1976) 66.

33 *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 150.

34 *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 150.

35 *Benda Kálmán, in Pápai János Törökországi naplói.* Sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta Benda Kálmán. Bp. 1963. 13. (előszó)

36 *Benda K., in Pápai János Törökországi naplói* i. m. 14. (előszó)

37 *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 149–150.

38 *Bánkúti Imre.* Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és környezete. I. Kecskemét 1992. 97. sz. irat (47–49.); vö. még *Zachar J.:* „Szövetségi” vereségek i. m. 179.

kért „illendő áron” puskaport a temesvári pasától, és cserében rezet ígért.³⁹ A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy Rákóczi eredeti célkitűzéséről, a dunántúli hadjáratról kényszerből lemondva – Forgách Simon koroncói veresége (1704. június 13) és visszaszorulása után – fordult délkelet felé, hogy leszámoljon a kuruc területeket folyton támadó bácskai rácokkal, megszerezze a határőrvidék katonai-politikai központját, Szegedet és egyszersmind összeköttetést teremtsen a török birodalommal, és a temesvári pasával, akitől hadiszereket és katonaságot várt.⁴⁰

Rákóczi bácskai hadjárata megkezdésével június végéig várt. Sikertelen békétárgyalást folytatott Széchenyi Pál kalocsai érsekkel Pakson, aki fegyverszünetet ajánlott fel, amelyet Rákóczi nem fogadott el.⁴¹ A földvári sáncot őrző solti erősítésben őrséget hagyott.⁴² Ezután tájékoztatta Eszterházy Antalt június 27-én arról, hogy hamarosan elindul hadjáratára.⁴³ Rákóczi június 29-én vonult ki seregével a solti táborból.⁴⁴ Eszterházy Antalt előre küldte „Illokig, a Dráva torolatáig, hogy üldözőbe vegye a rácokat, akik átkelnek rajta.”⁴⁵ Haditerve szerint ő ugyanakkor Titelnél teszi ugyanezt, „amely a Tisza és Duna egybefolyásánál fekszik.”⁴⁶ Rákóczi tüzérségét egyenesen Szeged alá küldte, amelynek ostroma tervének fontos részét képezte. E tüzérség nem volt túl jelentős, mindössze néhány tíz és tizenkét fontos ágyúból, két mozsárból állt, és haladását a pogyász is lassította.⁴⁷ Az ágyúk vontatásához szükséges ökrök és szekerek biztosítására a nagykőrösi tanácsnak parancsot küldött a fejedelem.⁴⁸ Rákóczi saját csapataival a Duna vonalát követve haladt Titelig, majd Szeged alá vonult. A sereg létszámát 5 ezer főre tehetjük.⁴⁹ A fejedelem Emlékiratai szerint katonái „sokat szenvedtek a nagy nyári hőségtől, a nyolc- és tizenkét órás menetektől a nagy homokban, és a vízhiánytól is.”⁵⁰ Hadjárata első állomása Bács vára volt, „amely régi, fallal kerített” erősség volt.⁵¹ Fluck alezredes volt Bács parancsnoka, aki Rákóczi hadának megjelenésekor, lényegében az első felkérésre átadta július 7-én a várat.⁵² Ennek oka az lehetett, hogy „félt nem létező tüzérségemtől”, ahogy azt a

39 *Bánkúti I.*: Iratok a Rákóczi szabadságharcból i. m. 97. sz. irat (47–49)

40 *Benda K.*, In: *Pápai János Törökországi naplói* i. m. 14. (előszó)

41 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 260.

42 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 260.; *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 150.

43 *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 179.

44 *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 51.; *Veress D.*: A szegedi vár i. m. 114.; *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 179.

45 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 260.

46 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 260.

47 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 260.; *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 150.

48 *Reizner J.*: Szeged története I. 211; *Virágh F.*: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 42.; *Veress D.*: A szegedi vár i. m. 114.

49 *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 179.

50 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 264.; *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 1976. 150.

51 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 261.

52 *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 180.

fejedelem megjegyezte Emlékirataiban.⁵³ Rákóczi tüzérsége más úton haladt Szeged felé, és amúgy sem volt túl erős. Erről viszont Bács császári parancsnokának nem volt tudomása, így kísérletet sem tett a gyenge erősség védelmére. A Titel felé haladó Rákóczi egyelőre nem talált ellenállásra, „a rácok mindenféle menekültek, a mieink vadásztak rájuk a mocsarakban, és rájuk gyűjtötták a nádasokat, ahová visszavonultak.”⁵⁴ A hadjáratnak ez a szakasza egyértelműen a rácok elleni bosszú- vagy irtóhadjárat volt, amelyet maga Rákóczi is restellt, megjegyezvén, hogy „éreztem, hogy ez a vállalkozás nem nagy becsületet szerez nekem.”⁵⁵ Július 12-én került sor összecsapásra Titel alatt, Feketevíznél, ahol a túlerőben levő kurucok szétverték a még ellenálló rácokat.⁵⁶ Ezt követte Titel, a titeli sáncrendszer bevétele. ⁵⁷ A hadjárat eddigi szakasza könnyű diadalmenet volt, a rácok csak Titelnél tanúsítottak ellenállást. A kurucok jelentős zsákmányt szereztek, Rákóczi is utalt arra, hogy „mindenféle barmokból nagy zsákmányt szereztek.”⁵⁸ A hadjárat neheze ezután következett, a térség legerősebb vára és központja, Szeged vára, amely Rákóczi megjegyzése szerint „a Tisza mentén lakó rácok legfontosabb menedéke” volt.⁵⁹ Voltak persze a kuruc seregnek olyan elemei, akik megelégedtek a zsákmánnyal, és elszöktek vele együtt. Az ő megbüntetésüket követelte Rákóczi Kecskemét város tanácsától, és hogy „a szegedi táborból a nyereséggel a kótyavetye előtt elszökött kecskeméti katonákat a zsákmánnyal együtt fogják el s adgyák át a kiküldött tisztnek.”⁶⁰

Rákóczi Titel alól Szeged felé vonult, és július 19-én már a Zentához közeli Martonosnál táborozott, és próbálta rendbe szedni eddig főleg megtorló, zsákmányoló hadjáratot folytató csapatait.⁶¹ Emlékirata szerint „hadaimat tanítottam menetelni, csatarendbe állni, táborozni, táborveréskor kijelöltem az öröket, és éjjél előtt körüljártam őket.”⁶² Rákóczi július 20-án érkezett Szegedhez, ettől számíthatjuk az augusztus 13-ig tartó szegedi ostromot.⁶³ Még aznap birtokba vehette azokat a városrészeket (Alsóváros és Felsőváros), amelyet a kurucokkal

53 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 261.

54 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 261.

55 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 261.; Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 151.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 180.

56 Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 151.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 180.

57 Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 151.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 114.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 180.

58 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 264.

59 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 265.

60 Bánkúti I.: Iratok a Rákóczi szabadságharcból i. m. 58. (114. sz. irat, Rákóczi 1704. július 23-i levele a szegedi táborból a kecskeméti tanácsnak); vö. még Hornyik János: Kecskemét város története. IV. kötet. Kecskemét 1863. 63, 82. sz. iratok; Veress D.: A szegedi vár i. m. 115.

61 Varga F.: II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden i. m. 20.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 115.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 180.

62 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 264–265.

63 Virágh F.: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 44.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 115.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 185.

szimpatizáló szegedi polgárok laktak.⁶⁴ Más feltevés szerint még ezen a napon a külső várat, tehát a Palánkot elfoglalta a fejedelem.⁶⁵ Ez a vélekedés arra épül, hogy Rákóczi Emlékirataiban utalt rá, hogy a várhoz szorosan hozzáépült város, a főleg rácok lakta Palánk megtámadására parancsot adott, és „rohammal bevet-tük, felprédáltuk, felégettük: ennél többet józan ésszel nem is remélhettem.”⁶⁶ Más álláspont szerint a külső várnak is tekintett Palánk, vagy Rácváros elfoglalása nem aznap, július 20-án történt, hanem több napi ostromot vett igénybe, és csak harmadik kísérletre járt eredménnyel.⁶⁷ A vár ostromában részt vevő Berthóti (Berthóthy) Gábor⁶⁸ Zemplén megyéhez küldött levelében a következőképpen számolt be erről: „20 presentis Szegedet megszállottuk. Más nap, mingyárt, úgy mint Szent Mária Magdolna napján, az várost ostromolták és az szegény gyalogságainkat elől hajtották. Az kit meg is vettek volt, és más nap délig benne lévén, az nagy lövis, tüzes szerszám hányás miatt meg nem maradhatott, megh gyújt-ván, ki jöttek.”⁶⁹ A hitelt érdemlő híradásból egyértelműen kitűnik, hogy bár a Palánk körülvétele, „megszállása” már július 20-án megtörtént, a rácok lakta városrészt másnap, július 21-én rohanták meg és vették be, elsősorban az előljáró, és nyilván kisebb veszteségeket is szenvedő gyalogság révén. A harmadik nap, július 22-én, délben már el is hagyták a kurucok a Palánkot, mivel a várból lőtték őket a császáriak. A Rácvárost a kurucok felgyújtották, sok épület leégett, bár a tüzet később a szegedi vár védői eloltották.⁷⁰ A Palánk ostrománál mindkét félnek voltak ugyan veszteségei, de ezek nem lehettek túl jelentősek, a rácok java része még időben bemenekült a várba.⁷¹

Bár a jóval gyengébb Palánk bevétele sikerrel járt, a szegedi vár érdemi ostromára azonban egyelőre nem kerülhetett sor, mert a kuruc sereg még nem rendelkezett tüzérséggel, amellyel a megerősített szegedi várat eredményesen lövethette volna, majd utána megrohamozhatta volna. Rákóczi utalt arra, hogy „tüzérségem néhány napja késett.”⁷² Nemcsak a tüzérség, hanem megfelelő mennyiségű lőpor és lövedék sem állt rendelkezésre.⁷³ Így csak a vár körülrázására volt mód, a kuruc had letáborozott a vár közelében, és várakozott.⁷⁴ Ez demoralizálta a kuruc hadat,

64 Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 185.

65 Virágh F.: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca i. m. 44; Veress D.: A szegedi vár i. m. 115.

66 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 265.

67 Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 185.

68 Berthóty Gáborra vö. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 61.

69 Berthóti (Berthóthy) Gábor levelére vö. Esze T.: Kuruc vitézek folyamodványai i. m. 460.

70 Kenéz Győző – Szakály Ferenc: A szegedi Palánk városrész 1697-es telekkönyve. Tanulmányok Csongrád megye történetéből VIII. Szeged 1984. 51.; Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.

71 A veszteségek közül említik Tugali rác hajdút, akit Szalay Ferenc, a fejedelem palotás/testőr ezredének hadnagya vágott le, vö. Esze T.: Kuruc vitézek folyamodványai i. m. 459.; Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.

72 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 265.

73 Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 185.

74 Veress D.: A szegedi vár i. m. 115.

a katonák kóboroltak, felérték a Szeged környéki vidéket, illetve szöktek is.⁷⁵ Súlyosbította a kurucok helyzetét a júliusban akkor is jellemző nagy hőség, amire a fejedelem utalt Emlékirataiban.⁷⁶ Ez párosult már a felvonulás alatt, és most, a szegedi táborozás során is a vízhiánnyal.⁷⁷ A megbetegedő fejedelem szomját csak a Tisza vizével olthatta, amely „fekete és sűrű” volt „és bűzlött a sártól és a haltól, mellyel annyira tele volt, hogy nem is lehetett merni belőle anélkül, hogy halat ne fogott volna az ember.”⁷⁸ A vízhiány mellett az élelemhiány is jelentkezett.⁷⁹ Rákóczi egy emberét küldte Temesvárra, hogy Ali temesvári beglerbég engedélyezze élelmiszervásárlását, továbbá 300 mázsa puskaport kért. Arra is megkérte a pasát, hogy a török határra menekült rácok és a kurucok között közvetítsen, illetőleg ne engedje be a rácokat török földre.⁸⁰ A temesvári pasa, vélhetően a fennálló karlócai béke miatt visszautasította Rákóczi kéréseit, illetőleg teljesíthetetlen feltételeket szabott, ti. az elfoglalandó szegedi vár átadását a töröknek.⁸¹ A török követelésekben része volt a francia diplomáciának is, hiszen segítség fejében Péterváradot és a Bácskát a töröknek ígérték.⁸² Súlyosbította a kuruc had helyzetét Rákóczi betegsége, feltehetően epebaja, és lázát fokozta az irgalmatlan hőség. A bányavárosokból hívtak orvost, a német Lang Ambrust, akivel szemben Rákóczi környezete bizalmatlan volt, de végül is kikúrálta a fejedelmet.⁸³ Közben az ostrom vezetését Gyürky Pál⁸⁴ tábornok és Vay Ádám⁸⁵ udvari marsall vette át a beteg Rákóczitól.⁸⁶ Egyik sem értett a várostromhoz, de a fő akadályt az amúgyis is gyenge kuruc tüzérség lassú beérkezése jelentette. Míg a tüzérségre vártak, Rákóczi Pest vármegyétől 1300 embert kért, hogy az ostromsáncokat kiépítsék.⁸⁷ Rákóczi július végén erősítéseket követelt Szócs János⁸⁸ ezereskapitánytól, Kecskemét

75 Varga F.: II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden i. m. 21–23.; Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.

76 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 264; Zachar J.: „Szövetség” vereségek i. m. 185.

77 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 264.

78 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 265.

79 Veress D.: A szegedi vár i. m. 115.

80 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 265; Veress D.: A szegedi vár i. m. 115–116.

81 Louis Michel emlékiratai a magyarországi ügyről. In: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi tükrök. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Bp. 1973. II. 68. (bevezető); Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 154.; Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52; Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.

82 Benda K., Pápai János Törökországi naplói i. m. 14–15.

83 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 265–266.; Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 151, 154.

84 Gyürky Pál 1701-ben Rákóczi udvari kapitánya, Szendrő 1704. (sic!) aug. 23-i kapitulációja után csatlakozik Rákóczihoz, vö. Heckenast G.: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 175–176; Gyürky Ádám 1703 októberében csatlakozott Rákóczihoz, udvari lovas karabélyosvezető kapitánya, de elesett 1704. márc. 10-én Eger alatt, vö. uo. 175. – a fentiek alapján kérdéses, melyik Gyürky vehette át a beteg Rákóczi helyét ideiglenesen.

85 A Szabolcs megyei köznemes Vay Ádám 1703. okt. 24. óta udvari kapitány, vö. Heckenast G.: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 451–452.

86 Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 154.

87 Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.

88 Az idős, egykori végvári hadnagy Szócs János 1703 júliusában csatlakozott Rákóczihoz, lovas ezereskapitány, vö. Heckenast G.: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 421.

parancsnokától, továbbá Eszterházy Dánieltől⁸⁹ és Szemere László⁹⁰ brigadérosától, Szolnok kinevezett parancsnokától is.⁹¹ Rákóczi augusztus elején még bízott a szegedi vár bevételének lehetőségében, holott egyelőre tétlenül várta a tüzérségét. Forgách Simon generálisnak augusztus 3-án azt írta, hogy ne jöj-jön a szegedi táborba, mert „Isten kegyelmességéből serény operációknak már olyan effectusát tapasztaljuk, hogy maholnap ezen várat kezünkhöz vesszük, mivel capitulációknak az két nap alatt bonis modis jó végét reméljük.”⁹² A fejedelem ígérte Forgáchnak, hogy hamarosan ő is átkel hadával a Dunántúlra a szegedi vár elfoglalása után.⁹³ Valószínű, hogy Rákóczi ekkor még azt remélte, hogy a tüzérség két napon belül várt beérkezése után eredményes lesz a vár-vívás, és kézre tudja keríteni a szegedi erősséget. A tüzérség augusztus 6-án, a szegedi táborozás tizenhatodik napján érkezett meg.⁹⁴ Velük jött Eszterházy Dániel és Szemere László két ezrede. A tüzérség és a két ezred Kecskemét, Nagykörös és Cegléd városok által kirendelt szekereken vonult be a szegedi táborba.⁹⁵ A tüzérség és némi erősítés megérkezésével némi remény mutatkozott a szegedi vár eredményes ostromára. Valójában a helyzet nem sokat javult, hiszen a tüzérség mindössze 50 kisebb-nagyobb lövegéből állt.⁹⁶ Maga Rákóczi is úgy vélekedett, hogy a német parancsnok „nem olyan fából volt faragva, hogy megadta volna magát annak az ötven közepes bombának a durranására, amelyt én a várra vethettem volna.”⁹⁷ Nemcsak a kuruc ágyúk száma és rombolóereje volt kevés a megerősített szegedi vár falainak számottevő megromlására, eredménnyel kecsegtető roham előkészítésére, de a megfelelő mennyiségű lőpor és lövedék is hiányzott.⁹⁸

Mindenesetre a július 22-től augusztus 6-ig tartó tétlen szegedi táborozás végét ért, és Rákóczi megpróbálkozott a szegedi vár érdemi ostromával. Augusztus 6-tól 12-ig, közel egy hétig lövette Rákóczi a várat. A tüzet a vár német és szerb őrsége viszonzta.⁹⁹ Bizonytalan, hogy a gyenge tüzérségi előkészítés ellenére Rákóczi elrendelt-e rohamokat a vár bevételére. Egy álláspont szerint az egy heti ágyúzás közben „többször próbálkoztak rohammal is, de mindannyiszor kudarcot

89 Eszterházy Dániel 1704. februárjában csatlakozott Rákóczihoz, Károlyi Sándor helyettese a dunántúli hadjáratban, vö. *Heckenast G.*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 134.

90 Szemere László kapitány, majd brigadéros, szolnoki kommandáns, vö. *Heckenast G.*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 405–406.

91 *Varga F.*: II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden i. m. 22.; *Bánkúti I.*: Iratok a Rákóczi szabadságharcból i. m. 58. (115. sz. irat); *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 185.

92 *Géresi Kálmán*: A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. kötet (1703–1707) Bp. 1897. 99.; vö. még *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.; *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 186.

93 *Köpeczi B.* – *R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 154.

94 *Veress D.*: A szegedi vár i. m. 116.; *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 185.

95 *Hornik J.*: Kecskemét város története i. m. IV. 130.; *Veress D.*: A szegedi vár i. m. 116.

96 *Veress D.*: A szegedi vár i. m. 117.

97 *Rákóczi*, Vallomások, emlékiratok i. m. 266.

98 *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 185.

99 *Veress D.*: A szegedi vár i. m. 116.; *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 186.

vallottak.”¹⁰⁰ Más nézet szerint „Rákóczi nem is gondolhatott arra, hogy katonáit az alig sérült várfalak ellen rohamra rendelje.”¹⁰¹ Rákóczi augusztus 12-én szüntette be a vár ostromát. Ekkor már úgy látta, hogy „a földdel megtámasztott falakkal, erős tornyokkal, árkokkal, fedett úttal ellátott,” és 400 fős német őrséggel védett vár bombázása nem hozhat sikert.¹⁰² A fejedelem nem tudhatta, hogy Globitz parancsnok sem volt könnyű helyzetben. Elsősorban a vár élelmi-szerkészlete fogyatkozott meg a háromhetes ostrom, illetve ostromzár alatt.¹⁰³ A nehézségek hatására a várba behúzódtott rákatonaság augusztus elején már a feladáson gondolkozott. Globitz keményen lépett fel, Pero Jurinacz kapitányt hadbíróság elé állíttatta, kivégeztette, fejét pedig a vár délkeleti sarok-tornyára tűzette ki.¹⁰⁴ Hasonlóképpen a magyar határőrök is elpártoltak a német parancsnoktól, és az ostromot kihasználva távoztak a kurucokkal együtt.¹⁰⁵ Ugyanekkor távozott a kurucokkal együttműködő két városrész, Alsóváros és Felsőváros magyar lakossága is.¹⁰⁶ Rákóczi utasította a kecskeméti városi tanácsot, hogy aki az általa kiköltöztetett szegediek közül a városban jelentkezik, kötelesek befogadni.¹⁰⁷

Rákóczi seregével augusztus 13-án vonult el Szeged alól. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen okok miatt függesztette fel a vár ostromát a fejedelem, és mondott le bácskai hadjárata legfontosabb célkitűzéséről, a szegedi vár bevételeéről. A történeti kutatás több okot is felsorolt. Megemlítették a török elutasító magatartását,¹⁰⁸ a rettenetes nyári hőséget és a víz- és élelemhiányt,¹⁰⁹ a „szegedi vár nem várt makacs és bátor védelmét”,¹¹⁰ és a váratlan Habsburg-békeajánlatot is.¹¹¹ Utóbbira Rákóczi is utalt Emlékirataiban. Eszerint levelet kapott Bercsényitől és „hozzácsatolva a kalocsai érsektől, aki Lipót császár részéről második megbeszélést kért.”¹¹² A fejedelem ezt az alkalmat felhasználta ürügyként arra, hogy abbahagyja a sikertelen szegedi ostromot. Gyöngyöshöz vonult, ahol fegyverszünetet kötöttek és béketárgyalásokat folytattak, ami nem vezetett megegyezéshez.

100 Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.

101 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.

102 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 266.

103 Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 186.

104 Reizner J. Szeged története i. m. I. 215.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.

105 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 53.

106 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 53.

107 Rákóczi 1704. augusztus 16-i csongrádi levelére Kecskeméthez vö. Bánkúti I.: Iratok a Rákóczi szabadságharcból i. m. 59. (117. sz. irat)

108 Kőpeczi B. – R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 154.; Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.

109 Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.

110 Veress D.: A szegedi vár i. m. 116.

111 Szakály F.: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.; Veress D.: A szegedi vár i. m. 117.; Zachar J.: „Szövetségi” vereségek i. m. 187.

112 Rákóczi, Vallomások, emlékiratok i. m. 266.

A fejedelem 1704. június 29-től augusztus 13-ig tartó bácskai-szegedi hadjáratának mérlegét megvonva megállapíthatjuk, hogy kevés eredménnyel járt, jóformán semmit sem ért el a kitűzött célokból. Nehéz pozitívan értékelni ezt a hadjáratot.¹¹³ Többnyire kudarcnak minősítették az akciót. Egy értékelés szerint Szeged 24 napig tartó ostromának „egyetlen valamirevaló eredménye” a Palánk elfoglalása és feldúlása volt. Emellett Rákóczi „azon reménye is füstbe ment, hogy – ha már Szegedet nem tudja bevenni – legalább a bácskai rácokkal leszámolhat.”¹¹⁴ Még negatívabb értékelés szerint „Rákóczi Ferencnek rá kellett döbbsennie saját gyengeségére, szükségét érezte, hogy éppen Szeged alól kérjen fegyveres segítséget a francia királytól, amely alól kényszerült siker nélkül elvonulni.”¹¹⁵ Rákóczi hadserege egy részével, elsősorban palotás-, testőrscapataival vonult erre a hadjáratra, amelyre csak azért került sor, mert a tervezett dunántúli hadjáratát nem valósíthatta meg. Szükség- vagy pótmegoldás volt ez, egyben büntetőhadjárat a Lipót császár és király mellett kitartó rácok ellen, és egyszersmind kísérlet a törökökkel való intenzívebb kapcsolatfelvételre. A hadjáratot kudarcnak tekinthetjük akkor is, ha a fejedelem a bácskai rácokat ideiglenes menekülésre készítette, de éppen az akció megtorló jellege miatt nem állíthatta őket a kurucok mellé. Bács és Titel ideiglenes megszállása nem tekinthető számottevő sikernek, csakúgy, mint a szegedi Palánk feldúlása sem. Szeged várával nem boldogult a megosztott kuruc haderő, jóllehet a vár megerősítése ellenére sem képviselt komoly erősséget, és őrsége sem volt jelentős létszámú. Mindez világosan jelezte a kuruc hadsereg gyengeségeit, amelyet a hadjáratot vezető fejedelem is érzékelt. Rákóczi nem bizonyult jelentős stratégának, jó hadvezérnek és szervezőnek a hadjárat során, fegyelmezni sem tudta seregét, bár kétségtelenül komoly erőfeszítéseket tett a bácskai hadjárat során, de hadjárat közben aligha lehet reguláris hadsereggé szervezni a félig irreguláris csapatokat. Tény, hogy betegsége is akadályozta Szeged ostrománál, mindez azonban nem változtat azon, hogy a fejedelem ezúttal kudarcát nem háríthatta át tábornokaira, hiszen egyértelműen ő kezdeményezte és vezette ezt a sikertelen hadjáratot. Jelkép értékű, hogy éppen a Szeged alól való elvonulás napján, augusztus 13-án szenvedett Rákóczi szövetségese és támogatója, XIV. Lajos francia király és bajor szövetségese, Miksa Emánuel serege sorsdöntőnek mondható vereséget Höchstädtnél (Blenheim) az egyesült angol-holland és Habsburg hadaktól. A két kudarc jelentőségben persze nagyságrendileg tért el egymástól. Rákóczi kb. 5 ezres fegyelmezetlen, gyengén kiképzett és felfegyverzett seregével nem bírt egy legfeljebb 800 fővel védett

113 A történeti irodalomban tudtommal egyedül egy pozitívnak mondható értékelés született: Rákóczi „hadjáratának eredményeit nem hagyja veszendőbe menni” (Baját megerősíti, Szeged vigyázására utasítja a szolnoki kommandánst), vö. *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 154.

114 *Szakály F.*: A Rákóczi-szabadságharc időszaka i. m. 52.

115 *Zachar J.*: „Szövetségi” vereségek i. m. 187–188.

közepes erősségű várat bevenni. Höchstädtnél két nagy, ötvenezer főt is meghaladó, kiválóan felfegyverzett sereg vívott nagy és sorsdöntő csatát, amelynek nagy hatása volt a spanyol örökösödési háborúban (1701-1714).¹¹⁶ Rákóczi bácskai hadjárata és Szeged ostroma nem volt olyan jelentős, hogy felhívta volna magára a nemzetközi, európai közvélemény figyelmét. Jellemző módon a *Theatrum Europaeum* című 21 kötetes kortörténeti munkába sem került bele, jóllehet az európai korabeli eseményekre kiterjedő nagy mű 17-ik kötetében megemlékezett az 1704-es magyarországi események között a szomolányi, a koroncói és a nagyszombati csatákról, továbbá a gyöngyösi és selmechányi béketárgyalásokról, békefeltételekről is.¹¹⁷ Mindössze annyi derül ki a munkából, hogy az egyes kuruc seregek hol tartózkodtak, dúltak és raboltak 1704 nyarán; így Rákóczi „a Duna és a Tisza között” volt hadával.¹¹⁸ A bácskai és szegedi hadjárat valóban csak annyiban bírt jelentőséggel, hogy Rákóczi számára nyilvánvalóvá vált, hogy seregét regularizálni kell, és a külföldi, elsősorban a francia pénzügyi, katonai és diplomáciai támogatás létfontosságú a felkelés szempontjából.

---

116 A két vereséget, a francia csatavesztést és Rákóczi hadának elvonulását Szeged alól 1704. augusztus 13-án párhuzamosan vizsgálta Zachar J. „Szövetségi” vereségek i. m. 181–185.

117 A német nyelvű történeti munka magyar vonatkozású részeire vö. *Theatrum Europaeum*, 1646–1738, Hrsg. Abelinus, J. P. Frankfurt am Main 1716–1738. Bd. 17. (1704–1706) Frankfurt am Main 1718. In: Universitätsbibliothek Augsburg. Digitale Sammlungen. (továbbiakban: *Theatrum Europaeum*) 60–70.

118 *Theatrum Europaeum* Bd. 17. 67. „und fand sich der Ragoczy zwischen der Donau und Theiß”.

EGY SZEGEDI TÖRZSTISZT II. RÁKÓCZI FERENC HADSEREGÉBEN SZÜCS FARKAS ALEZREDES VÁZLATOS ÉLETRAJZA

Szeged kuruc kori történetében a város helyhez kötött története mellett önálló históriája van a II. Rákóczi Ferenc hűségére állt szegedi végvári katonaság sorsának, hadi szerepvállalásának is. A várostörténeti irodalom erre a tényre kezdettől fogva tekintettel volt, s a jó öreg salabakterektől Szeged modern kori monográfiájáig mindenütt olvashatunk a kuruccá lett szegedi katonaságról. A város történetírói Reizner Jánostól¹ Varga Ferencen² és Esze Tamáson³ át Szakály Ferencig⁴ mindannyian gazdagították ismereteinket a Szegedről különböző időpontokban eltávozott és kuruccá lett tisztekről, Görgei András vicekapitányról, Szegedi Kis Mihály (Miska), Szűcs Farkas, Rózsa István és Szabó János főhadnagyokról. Ha erős túlzásnak tekinthetjük is a félezres létszámot, amelyre a Rákóczi zsoldjában küzdő szegedieket egykorúlag taksálták,⁵ azt biztosan tudjuk, hogy lovaságuk három, gyalogságuk pedig egy-két századnyi erővel⁶ 1704 és 1710 között szinte végigharcolta a szabadságharcot. E századokat persze valószínűleg csak ritkán és rövid időre sikerült teljes létszámra feltölteni, állandóan változó összlétszámukat legfeljebb négyszáz főre becsülhetjük, többnyire azonban ennél is kevesebben állhattak egyidejűleg fegyverben. A négy-öt század keretei között legalább másfél-kéttucatnyi tiszt és altiszt szolgált, akik közül eddig csupán Kis Mihály adatait gyűjtötték össze több-kevesebb pontossággal. A fent említett

1 Reizner János: Szeged története. Első kötet: A legrégebbi időtől a XVIII. század végéig. Szeged, 1900. 207–224. (Lásd a világhálón is: <http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/index2.html>)

2 Varga Ferenc: II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Kuruc-világ. Szeged, 1906.

3 Kuruc vitézek folyamodványai. 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Esze Tamás. Bp., 1955. (az egyes folyamodványokhoz írt jegyzetapparátusban primer forrásadatokat ismertet a szegedi kuruc katonaságról); Esze Tamás: A Tisza-vonal védelme a kurucok ellen 1703-ban. [Függelékül Globitz szegedi parancsnok levelei. Ford. Vizkelety András.] In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 597–681.

4 Szakály Ferenc: A Rákóczi-szabadságharc időszaka. In: Szeged története, 2. 1686–1849. Szerk. Farkas József. Szeged, 1985. 46–68.

5 Bercsényi 1705. jan. 11-én Érsekújvárból kelt levele szerint Ebreczky István maguktól a szegediektől kapott olyan információt, hogy „500-an vadnak az szegediek”. Lásd: Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közl.: Thaly Kálmán. I. 1704–1705. Bp., 1875. (Archivum Rákócziánium [a továbbiakban: AR], I. osztály, IV.) 287. (No. 13.) – idézi Varga F.: i. m. 30.

6 Szakály Ferenc csak egy, Kis Mihály parancsnoksága alatt álló „szegedi seregről” szól áttekintésében: i. m. 55.

három másik századparancsnok és a többi (alig ismert) tiszt pályája még feldolgozásra vár. Az alábbiakban a kuruc seregben legmagasabb rangot elért Szűcs Farkas alezredes vázlatos életrajzával szeretnénk egy keveset törleszteni ebből az adósságból.

***

Szűcs Farkas nevével 1704. június 17-én találkozunk először Rákóczinak a Solti táborról keltezett amnesztialevelében: „Minthogy Kis Miska, Szűcs Farkas és több Szegeden lévő magyarok eddig lett minden cselekedeteket kegyelmessen megengedtük ... és feledékenségben menni resolváltuk, erre nézve lovas és gyalog hadainknak serio [keményen] parancsoljuk, hogy a' mikor említett Kis Miska és Szűcs Farkas mellette lévőkkal együtt e' grationalis [kegyelmi] levélünk mellett hűségünkben akar jőni, híveinknek agnoscálván [ismervén], minden elébbeni cselekedetinek szemre való hányása nélkül hozzánk táborunkba bocsátani el ne mulassák.”⁷ Szűcs Farkas tehát a szegedi kuruc katonaság leghíresebb tisztjével, Kis Miskával együtt állt Rákóczi oldalára.

Sajnos, a szabadságharc első éveiből még eléggé hézagosan ismerjük a kuruc hadsereg egyébként is folyton változó alakulatainak rendjét, így azt sem tudjuk pontosan, hová osztották be először a szegedieket. Bercsényi Miklós főgenerális még 1704 elején a Szegedről kiszökött Görgei Andrást nevezte ki a kurucokhoz álló szegedi katonaság kapitányává,⁸ az ő nevével azonban később nem találkozunk, talán elesett a városért vívott harcok során (az április 18-i rajtaütésben vagy a fejedelem által személyesen vezetett június–júliusi ostrom alatt). A szegedi katonák talán Andrassy István ezredéhez kerültek, s István fivére, Andrassy Miklós páter, aki ferences szerzetesből lett kuruc kapitány, 1704–1705 folyamán időlegesen parancsnokolt felettük. Rákóczi 1704. november 9-én érsekújvári táborából tudatta Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd bíráival, hogy az eloszlott szegedi kuruc katonaság és a három város otthon lappangó hadinak összegyűjtésére „Tiszteletes Páter Andrassy Miklóst” küldte ki.⁹ A „dervis generálisként” elhíresült

7 A pátens fogalmazványát idézi *Esze T.: Kuruc vitézek folyamodványai*. i. m. 287. (a 133. sz. folyamodványhoz tartozó jegyzet-apparátusban) *Esze* adatát átvette *Szakály F.:* i. m. 55. (NB. Szakály – minden bizonnyal tévedésből – másutt nem jún. 17-i, hanem júl. 9-i grationálist említ: uo. 53.)

8 Lásd a Bercsényi Miklós kancelláriáján 1703–1704-ben kiadott katonai pátensek jegyzékét és a kuruc hadsereg tisztikaráról 1704 közepe táján készült kimutatást (Generalis extractus officialium). *Mészáros Kálmán:* Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 337., 341.

9 A fejedelem rendelete a három városhoz: *Hornyik János:* Kecskemét város története oklevél-tárral. IV. Kecskemét, 1866. 332–333. (No. 96.) Az Andrassy Miklósnak ugyanakkor kiadott pátensben a szegediek nem szerepelnek, csak az egriek és a három városbeliek, őket viszont úgy említik, mint Andrassy István „ezeredes kapitány ... keze s jurisdictiója alól eloszlott, imitt-amott mulatezó, lappangó és csavargó” hadakat. Uo. 333–334. (No. 97.)

páter¹⁰ 1704. december 24-én Ceglédre arra utasította Szűcs Farkas szegedi hadnagyot, hogy Szent János napjára (december 27.) készítse el Kecskeméten tartózkodó katonaságát, hogy Bottyán János parancsának megfelelően a generális után indulhassanak, ahová Kis Mihályt már előreküldte. (Bottyán a karácsony előtti napokban Pest alatt, az év végén Érsekújvár környékén, 1705 elején pedig a Vágon túl állomásozott, de tevékenységének forrásai oly hézagosak, hogy nem állapítható meg, Szűcs Farkas serege csatlakozott-e hozzá, s ha igen, hol és mikor.)

Csak fél esztendővel később, 1705. június 12-én hallunk ismét róla. Léván tesz jelentést Bercsényi főgenerálisnak a császáriak mozgásáról: „tegnapelőtt 100 lovas német ment Esztergomban”.¹¹ Ekkor már Ilosvay Imre volt a parancsnok (ő küldte a főgenerálishoz). Ilosvay ekkoriban kapta meg az egyik első kuruc ezereskapitánynak, kőrösi Pap Istvánnak a századait, és velük együtt, de mindig külön említve, a szegedi katonaságot. Ilosvay azonban hamarosan szabadságot kaphatott, mert 1705 augusztusában ismét Andrassy Miklós páter vette át a parancsnokságot katonái fölött.¹² Szeptemberben azonban Ilosvay már viszatért alakulatához, s Rákóczi ekkoriban azt az ötletet vetette fel Károlynak, hogy Ilosvay hadait a szegedi katonasággal és Deák Ferenc ezredének bizonyos századaival együtt idősebb Barkóczy Ferencnek adományozza, úgy hogy Ilosvay maradna az ezred vezénylő ezredese.¹³

Ilosvay Imre lovasezredének két kimutatását ismerjük: egy a Hatvani táborban, 1705. szeptember 14-én készült zsoldjegyzéket és egy keltezési hely nélkül az év december 1-jén kiállított létszámtáblázatot. Szűcs mindkettőben főhadnagyként szerepel az egyik szegedi kompánia élén, csupán a századok sorozámozásában van eltérés: előbb a 4., utóbb az 5. század parancsnokaként említik.

10 Andrassy Miklós páter 1703–1704-ben a Rákóczi zsoldjában harcoló litván tatárok, majd 1705-ben a krími tatárok parancsnoka volt egy-egy rövid időre, innen a „dervis generális” vagy „dervis basa” gúnynév. Ez az érdekes szituáció különösen a Rákóczi udvarában megfordult nyugati tiszteknek szűrt szemet. Többek között a bajor választófejedelem ügyvivője, Coulon és a napkirály udvarából érkezett hadmérnök brigadéros, Louis Lemaire is megemlékezik róla, az előbbi pozitív képet fest személyéről, az utóbbi meglehetősen gúnyos hangnemben mutatja be. Lásd: Coulon bajor ügyvivő a magyarországi helyzetről; Louis Lemaire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. Mindkettőt ford. *Szdvai Nándor*. In: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. A kötet[ek] anyagát felkutatva, válogatva, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes*. A jegyzeteket írta és a mutatók névanyagát összeállította *Bánkúti Imre*. 2. kiad. Bp., 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) II. 123–124. és 164.

11 Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez. i. m. I. (AR I/IV.) 563. (No. 136.)

12 Lásd Andrassy 1705. aug. 6-án (Nagy)fűgeden keltezett levelét Károlyi Sándorhoz: a fejedelemtől azt a parancsot kapta, „hogy az mely ezer Ilosvay Imre uram keze alatt volt, annak ideig gondját” viselje. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 396. 1. No. 1324. Lásd digitális forráskiadványként (DVD-ROM) is: Acta Rákócziána – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerkesztette: *Laczlavik György*. Készítették: *Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán*. A mustrakönyveket feldolgozta *Mészáros Kálmán*. Fotók: *Czikkelyné Nagy Erika*. Arcanum, 2011. (A továbbiakban a Károlyi-levéltár numerikus jelzeteire mindenütt e digitális kiadás alapján hivatkozunk, s az új számlajelzetet a kiadott levelek esetén is megadjuk.) Kiadva: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. köt. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Sajtó alá rendezi: *Géresi Kálmán*. Bp., 1897. (a továbbiakban: KO V.) 261–262. (No. CCX.)

13 Lásd a fejedelem 1705. szept. 7-én Szécsényben kelt levelét Károlyihoz. Acta Rákócziána i. m. No. 1402. Kiadva: KO V. 283. (No. CCXXII.)

A szeptemberi zsoldjegyzékben latinos névalakkal szerepel (Volfgangus Szűcs – supremus ductor), fizetése 36 forint, s az okmányra rávezetett átvételi elismervények szerint szeptember 15-én az 1705. márciusra és május–júliusra esedékes 4 havi zsoldját is kifizették.¹⁴

A december 1-jei mustratabellában¹⁵ „Szücz Farkas” névalakkal szerepel, és a tabellába írt megjegyzés szerint seregét a másik, Kis Mihály által vezetett szegedi kompániával együtt Kecskemétre vezényelték.¹⁶ Ekkor mindkét szegedi század teljes létszámú volt, Szűcsében egy vicehadnagy (vice ductor), egy zászlótartó (vexillifer), egy strázsamester, egy furír (furerius), 5 tizedes (decurio) és 115 közlegény (gregarius), mindösszesen tehát 125 fő szolgált. (Kis Mihályéban 130-an voltak: eggyel több tizedes és négyel több közlegény.)

A két kimutatás keltét megelőzően Károlyi Sándor levelezésében többször is szerepel Szűcs Farkas, de a homályos utalásokból csak az derül ki, hogy Károlyi valamiért (meggondolatlan kijelentéseiért?) le akarta tartóztatni, amit a fejedelem is jóváhagyott, de Szűcs távolléte miatt kissé elodázódott fogságra vetése. 1705. szeptember 4–5-én a hatvani táborból Károlyi tájékoztatta Rákóczit, hogy „miben legyen dolga” a szegedi hadnak. Parancsban rendelte őket magához, s ha nem engedelmeskednének, már intézkedett, „hogy fogják s hozzák több nyakas társaival Szűcs Farkas Uramat”.¹⁷ Rákóczi szeptember 7-én Szécsényből azt válaszolta Károlynak, hogy ha mindaz beigazolódik Szűcs Farkasról, amelyeket leveleiben említett, példásan büntesse meg.¹⁸ Közben idősebb Barkóczy Ferenc is parancsot adott Szűcs elfogatására,¹⁹ 7-én pedig Károlyi azt jelentette a fejedelemnek, hogy a szegedi hadakat már felvette, Szűcsöt pedig „szovaiért” fogságra veti és kivizsgálhatja, „nincs-e valami corruptio benne”.²⁰ Ugyancsak 7-én, Kecskeméten kelt Újvárosi Szűcs János ezereskapitány levele, amely arról tájékoztatta Károlyit, hogy nem tudta végrehajtani parancsát, mert Szűcs Farkast már nem érte a városban.²¹ 10-én Károlyi végre tényként tudósíthatta Rákóczit a főhadnagy letartóztatásáról: „Szűcs Farkas is arestáltatott, az ezerébül való inquisitiójáról parancsoltam”.²² Mint láttuk, 14-én Szűcs már jelen volt a hatvani

14 Ilosvay Imre ezredének zsoldjegyzéke: MOL G 28. V. 2. e.

15 Acta Rákócziána i. m. No. 9561.

16 „Hae duae compantiae ex mandato Suae Excellentiae Generalis missae Kecskemetinum.” (A generális alatt nyilván Károlyi Sándor tábornagy értendő.)

17 Károlyi levele Rákóczihoz: Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és környete. I. Összeállította és jegyzetekkel ellátta: *Bánkúti Imre*. Kecskemét, 1992. 156. (No. 245.)

18 Rákóczi fentebb már idézett levele Károlyihoz: Acta Rákócziána i. m. No. 1402. Kiadva: KO V, 283–284. (No. CCXXXII.)

19 Szentgyörgyi tábor (Jászalsó- vagy Jászfelsőszentgyörgy), 1705. szept. 6. Id. Barkóczy Ferenc levele Károlynak. Mint írja, Gundelfinger Dánielt a Duna mellé, Zana Györgyöt pedig Kecskemétre küldte, s utóbbinak azt is megparancsolta, hogy „ha nem obtemperálna [engedelmeskedne] Szűcs Farkas, fogásék meg és hozza fel”. Acta Rákócziána i. m. No. 1440. Kiadva: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. Közreadja: *Bánkúti Imre*. Bp., 1996. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 2.) I. 249. (No. 296.)

20 Hatvani tábor, 1705. szept. 7. Károlyi Sándor levele Rákóczihoz: Uo. I. 252. (No. 299.)

21 Újvárosi Szűcs János levele Károlyihoz: Acta Rákócziána i. m. No. 1501. Kiadva: *Bánkúti I.*: Kecskemét város. i. m. I. 158. (No. 247.)

22 Hatvani tábor, 1705. szeptember 10. délelőtt 10 óra. Károlyi Sándor levele Rákóczihoz. *Bánkúti I.*: Pest-Pilis-Solt vm. i. m. I. 257. (No. 303.)

mustrán, az Ilosvay-ezred zsoldjegyzékében legalábbis nem szerepel semmi utalás távollétére vagy letartóztatására. Nem tudjuk, pontosan mi lett a vizsgálat eredménye, de azt kell gondolnunk, hogy a főhadnagy vagy teljesen tisztázta magát, vagy Károlyi annyira megenyhült irányában, hogy csekély büntetéssel, esetleg egy-két napi elzárással megúszta az ügyet.

Időközben a szegedi hatóságok megkezdtek a „rebellissé” lett szegediek vagyionának elkobzását, de mint a Palánkváros telekkönyvének tanúsága alapján Szakály Ferenc megállapíthatta, a császári katonai és kamarai vezetés meglepően elnéző volt az elpártoltakkal szemben. Ingatlanaikon többnyire csak évek elteltével adtak túl, s akkor is lehetővé tették, hogy a városban maradt rokonaik viszonylag csekély összegért váltsák magukhoz a „lázadókhöz” csatlakozottak házat, telkét, szőlejét. Úgy tűnik, Szűcs Farkasnak a Felsővárosban levő szőlőjével is ez történt: 1706. március 14-én a szegedi kamarai prefektúra „Szűcs Demének” adta el 6 forintért.²³

Magáról Szűcs Farkasról viszont az 1705. decemberi mustra után több mint fél évig hallgatnak a források. Csak 1706. augusztus 6-án bukkan fel újra: id. Barkóczy Ferenc ekkor a táborról Kecskemétre rendeli és kinevezi a város parancsnokává. Teendőt 11 pontból álló instrukcióval szabályozza, amelyet augusztus 16-án a város jegyzőkönyvébe iktattak.²⁴ Feladatát nem sokáig láthatta el, mert az Erdélyből kijött császári sereg érkezésének hírére Rákóczi elrendelte a három város (Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd), valamint a környező falvak és Szolnok teljes lakosságának kitelepítését. Szinte biztosan ebből az időből származik Barkóczy tábornagnak az a parancsa, amelyről utóbb leszakadt a dátum, és Kecskemét XIX. századi monográfusa tévesen 1705. szeptemberi keltezéssel adott közre. Ebben arra utasítja Szűcsöt, hogy amint a császáriak elérik a Tiszát, üritse ki Kecskemétet, sőt a polgárok családjait már előre útba indíthatja.²⁵ A kecskemétiak végül augusztus 24-én hagyták el otthonaikat, s csak október 8-án térhettek vissza. Szűcsöt augusztus 30-án a Csongrádnál állomásozó ellenség kikémlelésére rendelték, hogy foglyokat ejtve tudja meg Rabutin szándékát:

23 Kenéz Győző – Szakály Ferenc: A szegedi Palánk-városrész 1697-es telekkönyve. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, VIII. Szeged, 1984. 139.

24 id. Barkóczy Ferenc parancsa és instrukciója Szűcs Farkas részére. *Hornyik J.*: i. m. 391–393. (No. 156.)

25 *Hornyik J.*: i. m. 374. A dátum szinte teljesen kiszakadt Barkóczy parancsleveléből, a keltezés helyének Hornyik olvasata szerinti első szótagja sem sokat segít a megoldásban (Hev. = Heves?), mert a Duna-Tisza közének kuruc főparancsnoka mind 1705 szeptemberében, mind pedig 1706 nyarán ezen a vidéken, Hatvan, illetve Eger térségében tartózkodott. Hornyik Herbeville tábornagy 1705 őszi hadjáratához kapcsolta a rendeletet, de tévedett, mert igaz ugyan, hogy akkor is elrendelték a városok kitelepítését, de némi háttérismeret birtokában és a levél tartalmának alaposabb mérlegelésével biztosra vehetjük, hogy az Rabutin tábornagy következő évi támadásakor kelt. Egyrészt 1705-ben még nem Szűcs, hanem Máriássy Miklós volt Kecskemét parancsnoka, másrészt – s ez végleg el is dönti a kérdést – Herbeville Buda felől nyomult előre, Rabutin pedig a Tiszántúl irányából. Márpedig Barkóczy parancsa szerint Kecskemét lakóinak akkor kell elhagyni otthonaikat, ha az ellenség eléri a Tiszát. Ennek pedig csak Rabutin támadásakor van értelme, hiszen Herbeville vagy Szolnoknál érhetne volna el a Tiszát, s ez esetben elkerüli a három várost, vagy Csongrád, Szeged térségét veszi célba, ekkor viszont még a folyó elérése előtt át kell haladnia a városokon, amelyek kitelepítése így utólag már nem lenne indokolt. Rabutin 1706. aug. közepén Nagyváradon időzött, ahonnan 14-én megindulva és Szentesen áthaladva 22-én Csongrádnál érte el a Tiszát. Kecskemétet két nappal később telepítették ki, a császáriak pedig szept. 1-jén keltek át a folyón.

„merre indul és hová száll”.²⁶ Miután Rabutin bevonult a Károlyi által kiűrtett és felgyújtott Szolnokra, néhány hétig ott időzött, s a vár és város megerősítéséhez fogott. Szűcs ekkor is felderítői, hírszerzői feladatokat kapott Károlyitól.²⁷ Később katonáival együtt bizonyára csatlakozott a Szolnokról Kassa ostromára vonuló Rabutint kísérő kuruc seregtestek valamelyikéhez. (Ebből az időből csak a másik szegedi főhadnagy, Kis Mihály tevékenységét tudjuk adatolni, aki október 21-én egy éjszakai rajtaütésen Mádnál kemény harcot vívott az ellenséggel, amelyben a szegediek zászlaja is elveszett.²⁸)

Az 1706/1707. évi téli kvártélyozás időszakában, a harcok szünetében került sor a kuruc hadsereg nagyarányú átszervezésére. A szegedi katonaság ekkor már nem Ilosvay Imre parancsnoksága alatt szolgált, hanem idősebb Barkóczy Ferenc Duna–Tisza-közi főkapitány lovasezredében.²⁹ Bercsényi főgenerális 1706. november 22-i tervezetében úgy fogalmazott, hogy Barkóczy régi ezredéből többek között a szegedi katonaságot is megtarthatja, melyből „3 sereget kell csinálni, úgymint Szabó Jánosnak, Szócz Farkasnak, Kis Mihálynak”³⁰ A Barkóczy-ezred vezénylő ezredese Gundelfinger Dániel lett,³¹ s a szegedi lovasság szervezetiileg 1709-ig ehhez az alakulathoz tartozott.

Bizonyára ezen átszervezések kapcsán, valamikor 1707 januárjában, Egerben megmutrálták a szegedi katonaságot is. Tisztjeik a mustra után régi parancsnokkal, Andrásy Miklós páterrel iszogattak az egri ferences rendház kertjében. Andrásyt sok csalódás érte Rákóczi oldalán: sem papként nem juthatott előre, sem a katonai pályán. Az előbbiben nyilván az a fentebb említett bizarr helyzet gátolta, hogy szerzetes létére kardot kötött, s több ízben a Rákóczi zsoldjába szegődött

26 Kis Vessenés mezeje, (?) 1706. aug. 30. Ordódy György levele Károlyi Sándorhoz: Acta Rákóciana i. m. No. 2731. Kiadva: *Bánkúti I.*: Pest-Pilis-Solt vm. i. m. I. 328. (No. 388.)

27 Jászdózsza, 1706. szept. 7. este. Károlyi Sándor levele Bercsényi főgenerálishoz: Uo. I. 331. (No. 391.)

28 Monok, 1706. okt. 22. Bercsényi levele Rákóczihoz: Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez. i. m. II. 1706–1708. Bp., 1877. (AR I/V.) 304. (No. 200.)

29 Mint láttuk, Rákóczi már 1705. szeptember elején Barkóczynak akarta adományozni Ilosvay Imre katonáit. (Lásd a 13. jegyzetet.) Akkor, úgy tűnik, a terv nem valósult meg, Ilosvay pedig 1705. november 22-én Gáborjánál súlyos vereséggel végződő ütközetbe sorodta katonáit, s miután a meggondolatlan támadást is ő kezdeményezte, majd az első között futamodott meg, hadbíróság elé állították és halálra ítélték. Rákóczi megkegyelmezett neki, de ezredét nem tarthatta meg. Azt tudjuk, hogy a szegediek is részt vettek a gáborjáni ütközetben, de Szűcs Farkas névvel nem találkozunk a forrásokban. (Kis Mihály viszont helyt állt, még a megfutamodó Ilosvayt is kérdőre vonta: „Ne szaladj, ha kapitány vagy is, miért szaladsz?”) Lásd a Gáborjánál elesett Kása Márton szegedi katoná özveggyének folyamodványát és *Esze Tamás* magyarázó jegyzeteit: Kuruc vitézek folyamodványai. i. m. 287. (a 133. sz. forrás és jegyzetapparátusa), innen idézi *Szakály F.*: i. m. 56. Magáról az ütközetről újabb adatokat közölt és annak pontos dátumát is megállapította *Seres István*: Békés megyei katonák az erdélyi és tiszántúli kuruc hadsereg összeírásaiban (1704, 1706, 1708). In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 28. Békéscsaba, 2006. 221–222.

30 Bercsényi utasítása a redukció tárgyában id. Barkóczy Ferencnek. Szécsény, 1706. nov. 22. (fogalmazvány) Kiadta *Bánkúti I.*: Pest-Pilis-Solt vm. i. m. I. 359. (No. 422.), valamint másik példányból *Mészáros Kálmán*: Hadsergszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 616.

31 Szeged régi monográfusai a szépségi eredetű családból való ezredes idegen hangzású nevére utalva azt sugallták, hogy Gundelfinger későbbi panaszainak hátterében nemzeti elfogultság állt. Reizner János szerint a szegediek közül „Gundelfinger Dániel ezredeshez is sokan kerültek, ami egy csöppet sem volt nyűkre. Az idegen hangzású név végtelenül elkedvetlenítette őket, úgy hogy egészen megváltoztak és jó hírnevük is némi homályba borult.” i. m. 214. *Varga Ferenc* pedig – nyilván Reizner hatása alatt – azzal mentegette a fegyelmetlen szegedi katonákat, hogy azok Gundelfinger „német nevével sehogy sem tudtak megbarátkozni”. i. m. 44.

muzulmán tatárok parancsnoka volt,³² igazi katonává pedig azért nem válhatott, mert a fejedelem nem támogatta a papi pálya elhagyásában, nem járt közben érdekében a pápánál, sőt úgy tűnik, fejedelmi parancsra kellett ismét rendházba vonulnia. Ezért úgy határozott, hogy visszatér a császár hűségére. Borozgatás közben felfedte tervét egykori alárendeltjei, Szűcs Farkas és Rózsa István szegedi hadnagyok előtt is, akiket szintén elpártolásra buzdított. Azok előbb kételkedtek Andrásy szándékának őszinteségében, majd miután Andrásy esküvel erősítette meg tervét, ők is megesküdtek, hogy a császáriak érkezésére „seregestül állanak az német közzé”. Andrásy Kis Miskát is hívni akarta, hogy labancságra csábítsa, Szűcsék azonban az ő megnyerését inkább magukra vállalták. (Talán úgy vélték, hogy őt komolyabban meg kell dolgozni az árulási tervhez.) Andrásy végül január 23-án egy sértett hangú levélben mondott búcsút Bercsényi Miklós főgenerálisnak,³³ s nyilván röggvest ezt követően, titkos megbízottai révén előkészített útvonalon, a Szepességen és Szilézián át, Lubomirski szepesi sztarosza pártfogásával Bécsbe szökött. A szegediek akár el is feledhették volna az egri ferencesek kertjében történeteket, ha a pátert végül a morvaországi Hradistyén rendi előjárói le nem tartóztatják, s e hírre inasa vissza nem szökik a kurucok közé. Az inas, Putnoki Mátyás János azonban sikeresen eljutott a kurucok táborába, ahol természetesen kihallgatták, és 1707. augusztus 31-én Andrásy szökésének minden részletéről vallomást tett.³⁴

Az Andrásy elpártolása és inasának vallomása között eltelt fél esztendőben alig néhány adatunk van Szűcs Farkasról és seregéről, de semmi sem utal árulási szándékára. 1707. február elején újra a három város térségében találjuk. Az itt parancsnokló Berthóti István brigadéros február 9-én és 11-én előbb Ceglédre, majd Kecskemétre ismételten tudatja Károlyival, hogy Szűcs Farkas serege eloszlott.³⁵ Még ez év nyarán is a térségben állomásozik századával – Gundelfinger ezredéből kivezényelve –, s parancsnoka, Csajághy János gyakran alkalmazza portyázásokra. Csajághy elégedett volt vele, s kérte a főgenerálist, hogy Szűcs továbbra is mellette maradhasson, mivel Sőtér lovasai kevesen vannak, a jászok pedig hazaoszlottak.³⁶ Az árulási terv komolyságát leginkább az a tény cáfolja, hogy Szűcs katonái egy alkalommal a környéket rettegésben tartó, félelmetes hírről rác főtisztek egyikét, Prodán főhadnagyot is kézre kerítették.³⁷

32 Lásd a 10. jegyzetet.

33 Acta Rákóciana i. m. No. 3299. Kiadva: KO V. 599–600. (No. DVII.)

34 A fent elmondott részleteket mind Putnoki Mátyás János vallomásából tudjuk, csak Andrásy szökésének időpontjához jelent pontosítást a páter ímént idézett levele Bercsényihez. A vallomást lásd: Acta Rákóciana i. m. No. 11 035. Kiadva: KO V. 682. (No. DLXVII. jegyzetben közölt melléklete)

35 Berthóti István levelei Károlyihoz: Acta Rákóciana i. m. No. 3331. és 3337. *Bánkúti I.*: Kecskemét város. i. m. I. 233., 234. (No. 328. és 330.)

36 Nagykőrös, 1707. jún. 11. Csajághy János levele Bercsényihez: *Bánkúti I.*: Pest-Pilis-Solt vm. i. m. I. 384. (No. 452.)

37 Nagykőrös, 1707. jún. 22. Csajághy János levele Bercsényihez: Uo. I. 389. (No. 457.) Csajághy ugyan nem mondja szó szerint, hogy Szűcsék fogták el Prodánt, de az ő katonáival küldte fel Bercsényihez, s egy-egy nevezetes rabot – már csak az erkölcsi és anyagi elismerés reményében is – rend szerint elfogói vittek Bercsényi vagy a fejedelem színe elé.

Miután azonban Andrásy páter inasa visszaszökött a kurucokhoz, s augusztus 31-én tett vallomásából fény derült a szegedi tisztek év eleji borozgatás közben kiötlött árulási tervére, Rákóczi azonnal elrendelte Szűcs és Rózsa letartóztatását. 1707. szeptember 3-án Terebesről meghagyta Károlynak, hogy vizsgálja ki az ügyet, próbálja kideríteni, hogy kik voltak még cinkostársaik, és küldje mindnyájukat Eger várába, ahol a parancsnokot utasítani kell, „hogy nem különben, hanem mint halálos rabokat tartassa” őket.³⁸ Úgy tűnik, Károlyi azonnal válaszolt a fejedelemnek, s tényként írt a két főhadnagy letartóztatásáról, mert a fejedelem már szeptember 11-én nyugtázta Szűcs és Rózsa letartóztatását, és szembesítés végett Károlyihoz küldte Andrásy páter inasát is.³⁹ Károlyi még meg sem kaphatta a fejedelem levelét, midőn ugyanaznap szabadkozva kellett írnia, hogy korábbi híradása tévedésen alapult. A napokban azt írta ugyan „Szűcs Farkas és Rósa István felől, hogy már fogva volnának”, de ez kapitányuk (nyilván Gundelfinger Dániel) félreérthető tudósítása alapján történt, aki azonban az este táborába érkezve azt jelentette neki, „hogy még kézre nem keríthette, hanem itten körül vadnak, de az dologban semmit nem tudnak”. Károlyi azonnal parancsot adott elfogásukra.⁴⁰ Szeptember 14-én Gundelfinger Dániel azt jelentette Károlynak, hogy Szűcs Farkas és Rózsa István a „felső táborra” mentek, tehát nem tudta letartóztatni őket,⁴¹ sőt még október 5-én is csak „Farkas és Rosa megfogattatásokban való munkálódásáról” írt Károlynak, a két főhadnagy tehát még mindig szabadon volt.⁴²

Úgy tűnik, még a hónap második felében sem kerültek kézre, s ezt Gundelfinger megírta fölöttesének, az öreg Barkóczy Ferenc tábornagynak, az ezred tulajdonosának is. Barkóczy október 21-én Pálócról írt levelet Károlynak, s tudatta vele, hogy Gundelfinger ezredes „némely tisztek szófogatatlanságát” jelentette neki. Ezzel kapcsolatban emlékeztette Károlyit, hogy annak idején Rozsnyón létük alkalmával (tehát 1707 elején) Rákóczi és Bercsényi utasítására szófogatatlanságáért letartóztatta Szegedi Kis Miskát, aki Eger várában raboskodott, „s azolta is csak ódalhadnagynoskodik egynehányad magával”. Kis Farkas⁴³ és Rózsa István az effélékből vesznek példát, „azért csaponganak”. Barkóczy tehát Károlyit hibáztatta, amiért Kis Mihállyal elnéző volt, s két másik bajtársa e rossz példa nyomán vált fegyelmehetetlené.⁴⁴

38 Terebes, 1707. szept. 3. Rákóczi levele Károlyihoz: Acta Rákóciana i. m. No. 11 034. Kiadva: KO V. 680–681. (No. DLXVII.)

39 Terebes, 1707. szept. 11. Rákóczi újabb levele Károlyihoz: Acta Rákóciana i. m. No. 11 039. Kiadva: KO V. 687–688. (No. DLXXI.)

40 Heves, 1707. szept. 11. Károlyi Sándor levele Rákóczihoz: *Bánkúti I.*: Kecskemét város. i. m. I. 256–257. (No. 354.)

41 Aszód, 1707. szept. 14. Gundelfinger Dániel levele Károlyihoz (kivonat, az eredeti elveszett): Acta Rákóciana i. m. No. 3721.

42 Püspökatvan, 1707. okt. 5. Gundelfinger Dániel levele Károlyihoz (kivonat, az eredeti elveszett) Acta Rákóciana i. m. No. 3794.

43 Elírás Szűcs Farkas helyett!

44 Pálóc, 1707. okt. 21. id. Barkóczy Ferenc levele Károlyihoz: Acta Rákóciana i. m. No. 3863. Kiadva: KO V. 714. (No. DLXXXIX.)

Nem tudjuk, mi lett Szűcs és Rózsa sorsa a következő hetekben, hónapokban, de a komolyabb felelősségre vonást valószínűleg ismét megúszták, hiszen Rákóczi szeptember eleji haragja időközben nyilván lecsillapodott, s ha végül elfogták is őket, rabságuk nem tarthatott soká. Ebből az időből, 1707. november 28-áról ismerjük a Barkóczy-ezred mustratabelláját: a nyolcadik század élén Szűcs Farkas főhadnagy („Volfangus Szűcz” supremus ductor) állt, de őt és valamennyi tisztjét és altisztjét is távollévőként rögzítették. Csupán 11 közlegény volt jelen a századból, s további 83 távol lévő közlegényt vettek még számba.⁴⁵

Bő két hónapig ismét hallgatnak a források Szűcs Farkasról, hogy azután újra csak egy kihágás kapcsán merüljön fel a neve. 1708. február 8-án Sötér Tamás ezereskapitány Kecskemétről részletes levelet írt Károlyi Sándor tábornagynak, amelyben az ellene tett panaszokat utasította vissza. Ebben többek között megjegyzi, hogy túl a Tiszán nem ő, hanem Szűcs Farkas járt a szegedi katonasággal, és ő hajtott Makó térségéből vágómarhákat, valamint szekereken abrakot és búzát. Szűcs azonban nem az ő alárendeltje – írja levelében – hanem id. Barkóczy Ferenc ezredében szolgál, cselekedetért így nem őt terheli a felelősség.⁴⁶

Vagy ezen ügy kapcsán, vagy más hasonló okok miatt Bercsényi hamarosan elrendelte Szűcs Farkas és Rózsa István letartóztatását. (Az nem valószínű, de nem zárhatjuk ki egészen, hogy az előző év őszén feledésbe merült letartóztatási parancsot újíttatták meg.) A főgenerális parancsát 1708. március 15-én Gyöngyösön hajtották végre: a két főhadnagyot ezredüknek Heves vármegyével történő számadása alkalmával, vezénylő ezredesük, Gundelfinger Dániel jelenlétében fogatta el Sötér Tamás ezredes. Bercsényi parancsát látva maga Gundelfinger is készségesen segédkezett Szűcs és Rózsa letartóztatásánál, s a velük „odaát járó”⁴⁷ katonák közül is elfogtak még hármat, s másnap mindnyájukat Egerbe kísérték.⁴⁸ Egy jó héttel később a főgenerális már a fejedelemmel is tudatta, hogy Szűcs és Rózsa Egerben raboskodik, és további parancsot kért róluk.⁴⁹ Rákóczi ez időből ismert leveleiben nincs utalás sorsukról, s még május közepén is fogságban ültek. Ekkor Szentmiklósy János jász kapitány engedélyt kért a fejedelemtől, hogy Sötér Tamással a Bácskába csaphasson, mert híreik szerint Rabutin Szegedről Pétervárad felé vette útját. A próba szerencsés kimenetele végett kérte az Egerben raboskodó

45 Hely nélkül, 1707. nov. 28. id. Barkóczy Ferenc Gundelfinger Dániel által vezényelt lovasezredének mustratabellája: *Bánkúti I.*: Pest-Pilis-Solt vm. i. m. I. 428–429. (No. 491.)

46 Kecskemét, 1708. febr. 8. Sötér Tamás levele Károlyihoz: *Acta Rákóciana* i. m. No. 5449. Kiadva: Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és körzete. II. Az anyagot gyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette: Bánkúti Imre. Kecskemét, 1994. 125. (No. 629.)

47 Ez a kitétel is arra vall, hogy nem előző évi áruházi tervük okán, hanem inkább a Sötér február 8-i levelében említett Makó környéki sarcolás miatt tartóztatták le őket.

48 Gyöngyös, 1708. márc. 16. Sötér Tamás levele Bercsényihez: *Bánkúti I.*: Pest-Pilis-Solt vm. i. m. II. 464–465. (No. 515.)

49 Besztercebánya, 1708. márc. 24. Bercsényi Miklós levele Rákóczi Fejedelemehez. i. m. II. (AR I/V.) 582. (No. 27.)

„Szűcs Farkas, Rósa István és Kelemen Mihál” szabadon bocsátását, akiknél véleménye szerint „ezen a földön jobb kalandozók nem találtnak”.⁵⁰

Nem tudjuk, a fejedelem végül teljesítette-e a jász kapitány kérését. A szegedi tisztek csak 1709 elején bukkannak fel ismét forrásainkban. Bercsényi főgenerálisnak egy 1709 elejére tehető hadszervezési tervezete szerint a szegedi kompániák a Barkóczy–Gundelfinger-féle ezredből átkerülnek Sötér Tamás regimentjébe, ahol Szűcs Farkas alezredesi kinevezéssel foglalhatja el új beosztását.⁵¹ Egy Gundelfinger Pest vármegyében állomásozó ezredének 1709. május havi kenyér- és húsellátását taglaló kimutatás szerint Szűcs még mindig ott szolgált főhadnagyként,⁵² de Gundelfinger már május 4-én panaszt tett Sötér sürgetése miatt. Tudatta Károlyival, hogy alakulatával elindult a báti támaszpontból, hogy jelentkezzen Szentpétery Imre brigadéros előtt, de súlyosan nehezményezi, hogy Sötér Tamás ezredes már előre parancsot küldött Szűcs Farkasnak, hogy a három szegedi és a két szolnoki századdal azonnal induljon hozzá, még akkor is, ha Gundelfinger tartóztatná őket. Nem kétli ugyan, hogy említett századait Sötér ezredéhez redukálták, de a hadiszabályzat szerint meg kellene várni, amíg ő is parancsot kap a katonák átadására.⁵³

Úgy tűnik, közben annyiban módosult az átszervezési terv, hogy Sötér csak Szűcs és Rózsa két szegedi kompániáját kapja meg, a harmadikat Kis Mihállyal máshová szánta a kuruc hadvezetés. Erre a hírre Sötér azonnal tollat ragadott, és aggodalmát fejezte ki a főgenerálisnak: ha Kis Mihályt más ezredbe helyezik is át, katonáit jó volna megtartani Szűcs Farkas alezredes és Rózsa István századainak kiegészítésére, mert ha Kis százada távozik az ezredtől, a többi szegedi katona is utánuk fog szivárogni.⁵⁴ Nem tudjuk, Bercsényi teljesítette-e a kérést, de a következő esztendőben Kist már nem találjuk együtt régi tisztársaival, Szűcs Farkas viszont a továbbiakban is Sötér vicéjeként szerepel. Midőn 1709 nyarán Bottyán Jánost a Duna–Tisza köze északi részéből a Duna mellékre rendelték, a helyére pedig Esterházy Dániel altábornagyot nevezték ki, a parancsnokváltáshoz kapcsolódó hadmozgásokban újra felbukkan Szűcs neve: Bercsényi parancsára a Sötér-ezred felével (benne a szegedi és a szolnoki századokkal) Szentpétery Imre brigadéros mellett kellett maradnia, miközben Sötér az alakulat másik felével Bottyánhoz csatlakozott.⁵⁵

50 Nyársapát pusztja, 1708. máj. 16. Szentmiklósy János levele Rákóczihoz: *Bánkúti I.*: Kecskemét város. i. m. I. 270. (No. 371.)

51 Sötér Tamás ezredének redukációs terve: MOL G 28. V. 2. c. fol. 346.

52 Pest Megyei Levéltár IV. 73. (15.) fol. 12.

53 Halápi mező, 1709. máj. 4. Gundelfinger Dániel levele Károlyihoz. Acta Rákócziána i. m. No. 7090.

54 Hatvani tábor, 1709. jún. 27. Sötér Tamás levele Bercsényihez. Lásd Thaly Kálmán kuruc kori okmánygyűjteményében: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Folia Hungarica (a továbbiakban: OSzK Kt. FH) 1389. Fasc. 12. fol. 238.

55 Rozsnyó, 1709. júl. 17. Utasítások Bercsényi leveleskönyvében: Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveleskönyvei s más emlékeztetreméltó iratai. 1705–1711. Közl.: *Thaly Kálmán*. Bp., 1882. (AR I/VIII.) 110.

Szűcs még közel egy évig szolgált a kuruc hadseregben, majd a szabadságharc végső hanyatlását látva, elpártolt, és katonáinak (a Sőtér-ezred két szegedi kompániájának) zömével együtt beszőkött Szegedre. Ott amnesztiában részesült, sőt a császáriak örömmel alkalmazták a kiváló portyázó tisztet immár a kurucok ellen. 1710. július 8-án Jászladány táján már labancként, rác csapatokkal együtt ütött rajta Sőtér Tamás Rákóczihoz tartó tisztjein, akik közül tizenkettőt foglyul is ejtett.⁵⁶ A következő hetekben is borsot tört még a kurucok orra alá, kitűnő terepismerete és óvatossága révén mindig sikerült kereket oldania, pedig volt bajtársai nagyon fenekedtek rá. A szolnoki kuruc parancsnok, Csajághy János brigadéros 1710. augusztus 15-én reggel 7 órakor kelt levelében arról tájékoztatta Károlyi Sándort, hogy biztos hírei vannak az aradi és bácskasági ráccok készülődéséről, s emellett „Szóts Farkas is cir. negyvenedmagával már hetednapotul fogva” kinn jár, Pusztavacs körül („a vatsi pusztánn”) is ők voltak, ezért nem árt óvatosnak lenni, nehogy rajtaüssenek Károlyi hadbiztosain vagy más kirendelt emberein.⁵⁷ Két héttel később Cseplész János kuruc alezredez, a jászokból és kiskunokból összevont alakulat parancsnoka pedig arról tudósította Károlyit számolt be Károlynak, hogy Nagykátától Nagykőrösig üldözte Szűcs Farkast, de nem sikerült utolérnie: „Én Excellentiád kegyelmes parancsolatja szer[int] Nagy Kátánál nyomában állván Szűcs Farkas[na]k, Kőrösig valóban sietve mentem, de minthogy rísen volt a füle, 5 rabbal és hét lóval [ig]en elsietett”.⁵⁸

Ez az utolsó adatunk erről a szertelen főtiszttről, aki az ismeretlenség homályából bukkan elő a nagy kuruc szabadságharc második esztendejében, hogy oda is térjen vissza annak utolsó előtti évében. Nem tudjuk, hogyan fejezte be kalandos életét. Talán mégis elesett egy kurucok elleni csetepatéban, vagy a pestis ragadta el. Esetleg tisztis öregkort ért, s a szegedi polgárok között kell keresnünk a nevét? Annyi bizonyos, hogy a szegedi császári katonaság későbbi összeírásaiban – egykori tisztársával, Rózsa Istvánnal ellentétben – már nem szerepel. Ha meg akarjuk vonni a szűkszavú és igen egyoldalú forrásokon átszűrődő életének, katonai pályájának mérlegét, akkor az semmiképpen sem pozitív. Nem fűződik a nevéhez különösebb fegyvertény, s kihágásai miatt gyakran vonták felelősségre. Amikor azonban tömlöcbe ült, előljárói újra és újra hiányát érezték: kitűnő portyázó volt, jól ismerte az alföldi pusztaságot, a Tisza rejtekeit és a kiskunsági homokbuckákat. A magyar lovaskatona egyik

56 Horti mezőn lévő tábor, 1710. júl. 14. Sőtér Tamás levele Bercsényihez: OSzK Kt. FH 1389. Fasc. 16. fol. 25–26.

57 Csajághy János levele Károlyi Sándorhoz: Acta Rákóciana i. m. No. 8119. (Az iratra Seres István barátom hívta fel a figyelmet.)

58 Cegléd, 1710. aug. 31. Cseplész János levele Károlyi Sándorhoz: Acta Rákóciana i. m. No. 8181. Kiadva: *Bánkúti I.*: Pest-Pilis-Solt vm. i. m. II. 892. (No. 865.) NB. Bánkúti Imre kiadásában a kissé rongált irat szövegét hibásan pótolta, s egy téves kiegészítéssel a forrásrészlet értelme is megváltozott: Cseplész nem Szűcs Farkast, hanem Szűcs Farkassal együtt a ráccokat üldözte volna!

alaptípusa volt, de a későbbi betyárvilág fenegyerekei is ősüket tisztelhetik benne. Szobrot vagy emléktáblát ugyan nem érdemelt ki, de még e vázlatos életrajza is lapokkal egészíti ki Szeged helytörténeti monográfiáját, s némiképp sötét tónusúra sikerült portréjával is hozzájárul a kuruc főtisztek arcképcsarnokának jobb megismeréséhez.

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG LÉTSZÁMA AZ 1709. ÉVI HADJÁRATBAN

A hadtörténetírás egyik állandó problémája a hadjáratok, a csaták és az ostromok történetének feldolgozásánál meghatározni a szembenálló felek pontos létszámát. Ebben a „számháborúban” az esetek többségében a kutatók vereséget szenvednek az egymásnak ellentmondó adatok támadásától. Ennek ellenére időről-időre kísérlet történik a létszámviszonyok tisztázására és most magam is ezt kívánom tenni. A Rákóczi-szabadságharc vereségének egyik fontos okát Heckenast Gusztáv a kuruc seregek folyamatos létszámcsökkenésében látta. Ezzel szemben azt állította, hogy az Udvari Haditanács a nyugat-európai hadszínterekről átirányított hadakkal lassan növelni kezdte a magyarországi császári-királyi csapatok létszámát. Eszerint 1709 volt az egyetlen olyan esztendő, amikor egyenlő erők – hozzávetőlegesen 30–30000 fő – álltak egymással szemben, míg egy esztendővel később Rákóczi már csak 20000 katona, Siegbert von Heister¹, majd Pálffy János² pedig 36000 gyalogos és lovas felett rendelkezett.³ A továbbiak azt szeretném körüljárni, hogy 1709-ben a Habsburg Monarchia magyarországi hadseregének a létszáma valóban emelkedett-e?

A császári-királyi hadvezetés számára a kuruc hadak elleni felemás sikert hozó 1708. évi hadműveletek lezárásául decemberben a magyarországi főhadparancsnok két nagyobb részre osztva hadseregét, téli szállásra rendelte lovasságát és gyalogságát.⁴ Ezredeinek döntő többségét Pálffy János parancsnoksága alatt a Dunától bal partján, három részre tagolva osztotta szét. A bányavárosok védelmére és a

---

1 Heckenast 2005. 184-185.

2 Heckenast 2005. 323.

3 Heckenast 1984. 393.

4 Bécsből nézve a magyarországi császári-királyi főhadparancsnok a trencsényi győzelem után nem üldözte azonnal, és elég erőlyesen a széthullott és demoralizált kuruc főszereget. Pálffy Jánost Nyitra ostromára rendelte, míg maga a Dunántúlra vonult megakadályozni értesült Esterházy Antal csapatainak alsó-ausztriai betöréseit. Heister hadműveletei azonban kevés sikerrel jártak. Az év végére így a Bányavárosok megszállását és Nyitra elfoglalását tudta felmutatni sikerként, míg a mérleg másik serpenyőjébe Érsekújvár sikertelen vívása és a dunántúli kurucok elleni támadások fiaskója került – ez egyet jelentett azzal, hogy nem sikerült Alsó-Ausztriát és Stájerországot mentesíteni az állandó kuruc portyáktól. Thaly 1865. 260-262.; Feldzüge 1885. 124-136.; Thaly 1905. I. 253., 369-392., II. 3-62.; Markó 1934. 194.; Bánlaky 1941. 525-545.; Várkonyi 1951. 86-100.; Posch 1968. 294-311.; Broucek 1985. 40.; Markó 2003. 242.

Garam folyó mentének a biztosítására báró Georg Wilhelm Löffelholz von Colberg altábornagy⁵ vezetése alatt a Salm⁶, Nehem⁷, a Thürheim⁸, a Tollet⁹ és a d'Arnan¹⁰ gyalogezeredekből hét zászlóalj, valamint a teljes Uhlefeld vértés ezred¹¹, hat-hat századot pedig a La Tour¹², a Steinville¹³, a Hohenzollern¹⁴ vértésekből és az Althan¹⁵ dragonyosokból rendelt. A Nyitra és a Vág folyó közötti terület megszállásával, Érsekújvár körülzárásának biztosításával Heister gróf Stephen Steinville altábornagyot¹⁶ bízta meg. Erre a feladatra rendelkezésre állt a Hasslingen¹⁷ ezred egy zászlóalja, valamint hét század a Sickingen¹⁸ és öt század Deutschmeister¹⁹ gyalogos regimentekből. Emellett az altábornagy parancsnoksága alá rendelték a teljes Schönborn dragonyosezredet²⁰ és hat századot az Althan dragonyosok közül, valamint hat-hat századot a La Tour és a Hohenzollern vértésekből. Heister utasítása szerint Ocskay László²¹ labanccá lett huszárezrede²² is teljesített szolgálatot. A Vág folyó jobb partjának biztosítására a magyarországi főhadparancsnok báró Ebergényi László altábornagy²³ parancsnoksága alatt a Sickingen és Tollet gyalogezered négy-négy, illetve a Deutschmeister regiment öt századát állított. Lovasságként ezek mellé a Wolfkehl²⁴ dragonyosezredet rendelték. Mindezek mellett Heister Pozsonyban helyeztette el a hat ezredből (négy gyalogos, egy vértés és egy dragonyos ezred) dán segédcsoportokat²⁵, a Deutschmeister gyalogezered három századát, a tüzérségét és hadseregének a málháját. Szintén a Felvidéken állomásozott a de Wendt gyalogezered tizenhárom (egy gránátos és tizenkét lövész) százada is, amelyet a 1709 tavaszán az Udvari Haditanács engedélyével Ferdinánd Albert braunschweig-wolfenbüttel-beverni herceg vett át új regimentként,²⁶ valamint Esterházy József Antal 1708 januárjában felállított huszárezrede is.²⁷

5 Heckenast 2005. 270.

6 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898 II. 245-247.

7 Az ezred történetéről lásd: Feldzüge 1885. 127-128.; Wrede 1898. II. 198-199.; Tóth 1958. 193-195.

8 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898 I. 315-317.

9 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 529-532.; Mészáros 2010. 413.

10 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 198-201.

11 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 144-148.; Mészáros 2010. 413.

12 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 164-168.; Mészáros 2010. 412.

13 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 560-561.; Mészáros 2010. 413.

14 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 681-683.; Mészáros 2010. 412.

15 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 338-341.; Mészáros 2010. 411.

16 Heckenast 2005. 392-393.

17 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 187-193.

18 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 515-518.; Mészáros 2010. 413.

19 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 138-142.

20 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 685-686.

21 Ocskay László életéről lásd: Thaly 1905.; Heckenast 2005. 311.; Mészáros 2006. 77.

22 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 709.; Thaly 1905. passim.; Zachar 2004. 126.

23 Heckenast 2005. 126.; Mészáros 2010. 5-12.

24 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 957.

25 Ezredekéről lásd: Feldzüge 1885. 66.; Feldzüge 1886. 42.; Markó 2003. 238.

26 Feldzüge 1886. 239.; Wrede 1898. I. 323-325.; Wrede 1898. II. 186-187.

27 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 60., 710.; Zachar 2004. 126-127.

A Duna jobb partján a magyarországi főhadparancsnok Jacob Joseph Cusani őrgrof lovassági tábornok²⁸ vezetése alatt megmaradt katonáit öt részre tagolva rendelte téli szállásra. Budára, Esztergomba, Székesfehérvárra, Komáromba és Győrbe, tehát a Dunántúl legfontosabb császári-királyi kézen lévő váraiba küldte a Tollet, a Salm és a Heister²⁹ gyalogezredek nyolc, hat, illetve öt századát, valamint a teljes Hannover vértess³⁰, Bayreuth dragonyos³¹ és Demetri (rác) irreguláris huszárezredet³². Sopronban, Szentgotthárdon, Sárváron és Kőszegen állomásozott néhány századnyi Thürheim és Sickingen gyalogos, valamint az örökös tartományok által felállított milícia részei. Moson vármegyébe küldte Heister téli szállásra Heister a Deutschmeister ezred három századát, valamint a Nehem és a Heister gyalogregimentek egyes részeit, és a Savoya dragonyosezred nyolc századát³³. Az alsó-ausztria és a stájerországi határ védelmére a teljes Breuner dragonyosezredet³⁴, négy századot a Savoya dragonyosokból, a Hessen-Darmstadt vértessézred³⁵ frissen beérkezett részeit³⁶, valamint az örökös tartományokban felállított lovas és gyalogos milícia egységeit rendelte. A Dunántúl déli részének az ellenőrzését pedig a főhadparancsnok a Muraközben állomásozó Nádasdy huszárezredre³⁷ és a Secula féle³⁸ irreguláris horvát-szlavón huszárezredre bízta.³⁹

A bányavárosoktól egészen a Mura folyón túli területekig, hatalmas ívben szétszórt csapatokon kívül Erdélyben is négy gyalogezred (Virmond⁴⁰, Pálffy,⁴¹ Löffelholz⁴² és Neipperg⁴³), valamint négy vértess (Gronsfeld-Bronkhorst⁴⁴, Hessen-Darmstadt, Cusani⁴⁵ és Montecuccoli⁴⁶), egy dragonyos regiment (Rabutin⁴⁷) és egy 600 fős inszurgens huszárcsapat⁴⁸ állomásozott Georg Friedrich von Kriechbaum báró tábornok, erdélyi főparancsnok⁴⁹ vezénylete alatt.⁵⁰

28 Heckenast 2005. 87.

29 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. II. 206-207.

30 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 132-135.

31 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 304-307.

32 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 799.; Zachar 2004. 125-126.

33 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 212-215.; Mészáros 2010. 413.

34 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 659-660.; Posch 1968. 277-320.; Mészáros 2010. 411.

35 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 158-160.; Mészáros 2010. 411.

36 Feldzüge 1885. 135.

37 Az ezred történetéről lásd: Feldzüge 1885. 66.; Wrede 1901. III. 60., 711.; Zachar 2004. 126.

38 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1901. III. 800.; Zachar 2004. 125-126.

39 Feldzüge 1885. 135-136.

40 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 224-227.

41 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 163-168.; Mészáros 2010. 412.

42 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. II. 204-205.; Mészáros 2010. 412.

43 Az ezred történetéről lásd: Wrede 1898. I. 155-158.; Mészáros 2010. 412.

44 Az ezred történetéről lásd: Wrede III. 182-186.; Mészáros 2010. 412.

45 Az ezred történetéről lásd: Wrede III. 583-585.; Mészáros 2010. 411.

46 Az ezred történetéről lásd: Wrede III. 576-577.; Mészáros 2010. 412.

47 Az ezred történetéről lásd: Wrede III. 190-194.; Mészáros 2010. 412.

48 Feldzüge 1886. 240.

49 Heckenast 2005. 252.

50 Feldzüge 1886. 240.

Az általam igen hosszan sorolt adatokból az olvasható ki, hogy a Magyar Királyság és Erdély területén a császári-királyi hadvezetés 1709 tavaszán igen szétszórva, ám papíron jelentős számú katonasággal rendelkezett. Ha az ideális állapotot tekintjük, akkor az itt állomásozó tizenöt teljes és három töredék gyalogezred, valamint tíz vértés, nyolc dragonyos és hat reguláris és irreguláris huszárezred összlétszáma hozzávetőlegesen elérte volna a 60000 főt. Az új harctéri tapasztalatok alapján a spanyol örökösödési háború időszakban az Udvari Haditanács rendelkezése alapján egy-egy gyalogos regimentnek négy lövészszázalóaljból, egyenként négy-négy 150 lövészt számláló századból és egy 100 fős gránátos századból⁵¹ kellett állnia.⁵² A vértések és a dragonyosok esetében egy-egy ezredet öt svadron, azaz tizenkét, egyenként átlagosan 90 fős század kellett, hogy alkosson. A huszárezredekben az alegységek számát azonban öt svadronban, azaz tíz században határozták meg.⁵³ Ez az ideális állapot azonban csak papíron létezett, a valóság egészen másképpen festett. A koroncói ütközet (1704. június 13.) leíró Markó Árpád megállapította, hogy a császári-királyi gyalogezredek átlagos létszáma abban az időben csupán 2–300, míg a lovasezredké 5–700 fő közötti tehető. A már ekkor is a magyar hadszíntéren lévő dán segédcsapatok esetében ez az arány éppen fordított volt, hiszen a gyalogezredek 4–500, míg az egy vértesezred 200 katonával rendelkezett.⁵⁴ Az 1706 őszen készült a császári-királyi csapatok debreceni mustráján megsejmlélt ezredek közül a lovasok létszáma 690 és 902 fő között váltakozott, míg a gyalogságnál 213 és 1702 katona között változott. A spanyol örökösödési háborúban öt hadszíntéren harcban állt Habsburg Monarchia hadseregének létszámproblémái az évek

51 A császári haderőben már az 1670-es években megjelentek az első gránátosok. Ezeknek a katonáknak a fegyverzete löfegyverük mellett 2-3 font súlyú kézigránátokból állt, amelyek repeszei gyakran akár 50 lépés távolságban is sebeket ejthettek. A 17. század végén minden gyalogos századba 8-8 gránátost osztottak be, amelyekből 1701-ben ezredenként egy 100 fős századot szerveztek. A szintén minden századba beosztott pikás gyalogság megszüntetése után, 1711-ben ezekből is egy újabb, második gránátos századot állítottak fel. Wrede 1898. I. 36-37.; Újhelyi 1914. 128.

52 A gyalogság esetében, az ezred alegységeinek megnevezésében, már a harmincéves háború időszakában a zászlót (*Fahne*) felváltotta a század (*Compagnie*). Az ezredekben belül öt vagy több századból egy-egy zászlóaljat (*das Bataillon*) szerveztek, amelyek nem egyszer különböző hadszíntéren szolgáltak, vagy ha ugyanazon hadsereg kötelékébe is osztották be ezeket, akkor is külön-külön seregcsoportban kerültek alkalmazásra. Az uralkodó 1695. évi rendelkezése szerint a gyalogezredek egyöntetűen 12 századból kellett, hogy álljanak, amelyeket három zászlóaljba osztottak be. A századok létszáma is megváltozott: 204-ről 150 főre redukálták. Az 1670-es években felalalt puskacsőbe húzható, majd a torkolathoz erősíthető szurony elterjedésének köszönhetően pedig a 17. és a 18. század fordulójára a gyalogság fegyvertárából a hidegfegyver, azaz a pika teljesen eltűnt. Emiatt a spanyol örökösödési háború és a Rákóczi szabadságharc küzdelmeibe bevetett császári gyalogezredek 17 századából immáron 16 lövész és 1 gránátos volt. Wrede 1898. I. 35-36.; Újhelyi 1914. 126-128.; Barker 1982. 170.

53 A vértésekből, dragonyosokból és husárokból álló császári lovasság esetében Montecuccoli pontosította az eskadron vagy svadron fogalmát. Eszerint immáron kizárólag csak két század alkothatott egy-egy ilyen egységet. Ennek megfelelően az általában 10 századból, illetve 5 svadronból álló ezred 800–1 000 főből állt. Az új háború tapasztalatoknak megfelelően, 1701-ben az Udvari Haditanács valamennyi lovasezred századainak számát 12-re növelte, amelyeket 6 eskadronba osztott. Előbbiek létszámát pedig átlagosan 90 főben és – a lovasságnál jellemző módon – 90 lóban határozta meg. Wrede 1898. III. 14., 44-45., 52., 59.; Barker 1982. 173-174.

54 Markó 2003. 69. Meg kell jegyeznem, hogy a szintén Markó Árpád által a nagyszombati csatáról (1704. december 26.) készített tanulmányban pedig azt olvashatjuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején a gyalogezredek három-négy zászlóaljból álltak, amelyben átlagosan 5-600 katona szolgált. Míg egy lovasezredben az előírtas tizenkettő helyett csak öt vagy hat század szerepelt, amelyekben átlagosan 100 fő volt hadra fogható. Markó 2003. 119.

során egyre növekedtek.⁵⁵ 1708 első felében a Magyarországon állomásozó ezredek létszáma alig érte el a 300 főt. Az év júliusára alig sikerült a harcos létszám felét elérni. Az erdélyi császári-királyi hadaknál is hasonló állapotok uralkodtak, hiszen Kriechbaum hozzávetőlegesen 8000 fő felett rendelkezett, amely kevesebb, mint a fele volt az előírt számú katonának.⁵⁶ Arra, hogy ezek nem számítottak egyedi esetnek, had hozzák fel egy példát szintén 1708-ból. A nyugati hadszíntéren szolgáló három huszárezrednél (Kollonich⁵⁷, Esterházy⁵⁸ és Lehoczky) az április 30-i mustra szerint hiányzott 1860 lovas és 2472 ló.⁵⁹

Az Udvari Haditanács évről-évre igyekezett az előző évi hadjáratban meghalt, megsebesült, megbetegedett, fogságba esett vagy dezertált katonákat pótolni. Természetesen ezt a nagy létszámú haderőt kiegészíteni pusztán toborzással már lehetetlen volt. Az 1680-as évektől ezért már egy-egy ezredet, az olcsóbb sorozási szisztéma segítségével töltöttek fel hadilétszámra. Ennek keretében az osztrák és a cseh rendeknek főképpen háború idején kellett kiállítani katonákat.⁶⁰ Nem volt ez másképpen 1709 tavaszán sem. Ekkor a császári-királyi hadvezetés a már rendelkezésre álló ezredek feltöltésére 20000 főt kívánt sorozni a Cseh Királyságból (Cseh-, és Morvaország, valamint Szilézia) és az osztrák örökös tartományokból (Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karinthia, Krajna). Az előre meghatározott számot azonban nem sikerült teljesíteni, hiszen a különböző egységekbe csak 15276 új regrutát sikerült állítani. Érdekes módon pontosan a magyarországi ezredek feltöltésére kiosztott területeken volt a legnagyobb a létszámhiány. Sziléziából kellett feltölteni más egységeken kívül a Nehem, a Deutschmeister, a Sickingen, a Tollet, a Pálffy és részben a Hasslingen ezredeket. Itt a repartíció által meghatározott 4352 főből csak 2309-et sikerült a zászlók alá állítani. Szintén jelentős, ha nem is akkora hiány lépett fel az alsó-ausztriai sorozásnál, amely területről egyebek mellett a Salm, a Thürheim és a Virmond ezredek létszámát kellett kipótolni. Itt a meghatározott 2314 főből csak 1584 újoncot sikerült besorozni.⁶¹

A tartományokból a zászlók alá állók száma annyira lecsökkent a már 9. éve tartó háborúskodásban, hogy az újoncok sorozását igyekeztek pénzben megváltani. Krajna esetében például 1709-ben a rendek 361 regrutát fejenként 48, azaz összesen 17328 forintért váltottak meg. Ehhez járult még az úgynevezett „flintapénz”, amelynek összege 1534 forintra rúgott. Ez sem jelentet azonban megfelelő megoldást a kimerült ezredek feltöltésére, hiszen egyrészt a jóváhagyott összegek lassan érkeztek be, másrészt a verbunk sikere nagyon sokszor a véletleneken múltott és

55 Czigány 1986. 150-151.

56 Feldzüge 1885. 64.

57 Wrede 1901. III. 712-713.

58 Wrede 1901. III. 714-715.

59 Feldzüge 1885. 64.

60 Winkelbauer 2003. 416-417.

61 Feldzüge 1886. 38.

hatalmas költségeket emésztett fel. Csehország területén például 1709. április 1-ével nyílt toborzást hirdettek, amitől azt remélték, hogy egy hónap alatt sikerül így teljesen feltölteni három ezredet. Ez azonban remény maradt, hiszen a pénzhiány miatt kudarcba fulladt ez a kísérlet.⁶² Mindezek alapján megállapítható, hogy sem sorozással, sem a toborzással nem sikerült pótolni a gyalogság és lovasság létszámában mutatkozó hiányokat. Az alapján, hogy 1708-ban is csak a szükséges katonaság felére sikerült feltölteni az egységeket joggal feltételezhetjük, hogy a következő esztendőben is csak hasonló sikerrel járt az Udvari Haditanács ezen szándéka.

A magyarországi és erdélyi hadszíntéren állomásozott teljes gyalogezredek esetében nem csak az jelentett gondot, hogy állományukat időről-időre feltöltésék, hanem az is, hogy egy részüknél a 100 fős gránátos századot jó ideig nem állították fel. 1708 januárjában az Udvari Haditanács elrendelte, hogy azoknál az egységeknél, ahol ez nem történt meg azonnal állítsák fel ezeket. Részletes kutatást igényelne, ám így is szinte biztosra vehető, hogy a magas veszteségek és a nem megfelelő hadkiegészítés miatt ez szinte teljesen lehetetlen volt.⁶³

Meg kell még említenem, hogy a két 1708 elején felállított reguláris (Nádasdy és Esterházy) huszárezred esetében elképzelhető, hogy bizonyos századaik a németalföldi hadszínterre kerültek. Ennek megállapítása szintén további részletes feltáró munkát igényel, hiszen Zachar József 2004-ben megjelent munkájában egy áprilisa datált levéltári forrásra hivatkozva azt állítja, hogy mindkettőt Magyarországon kívül vetette be az Udvari Haditanács.⁶⁴ Ezzel szemben Heister az 1709 májusának végén megtartott bécsi haditanácskozáson a dunántúli hadműveletekben számolt a Nádasdy huszárezreddel, majd Dietrich Heinrich von Nehem tábornok, szlavóniai vezénylő generális⁶⁵ parancsnoksága alatt ezt a lovasságot is a Rába folyó bal partján felállított őrvonal védelmére rendelte.⁶⁶ Esterházy huszárai pedig részt vettek a trencsényi csatában és majdnem foglyul ejtették magát a fejedelmet is,⁶⁷ majd 1709-ben a Szepességben harcoltak, később pedig 1711-ben Munkács körülzárásában is.⁶⁸

Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy az Udvari Haditanács – ellentétben 1704-gyel és 1705-tel – a már korábban felállított császári-királyi ezredek közül egyet sem csoportosított át és az újonnan felállított egységek közül egyet sem vevényelt a magyarországi hadszínterre.⁶⁹

---

⁶² Feldzüge 1886. 39.

⁶³ Feldzüge 1885. 65.

⁶⁴ Zachar 2004. 126.

⁶⁵ Heckenast 2005. 302-303.

⁶⁶ Österreichischer Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsratakten (HKRA) Expedit (Exp.) 1709 May No. 346.; Feldzüge 1886. 251-252.

⁶⁷ Markó 1934. 344.; Markó 2003. 225.

⁶⁸ Wrede 1901. III. 710.; Mészáros 2010. 259., 411.

⁶⁹ Feldzüge 1886. 39-40.

A császári-királyi ezredek létszámának a feltöltése mellett az udvar úgy is növelte katonaságát, hogy bizonyos alakulatokat bérbe vett. 1708 és 1709 fordulóján több ilyen alakulat is szolgált a magyarországi hadszíntéren. 1706 óta harcolt a kurucok ellen a Wolfskehl dragonyos ezred, amelynek 10 századát János Fülöp Würzburg és Bamberg herceg-püspök állított fel és adott bérbe a bécsi udvarnak.⁷⁰ Ugyanebben az évben került a magyar hadszíntérre a Schönborn dragonyosezred. Ennek nyolc századát a mainzi választófejedelem, Franz Lothar von Schönborn gróf érsek toboroztatta és egészen 1710-ig a kurucok ellen harcoltak.⁷¹

A trencsényi csata után érkezett a magyarországi hadszíntérre a dán segédcsoport, amely létszáma – papíron – 6000 főt tett ki. A dán király – mint a Német-római Birodalom hűbérese – és a császár 1701-ben kötött, majd 1704-ben megerősített szerződése szerint előbbi 4 gyalogezred (egyenként 1200 gyalogos), egy vértess- és egy dragonyosezred (egyenként 600-600 lovas) kiállítására kötelezte el magát, amelyeket utóbbi zsoldjába vett. 1708 januárjában a bajor területeken állomásozó kontingens parancsnokával tudatták, hogy a magyar hadszíntéren kívánják őket bevetni. Áprilisra sikerült az előírt létszámra feltölteni az egységeket, azonban még a következő hónapban is hiányzott 500 ló a lovasságnál, valamint a fegyverzetből 1600 puska. A dán ezredek végül csak augusztusban indulhattak el Magyarországra és a hónap második felében már Pozsonynál álltak. Miután részt vettek Nyitra és Érsekújvár ostromában parancsnokuk megtagadta, hogy a felvidéki őrállásvonalba beosszák csapatait. Átmenetileg Sopronba, Kismartonba és Rusztra helyezték el őket téli szállásra, ám annyira elmergesedett a kapcsolat a katonák és a lakosok között, hogy végül az Udvari Haditanács is javaslatot tett elküldésükre. A magyar hadszíntér elhagyásáról már 1709 elején határozat született, ám a dán ezredek csak június 15. után indultak el Holstein felé.⁷² Tehát Heister ezzel a katonasággal az 1709. évi hadműveletek alkalmával nem számolhatott.

Az elvonuló dán ezredek pótlására az Udvari Haditanács fogadott fel Jerzy Lubomirski hercegtől lengyel katonákat, aki 1709 áprilisában 500 lengyel dragonyos kiállítását ajánlotta fel.⁷³ Ezen egység létszámáról a kuruc hadvezetés is egészen pontos információkkal rendelkezett. Ebeczky István brigadéros⁷⁴ 1709. június 12-én az Ipoly melletti Pereszlényről Bercsényit úgy tájékoztatta, hogy a 3 vagy 400 fős lengyel csapat azelőtt kelt át Esztergomnál a Dunán. Esterházy

70 Feldzüge 1885. 66.; Feldzüge 1886. 38., 239.; Wrede 1901. III. 957.

71 Feldzüge 1885. 66.; Feldzüge 1886. 38., 239.; Wrede 1901. III. 685-686., 959.

72 Feldzüge 1885. 66., 92-93., 125.; Feldzüge 1886. 42.; Markó 1934. 197.; Markó 2003. 238. Bottyán, Bercsényi és Rákóczi levezetésében többször előfordulnak dán csapatokkal kapcsolatos információk, hiszen mindhárman bíztak abban, hogy ezek a császári-királyi hadjárat megkezdése előtt elhagyják a magyarországi hadszínteret. AR I. II. 456., 478., 496.; AR I. VI. 190., 209., 218., 223., 227., 250.; AR I. IX. 654.

73 Feldzüge 1886. 38., 43.; Wrede 1901 III. 960.

74 Heckenast 2005. 125.; Mészáros 2006. 72.

Antal⁷⁵ július 1-én jelentette Sümegről szintén Bercsényinek a lengyelek dunántúli jelenlétét. Ekkor úgy nyilatkozott, hogy bárcsak Heister egész hada ebből a nemzetből kerülni ki és ő mindent megtesz azért, hogy ezeket a saját oldalára állítsa.⁷⁶ Az év késő őszen további egy gyalogezredet és könnyűlovas csapatokat állított az uralkodó szolgálatába.⁷⁷ Ugyanekkor Theodor Lubomirski, lublini starosta, egy közel hasonló, 3–4000 fős dragonyos, könnyűlovas és gyalogos se-regtestet fogadott fel és vette fel a harcot a kurucokkal.⁷⁸

A sorozott, toborzott és bérelt egységek mellett az uralkodó országainak és tartományainak rendjei által kiállított időszakos (irreguláris és insurgens) csapatokat, valamint a határőrvidéki rác katonaságot is a magyar hadszíntérre rendelték. Utóbbiakat az Udvari Haditanács mintegy 3000 főre becsülte, ám pontos számukat azonban nehéz volna meghatározni.⁷⁹ Az 1709 május végén tartott bécsi haditanácskozásról készített iratból kiderül, hogy Heister a két rác huszárezredből a remélt 2000 fő helyett már csak 1000 lovasat valószínűsített.⁸⁰

Az uralkodó 1709-ben 2000 lovas és gyalogos kiállítását kérte a horvát nemesektől, amelyből a sabor 1500 katonát hagyott jóvá. Emellett a horvát rendek a Mura folyó vidékének védelmére további 500 fő felállítását tervezték, amelyeknek az eltartását a stájer tartományi gyűlésen megszavazott adóból kívánták biztosítani. Az, hogy ezek közül mennyien álltak a császári-királyi hadsereg zászlói alá szintén nagyon nehéz meghatározni és további kutatást igényelne. Az azonban bizonyos, hogy a katonai szolgálat elől a rácok nagy számban vándoroltak ki az Oszmán Birodalom területére, ahogyan erről gróf Ráttky Ádám Benedek zenggi és modruszi püspök⁸¹ a horvát-szlavón bánt tájékoztatta.⁸²

A sorozott, toborzott, bérelt és a rendek által felállított egységeken kívül a császári-királyi hadsereget gyarapították a kisebb-nagyobb csoportban átállók is. A legismertebb természetesen Ocskay László brigadéros pártváltása, hiszen néhány száz katona híján egész lovasságát átvitte az uralkodó szolgálatába.⁸³ Az átállók közé tartozott Grajner Antal Benkő Ferenc ezredének vicecolonellusa is, akit Esterházy Antal Sümeg védelmével bízott meg. Miután a vár alatt megjelent császári-királyi csapatok nehéztüzérséggel kezdték el törni a falakat 300 hajdújával megadta magát, és ahogyan Thaly fogalmazott „Ő maga labanczczá lőn, hajduit is jobbára labanczságra kényszeríté.”⁸⁴

75 Heckenast 2005. 133-134.

76 AR I. VI. 200.; AR I. IX. 677., 685.; Thaly 1901. 367.

77 Wrede 1901. III. 650.; Thaly 1905 II. 112-113.; Markó 1934. 197.

78 Wrede 1901. III. 650-651.

79 Feldzüge 1886. 42.

80 ÖStA KA HKRA Exp. 1709 May No. 346.

81 Heckenast 2005. 358.

82 Feldzüge 1886. 42.

83 Thaly 1905. I. 286-312.

84 Thaly 1865. 438., Bánlaky 1941. 601.; Heckenast 2005. 167-168.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a magyarországi császári-királyi hadsereg egy különböző felségjogon és meglehetősen eltérő hatékonysággal szolgáló haderőnek tekinthetjük.⁸⁵ Mint láthattuk 1709-ben új ezredek a kurucok elleni harchoz nem érkeztek a másik négy front egyikéről sem. Az igen leharcolt egységek létszámát természetesen minden évben sorozással és toborzással megpróbálták kiegészíteni, egyre kevesebb sikerrel hiszen az uralkodó országai és tartományai folyamatosan kimerültek az immár kilencedik éve tartó háborúban. A bérelt ezredek száma a dán gyalogság és lovasság elvonulásával jelentősen csökkent, amit a lengyel katonaság felfogadása talán sem létszámában, sem – tegyük hozzá – harcértékében nem pótolhatta.⁸⁶ Hasonló értékítéletet lehet mondani az irreguláris és inszurgens egységekről is, valamint az átállókról. Valójában az 1708. és az 1709. évet összehasonlítva kijelenthető, hogy a császári-királyi hadsereg létszáma csökkent. Arra azonban, hogy megtippeljem ezeknek akár csak hozzávetőleges erejét, nem vállalkozhatom, hiszen ehhez sokkal részletesebb kutatómunkára lenne szükség.

Maga Heister tisztában volt azzal, hogy a rábízott katonaság nem elegendő az általa kidolgozott terv megvalósításához, a magyarországi háború mielőbbi befejezéséhez. 1709 tavaszán a főhadparancsnoki tisztség újabb elvállalását attól tette függővé, hogy vagy a dán ezredek maradjanak a magyarországi hadszíntéren (ami nem valósult meg), vagy a Jerzy Lubomirski herceg által az uralkodó szolgálatába ajánlott lengyel katonaságot vegye az Udvari Haditanács a zsoldjába.⁸⁷ Emellett az Erdélyben állomásozó ezredeknek szánt újoncokat is vissza kívánta tartani a stájer határ védelmére és csak a hadműveletek sikerét követően kívánta ezeket továbbengedni.⁸⁸

Mindenképpen meg kell említenem, hogy a kuruc hadvezetés abban reménykedett 1709 augusztusáig, hogy a császári-királyi seregek olyan mértékben meggyöngyülnek, hogy további támadó hadműveletekre képtelenné válnak. Bottyán, Bercsényi és Rákóczi levelezésében többször előfordulnak dán csapatokkal kapcsolatos információk, hiszen mindhárman bíztak abban, hogy ezek a császári-királyi hadjárat megkezdése előtt elhagyják a magyarországi hadszínteret.⁸⁹ Emellett a fejedelem, ahogy 1708-ban, ebben az évben is reménykedett a francia-bajor seregek flandriai sikerében, arra számítva, hogy az Udvari Haditanács ezredeket von majd ki a Magyar Királyságból, illetve lehetetlenné teszi a császári-királyi csapatok további támadásait.⁹⁰ Bercsényi, Heister dunántúli hadjáratának első

---

85 Heckenast 1984. 360.

86 A gyalogosokat és a könnyűlovasokat a következő évben el is bocsátották a szolgálatból. Wrede 1901. III. 650-651.

87 Feldzüge 1886. 247.

88 ÖStA KA HKRA Exp. 1709 May No. 346.

89 AR I. II. 456., 478., 496.; AR I. VI. 190., 209., 218., 223., 227., 250.; AR I. IX. 654.

90 Bánkúti 2005. 64-65.

szakaszát követően (1709. július 21-én Jósváról) is azt írta Rákóczinak – Gilich nevű kapitányának elmondása alapján –, hogy „az bavarus 120000-el vagyon az Rhenus mellett, s olyan oculárt ... tett az császárnak most az francia, – van mit nézni neki! Eugeniusnak kellett volna magának 14 regimenttel idelegyünni, s talán meg is indult vala az had, az békesség reménsége alatt; azalatt az francia hollandusokra rohant, s igen megcsapta, kire nézve megtért Eugenius, és egészen semmissé lett az tracta.”⁹¹ A kuruc hadsereg főgenerálisa 1709. augusztus 7-én Fülekről már szinte kétségbeesetten vetette papírra a fejedelemnek a következő sorokat: „ Uram-Isten, bárcsak az Rhénus-melléki győzedelme az francziának verificáltatnék, ha az bavarus keménkednék ottan, megállapodnék Haiszter folyása.”⁹² Azt mondhatjuk, hogy a kuruc hadvezetés számára csak a remény maradt, hogy egy univerzális békéig sikerül kihúzni a hadakozást.⁹³ Öt esztendő hadakozása meggyőzte a fejedelmet, hogy a szinte csak könnyűlovasságból és gyalogságból álló kuruc „féloldalas” hadsereg⁹⁴ önerőből képtelen nagyszabású hadműveletek végrehajtására. A messzemenő hadicélok nélküli védekezés megvalósításához a fejedelem az 1704 óta alkalmazott taktikához nyúlt 1708 augusztusa után is: portyázásokkal igyekezett ellensúlyozni a császári-királyi seregektől nyílt csatákban elszenvedett vereséget és azok minőségi fölényét, ezzel próbálva meg fenntartani az addig kialakult katonai helyzetet, ám ehhez ekkor már hiányzott a szükséges létszámfőlény.⁹⁵

A császári-királyi seregek 1709. évi sikereit tehát nem a nemlétező létszámfőlényben kell keresnünk, sokkal inkább abban, hogy Heister rájött arra a konföderáció hadseregének megkeresése, és csatára kényszerítése helyett inkább a folyamatos és szisztematikus kiszorítására, az adott terület megszállására kell törekednie. Ehhez megfelelő kiinduló pontokat, bázisokat teremtettek a kialakított őrállásrendszerek, amelyek egyrészt megvédték a kuruc portyáktól a hátországot, de egyben pacifikáltak is; másrészt erre támaszkodva újabb támadásokat lehetett indítani. A hadműveletek ezáltal ugyan lelassultak, ám hosszútávon eredményesebbé is váltak.

---

91 AR I. VI. 223.

92 AR I. VI. 255.

93 R. Várkonyi 1980. 165-200.

94 Czigány 2011. 1026.

95 Czigány 2011. 1026

Felhasznált irodalom

- AR I. I-X. = Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. osztály: Had- és belügy. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1873-Budapest, 1889.
- Bánkúti 2005. = Bánkúti Imre: Balsors vagy szükséges kudarc? Trencsén: 1708. augusztus 3. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, 2005. 61-74.
- Bánlaky 1941 = Doberdói Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme.
- Barker 1982 = Barker, Thomas: Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683. Graz, Wien, Köln 1982.
- Broucek 1985 = Broucek, Peter = Die Kuruzzeneinfälle in Niederösterreich und in der Steiermark 1703-1709. Militärhistorische Schriftenreihe Hefte 55. Wien, 1985.
- Czigány 1986 = Czigány István: A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai. Hadtörténelmi Közlemények 33 (1986: 1. sz.) 111-153.
- Czigány 2011 = Czigány István: A Rákóczi-szabadságharc és a közép- és kelet-európai hadihelyzet 1703-1711. Hadtörténelmi Közlemények 124 (2011: 4. sz) 1013-1036.
- Feldzüge 1708 = Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1708. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Alexander Kirchhammer. II. Serie – I. Band. Wien, 1885.
- Feldzüge 1709 = Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1709. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Josef Ritter Rechberger von Rechron. II. Serie – II. Band. Wien, 1886.
- Heckenast 1984 = Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc. In: Magyarország hadtörténete. I. kötet: A Honfoglalástól a Kiegyezésig. Főszerk.: Liptai Ervin. Szerk.: Borus József. Budapest, 1984. 339-399.
- Heckenast 2005 = Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban. Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. (História Könyvtár, Kronológiák, adattárak 8.) Budapest, 2005.
- Markó 1934 = Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Budapest, 1934.
- Markó 2003 = Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2003.
- Mészáros 2006 = Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádérosai. Akuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703-1711. Budapest, 2006.
- Mészáros 2010 = Bene regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója (1710-1711). A levelezést sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a mutatókat összeállította: Mészáros Kálmán. Budapest, 2010.
- Posch 1968 = Posch, Fritz: Flammende Grenze. Die Steiermark in den Kuruzzenstürmen. Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives. Band 5. Graz-Wien-Köln, 1968.
- Thaly 1865 = Thaly Kálmán: Bottyán János II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kuruczvilág hadjárataival. Pest, 1865.
- Thaly 1879 = Thaly Kálmán: Dunántúli hadjárat 1707-ben. Századok 13 (1879) 277-305; 365-397; 453-487; 629-667.
- Thaly 1901 = Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706-1709. Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve 1708. Közli: Thaly Kálmán. Budapest, 1901.
- Thaly 1905 = Thaly Kálmán: Ocskay László II. Rákóczi Ferenc brigádérosa és a felső-magyarországi hadjáratok 1703-1710. I-II. kötet. Budapest, 1905.
- Tóth 1958 = Tóth Gyula: Balogh Ádám kurucz brigádéros. Budapest, 1958.
- Újhelyi 1914 = Újhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657-1780). Budapest, 1914.
- Várkonyi 1951 = Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán. Budapest 1951.
- R. Várkonyi 1980 = R. Várkonyi Ágnes: „Ad pacem universalem” (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről) Századok 114 (1980: 2. sz.) 165-200.
- Wrede 1898-1901. = Wrede, Alphons von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I., II. und III. Band Wien 1898-1901.
- Zachar 2004 = Zachar József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683-1792. Budapest, 2004.

A KÁRPÁT-MEDENCE SZORÍTÁSÁBAN (A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC FÖLDRAJZI KÉRDÉSEI)

A magyar történelem viharos századainak egyik leghosszabb ideig tartó, hatalmas demográfiai veszteségekkel kísért függetlenségi küzdelme a Rákóczi-szabadságharc volt. A közel egy évtizedig elhúzódó háború azonban nem értelmezhető önmagában, mert egyfelől alig fél évtized választja el a török elleni felszabadító hadjáratok első időszakától, másfelől pedig az éppen átalakuló európai hatalmi rendszer fejlődési folyamatába illeszkedik. E két befolyásoló tényező már önmagában is indokolná, hogy függetlenségi háborúink politikai földrajzi viszonyairól szóljunk, de ennél bizonyára sokkal nyomósabb ok lehet, hogy történetírásunk, történeti földrajzunk s nem utolsósorban hadtörténészeink figyelmét eddig alig keltette fel azoknak a geográfiai folyamatoknak a sora, amelyek alapvetően meghatározták a Rákóczi-szabadságharc kimenetelét. A közelmúltban az Osiris Kiadó gondozásában, R. Várkonyi Ágnes és Kis Domokos Dániel szerkesztésében megjelent, a Rákóczi-szabadságharc egészét és annak historiográfiáját, valamint utóéletét bemutató, illusztris kötet terjedelmes – mondhatnánk – lenyűgöző irodalomjegyzéke – Tér és környezet címszó alatt – néhány helytörténeti és a humán ökológia körébe vágó munkát sorol fel. Úgy tűnik történetírásunk a teljes földrajzi áttekintésig még nem jutott el, és ebben tudományrendszertani, valamint -elméleti problémák is akadályozzák.¹ Ezért tanulmányunkban e munka

1 Kis Domokos Dániel et al: Bibliográfia. In: A Rákóczi-szabadságharc. (Nemzet és emlékezet). Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Osiris Kiadó, Bp. 2004. 774-807. A Rákóczi-szabadságharc földrajzi viszonyrendszerének ábrázolása tudományelméleti kérdéseket is felvet. Tanulmányunk kereteit szétfeszítené e kérdések részletes kifejtése, így csak utalhatunk arra, hogy a hazánkban mintegy negyed évszázaddal ezelőtt, elsősorban R. Várkonyi Ágnes közvetítésével – nyugati mintára – meghonosodott történeti ökológia minden rokon vonása ellenére sem azonos a történeti földrajzzal, vagy éppen a környezettörténettel. Az erre vonatkozó szakirodalomból – a tudományelméleti kérdések tekintetében – lásd még: R. Várkonyi Ágnes, „...Folyóvízünk, amelyből élünk...”. Történeti ökológia. Valóság 32. (1989: 12. sz.) 85-95.; Uő: A történeti ökológia és a művelődés története. Magyar Tudomány 37. (1992: 11. sz.) 1296-1309., valamint François Walter: Környezetünk mint a történettudomány új ága. Liget 3. (1990: 3. sz.) 92-99. A környezettörténet tekintetében alapvető elméleti kategorizálást tesz: Rácz Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2008. 11-14. A történeti földrajz mai tudományos lexikonszerű értelmezéseiről lásd: Vofkori László: A földrajztudomány rendszertana. Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 225-226. A hadtudományban az elmúlt két évtizedben – mintegy a történeti ökológiával párhuzamosan – meghonosodó csatatérkutatás, történeti földrajz, katonaföldrajz, valamint történeti ökológia egymáshoz való viszonyáról szóló szakmai véleményünk megtalálható: Nagy Miklós Mihály: Kis magyar hadelmélet. Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó, Bp. 2006. 173-183. A hadtörténetírás és a geográfia egymáshoz való viszonyulását feldolgozó tanulmányunk: Nagy Miklós Mihály: Terepértékelés vagy hadtörténeti tájrajz?

elvégzéséhez – a Rákóczi-szabadságharc földrajzi képének megalkotásához – szeretnénk hozzájárulni azzal, hogy felvázoljuk nemzeti küzdelmünk néhány – általunk szakmailag fontosnak vélt – jelenségét.

A Rákóczi-szabadságharc térben és időben

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcra kapcsolatban bizonyos fokú elszigeteltség él a magyar társadalom széles rétegeinek tudatában. Bizonyára általános és középiskolai történelemoktatásunk egyik hiányossága, hogy szabadságharcunkról egyrészt főleg Kárpát-medencei problémaként szól, másrészt pedig szinte teljesen figyelmen kívül hagyja kontinensünk XVIII. század eleji politikai folyamatait, jöllehet e kérdésekkel történetírásunk már tisztában van.² Miután más helyen már felvázoltuk a Rákóczi-kori Kárpát-medence földrajzi képének kontúrjait, és néhány korabeli földrajzi jelenségről is szóltunk,³ így jelen tanulmányunkban elsősorban a magyarországi felkelés politikai földrajzi és katonaföldrajzi kérdéseivel foglalkozunk. E témakör felvetése, későbbi mélyebb feldolgozása nagyban hozzájárulhat a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos, említett sablonos kép lebontásához a magyar társadalom történeti tudatában.

A Kárpát-medence természeti és társadalomföldrajzi viszonyrendszerén túl a Rákóczi-szabadságharc sorsát alapvetően egy tér- és egy időbeli tényező határozta meg. Az időbeli faktor legfőbb jellemzője, hogy a Rákóczi-szabadságharc egyfelől a magyarországi török elleni felszabadító hadjáratok és háborúk viszonylag rövid szünetében zajlott: a törökkel kötött 1699. évi karlócai béke és a 1716-ban kezdődött velencei-Habsburg-török, 1714-ben még pusztán Velence és az Oszmán Birodalom összeütközésének indult konfliktus közötti időszakban. Ennek következtében a szabadságharc eleve nem is folyhatott az ország területének

---

A magyar hadtörténeti földrajz elméleti kérdéseiről. In: Tiszteletkötet dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára. Szerk. Gál András – Hanusz Árpád. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet – szerencsi Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza – Szerencs 2009. 261-281.

2 A Rákóczi-szabadságharc, valamint a kuruc állam külpolitikai kapcsolatrendszerét illetően tanulmányunk írása során - az utóbbi évtizedek szakirodalmából válogatva - a következő művekre támaszkodtunk: *Köpeczi Béla* – *R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Gondolat, Bp. 1976². 157-167., 186-191., 227-229., 288-291., 313-319., 331-337.; *Köpeczi Béla*: Rákóczi külpolitikája és a szabadságharc nemzetközi jelentősége. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. *Uő.* – *Hopp Lajos* – *R. Várkonyi Ágnes*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. [A továbbiakban: R-tan.] 205-227.; *Jacek Staszewski*: A magyarországi függetlenségi harc és Lengyelország. In: R-tan. 229-245.; *Paul Cernovodeanu*: A havasalföldi és moldvai vezető körök magatartása a kuruc felkeléssel szemben. In: R-tan. 247-265.; *Bárczy István*: A Rákóczi-szabadságharc angol-holland diplomáciája. In: R-tan. 267-282.; *Perjés Géza*: A Rákóczi-összeesküvés tervei a háború megvívására. In: R-tan. 123-140.; *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia-bajor kapcsolat. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. *Czigány István*. Zrínyi Kiadó, Bp. 2002. [A továbbiakban: Az államiság...]. 8-28.; *Czigány István*: Háború a háborúban. A Rákóczi-szabadságharc stratégiai helyzete. In: Az államiság... 125-156.

3 *Nagy Miklós Mihály*: A Rákóczi-szabadságharc Magyarországa I-II. Kapu 20. (2007: 10. sz.) 17-31. és (2007: 11-12. sz.) 40-43.; *Uő.*: Lomb és víz. A Rákóczi-kori magyar táj. Magyar Szemle 18. (2009: 9-10. sz.) 56-66.; *Uő.*: Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései. Közép-Európai Közlemények 4. (2011: 3-4. sz.) 14-27.; *Uő.*: Gazdasági régiók a Rákóczi-szabadságharcban? Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei 4. B-sorozat 1. (2012: 3. sz.) 119-132.

teljes területi integritásáért, mert a Temesköz majd csak az 1718. évi pozsareváci béke eredményeként került ki a török fennhatósága alól.⁴ Ugyanakkor a kor európai kontinensén három olyan nagy küzdelem – a spanyol örökösödési háború, az északi háború, valamint az utóbbihoz is kötődő török elleni háború – zajlik, amely átrajzolja a politikai térképet. Ez az időbeli faktor olyan térbeli folyamatok eredménye, illetve újabbak elindítója, amelyek átalakítják Európa politikai földrajzi viszonyait, jelentősen módosítják az államtereket, azok hatalmi centrumait: ezek együttese alkotja a Rákóczi-szabadságharc külső térbeli determináló tényezőit.

A Rákóczi-szabadságharc időszakában az európai kontinens politikai földrajzi viszonyrendszere a teljes átalakulás állapotában van; a kor hatalmi küzdelmeiben szinte minden ország résztvevő, vagy érintett. Ilyen külpolitikai körülmények között indítja meg 1703-ban II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát, amelynek kimeneteléről – ifjú kora (ekkor mindössze 26-27 éves) és politikai tapasztalatlansága ellenére – jól tudja, hogy alapvetően az európai konfliktusoktól függ. Ezt egyébként maga a fejedelem is megfogalmazta Emlékiratainak 1703-ról szóló fejezetében: „...Amint a börtönből kiszabadultam és Varsóban Bercsényi gróf személyében hozzám hasonló sorsú bajtársra akadtam, minden tanácskozásunk oda irányult, hogy hazánk hasznára fordítsuk az Európát fenyegető nagy háború körülményeit...”⁵ Jóllehet a Rákóczi vezette államhatalom a szabadságharc éveiben szinte minden jelentősebb európai erőközponttal igyekezett felvenni a diplomáciai kapcsolatot, az egyes birodalmakat szövetségül megnyerni – e próbálkozások alapján tulajdonképpen akár szakaszolható is lehet nemzeti küzdelmünk diplomácia-története –, ám a legfontosabb fegyveres konfliktus, amely meghatározta a Habsburg-magyar összeütközés sorsát, az a spanyol örökösödési háború volt.⁶

A spanyol örökösödési háború – az európai államterek és erőközpontok átrendeződése révén – már elvezet a Rákóczi-szabadságharc politikai földrajzához. Mint tudjuk, a Rákóczi-felkelés fő ellenfele a Habsburg-birodalom volt, amely függetlenségi küzdelmünk éve alatt fokozatosan végleg kétpólusúból egypólusú hatalommá válik, egyre erősebb lesz keleti irányú területi átrendeződése, miközben megkezdődik dunai monarchiává történő átalakulása is. Ez a külpolitika gyakorlati mindennapjaiban elsősorban úgy érvényesült, hogy Bécs folyamatosan kétfrontos háborúra kényszerült, ám ennek előnye, valamint a több

---

4 Sugár István: Lehanyaglik a török félhold. Zrínyi Kiadó, Bp. 1983. 405-489. Elsősorban történeti topográfiai szempontból lehet érdekes, hogy Magyarország területi integritásának teljes helyreállítását egy másik tényező is akadályozta: a Luxemburgi Zsigmond által 1412-ben Lengyelországnak elzálogosított 13 szepesi város szabadságharcunk idején még lengyel birtokban volt és 1772-ig, Lengyelország felosztásáig, abban is maradt. *Bak Borbála*: Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2003². 83.

5 II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (Archivum Rákócziánium III. osztály: írók, II. Rákóczi Ferenc művei) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1978. [A továbbiakban: Rákóczi: Mem.] 298. [Vas István fordítása].

6 Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Századok 70. (1936) 579-597.

alkalommal is kialakult kedvező – mai fogalmainkkal élve – hadművelleti helyzetet a magyarországi háború gyors befejezésére a kuruc állami vezetés nem tudta kihasználni. Ennek elsődleges oka a kuruc katonai és katonapolitikai vezetés hadügyi képzetlenségében keresendő, másként fogalmazva hozzá nem értésében, ami a magyar hadtörténeti irodalomban leginkább a kuruc fegyveres erők regularitásának problémájaként jelenik meg.⁷

A modern geográfia szakterületének tartott történeti földrajz egyik alapvető tétele, hogy minden tájnak megvan a saját története,⁸ amihez – bizonyos politikai földrajzi, majd geopolitikai tézisként – hozzáfűzhetjük; minden államternek van históriája. Azt pedig Konrad Kretschmer mintegy évszázaddal ezelőtt megjelent alpművével bizonyította, hogy – egyéb tényezők mellett – a térségek, államterek uralmi rendszerének, birtoklásának változásaival is leírható kontinensünk, az ő esetében annak egy része, Közép-Európa, történelme.⁹ Különösen érvényes ez az egykori, Habsburgok uralta államterek változására.¹⁰ A török elleni felszabadító hadjáratok első fele lezárásával szinte egy időben kirobbant spanyol örökösödési háború egyrészt fokozatosan véget vetett a kontinensen korábban uralkodó Habsburg hegemoniának, és véglegesen felszámolta a Habsburgok ibériai erőközpontját, annak minden következményével (a tengeren túli birtokok elvesztése, a spanyol nagyhatalom megrendülése és idegen kézbe kerülése).¹¹ A spanyol örökösödési háború folyamán a Habsburg-birodalom tulajdonképpen továbbra is európai nagyhatalom maradt, ám a spanyol korona elvesztésével már nem volt igazi világhatalom. Birtokainak zöme Közép-Európában helyezkedett el, jóllehet a XVIII. század elején még viszonylagos szétszórtságban és az egyes esetekben eltérő időtartamra birtokolt Nyugat- és Dél-Európában is

7 Részben erre vonatkozóan is érvényesek *Rákóczi* memoárjának – Rákóczi: Mem. 329. oldalán található – önkritikus megállapításai: „...Ha az olvasó a könyv további részében azt látja, hogy senkit nem dicsérek különösebben, de sokakat kárhoztatok, annak tulajdonítsa, amit már előadtam, azaz hogy a mesterek hiányoztak, nem a tanítványok, akik közé magamat is számítanom kell. Én akkor huszonhat éves voltam, minden katonai tapasztalat nélkül, s a politikát és történelmet is csak elég felületesen ismertem. A hiányok és hibákat észre tudtam venni, de talán nem tudtam kijavítani. Bevallom tehát, hogy vak voltam és világtalanokat vezettem...” A kuruc hadsereg tisztikaráról és szakértelméről lásd; Rákóczi: Mem. 337-338. A regularizáció, valamint a hadászati és hadművelleti kérdések problémakörének újabb irodalmából v. ö: *Perjés Géza*: Taktika és stratégia a Rákóczi-szabadságharcban. In: Az államiság... 98-124., valamint *Ságvári György*: Kuruc regularizálás (1704-1706). uo. 189-228.

8 *Helmut Jäger*: Historische Geographie. Georg Westermann Verlag, Braunschweig, 1969. 8.

9 *Konrad Kretschmer*: Historische Geographie von Mitteleuropa. R. Oldenbourg, München – Berlin. 1904.

10 A Habsburg birodalmi államterek területi változásaival, valamint fokozatosan dunai és Osztrák-Magyar Monarchiává alakulásával kapcsolatban alpmű *Harold Steinacker*: Auswirkungen des Raumes in der österreichischen Geschichte című tanulmánya, amely eredetileg a Zeitschrift für Geopolitik 1931. évi kötetében, 44-53. oldal jelent meg. Később publikált, általunk is használt változata: *Uő*: Austro-Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Verträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 8.) R. Oldenbourg, München, 1963. 176-185. Mellette jó történeti földrajzi összefoglalást nyújt *Otto Maull*: Politische Geographie. Safari-Verlag, Berlin, 1956. 346-365, valamint a közép-európai geográfiai folyamatokba ágyazva *Hugo Hassinger*: Geographische Grundlagen der Geschichte. Herder, Freiburg im Breisgau, 1931. 195-204. és 289-292. A jelenség magyar nyelvű, tudományos népszerűsítő ismertetését lásd: *Nagy Miklós Mihály*: Viribus unitis Közép-Európában. Miért nem válhatott világhatalommá az Osztrák-Magyar Monarchia? Nagy Magyarország 3. (2011: 3. sz.) 4-13.

11 *Paul Kennedy*: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 30-111; *Gonda Imre* – *Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Egy európai jelenség. Gondolat, Bp., 1978. 88-103.

tartományokat.¹² Ez utóbbiak olykor minden jelentős területi kiterjedésük és gazdasági fejlettségük ellenére is az egyre keletebbre tolódó Habsburg-birodalom magterülete – ekkor már gazdasági, közigazgatási, valamint politikai központi térsége – a Bécsi-medence lesz. Ugyanakkor a Habsburg-államtér esetében részben a spanyol örökösödési háború, részben a török elleni háborúk s nem utolsósorban a Rákóczi-szabadságharc felerősít három olyan politikai földrajzi folyamatot, amelyek már a korábbi másfél-kétszáz évben elkezdődtek, és amelyek majd csak az Osztrák-Magyar Monarchia létrehozásával jutnak nyugvópontra.

Ezek közül elsőként a birodalom dunaivá válását kell kiemelnünk, ami alatt az értendő: a korábban másodlagos szerepű bécsi Habsburg erőközpont területei fokozatosan kiterjednek a Duna menti térségekre, valamint az ezekhez kapcsolódó vidékekre. A második, részben politikai földrajzi tényező; a birodalmi területek földrajzi és politikai tömörülése. Ennek kezdete és valódi kiváltó oka a török erőcentrum megjelenése volt kontinensünkön, amely szintén hosszú időt vett igénybe. Ám ha a tömörülés kezdetének pontos évszámát szeretnénk meghatározni, akkor azt földrajzi szempontból 1521-re, Nándorfehérvár elvesztésére kell tennünk; ekkor nyílt meg a török útja a Kárpát-medence belsejébe, valójában Közép-Európába. A másik időpontul nyilván 1526 kínálkozik, amikor a mohácsi ütközetben meghalt II. Lajos királyt I. Habsburg Ferdinánd követte a magyar trónon, aki a Habsburgok érdekszféráján belül egy olyan másodlagos politikai erőter uralkodója lett, amelynek szembe kellett szállnia a potenciálját tekintve nagyságrendekkel nagyobb Török Birodalommal.¹³ Jóllehet a Habsburgok spanyol és osztrák ága között folyamatosan élénk kapcsolat volt, a török elleni védelem politikai súlya mégis Bécsre nehezedett, amire a kezdetben a Bécsi-medence körül szerveződő birodalom – még ha gyakorta nem is tudatosan, de – határozott politikai földrajzi folyamattal válaszolt. Ez pedig a birtokolt területek, valamint a közigazgatás fokozódó tömörülése és centralizációja volt.¹⁴ Miután a Kárpát-medencei hadszíntéren 1699 után néhány évvel (1703-tól) újból folytak a Bécsre fenyegető hadműveletek, ezúttal nem a török, hanem a kuruc állammal szemben, így nyilvánvaló, hogy a földrajzi tömörülés folytonossága nem szakadt meg. S e tömörülés folyamatába nagyon jól beleillett, hogy a spanyol trónért folytatott háború időszakára a kétpólusú Habsburg-birodalom valódi központja már áthelyeződött Bécsbe. A fent említett geopolitikai jelenségek harmadik elemeként a területi tömörüléssel szoros kapcsolatban álló átrendeződést kell

12 Kretschmer, K.: id. m. 506-611.

13 Perjés Géza: Az oszmán-birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356-1699). Hadtörténelmi Közlemények 14. (1967: 2. sz.) 339-372.

14 A magyar történetírás előtt e kevésbé ismert kérdéskörrel Steinacker id. m. mellett lásd még: Michael Hochedlinger: Militarisation und Staatsverdichtung. Das Beispiel der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. In: Krieg und Akkulturation. (Historische Skizzen zur Europäisierung Europas und der Welt Band 5.) Szerk. Thomas Kolnberger – Ilja Steffelbauer – Gerald Weigl Mandelbaum Verlag, Wien, 2004. 107-129.

kiemelnünk. Amiként a Habsburg birtokok fokozatosan dunai birodalommá alakulnak, úgy tömörülnek, kapcsolódnak egyre szervezettebben a Kárpátok ívére. E folyamat, amely valójában a Rákóczi-szabadságharc időszakában indul – a birodalom dunai jellege egyik felismerőjének Savoyai Jenő herceget tartja a szakirodalom¹⁵ – majd 1867-ben teljessé válik.¹⁶

A Rákóczi-szabadságharc éveiben, amikor – mint láttuk – felgyorsult a Habsburg-birodalom politikai földrajzi átalakulásának folyamata, akkor a Kárpát-medence belsejében, és attól délre is hasonló tendenciák érvényesültek: a Török Birodalom politikai földrajzi folyamatai.¹⁷ Az oszmán államnak és az általa kitöltött államternek ugyanúgy hasonló földrajzi vonásokat mutató története van, mint nagy, európai veszélytársának, a Habsburg-birodalomnak. A kettő közötti analógiák és eltérő térbeli folyamatok összehasonlító vizsgálata még a történeti földrajz jövőbeli kutatóira vár. Az azonban már a kutatások jelenlegi állapota mellett is tisztán látható, hogy a két rivális birodalom összeütközését kísérő térbeli folyamatok alapvetően befolyásolták a Kárpát-medence XVI-XVII. századi, sőt későbbi sorsát is.¹⁸ A Rákóczi-szabadságharc időszakában, csakúgy mint a kétpólusú Habsburg-birodalom, az oszmán állam is túljutott hatalmának csúcsán. Ám míg az előbbi esetben egy erőteljes területi átrendeződést követően újabb felindulás időszaka következett, addig az utóbbinál már a több évszázados, lassú, folyamatos hanyatlás kora kezdődött. A Török Birodalom azonban még sokáig nagyhatalom maradt; emlékeztetünk arra, a Rákóczi-szabadságharc sem volt katonai szempontból más, mint a török elleni sikeres háborúk közötti küzdelem. Ám az oszmán állam – pusztán földrajzi szempontból nézve – már Nagy Szulejmán uralkodása (1520-1566) évtizedei alatt elérte területi terjeszkedésének lehetséges határait: a Perjés Géza által megfogalmazott akciórádiusz-elmélet ebben a tekintetben – véleményünk szerint – feltétlenül helytálló.¹⁹ Az a geográfiai folyamat, amely Bécs 1683. évi ostromától kezdve megindult a Török Birodalom

15 Gonda I. – Niederhauser E.: id.m. 108.

16 Nagy Miklós Mihály: Az Osztrák-Magyar Monarchia geostratégiai és katonaföldrajzi kényszerei. Közép-Európai Közlemények 2. (2009: 2-3. sz.) 31-40.

17 A Török Birodalom államterének történetiájával kapcsolatban Eugen Oberhammer: Die Türken und das Osmanische Reich. Teubner, Leipzig, 1917 című alapművén túl elsősorban Hassinger, H.: i. m. 285-289. és Maull, O.: i. m. 200-209. használtuk. A birodalom hanyatlása földrajzi és geopolitikai jelenségeinek esetében elsősorban Max Georg Schmidt – Hermann Haack: Geopolitischer Typenatlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. Justus Perthes in Gotha, 1929. vonatkozó térképeire és magyarázó szövegeire támaszkodtunk.

18 Nagy Miklós Mihály: Bécs és Isztambul között. A Kárpát-medence politikai földrajzi helyzete a török hódoltság korában. In: Tiszteletkötet dr. Boros László főiskolai tanár 75. születésnapjára. Szerk. Frisnyák Sándor – Kókai Sándor. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza, 2012. 131-142.

19 Perjés Géza: Az országot szélére vetett ország. A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácsi Buda elestéig tartó időben. Magvető, Bp., 5-14.; Nagy Miklós Mihály: Akciórádiusz és magyar táj. Aetas 21. (2007: 4. sz.) 97-114.

térszerkezetében, nem más, mint a geográfiai peremvidékek letöredezése.²⁰ A birodalom 16. századi túlterjeszkedése egyébként abban is megmutatkozott, hogy a ruméliai peremvidékeken vazallus államok övezetét hozta létre, vagy hagyta létrejönni, és e puffer államok önállóságának egymástól eltérő fokozatai alakulhattak ki.²¹ A Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül megelőzően történt Kárpát-medencei területi veszteség csak egy jelentős tartomány idegen kézre kerülését jelentette, és egyáltalán nem azt, hogy a Török Birodalom végleg meggyengült volna. Ezzel szemben továbbra is hatalmi tényező maradt – ezt a Rákóczi-szabadságharcot követő Habsburg-török összeütközések éppen eléggé igazolják –, amivel Rákóczinak már a felkelés kezdeti időszakában számolnia kellett. S ha máskor nem is, de az 1704. évi, rácok elleni hadjáratban személyesen is megtapasztalhatta. A török segítségben is reménykedő Rákóczi Szeged ostromával bajlódva értesült arról, hogy a Porta közvetlen támogatást egyelőre nem ad, s a temesvári pasa azt is megüzente: ha a fejedelem bevinné Szegedet, akkor azt adja át a török félnek, mert e várat a szultán a karlócai békében a Habsburg királynak engedte át.²² A török ekkor a korábbi, mintegy két évtized alatt bekövetkezett Kárpát-medencei területi veszteségeit ideiglenesnek is tekinthette; hiszen a Temesköz továbbra is Isztambul kezében volt, és a felszabadító hadjáratok – főleg a kezdeti időszakban – csak keresztény nemzetközi összefogással értek el átütő sikereket, ráadásul részgyőzelmeket a török fél is aratott.

A kor politikai földrajzi viszonyrendszerét tekintve nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Kárpát-medencétől északra és keletre fekvő térségek változásait sem. Ezek mögött egy új európai nagyhatalom, Oroszország államterének kialakulása húzódik meg, amely az északi – más szokásos elnevezése szerint a nagy északi-háború (1700-1721) néven vonult be a hadtörténelembe. E fegyveres konfliktus a Baltikumtól való nagy távolság miatt látszólag semmilyen hatással nem lehetett a szabadságharcra. Ám ez csak a látszat! Köztudott történelmi tény – miként már említettük –, hogy Rákóczi gyakorlatilag a kor Európájának

---

²⁰ Schmidt, M. G. – Haack, H.: i. m. 49-51. és 26. térkép. Terjedelmi okok miatt e helyen pusztán csak utalhatunk arra, hogy feltehetően a földrajzi törvényszerűségeken gondolkodó századfordulós politikai földrajz, majd az abból kinövő geopolitika a Török Birodalom zsugorodását 1699-től az első világháború utáni békerendszerig a peremtérségek letöredezése mintapéldájának tekinti. Ami pedig a Habsburg-birodalomról való politikai és történeti földrajzi összevetés kérdését illeti, feltétlenül rá kell mutatnunk egy lényegi különbségre. A Habsburg-birodalom egyközpontúvá válását követően területileg folyamatosan kelet felé helyeződik át, s közben olykor területeket, tartományokat veszít. Ám szinte minden esetben érvényesül a geopolitikai kiegyenlítődség jelensége: amekkora területet az egyik határa mentén elveszít, szinte azonos méretűt nyer hamarosan a másik határa mentén. A Török Birodalom esetében – főleg az anatóliai és afrikai területek természetföldrajzi viszonyai miatt – a területi kiegyenlítődség törvényszerűsége nem, vagy csak alig érvényesülhetett.

²¹ Hegyi Klára: A birodalom peremén: a vazallus államok változatai. In: Magyarország története 1526-1686 I. (Magyarország története tíz kötetben 3/1.) Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 127-132.

²² Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.: id. m. 154; Veress D. Csaba: A szegedi vár. Zrínyi, Bp., 1986. 116. és 192.

szinte minden nagyhatalmával – így az északi háború két fő szereplőjével, Svédországgal és Oroszországgal is – megpróbált szövetségesi viszonyra lépni. Ám ezen túlmenően az orosz államter kialakulása jelentősen meghatározta a kontinens politikai viszonyrendszerét is: egyebek mellett a korabeli orosz-török, konfliktusokkal terhelt, feszült politikai kapcsolatok is akadályozhatták a magyarországi török segítségnyújtást.²³ A Moszkva körüli térségekben szerveződő keleti erőközpont területileg sávszerűen és övezetesen fejlődött, s mindaddig csekély szerepet játszott a kontinens politikai folyamataiban, amíg növekedésével nem ütközött bele a Lengyel Királyság – Litvánia, Belorusszia és Ukrajna jelentős területeit is magába foglaló – államterébe, valamint a Balti-tenger földrajzi körülzárására törekvő svéd nagyhatalom tartományaiba (Ingermandland, Észtföld, Lívöld).²⁴ Az északi háború jelentős következménye a lengyel államter és politikai erőcentrum meggyengülése lett. A Rákóczi-szabadságharc időszakában Lengyelország már nem nagyhatalom, megkezdődik államterének felbomlása.²⁵

Amennyiben e térbeli folyamatokat összevetjük, akkor azt látjuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc az európai kontinensnek abban a történelmi pillanatában – bátran mondhatjuk – abban a kegyelmi állapotában történt, amikor a földrész hatalmi viszonyrendszere, politikai földrajzi képe a teljes átrendeződés és változás folyamatának kezdetén volt. Egymással szorosan összefüggő háborús konfliktusok sora jellemezte a XVII-XVIII. század fordulóját, és ebben a politikai földrajzilag kaotikus helyzetben a fiatal Rákóczi Ferenc, valamint környezete joggal remélhette, hogy az általuk indított felkelés eredményes lehet. Ám bizonyára azt is tudták – és erre vallanak folyamatos próbálkozásaik a nagyhatalmakkal történő szövetségesi kapcsolatok felvételére –, hogy katonai sikert csak úgy képesek elérni, ha a magyarországi eseményeket és térbeli folyamatokat valamilyen módon hozzáfűzik a Kárpát-medencén túli hadszínterek eseményeihez.

A Kárpát-medence szorításában

Eddigi kutatásaink alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar hadtörténelem erősen Kárpát-medencei jellegű, ami alatt általában azt értjük, hogy a magyar nemzet sorsát eldöntő fegyveres küzdelmek zöme e hegykoszorún belül zajlott. Ez természetesen nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy magyar seregek ne jártak volna olykor szinte hihetetlenül nagy távolságra hazánktól: a Szentföld,

²³ Hajnal István: Az újkor története (Egyetemes történet négy kötetben, Harmadik kötet). Révai, Bp., 1936. 478-494.

²⁴ Az Orosz Birodalom földrajzi növekedéséről jó összefoglalást ad Maull, O.: i. m. 395-408., valamint Schmidt, M. G. – Haack, H.: i. m. 1-3. és 2. térkép. Ezen túl jól használhatónak bizonyult Harald Weghaupt: Historische und geopolitische Aspekte der russischen Staatsidee. Teil 1: Die Entwicklung bis 1917. Österreichische Militärische Zeitschrift 33. (1995: 1. sz.) 49-58.

²⁵ Hajnal I.: i. m. 486-488, Jerzy Topolski: Lengyelország története. Gondolat, Bp., 1989. 141-152.

Mexikó, a Don-kanyar bizonyítja ezt. A Kárpát-medencei jelleggel pusztán azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a nemzet sorsát hosszú időre meghatározó küzdelmeink – a Rákóczi-szabadságharc, az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc, az 1918-1919. évi honvédő háború, valamint az 1956. évi forradalom és szabadságharc – színtere a Kárpátokon belül volt.²⁶ A magyar hadtörténelem másik földrajzi jellemzője, hogy – katonai szempontból – e szabadságharcok az azon buktak el; a magyar seregek képtelenek voltak kitörni a Kárpát-medencéből, vagyis a földrajzi bezártság állapotából. 1956-ot kivéve, amikor a katonai események nagyon rövid ideig és területileg szétszórtan jelentek meg, e kitörési kísérletek színtere a Felvidék volt: ebben a tekintetben kiemelt katonai funkciójú térségünk.²⁷ A Rákóczi-szabadságharcban e kitörési kísérletre 1708. augusztus 3-án Trencsénél került sor, amikor a kuruc állam legjobban kiképzett és felszerelt, már a regularitás jegyeit is magán viselő hadserege megszágyonító vereséget szenvedett a nála jóval csekélyebb létszámú császári csapatoktól. Ez volt szabadságharcunk katonai fordulópontja, utána az elhúzódó agónia következett.

Elsősorban Markó Árpád kutatásaiból ismert, hogy a trencsényi ütközetben elszenvedett kudarc a szakképzett tisztikar hiányának, valamint a császári csapatok szakmai fölényének volt köszönhető.²⁸ Ám a Kárpát-medencéből történő katonai kitörés lehetősége már a szabadságharc és a spanyol örökösödési háború kezdetén is fennállt. Korábbi írásunkban – pusztán hadművelési szempontból – bizonyítottuk, hogy II. Rákóczi Ferenc bácskai hadjárata a szerbek ellen milyen katonai hiba volt. Ekkor, közvetlenül a Habsburg győzelmet és túlélést eredményező Höchstädt (Blenheim) melletti ütközet előtt, amikor francia szövetségesei már kijutottak a Duna völgyébe és Bécset fenyegették, a fejedelem nem a dunántúli hadműveleteket erőlteti, s főleg nem a birodalmi főváros felé, hanem a rácok ellen fordul. Jóllehet Höchstádtól egy időre elveszett a francia győzelem lehetősége, de mégis feltűnő, hogy a kuruc katonai vezetés mennyire nem ismerte fel a háború gyors befejezésére kínálkozó alkalmat.²⁹ A magyar hadtörténetírás, valamint történeti földrajz jövőbeli feladata annak feltárása, hogy a Rákóczi-szabadságharc időszakában volt-e az 1704. és 1708. évihez hasonló kedvező egyéb alkalom is a Kárpát-medencéből való kitörésre.

26 A hadügy és a magyar hadtörténelem földrajzi alapjairól részletesebben lásd: *Hans Mundt: Geographie und Strategie. Geographische Zeitschrift* 40. (1934: 1. sz.) 1-16.; *Nagy Miklós Mihály: Földhöz kötött honvédelem. Kapu* 14. (2001: 11-12. sz.) 31-36.; *Uő.: Geográfia és hadelmélet. Földrajzi Értesítő* 51. (2002: 1-2. sz.) 237-247.; *Uő.: A magyar hadtörténelem földrajzi alapjai. In: Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920). A Nyíregyházán 2004. november 26-27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Frisnyák Sándor – Csíhák György. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza – Zürich, 2004. 3-15.*

27 *Nagy Miklós Mihály: Államtér vagy határtérség? A Felvidék a magyar hadtörténelemben. In: A tudás szolgálatában. Földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére (Közép-Európai Monográfiák 5.). Szerk.: Győry Ferenc. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2012. 225-235.*

28 *Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Nap Kiadó, Bp., 2003. 162-256.*

29 *Perjés Géza: A Höchstädti csata (1704. augusztus 13.). Hadtörténelmi Közlemények* 5. (1958: 3-4. sz.) 151-189.; *Nagy Miklós Mihály: Rákóczi 1704. évi...*

Mint láttuk, a kuruc katonai vezetés egy átalakulóban lévő térszerkezetű Európa politikai színterére volt kénytelen kilépni, mert azzal mind a fejedelem, mind pedig környezete az első pillanattól kezdve tisztában lehetett és tisztában is kellett lennie, hogy a világ akkori élvonalába tartozó, jól szervezett, alaposan kiképzett császári seregekkel szemben nem állhatja a versenyt. Ugyanakkor Magyarország földrajzi és társadalmi állapotai nem kedveztek egy olyan nagyméretű vállalkozásnak, amely képes lett volna katonai kapcsolatot teremteni bármely, a Kárpátokon túli szövetséggel. Az első és talán legnagyobb nehézséget az alacsony népességszámból adódó csekély társadalmi potenciál jelentette; ezt ráadásul a kor hadviselési módszereiből adódó és az 1708-tól egyre nagyobb méreteket öltő pestisjárvány következtében fellépő népességpusztulás tovább csökkentette.³⁰ Vagyis egy olyan társadalom próbált meg egy elhúzódó háborúban szabadságküzdelmet folytatni, amely a hadiesemények és a fertőző járvány következtében népességét tekintve roppant össze. Ezt a tényt az európai hatalmi és térbeli, térszerkezeti viszonyok korabeli gyökeres átalakulásából adódó lehetőségek sem voltak képesek orvosolni.

Mindemellett a kuruc mozgalom Kárpát-medencén belüli földrajzi viszonyai sem voltak kedvezőek. Miután a török elleni védekezésül tudatosan nyers tájra változtatott vidékek és a szabadságharc viszonyáról más alkalommal már írtunk, így e helyen csak néhány térbeli problémát vethetünk fel. Az első és legfontosabb, hogy a kuruc állam soha sem jutott abba a helyzetbe, hogy a Kárpát-medence egészét uralhassa. Egyes területek – a nyugati határvidék, Buda és Pest környéke, Erdély déli területei, a Maros északi oldala – mindvégig császári kézben maradtak. A szabadságharc politikai földrajzi viszonyairól feltétlenül elmondható, hogy magterülete – miután a kuruc államnak igazi fővárosa soha sem volt – kedvezőtlen elhelyezkedésű: Munkács és környéke, vagyis a Kárpát-medence északkeleti területe. Ám az európai legjelentősebb háború eseményei éppen a Kárpátok ívétől nyugatra elterülő hadszíntereken zajlottak. Így ahhoz, hogy a kuruc csapatok be tudjanak kapcsolódni a szabadságharc sorsát is eldöntő spanyol örökösödési háborúba, először vagy a Dunántúlt, vagy a felvidéki Alsó-Magyarországot kellett elfoglalniuk. A legtöbb esetben ez éppen hogy sikerült, és még néhány Bécs környéki portyára is futotta az erőből. Ám többre nem, arra pedig végképp nem, hogy a kuruc erők hathatósan beavatkozzanak a kontinens államtereinek átrendeződésébe. A kuruc erők mindvégig a Kárpát-medencében maradtak, amely nem engedte el őket szorításából.

---

30 Wellmann Imre: A népesség sorsa a szabadságharc idején. In: R-tan. 33-58.

SZERB ETNOREGIONALISTA TÖREKVÉSEK A 17-18. SZÁZAD FODULÓJÁN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC IDŐSZAKÁRA

1. BEVEZETÉS

A jelen tanulmány címében szereplő etnoregionalizmust Joó Rudolf definíciójaként¹ az alábbi módon határozhatjuk meg: Etnoregionalizmusról akkor beszélünk, ha a gazdasági és a társadalmi folyamatok eredményeképpen megszülető régió teljesen vagy kisebb-nagyobb mértékben egybeesik valamifajta tényező (nyelv és/vagy vallás) által kialakított területtel. A fenti definíciónak megfelelően azt a folyamatot, amely azzal indult, hogy a szerbek 1690-91-ben Arszenije Čarnojevič (Csernovics Arzén) ipeki patriarcha vezetésével nagy tömegben betelepültek Magyarország déli részeire, majd arra törekedtek, hogy ott területi autonómiát hozzanak létre, etnoregionalista folyamatnak tekintjük. Ez a folyamat változó intenzitással egészen 1918-ig fontos elemét képezte a Magyarországon élő szerbek nacionalizmusának. Tanulmányunkban a szerb etnoregionalista törekvéseket mutatjuk be a Čarnojevič-féle betelepüléstől a Rákóczi-szabadságharc végéig; elsősorban arra a három kuruc-szerb megegyezési kísérletre koncentrálna, amely a Rákóczi-szabadságharc ideje alatt zajlott le.

2. A SZERB AUTONOMIA-IGÉNYEK SZÜLETÉSE (1690–1703)

2.1. A szerbek és Bécs

A magyar és a szerb állam² a magyar honfoglalástól kezdődően élt egymás mellett. Árpád-házi (1000–1301) és vegyesházi (1301–1526) királyaink és a szerb uralkodók között diplomácia, katonai, sőt rokoni szálak is szövődtek.³ Rádásul

¹ A kérdéskörrel lásd. Joó Rudolf (1988): Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Gondolat Kiadó. Budapest.

² A szerb állam megalakulásáról lásd Heka László (2005): Szerbia állam- és jogtörténete. Bába Kiadó. Szeged. 19–21.

³ A szerb-magyar viszony alakulásáról a középkorban lásd. Ács Zoltán (1986): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. 107-112.; Gulyás László (1994/a): A szerbek és magyarok a Tisza mentén. Az Árpád-kortól a nacionalizmus

a középkori magyar állam keretei közt jelentős mennyiségű szerb élt. Ennek magyarázata a szerbek betelepülése, amely a 14. század végétől kezdett tömeges méreteket ölteni. A Balkánon előretörő Török Birodalom előtt a magyar királyok (Zsigmond,⁴ Hunyadi Mátyás⁵) engedélyével jelentős szerb népesség költözött a Magyar Királyság területére.⁶

A magyar történelemnek abban a szakaszában, melyet a török hódoltság korának (1525–1699) nevezünk, a szerbek magyarországi jelenléte tovább erősödött. A hódoltság másfél évszázada alatt a szerbek betelepődését nagy mértékben elősegítette, hogy betagozódtak a török hadszervezetbe. Ennek eredményeképpen a magyarországi török végvárok katonaságának túlnyomó része szerb katonává volt. Míg 1526 előtt a magyar királyok azért támogatták a szerbek betelepődését, mert fel kívánták őket használni a török ellen, addig 1526 után megfordul a tendencia és a törökök használják fel a szerbeket a magyar végvári rendszer ellen. Jól mutatja a szerbek betelepülésének mértékét, hogy Bács vármegyében az 1520-as években csak magyar településeket találunk, viszont a 16. század végére ugyanitt hézagmentes szerb településhálózat alakult ki. A defterek – azaz adóösszeírások –, olyan falvakat tüntetnek fel, melyek teljes lakossága szerb.⁷

1686 szeptemberében Buda 145 év török uralom után felszabadult, és visszavételével megindult az a folyamat – szokták ezt felszabadító háborúnak is nevezni –, melynek eredményeképpen Magyarország török fennhatóság alatt álló részei fokozatosan kikerültek a török uralom alól.⁸ A felszabadító háború első éveiben jelentős mértékben csökkent a magyarországi szerbek száma, mivel a felszabadító csapatok a törökökkel együtt a szerbeket is elkezdtek kiszorítani az országból. Pontosabban fogalmazva a szerbek, látva a törökök visszavonulását, „önként” elhagyták településeiket. Ennek oka a szerb etnikum és a török hadszervezet fentebb már említett összefonódása volt. A helyzet úgy nézett ki az 1680-as évek végén, hogy a dél-magyarországi szerb jelenlét jelentős mértékben csökkeni fog; a törökökkel együtt ők is eltűnnek az országból. De ez a kitelepülési, menekülési tendencia 1690-ben hirtelen megfordult.

---

születéséig. SZEGED kulturális folyóirat 1994/9. szám 33-36. *Gulyás László* (1994/b): A magyar délszláv kapcsolatok vázlata a honfoglalástól a 19. századig. KAPU 1994/6. szám 127-130.; *Miklós Péter* (2012): Serbs in Hungary. In: Szabolcs J. Magyaródy ed. (2012): Hungary and Hungarians. Corvinus Publisher. Buffalo-Hamilton. 143-146.

4 *Pálosfalvi Tamás* (2010): A Barankovicsok a középkori Magyar Királyságban. *História* 2010/1-2. szám 6-9. old.

5 *Rókay Péter* (1991): A szerbek betelepődése Magyarországra a XV. században. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Szeged. 51-64.

6 *Szakály Ferenc* (1991): Szerbek Magyarországon-szerbek a magyar történelemben. In: Zombori István szerk. (1991): A szerbek Magyarországon. Szeged. 11-50.

7 *Szakály Ferenc* (1994): Szerbek. In: Ács Zoltán szerk. (1994): Együttélő népek a Kárpát medencében. Auktor Könyvkiadó. Budapest. 137-154.

8 A folyamatról lásd. *Nagy László* (1986): A török világ végnapjai Magyarországon. Zrínyi Kiadó. Budapest; *Sugár István* (1983): Lehanyatlak a török félhold. Zrínyi Kiadó. Budapest

A Habsburg seregek parancsnoka, Lajos badeni örgróf, Isztambul bevételére készülődött,⁹ s annak érdekében, hogy biztosítsa a szerbek lojalitását és szövetségét a törökök ellen, I. Lipót 1690 áprilisában kiadott egy kiáltványt, melyben azt ígérte a szerbeknek, hogy ha segítenek a törökök elleni harcokban, akkor a törököktől visszafoglalt balkáni területeket a Magyar Királysághoz csatolja; egy vajda irányítása alatt elkülönült szerb tartományként fogja kezelni.¹⁰ Csakhogy a hadjárat összeomlott, ekkor (1690. augusztus 21.) I. Lipót egy privilégium levelet adott ki a szerbek számára (ezt nevezzük első kiváltság levélnek). Ebben már csupán egyházi autonómiát – egyházi vezetőiket szabadon választhatják, és a világi hatóságok nem avatkoznak a szerb egyház ügyeibe – ígért nekik.¹¹ Miután Belgrád 1690. október 8-án török kézre került, Arszenije Čarnojevič (Csernovics Arzén) ipeki patriarcha vezetésével hatalmas szerb tömeg költözött Magyarországra. A betelepülés mértékéről a történészek eltérő adatokat ismertetnek: a minimális becslés 60 ezer, míg a maximális 200 ezer főről szól.¹²

I. Lipót 1691. augusztus 20-án egy újabb oklevélben (ezt nevezzük második kiváltság levélnek) befogadta Čarnojevič menekültjeit, és kollektív kiváltságokat juttatott nekik. Mentésítette őket a tized, a hadiadó és a beszállásolás kötelezettségétől, és kivonta őket a magyar kormánysszervek és a vármegyék hatásköre alól. Továbbá egyházi autonómiát kaptak, ami azt jelentette, hogy egyházi vezetőiket szabadon választhatják és a világi hatóságok nem avatkozhatnak be a szerb egyház belső ügyeibe. Mindezen kollektív privilégiumok fejében a szerbeknek katonáskodniuk kellett.¹³

A betelepült szerbek helyzetüket ideiglenes tekintették, úgy gondolták, a Habsburg hadak rövid időn belül kiszorítják a Balkánról a törököt, azaz hamarosan visszaköltözhetnek a szerb anyaországba. Feltételezésükben azonban csalódnuk kellett, bár Savoyai Jenő a zentai csatában (1697. szeptember 11.) megverte a törököket, a győzelmet nem újabb hadjárat, hanem a 25 év időtartamra megkötött karlócai béke (1699. január 26.) követte. Ez a szerbek számára azt jelentette; annak az esélye, hogy rövid időn belül visszatérhetnek a szerb anyaországba, kútba esett.

A szerbek a Duna mentén egészen Budáig, sőt Szentendréig nyomultak fel. A bécsi Haditanács számára azonban ez az észak felé vándorlás nem felelt meg – a Haditanács elsősorban a magyar–török határ őrzésében számított rájuk –, ezért 1694-től arra törekedett, hogy elsősorban a Duna-Tisza-közén telepítse le őket.

9 Varga J. János (1986): A Fogó félhold árnyékában. Magyar História. Gondolat Kiadó. Budapest. 195.

10 Kőhegyi Mihály (1991): A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei. In. Zombori István szerk. (1991): A szerbek Magyarországon. Szeged. 65–78.

11 Varga J. János: I. Lipót 1690–1695. évi kiváltságai. História 2010/1-2. szám 12–14.

12 Ács Zoltán (1986) 158–159. old; Szakály Ferenc (1991) 27–29. old; Kőhegyi Mihály (1991) 69–71.

13 Heka László (2005) 63.

Így jött létre 1694 és 1701 között a Délvidéken (Bács, Bodrog, Csanád, Csongrád és Arad vármegyék), illetve Horvátország-Szlavónia területén öt Határőrvidék, úgymint:¹⁴ 1. Varasdi határőrvidék, 2. Horvát-Szlavón határőrvidék, 3. Dunai határőrvidék, 4. Tiszai határőrvidék, 5. Marosi határőrvidék (lásd a 1. térképet).

1.2. A szerbek és a magyar vármegye

A 18. században a Délvidéken a magyarországi szerbek és a magyar állam – különösen a magyar vármegye – között folyamatos küzdelem zajlott.¹⁵ A szerbek jogait igyekeztek autonómiaként értelmezni, míg a magyarok arra törekedtek, hogy a lehető legszűkebbre csökkentsék a szerbség jogait. Ezt a küzdelmet a szerb történetírás a „harc a privilégiumokért” jelzővel látta el. A határőrvidékek szervezésével párhuzamosan a magyar nemesség újjáélesztette vármegyéit, a Délvidéken 1698-ban Bács vármegye, 1699-ben Bodrog vármegye alakult újjá.¹⁶ Az újjászerveződő vármegyék és a szerb határőrvidékek között mindennaposak voltak a hatásköri viták. A vármegyék úgy vélték, túl sok szerb paraszt kerül ki az adófizetési kötelezettségek teljesítése alól katonáskodásra hivatkozva. Ezért arra törekedtek, hogy egy összeírásban elkülönítsék egymástól a határőrvidékeken tényleges katonai szolgálatot teljesítő szerbeket a földművelő – azaz katonai szolgálatot nem teljesítő – szerbektől. Ennek illusztrálására egy példa:¹⁷ 1702-ben Bács vármegye vezetése azt kérte a bécsi udvartól, hogy Zombor, Szabadka, Zenta, Martonos és Zsablya helységeket, mivel ott zömében olyan szerbek laknak, akik földműveskednek és nem katonáskodnak, kötelezze az adófizetésre. Ebben és a hasonló vitákban a bécsi udvar által kiküldött „Határőrvidékszervezési Bizottság” minden esetben a szerbek javára döntött. Ezek után nem meglepő, hogy az érintett nemesi vármegyék és a határőrvidékek között állandóak voltak a súrlódások.

Itt jegyezzük meg, hogy amikor Rákóczi megindította titkos szervezkedését (1698-1700), abba bevonta a magyarországi szerbek vallási vezetőjét, Arsenije Čarnojevič pátriárkát is. Sőt megszületett egy megegyezés, mely szerint Čarnojevič 40 ezer szerb katonával kapcsolódik be a Magyar Királyság függetlenségéért indítandó háborúba. Valószínűsíthetjük, hogy Rákóczi cserébe

¹⁴ Koroknai Ákos (1974): Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején, Akadémiai Kiadó. Budapest. 37-40.

¹⁵ Gulyás László (2006/a): A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai Sándor szerk. (2006/a): A Délvidék történeti földrajza. Történeti Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza. 55-68.; Arday Lajos (2002/b): A mai Vajdaság (a történelmi Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegyék) rövid története. In: Arday Lajos (2002/a): Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP. Budapest.

¹⁶ Erről bővebben lásd Gulyás László (2007/a): Vajdaság: Történeti áttekintés. 87-89. Id. mű: Nagy Imre szerk. (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. 76-149.

¹⁷ Reiszeg Endre (1910): Bács-Bodrog vármegye története. In: Borovszky Samu (szerk.): Bács-Bodrog vármegye I-II. kötet. Országos Monográfia Társaság. Budapest.

az 1690-1691 évi kiváltságok elismerését ígérhette.¹⁸ A Rákóczi-Čarnojevič titkos egyezség a Rákóczi-féle szervezkedés lelepleződésével párhuzamosan kiderült. A bécsi udvar Čarnojevič-et Bécsbe hívatta és internálta – gyakorlatilag házi fogságban tartotta –, és 1706-ban bekövetkező haláláig nem engedte vissza a Délvidékre.

2. A SZERBEK ÉS A RÁKÓCZI SZABADSÁGHARC (1703-1711)

2.1. Az első megbékélési kísérlet és a 1704 évi bácskai hadjárat (1703-1704)

Az újjászerveződő magyar vármegyék és a betelepült szerbek konfliktusából táplálkozó feszült magyar-szerb viszonyt még jobban elmérgesítették a Rákóczi Ferenc szabadságharca alatti (1703–1711) események.¹⁹ Amikor Rákóczi 1703. július 16-án átlépte a lengyel-magyar határt és megkezdte szabadságharcát,²⁰ úgy számolt, hogy a szerbek csatlakozni fognak hozzá. Ehelyett bihari hívei arról értesítették, hogy a Váradolasziban állomásozó szerb katonaság végigpusztította a kuruccá lett Bihar megye falvait. Válaszul Rákóczi augusztus 6-án hadat indított Váradolaszi ellen és a várost leromboltatta. Három nappal később – 1703. augusztus 9. – a székelyhídi táborból Rákóczi egy pátenst bocsát ki: „*a vitéz rácz nemzetnek*” kezdetű kiáltványban²¹ a közös múltra és a közös érdekekre hivatkozva arra szólítja fel a szerbeket, hogy csatlakozzanak szabadságharcához, míg cserébe a régi kiváltságaik (önkormányzatot és személyi szabadságot) megújítását ígérte.

A fentiekből is látható, hogy Rákóczi az első pillanattól kezdve felismerte, szabadságharcának elsőrendű érdeke, hogy a jelentős katonai erőt képviselő szerbeket a maga oldalára állítsa. Ez dupla hasznot jelentett volna számára, egyrészt több ezer katonával növekedett volna hadereje, másrészt megszűnt volna a Délvidékről kiinduló támadás veszélye. Rákóczi nagyon bízott kiáltványai²² sikerében. Ennek érdekében székelyhídi kiáltványát megküldte Jovan-Tököli Popovič-nak, az Aradon székelő marosi szerb határőrezred parancsnokának, aki azonban nem válaszolt a levélre, sőt Rákóczi kiáltványát egyenesen Bécsbe, a Haditanácsnak küldte.

---

18 Benda Kálmán (1980): Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. 143. In: Köpeczi Géza–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes szerk. (1980): Rákóczi tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 141-157.

19 R. Várkonyi Ágnes (2010): „A vitéz rácz nemzetnek” Megegyezés és autonómia Rákóczi politikájában. História. 2010/4. szám. 28–31.

20 A szabadságharc eseménytörténetét lásd Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (2004): II. Rákóczi Ferenc. Osiris Kiadó. Budapest. (Harmadik, javított kiadás)

21 A székelyhídi kiáltvány szövegét ismerteti Benda Kálmán (1980) 144-145.

22 Bercsényi szeptember 17-én a tokaji táborból, illetve Rákóczi 1703. szeptember 18-án a szatmári táborból, ugyanilyen tartalmú pátenst bocsátott ki.

A bécsi udvar is fontosnak tartotta a szerbek megnyerését, ezért teljesítette az internált Čarnojevič kérését, 1703. november 22-én I. Lipót megerősítette a magyarországi szerb határőröknek adott valamennyi korábbi kiváltságot. Gyakorlatilag Rákóczi és a Habsburgok versenyt futottak a szerbek megnyeréséért. A versengés 1703-ban a Habsburgok javára dőlt el, a szerbek a Habsburgok oldalára álltak, és 1703 decemberében több ezer főből álló szerb sereg csatlakozott a Szegeden állomásozó császári erőkhöz.

Rákóczi és hadvezérei – elsősorban a Dunántúlon hadakozó Károlyi Sándor – az 1704-es év első felében újabb pátenseket bocsátottak ki annak érdekében, hogy a szerbeket a szabadságharc oldalára állítsák. Károlyi sümegi kiáltványa (1704 januárja), Rákóczi egri pátense (1704. április 16.), illetve dunapataji pátense (1704. április 30.) azonban eredménytelen maradt.

Rákóczi 1704 júniusában a délvidéki szerbek megregulázása – értsd megbüntetése – mellett döntött, elhatározta, hogy vagy kiűrtja a szerbeket, vagy az ország elhagyására kényszeríti őket. Így került sor 1704-ben az ún. első bácskai hadjáratra.²³ Rákóczi 1704. június 29.-én indult el Soltról, elfoglalta a bácsi várat (ez volt Bács vármegye székhelye) majd egészen Titelig nyomult, ahol megvert egy szerb sereget – ezt volt a feketevízi csata –, feldúlta Zentát, és felégette a Duna–Tisza-közi szerb falvakat. Ezután észak felé fordult és július 19-én hozzáfogott Szeged ostromához, melyet – annak ellenére, hogy súlyosan megbetegedett – három héten keresztül kitartóan folytatott. Az ostrom során elfoglalta és felégette Szegednek azt a részét – a Palánknak nevezett külső várat –, amely a szerb katonaság lakhelye volt. De a vár többi részével Rákóczi annak ellenére nem boldogult, hogy időközben megérkeztek ostromágyúi is. Így 24 napi ostrom után, augusztus 13-án Rákóczi felhagyott az ostrommal, és serege elvonult Szeged alól, a fejedelem pedig Gyöngyösre utazott.²⁴ Ezzel véget ért az első bácskai hadjárat. A szegedi várat az mentette meg a hosszas ostromtól, hogy augusztus 12-én Rákóczi szegedi táborába érkezett Széchenyi Pál kalocsai érsek, hogy a császár nevében fegyverszüneti, sőt béketárgyalási javaslatokat tegyen Rákóczinak. Erről így Rákóczi Emlékirataiban: „Mégkönnyebbülten használtam fel ezt az alkalmat arra, hogy abbahagyjam a földdel megtámasztott falakkal, erős tornyokkal, árkokkal, fedett úttal ellátott vár bombázását, mert a négyszáz némettel odazárt parancsnok nem olyan fából volt faragva, hogy megadta volna magát annak az ötven közepes bombának a durranására, melyet én a várra vethettem volna.”²⁵

23 A bácskai hadjárat jelentőségéről bővebben lásd Nagy Miklós Mihály (2011): Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései. Közép-Európai Közlemények 2011/3-4. szám. (No14-15.) 14-27.

24 Az ostrom eseményeit részletesen ismerteti Veress D. Csaba (1986): A szegedi vár. Zrínyi Kiadó. Budapest. 114-117.

25 II. Rákóczi fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1978. 339.

Itt jegyezzük meg, hogy az ún. első bácskai hadjárat során a kuruc seregek az útjába eső szerb településeket porig égették, a mocsarakba menekült szerb lakosságot leölték. Erről Rákóczi így ír emlékirataiban: „A rácok mindenfelé menekültek, a mieink vadászatot tartották rájuk a mocsarakban, és rájuk gyűjtötták a nádasokat, ahová visszavonultak. Éreztem, hogy ez a vállalkozás nem nagy becsületet szerez nekem...”²⁶

A gyöngyösi táborban 1704. szeptember 2.-án Rákóczi újabb pátentet adott ki, ebben ismét megbékélésre biztatta szerbeket. Szeptember 6-án pedig magához Čarnojevič-hoz intézett levelet. De sem a pátensnek, sem a levélnek komoly foganatja nem volt.²⁷ Rákóczi seregében feltűnt ugyan néhány szerb „ezeres kapitány” és kisebb számban szerb köznagy is, de maga Čarnojevič és a hozzá hű többség továbbra is a Habsburgok oldalán harcolt.

Itt jegyezzük meg, hogy elfogadva R. Várkonyi Ágnes álláspontját²⁸ – mely szerint Rákóczi és a szerbek között három megbékélési kísérletre került sor – az eddig bemutatott pátensek sorozatát együttesen tekintjük az első megbékélési kísérletnek.

2.2. A második megbékélési kísérlet (1705)

Egerben 1705 kora tavaszán²⁹ Rákóczi egy újabb pátentet adott ki, ezt tekintjük a második megbékélési kísérlet kezdetének. A „*Nos Franciscus Dei gratia Princeps Rákóczy.*” kezdetű levelében a fejedelem a kurucok oldalára történő átállás fejében biztosítja a szerbek kiváltságait. Majd kijelenti, hogy három hetet ad nekik arra, hogy ebben az ügyben elküldjék követeket, ha ezt nem teszik meg, parancsot ad csapatainak, hogy „tűzzel, vassal, fegyverrel magokat, (mármint a szerbeket – G.L.) feleségeket, gyermekeket arrul a földről végképpen elpusztítsák.”³⁰

De sem a privilégiumok ígérete, sem a fenyegetések nem használtak, a szerbek továbbra is a Habsburgok oldalán maradtak. Az I. Lipót halála után trónralépő I. József Čarnojevič kérésére 1706. szeptember 5-én ünnepélyes formában megerősítette és újra kiadta a szerbeknek adott valamennyi korábbi kiváltságlevelét. A legmagasabb rangú katonájukat, Jovan-Tököli Popovič-ot pedig nemeslevéllel és aranylánccal tüntette ki.

26 II. Rákóczi fejedelem Emlékiratai (1978) 336.

27 Benda Kálmán (1980) 148.

28 Lásd R. Várkonyi Ágnes (2010) 28.

29 Erről bővebben lásd a Köpeczi Géza–R. Várkonyi Ágnes (2004) 230-240.

30 A pátentet bemutatja és idézi Benda Kálmán (1980) 149.

Gyakorlatilag a Rákóczi-szabadságharcnak ebben az időszakában egy hullámozó véres és kegyetlen küzdelem zajlott a délvidéki szerbek és a kurucok között. Minden olyan esetben, amikor a kuruc hadak jelentős részét a Délvidékről más hadszíntérre vezényelték (például Vak Bottyánt a Dunántúlra), a szerbek felbátorodtak és támadtak (1705-ben például Madarast és Kunhegyest égették fel). Válaszul az Alföld felügyeletével megbízott mindenkori kuruc parancsnok – többnyire Vak Bottyán vagy Károlyi Sándor – bosszúhadjáratot vezetett a Délvidékre. Nézzünk egy tipikus példát! 1705 őszén Vak Bottyán Magyarakanizsát, Zentát és Péterváradot dúlta fel, és a fogságba esett szerbeket egyszerűen leölette. Természetesen ezt a szerbek nem hagyták bosszúlatlanul, a következő évben egészen Kecskemétig portyáztak és pusztítottak. Majd 1707 áprilisában 2000 szerb lovas és 1000 szerb gyalogos magát Kecskemét városát dúlta fel. Válaszul 1707 júniusában Rákóczi elindítja az ún. második bácskai hadjáratot. E hadjárat legfontosabb eseménye az volt, hogy a Károlyi Sándor által vezetett kuruc csapatok eredménytelenül megostromolták Arad várát.³¹ 1707. október 3-án a térségbe császári csapatok érkeztek, a megváltozott erőviszonyokat kihasználva Jovan-Tököli Popovič véres bosszúportyára indult.

Ebben az oda-visszavágós, bosszúállós, rajtaütős közegben a kuruc-szerb megegyezés teljesen reménytelennek látszott. Ráadásul a szerbek nem csupán a Délvidéken (bácskai hadszíntér) harcoltak a kurucok ellen, gyors rajtaütéseikkel a Dráva-Száva-közéről a Dunántúlt, Váradról a Tiszántúlt és a Partiumot, míg Szebenből és Brassóból Erdélyt veszélyeztették.

2.3. A harmadik megbékélési kísérlet (1707-1708)

A harmadik megegyezési kísérlet nemzetközi diplomáciai keretben indult el. 1707 májusában megjelent Rákóczi táborában David Corbea – erdélyi román származású diplomata –, mint I. Péter orosz cár követe, és a cár nevében felajánlotta részére a lengyel királyi trónt.³² Rákóczi nem nagyon lelkesedett azért, hogy a cár jelöltjeként elfoglalja a lengyel trónt – amelyre két másik jelölt, II. Ágost, illetve Leszczyki Szaniszló is igényt formált³³ – és így belekeveredjen a lengyel-orosz-svéd konfliktusba,³⁴ de az orosz-magyar tárgyalások megindítása elől nem zárkózott el. A tárgyalások során felmerült annak a lehetősége, hogy az orosz

---

31 Az ostrom részleteiről lásd *Domokos György* (1998): A török kori Arad és az azt követő időszak. 63-64. In: Benkő Elek és szerzőtársai (1998): Az aradi vár története. Zrínyi Kiadó. Budapest. 42-66.

32 A lengyel trón birtoklása körüli diplomáciai játszmákról lásd *Herczegh Géza* (1987): Magyarország külpolitikája 896-1919. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 184-186.

33 *Köpeczi Béla* (1980): Rákóczi külpolitikája és a szabadságharc nemzetközi jelentősége. In: Köpeczi Géza-Hopp Lajos-R. Várkonyi Ágnes szerk. (1980). 213.

34 A konfliktus lefolyását lásd *Norman Davies* (2006): Lengyelország története. Osiris Kiadó. Budapest. 392-398.

cár békéltető szerepet vállal a kurucok és a szerbek között. Az orosz cár ezt azért ajánlhatta fel, mert a görögkeleti vallású szerbek vallásuk és egyben nemzetük legfőbb védnökét látták a cárban.

A lengyel főurak egy része 1707. július 11-én a lublini gyűlésen Rákóczinak felajánlotta a koronát.³⁵ Ezek után 1707. szeptember 15-én Bercsényi Miklós Rákóczi nevében Varsóban I. Péterrel megkötötte azt a titkos szerződést, amely kimondta, hogy Rákóczi a cár segítségével elfoglalja Lengyelország trónját. Itt jegyezzük meg, hogy Rákóczi valójában nem a lengyel trónra törekedett, hanem arra, hogy a svédek és az oroszok között békét hozzon tető alá, majd valamelyiküket a Habsburg -birodalom ellen fordítsa. Ilyen előzmények után 1707. október 10-én Rákóczi Ungvárott kiadott egy újabb pátenszt. Az ungvári pátens lényegesen különbözött a korábbiaktól. Míg a korábbi pátenssek az 1690-es Lipótféle privilégiumok elismeréséről szóltak, az ungvári kiáltvány a régi magyar királyok által adományozott területi különállást újította meg. Konkrétan a Dráva-Száva közét ismerte el szerb autonóm területnek, társországi ranggal. Ezen a területen saját despotájuk fennhatósága alatt állnak, akit maguk közül választanak. A szerbeknek saját hadseregük és saját tisztjeik lesznek, és a hadsereg feje a despota. Városaik hajdú kiváltsággal élnek, követeik részt vehetnek a magyar országgyűlésen, szabadon kereskedhetnek és vallásukat is szabadon gyakorolhatják.

Az ungvári pátens egy példányát Rákóczi Nedeczky Sándor nevű követével megküldte a cárnak, hogy azt erősítse meg, és küldje el követeivel a szerbekhez. I. Péter 1708 januárjában kapta kézhez a pátens szövegét. Nagyjából egy fél éven keresztül hitegette Nedeczkyt, mondván lefordítják a szöveget és kijelölik azokat az orosz diplomatákat, akik ezt a Péter által aláírt pátenszt a szerbekhez elviszik. 1708 júliusának elején Nedeczky búcsúkihallgatáson volt a cárnál – azért tért haza, mert megérkezett Rákóczi állandó oroszországi követe, Thalaba Máté –, aki ekkor biztosította, hogy hamarosan elküldi az orosz követeket a szerbekhez. A követek elküldésére azonban nem került sor.

Valójában arról volt szó, hogy I. Péternek szüksége volt Rákóczira, hogy a svédpárti lengyel királlyal szembeállítson egy Lengyelországban nagy népszerűségnek örvendő politikust. Rákóczinak pedig szüksége volt a cárra, hogy kiléphessen a nemzetközi elszigeteltségből. Ezen a két érdeken túl nem volt igazi érdekazonosság I. Péter és Rákóczi között. De a svédek támadására készülő cár nem akart a Habsburg-házzal konfliktusba keveredni, ezért elejtette a varsói szerződést, és ezzel együtt a kuruc-szerb megegyezés támogatásának a tervét is. Amikor Jemeljan Ukraincev – a cár magyarországi követe – 1708 augusztusában

---

35 R. Vörkonyi Ágnes (2003): Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában.. In: Tamás Edit szerk. (2003): A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa I. kötet. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 45. Sárospatak. 18.

végre megérkezett Magyarországra, már szó se volt az orosz közvetítéssel történő szerb-magyar megegyezésről. Ukrainev – vérhas-fertőzéstől bekövetkező haláláig – nem a szerbek és a kurucok, hanem a kurucok és a bécsi udvar között próbált meg közvetíteni.³⁶ Mellette még a havasalföldi előkelők próbáltak meg közvetíteni a szerb-kuruc megegyezés kérdéskörében, de ezek a kísérletek is kudarccal zárultak.

A magyar-orosz tárgyalásokkal párhuzamosan az időközben elhunyt Čarnojevič pátriárka utóda, Diakovič Ézsaiás 1708. január 4-én I. József császárnak benyújtott egy 11 pontból álló ún. Memoriálét. Ebben külön területet és a görögkeleti vallás szabad gyakorlását kérte. Bécs azonban ezekről a kérdésekről nem volt hajlandó tárgyalni, mivel ezek nem voltak összeegyeztethetők a Habsburg-kormányzat politikájával.³⁷ Ennek ellenére a szerbek vezetői – különösen a legmagasabb rangú katonai parancsnokuk, Jovan-Tököli Popovič – okosabbnak tartották a császár pártján maradni. Ezt az álláspontját annak ellenére fenntartotta Popovič, hogy 1708. július 31-én, amikor a pestistől tartva nem Arad várában, hanem egy közeli őrtoronyban éjszakázott, a portyázó kurucok rágyújtották a faalkotmányt, ahonnan lövéstől találva lezuhant és lábát törve kuruc fogságba került. Ebből fogolycserével csak 1709 márciusában szabadult.³⁸

A kurucok által 1708 augusztusában elvesztett trencsényi csata megerősítette a szerbeknek azt az álláspontját, hogy továbbra is a Habsburg-házat kell szolgálniuk Rákóczi ellenében. Így a harmadik kuruc-szerb megegyezési kísérlet is kudarcba fulladt.

2.4. Összefoglalás

A délvidéki szerb-magyar küzdelemnek az vetett véget, hogy a Délvidék és az Alföld jelentős része 1710-ben a császári csapatok birtokába került, a kurucok véglegesen kiszorultak, és a császári parancsnokok megtiltották a szerbeknek a magyar települések pusztítását. Itt kell megjegyeznünk, hogy Pállfy János, a császári magyarországi hadak fővezére, ekkor már egyáltalán nem akarta igénybe venni a szerb határőrcsapatokat a kurucok elleni küzdelemben, mondván, hogy *„ezek az emberek túlságosan is szemtelenek és semmilyen fegyelemben nem tarthatók.”*³⁹

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szerbek a Rákóczi-szabadságharc egész ideje alatt eltökélten küzdöttek a császár oldalán, s jelentős kuruc erőket kötöttek le a Dráva, a Tisza és a Maros vonalán, tehát mindenütt, ahol a Határőrvidékek

---

36 Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes (2004) 422-423.

37 Hegedűs Antal (1991): A kiváltságolt szerb nemzet a XVIII-XIX. században Magyarországon.. In. Zombori István szerk. (1991): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged.. 130.

38 A történetet ismerteti Domokos György (1998) 64.

39 Idézi Benda Kálmán (1980) 157.

a magyar lakta területekkel érintkeztek.⁴⁰ A szerbek döntésének magyarázata egyszerű: a Habsburgok fogadták be őket és hosszú távú céljuk a török uralom alatt álló szerb területek – az ún. belgrádi pasalik – felszabadítása volt és ennek megvalósítását a Habsburg-háztól remélték.

Befejezésképpen szólnunk kell a kuruc-szerb küzdelmeknek a Délvidék demográfiai folyamataira gyakorolt hatásáról. A kuruc-szerb küzdelem súlyos népességfogyást eredményezett. A harcoknak számos polgári áldozata is volt, források szerint mind a kuruc mind a szerb csapatok egymás katonai mellett, számos civil – földművesek, nőt és gyerekeket – is legyilkoltak. A jelen tanulmány kérétei között korábban ismertetett ún. első bácskai hadjárat például egyértelműen magyar bosszúhadjárat volt. Rákóczi ezzel torolta meg a korábbi szerb dúlásokat. Rákóczi katonáinak zöme a Duna-Tisza-közéről származott és egett bennünk a vágy, hogy megtorolhassák a szerbek korábbi garázdálkodásait.⁴¹ Ráadásul ezeknek a bosszúhadjáratoknak természetes kísérőjelensége volt az elképesztő kegyetlenkedés. Az áldozatok elevenen történő megsütése, megnyúzása és egyéb kegyetlenségek mindennaposak voltak a hadjáratok során.

Wellmann Imre hívja fel a figyelmet arra, hogy a délvidéki falvak esetében a magyar lakosságú települések jobban megszenvedték a hadjáratokat. Ennek magyarázata egyszerű: a döntően helyhez kötött földművelő életmódot folytató magyar parasztság sokkal kevésbé tudott kitérni a váratlan rajtaütések és a hadjáratok elől. Ezzel szemben a pásztorkodó szerbek nagyon sok esetben el tudtak menekülni, sőt a török által uralt területeken menedéket is kaptak.⁴² Ráadásul a szerb csapatok gyakran olyan célból is hajtottak végre rajtaütéseket a délvidéki magyar falvak ellen, hogy a foglyul ejtett nőket és gyermekeket tömegesen adják el a török területeken rabszolgáknak.⁴³

A népesség jelentős fogyását a hadiesemények mellett az 1708-ban kitört pestisjárvány idézte elő. A járvány 1708-ban Temesvárott tört ki, onnan egyrészt Erdély, a Bácska, majd Felső-Magyarország felé terjedt tovább. Sőt 1710-ben már az ország nyugati részeibe is eljutott. Megbízható országos adatok híján csak becsléseket ismerünk 1708-tól 1713-ig tartó pestisjárvány áldozatainak számáról, egyes szerzők 300 ezerre, míg mások 1,5 millióra becsülik az áldozatok számát.⁴⁴

---

40 A szerbek pusztításairól lásd Wellmann Imre (1980): A népesség sorsa a szabadságharc idején. In. Köpeczi Béla - Hopp Lajos - R. Várkonyi Ágnes szerk. (1980) 33-58.

41 Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes (2004) 203.

42 Wellmann Imre (1980) 50.

43 Andrásfalvy Bertalan (2004): Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején. In. A Rákóczi-szabadságharc. Osiris Kiadó. Nemzet és Emlékezet. Budapest. 554.

44 Wellmann Imre (1980) 57-58. old; Vekerdí László (2009): Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században, Magyar Tudománytörténeti Intézet – Magyar Orvostörténeti Társaság, Budapest. 9-31.

II. RÁKÓCZI FERENC ÉS A HORVÁTOK

Horvátország 1102-től 1918-ig egy állami közösséget alkotott Magyarországgal és ez a 816 évig tartó közös állam az egyik legmaradandóbb kötelék két ország és nemzet között. Ebből kiindulva a két „testvérmemzetet” (így szólították egymást a közös országgyűlésen) összeköti a közös történelem, hősök, fényes győzelmek és fájó vereségek. A horvátok és a magyarok egymásra hatása is óriási volt.

Az elmondottakból kiindulva II. Rákóczi Ferenc (Franjo II. Rákóczi) horvát történelmi személyiség is, akiben „horvát vér is csordogált”, de szerepének megítélésében a horvát jogtörténet közel sem tulajdonít olyan jelentőséget, mint a magyar. A horvátok nem is fogadták el Rákóczi felkelésre vonatkozó felhívását, hanem semlegesek maradtak, illetve az osztrákok oldalán harcoltak. Ennek több oka van, melyek elemzésére vállalkozunk ezen tanulmányban.

I. WESSELÉNYI (ZRÍNYI-FRANGEPÁN)-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS

Magyarország és Horvátország közötti viszony kezdetben (1102-től a mohácsi vészig) leginkább perszonálunió fogalmával leírható kapcsolat volt „amelyben a két államot a közös király személye kötötte össze”.¹ 1527-ben Horvátország a Cetinben ülésező Saboron (ejtsd: szábor)² I. Habsburg Ferdinándot, Szlavónia pedig Szapolyai Jánost választotta királlyá. A horvátok és szlavónok a két ellenkirály oldalán harcolva sok csatát vívtak egymás ellen, végül a szlavónok is meghódoltak a Habsburg király előtt, aki hathatós támogatást ígért a török elleni háborúban. Mivel ezt nem teljesítette, Horvátország az 1493-1593 közötti időszakban fontos területeket veszített, és az 1493. évi Korbávia mezei csatában

1 Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, Budapest, 1995. 66.

2 Sabor (a szó jelentése: összegyűlni) a horvát rendi gyűlés, tartománygyűlés, országgyűlés (*congregatio*) ezeréves elnevezése. Eredetileg a népgyűlésre, egyházi zsinatra vonatkozott, majd 1273-tól Szlavóniában, 1351-től pedig Horvátországban (és Dalmáciában) rendi gyűlés lett. Ma a horvát országgyűlés hivatalos elnevezése: Hrvatski sabor. Lásd Heka L.: *A horvát Sabor (Szábor) jogtörténeti szerepe*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXII. Fasc. 8. Szeged 2002.

(*Krbavska bitka*) elszenvedett vereséget (melyet olykor a horvátok Mohácsi vé-szének neveznek) követően száz évnek kellett eltelnie, hogy a sziszeki csatában végre jelentősebb győzelmet arasson a keresztény had. Az ország teljes felszaba-dulása mégsem következett be, ami részben a „szégyenteljes vasvári béke” kö-vetkezménye.

Az udvarral elégedetlen horvát és magyar főurak szervezkedése 1664-ben kezdődött Zrínyi Miklós vezetésével.³ Első lépésként Zrínyi Péter az ellenzéki magyar és horvát politikusok nevében Habsburg-ellenes szövetségi ajánlatot tett XIV. Lajos francia királynak, mely levélre a nyár folyamán kitérő választ kapott.⁴ Ezt követően az összeesküvést szövők kapcsolatba léptek a Magyarországon harcoló francia csapatok főparancsnokával Coligny-Savigny gróffal és tárgyal-tak vele a Habsburg-ellenes tervekről. Szeptemberben Frangepán Katalin, Zrínyi Péter felesége, Velencében szövetségi ajánlatot tett – De Bonsy követ útján – XIV. Lajos francia királynak. Az ellenzéki urak élére Zrínyi Miklós állt, ám a hor-vát bánt 1664. november 18-án vadászat közben a csáktornyai erdőben megöl-te egy vadkan.⁵ Halála után az elégedetlen főurak vezetői Wesselényi Ferenc ná-dor és Nádasdy Ferenc országbíró voltak a magyar részről (mivel a nádor volt a legmagasabb országos zászlósúr, ezért a magyar historiográfiában róla neve-zik az összeesküvést, a horvátoknál pedig Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvés-nek), valamint az 1665-ben bánná kinevezett Zrínyi Péter és felesége, Frangepán

3 Zrínyiek a Subics (Šubić) nemzetség leszármazottai, melynek családfája 1066-tól követhető. Ősök, Subics György 1347-ben a tengerparti Ostrovica váráért kapta meg I. (Nagy) Lajostól Zriny várát, és a család a Subics nevét Zrínyi (Zrinski, Zrinjski, Zerini) név-vel váltotta föl. A család ekkor már korántsem volt olyan jelentős, mint korábban, csak III. Miklós idején kezdődött újbóli felemelke-dése. Az 1493-ban született (III.) Miklós 1509-ben feleségül vette Karlovics Ilonát (Jelena Karlović), az egyik legvagyonosabb hor-vát család leszármazottját. III. Zrínyi Miklós és sógora Karlovics János (Ivan Karlović), akik családjaik utolsó férfi tagjai voltak, meg-egyeztek, hogy ha valamelyikük fiú utód nélkül marad, a vagyon a másik családra száll. Ez a szerződés lett a Zrínyiek későbbi hatal-mának az alapja. III. Miklós részt vett az 1527. évi cetini száboron, amelyen a horvátok királyukká választották I. Ferdinándot. Fia, IV. Zrínyi Miklós a szigetvári hős volt, akinek idején kezdődött a versengés a Zrínyi és az Erdődy család között, melyikük lesz Hor-vátország legjelentősebb és legbefolyásosabb családja. Felesége Frangepán (Zrínyi) Katalin volt, kinek halála után házasságot kö-tött Rosenberg Éva cseh grófnővel. A család később Csáktornyára tette át a székhelyét. A szigetvári hős fiai közül IV. György és V. Miklós áttértek a protestáns vallásra, és Zrínyi György az általa 1570-ben létrehozott nyomdában protestáns könyveket nyomta-tott horvát nyelven. Egyébként a Muraköz területén kívül a horvátok között a reformáció máshol nem terjedt el, Horvátországban polgári joggal csak a katolikusok bírtak. Györgynek két fia volt, VI. Miklós (fiú utód nélkül halt meg), és V. György. Pázmány Péter, a család barátja, a két fiút 1619-ben visszatérítette a katolikus hitre. Zrínyi Györgynek két fia volt: VII. Miklós és a nála egy évvel fia-talabb Péter. Édesapjuk halála után Ferdinánd király nevelésüket Pázmány Péterre bízta, aki a gyermekeket a nagyszombati jezsui-ta kollégiumba helyezte. Az érsek kétségtelenül jelentős befolyást gyakorolt rájuk. Lásd Heka László: *Znamenite osobe i obitelji iz hrvatsko-mađarske povijesti*, in: Godišnjak Hrvatskog glasnika, Csáktornya, 1997. 33-56.

4 Zrínyi Péter 1621-ben született Vrbovacon. Húszéves korában feleségül vette Frangepán Katalint. Közismerten ellenezte a határőrvidéki német tisztek hatalmaskodását, amiért sok gondja és ellensége volt az udvarban. A sikertelen összeesküvés után a király 1671-ben lefejeztette Bécsújhelyen. Egyetlen fia János Antal volt, akit megfosztottak családnévétől. 1703-ban halt meg, mint a család utolsó férfi tagja. Péter három lánya közül Judit Petronella Zágrábban halt meg egy zárdában 1700-ban, ugyan-úgy ahogyan a másik leánygyermek Aurora Veronika is, Zrínyi Ilona pedig Nikomédiában hunyt el 1703-ban. Lásd Heka László: *Znamenite osobe i obitelji iz hrvatsko-mađarske povijesti*, 33-56.

5 Zrínyi Miklós magyarnak vallotta magát. A horvát történetírás tiszteletben tartja a bán nemzeti érzését, és őt magyar költő-nek tekinti. Érdekes megjegyezni, hogy Miklós fivére, Péter horvátnak vallotta magát, és bátyja műveit kisebb átdolgozásaiban „horvátosította”. Zrínyi Miklós természetesen nem mondott le horvát származásáról sem, így Rucsis János (Ivan Ručić) zágrábi al-ispán barátjának 1658-ban írta: „*Ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me, Croatam et quidem Zrinium esse scio*”. Lásd. Ráth-Rómer: *Győri és régészeti füzetek*. Vol. II., Győr, 1863. 198. A pannonthalmi apátság levéltárából. Közli Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975. 315.

(Zrínyi) Katalin. 1669-től társult hozzájuk Katalin öccse, Frangepán Farkas Kristóf, Erdélyben pedig a Rákóczi család egyetlen örököse, I. Rákóczi Ferenc csatlakozott körükhöz. I. Rákóczi Ferenc házasságot kötött Zrínyi Péter és Katalin leányával, Zrínyi Ilonával⁶, és a Sárospatakon 1666. március 1-jén megtartott lakodalmon találkoztak az ellenzéki politikusok.⁷ Április 5-én Stubnyán (Trencsén vármegye) Wesselényi Ferenc gróf és Zrínyi Péter gróf politikai szövetséglevelet írtak alá, mely szövetséghez hitlevélben csatlakozott Nádasdy Ferenc gróf is, majd ők hárman Bécsben 1666. december 19-én aláírták a hármasszövetséglevelet is. 1667-ben meghalt Wesselényi Ferenc nádor, ami súlyos csapást jelentett az összeesküvők számára. Zrínyi gróf sikertelenül próbált segítséget keresni a lengyeleknél, majd ezután 1668 nyarán az összeesküvők elhatározták, hogy megindítják a fegyveres fölkelést. Segítségért fordultak Apafi Mihály fejedelemhez is, de az erdélyi fejedelmi tanács úgy döntött, hogy a Porta engedélye nélkül Erdély nem nyújthat támogatást a fölkelésre készülőknek.

Zrínyi Péter 1669-ben Bécsben kibékült 26 éves sógorával, Frangepán Farkas Kristóffal, akivel családi vita miatt volt haragban.⁸ A horvát bán és a királyi

6 Zrínyi Ilona 1643-ban született Ozaljbán (a vár a Zrínyiek, illetve Frangepánok birtoka volt a történelem során). I. Rákóczi Ferenchez ment férjhez 1666-ban, és e házasságból született II. Rákóczi Ferenc. Első férjének halála után, 1681-ben férjhez ment Thököly Imréhez. Munkács várának védelmében tűnt ki. A vár eleste után, három évet (1688-1691) egy bécsi zárdában töltött, kiszabadulása után 12 évig száműzetésben élt férjével. 1703-ban halt meg Nikomédiában, és vele, valamint János Antal testvérével kihalt a Zrínyi család.

7 Meghívólevél I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona esküvőjére. „*Spectabilis ac Magnifice Domine observandissime. Salutem et servitiorum meorum paratissimam Commeudationem: Az Anya szent egyháznak régbi be vott szokásából és Isten eő szent felséghe beölcs rendelésséből, igértém eörök házastársul az én szerelmes Leányomat Zrini Ilonát az méltossagos Rakoczy Ferencz Uramnak, Erdély Orszaghnak választott Fejedelmének etcetera. Kinek hazaadassara való lakadalmanak napyat az Méltossagos Fejedelem Asszonnyal eő Nagysagaval megh egyezet akaratból és értelemből rendelteök, jüvendő Martius Havanak elseő Napyara Anni 1666. ugyan az eő Nagysaga Zbórá névő Kastellyaban, az mely Sádros varmegyeben vagyon megh lenni. Minekokaért nagy szeretettel kérem Kegyelmedet, hogy az megh nevezet helylen és napra maga jelen léte által szép győdeleketünket fel tisztelni ne neheztellyen. Melly Kegyelmedet ebblí, hozzánk való faratsagos jo akarattyat minden alkalmatossaggal nagy szeretettel megh igyekezem szolgálnom. Ezzel tarcsa és éltesse Ircsán Kegyelmedet sok Esztendeig kedves jo egességben. Datum in Ozaly – dje 28 Decembris 1665. Spectabilis ac Magnificae Dominationis Vestrae Servitor paratissimus. Comes Petrus d Zrin. m. p.*”

(A meghívólevelet, melynek eredetije az Országos Levéltárban található közli: Dr. Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc (1676-1735)*. I. kötet 1676-1707. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk. Dr. Dézsi Lajos. Athenaeum Könyvnyomdája, Budapest, 1907. 25. sz. lábjegyzet. http://letolthetokonyvek.hu/ingyeneskonyvek/marki_sandor_ii_rakoczi_ferenc/marki_sandor_ii_rakoczi_ferenc_1_kotet_4_konyv.pdf

8 A Frangepán család valószínűleg horvát származású, székhelyük Veglia (Krk) szigeten volt. A Frangepán nevet a római Frangipani családtól vették át, melynek családfeje még a római császárok idejére vezethető vissza. A vegliai hercegek a Frangepán (Frankopan, Frankapan) nevet-bizonyára rokonsági viszony alapján vették fel, és a névvel együtt a Frangipani család címerét is, melyet 1430-ban a pápa is elismerte. A család megalapítója *I. Dujam* volt (1118-1163), mellette kiemelkedő történelmi személyek még:

V. Frangepán János 1387-ben segített Luxemburgi Zsigmond királynak kimenteni Mária királynét a novigrádi börtönből. Ezért ajándékba kapta Cetin várat valamint 1392-ben a horvát-szlavón-dalmát bán címet.

Frangepán Bernát a nápolyi udvarral állt rokonsági kapcsolatban mindkét szülője révén. Kitűnt a törökök elleni harcokban, és részt vett a Korbávia mezei csatában is. Leánya, *Frangepán Beatrix*, Corvin János bán és herceg felesége volt. Corvin János halála után Frangepán Bernát igyekezett a trónra juttatni az unokáját, Corvin Kristófot, mivel a megbetegedett Ulászló királynak nem volt fiú utódja. Azonban Kristóf meghalt hétéves korában (1505-ben), és a horvátországi Lepoglava kolostorában temették el édesapja mellé. Három évvel később meghalt Beatrix 11 éves leánya Erzsébet is. Beatrix, aki már csak a vallásnak élt, hosszú rábeszélések után beleegyezett abban, hogy férjhez menjen Brandenburgi Györgyhöz. Ezzel a házassággal a Frangepán család rokonsági kapcsolatba került a német, cseh, lengyel és magyar uralkodóházakkal. Azonban Beatrix 31 évesen meghalt (1509-ben), ezzel a Hunyadi vagyon átszállt Brandenburgi Györgyre.

Frangepán Kristóf (1482-1527) a mohácsi vész után kapta meg a kaproncai szlavón száboron a „*tutor protectorque regni Sclavoniae*” címet, Szapolyai János király pedig kinevezte szlavón bánná. 1527-ben elesett a Ferdinánd ellenkirály elleni harcban Varasd ostrománál.

udvar közötti viszony tovább romlott, ezért fordult Zrínyi a szultánhoz és szövetségest keresett a korábbi legnagyobb ellenségnél. Ezt a döntését azért is hozta, mert tartott egy újabb török támadástól, amely esetén nem tudta volna megvédeni Horvátországot. 1669. november vége táján Bukovacski Ferenc (*Franjo Bukovački*) kapitányt, követként elküldte a török szultánhoz. IV. Mehmed elfogadta az ajánlatot, mely szerint Magyarország és Horvátország meghódolnának a szultán előtt, és évente 12 ezer tallér adót fizetnének. Ennek fejében a szultán őrizné Magyarország és Horvátország szabadságát és alkotmányosságát. Az ország élén Zrínyi Péter és utódai uralkodtak volna, a család kihalása esetén Magyarország és Horvátország új uralkodót választhatna magának, melyet a szultán erősítene meg. A december 24-i megbeszélést viszont ellenezte Köprülü Ahmed nagyvezér, a Török Császárság legbefolyásosabb személye. A délszláv (*Čuprilić* volt az eredeti neve) származású nagyvezér nem akart Zrínyiék miatt háborúba keveredni I. Lipót királlyal. Zrínyi követe nem kapott egyenes választ a törököktől, hanem ígéretet, hogy majd a boszniai pasán keresztül üzenetet kap. Bukovacski kapitány azt gondolván, hogy a szultán elfogadta ajánlatát, megüzente Zrínyinek, hogy létrejött a szövetség a Portával. A horvát bán sógorával, Frangepán Kristóf Ferencsel (*Fran Krsto Frankopan*) elkezdte a fölkészülést a felkelésre. 1670. március 12-én a földesúri terhek részleges eltörlésének ígéretével fölkelésre szólította fel birtokainak jobbágyságait. A törökök, miután elutasították Zrínyi bán ajánlatát, a történekről értesítették az udvart, így március 19-én a bécsi Udvari Titkos Tanács elhatározta a magyar-horvát ellenzéki mozgalom elfojtását. Március 26-án Zrínyi és Frangepán elindították a fölkelést, mire a király fölmentette Zrínyi Pétert (aki 16. horvát bán volt a családjából) báni tiszte alól, és március 29-én báni helytartóvá kinevezte Erdődy Miklós gróft. Március 30-án a király hírül adta a horvát népnek, hogy Zrínyi Péter gróf és Frangepán Kristóf Ferenc gróf föllázadtak, és fölhívta a horvátokat, hogy maradjanak hívek a királyukhoz.

Április 10-én I. Rákóczi Ferenc elfogatta Sárospatakon az őt felkereső Rüdiger Starhemberg gróf tokaji várparancsnokot, s ezzel kirobantotta a felső-magyarországi Habsburg-ellenes fölkelést. I. Rákóczi Ferenc éppen megkezdte Tokaj vára ostromát, amikor Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc április 13-án Bécsbe utaztak, hogy a királytól bocsánatot kérjenek. Erre a lépésre azt követően szánták el magukat, hogy Zrínyi gróf által Bécsbe küldött Borkovics Márton (*Martin Borković*) zágrábi püspök, majd a bán fia, János Antal válasz nélkül tértek vissza. Négynapi bécsi tartózkodásuk után Zrínyit és Frangepánt I. Lipót

---

Frangepán Ferdinánd Beatrix és Kristóf testvére volt, kinek leánya, *Frangepán Katalin*, a szigetvári hős Zrínyi Miklós neje volt.

Szluini Frangepán Ferenc (1536-1572) horvát-szlavón bán volt 1567-től Draskovics György zágrábi püspökkel együtt.

Frangepán Farkas Kristóf ritka kivételt képezett a horvát főurak között amiatt, hogy a Katonai Határőrvidék főparancsnoki kinevezést kapta, amely tisztség rendszerint a német tiszteknek járt.

parancsára elfogták és bebörtönözték. Zrínyi Péter levélben felszólította I. Rákóczi Ferencet Bécsből, hogy tegye le a fegyvert. Ez időben Paris Spandau báró tábornok csapatai feldúlták a Zrínyiek csáktornyai várkastélyát és az egész Muraközt, fogságba hurcolták Frangepán (Zrínyi) Katalint) és kiskorú leányát. A fölkelők Zrínyi és Frangepán elfogatásának hírére –miután elmaradt Apafi Mihály és az egri pasa által ígért segítség- elhatározták, hogy leteszik a fegyvert. I. Rákóczi Ferenc Munkács várába húzódott. Anyja, Báthori Zsófia júniusban egyezséget kötött nevében Johann Spork generálissal, a császári csapatok parancsnokával. I. Rákóczi Ferenc segítséget ígért a fölkelés felszámolásához, és a Rákóczi-várakba -kivéve Munkácsot- német őrséget fogadtak be. Június végén a Magyar Kancellária az összeesküvésben gyanúsak ellen kihirdette a király elfogatóparancsát. Szeptember 3-án Nádasdy Ferenc gróf országbíró és helytartót Pottendorf várában (Alsó-Ausztria) letartóztatták, várát pedig a katonaság kifosztotta.⁹

A két főúr elleni vizsgálatok 1670. szeptember 20-án indultak el. Erre a célra külön bíróságot (*iudicium delegatum*) állítottak fel, melynek összetétele, valamint az egész eljárás a rendi jogok sérelmét jelentette, hiszen a horvát és a magyar főurak felett csakis a magyar országgyűlés szolgálhatott igazságot, amíg a *iudicium delegatum* főként a bécsi udvarhoz közelállókból állt, tehát a királyhoz hűséges körökből tevődött össze. A per 1671. március 30-án ért véget. Az ítéletet 1671. április 25-én mondták ki: felségsértés miatt jobb kezük levágására, fejevesztésre és összes birtokaik elvesztésére ítélték őket. Az ítéletet 1671. április 30-án hajtották végre Bécsűjhelyen (*Wiener Neustadt*). Zrínyi Péter 50, Frangepán Kristóf 28 éves volt. A Monarchia felbomlása után a földi maradványaitat átszállították Zágrábba, és ma sírboltjuk a zágrábi székesegyházban található „Örökké él, aki tisztességben hal meg” felirattal. A horvátok nemzeti hősként ünneplik őket. Velük, illetve Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter gyermekeivel kihalt a két család is.¹⁰

II. HORVÁTORSZÁG A RÁKÓCZI FELKELES IDEJÉN

A két legjelentősebb horvát család története nemzeti tragédiának számított, hiszen a horvátoknak 1671 után már nem volt olyan befolyásos főúri családjuk, amely az egész országban jelentős tényező lenne, és amely képviselni tudta volna Horvátország érdekeit. Így az udvar kedvétől függött az ország alkotmányjogi helyzete, amit Bécs kihasznált és kisebb engedélyekkel függővé tette

⁹ Heka László: *Horvát alkotmány- és jogtörténet I. rész, 1848-ig*. JATEPress, Szeged, 2000., 194-204.

¹⁰ 1673. november 16-án Grácban (Schlossberg börtönben) meghalt Frangepán (Zrínyi) Katalin grófnő és neves horvát írónő. Az 1691. augusztus 19-i Szalánkemén (Slankamen, Szerém vármegye, a hódoltságban) melletti csatában elesett Zrínyi Ádám, Zrínyi Miklós fia. Mint említettük a Zrínyi és Frangepán család utolsó két leszármazottja, János Antal és Zrínyi Ilona 1703-ban hunytak el.

a horvátokat. Ugyanakkor az udvar elkobozta a Zrínyiék és Frangepánok hatalmas birtokait, melyeket adományként a királyhoz hűséges, gyakran idegen ajkú nemesek kaptak meg. A katonai határőrvidéki hatalmaskodások és az elszegényedett hazai nemesség is hozzájárultak Horvát-Szlavonország államjogi helyzetének háttérbe szorításához.

1687-ben a török elleni fényes győzelmeket I. Lipót arra használta ki, hogy az október 18-ai pozsonyi országgyűlésen a Habsburgok fiági örökösödésének törvénybe iktatása fejében megígérje az ország alkotmányának visszaállítását. November 7-én a főrendek kezdeményezésére az országgyűlés alsótáblája elfogadta a magyar (és horvát) trónnak az uralkodó fiági leszármazottaira korlátozott örökösödés útján történő betöltését, az elsőszülöttségi leszármazás rendjében.¹¹ A törvénycikket 1688. január 25-én szentesítette.¹²

A balkáni hadjárat során a császári hadsereg 1686-ban bevette Nándorfehérvárt, majd folytatta a sikeres harcokat egészen Koszovóig. I. Lipót császár felhívta a szerbeket, bolgárokat és más keresztény népeket a török elleni felkelésre. Ennek csak a szerbek tettek eleget III. Csárnojevics Arzen (Arsenije III. Čarnojevič) ipeki pátriárka vezetésével. Azonban az osztrák hadsereg további balkáni előrenyomulását XIV. Lajos Habsburg Monarchia elleni háborúja állította meg. Az osztrák hadsereg nagy része visszavonult, a fellázadt szerbek pedig életveszélyben maradtak a császári hadsereg támogatása nélkül. Ezért engedélyezte I. Lipót a török

11 *Diarium et acta comitorum regni Hungariae anni 1687. Posonii celebratum.* OGYK: 700.527, MO:lab:1687/88/A http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/gyurikovits/1687_Diarium.pdf.

12 A törvénycikk szövege így szól: „2. cikkely. A mostani császári és királyi Szent Felség fenséges finemű örökösének elsőszülöttét Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják.

És minthogy Ő császári és királyi legszentségebb felseje, dicsőséges és győzedelmes fegyvereivel, a keresztény név iszonyú ellenségét, a törököt, számos verés és döntő ütközetben megverte, Isten segítő hatalmával, az ő naponként élethálóra kintzett nyakukról elűzte s annak torkából, melyben ekkor, oly hosszas időtől fogva, ez egész nemzetnek legnagyobb veszélyével nyögének, ez ország-nak legnevezeteseb erősségeit, s ezek közt az egykor legvirágzóbb királyi székhelyet, Budát, s ez annyiszor említett országnak védbástyáját, ennek nagyobb részével együtt kiragadta s e legedesebb hazának felszabadítására ezeket, s a még fentebb bővebben elszám-lált áldozatokat hozni méltóztatott:

1.) Ez oly nagy s örökké hálával említendő jótéteményeknek emlékeztetése, s alázatosan kedveskedő lelkünknek mindenkorra felismerhető hálája jeléül, e Magyarországnak s kapcsolt részeinek összes karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól jövőre s örök időkre senkit más, mint fenncímzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiórkösei közül az elsőszülött /ugyanazt határozván az 1547-ik évi 5-ik más e felől alkotott törvénycikk/ fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni és azt mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.

2.) cikkely Fentiszelt Ő császári s királyi felsége fiágának megszakadása után következni fognak a fennírt uralkodásban: a mostani felséges spanyol király fiórkösei ugyancsak az elsőszülöttek: csak ezeknek kihalása után nyerjen helyet a karok és rendek ősi, régi, helybenhagyott szokása s elójoga a királyválasztásban.

Ha pedig /amit a jó Isten századokra kegyelmesen elhárítani méltóztatassék/ Ő császári s királyi felsége fiágának magvaszakadása bekövetkeznék, akkor az ilyen átszállandó s felveendő uralkodásban való utódlás /szintén megelőző s a fenn kijelölt módon előre bocsátandó királyi biztosítás, s az említett hitlevélben foglalt cikkek elfogadása és az ezekre teendő eskü után/ háruljon és menjen át Spanyolország királyának, második Király úrnak hasonlóképpen fiágu magvára, s így csak abban az esetben /melyet Isten kegyelmes jósága távol tartson/, ha úgy a fentiszelt Ő császári és királyi Szent felségének, mint Spanyolország említett felséges királyának fimagva kihalna, nyerjen helyet a mondott karok és rendek ősi és régi helybenhagyott szokása, s elójoga a királyok választására s koronázására nézve.” Magyar Törvénytar (Corpus Juris Hungarici) 1657-1740. évi törvénycikkek, I. Lipót 1687. évi decretuma, 335., 337., Budapest, 1900.

elől menekülő szerbek (egyes adatok szerint mintegy 36 ezer család, szerb források 300 ezer lélekről beszélnek) magyarországi letelepedését, és 1691-ben ünnepélyes oklevélben széles körű önkormányzatot, politikai és egyházi önállóságot biztosított számukra.¹³ A Magyar Királyi Kancellária az említett kiváltságokat 1695-ben adta meg a szerbeknek.

A török elleni háborúk idején telepedtek le a zömében Dalmáciából érkezett bunyevác-horvátok Bácskába (illetve Dél-Magyarország területére), valamint a Boszniából származó sokácoknak nevezett horvát etnikai csoport elsősorban Szlavóniában (illetve a Duna-menti térségben).

A horvát rendek a 18. század elején egyre nyomatékosabban kérték a Szlavón Határőrvidék (*Slavonska krajina*) vagyis a Varasdi Generálátus (*Varaždinski generalat*) polgárosítását és a horvát igazgatás alá helyezését. Ennek érdekében a Horvát Sabor már az 1673. évi határozatával állandó országos ügynököt (*agent, ágens*) nevezett ki, aki Bécsben székelt és évi 100 tallér fizetés ellenében a horvát rendi gyűlés képviselőjeként lobbyzott az udvaron.¹⁴ Az udvar célja viszont a centralizálás volt, így a károlyvárosi (*Karlovac*) tábornok Johann Joseph Herberstein gróf két évtizeden (1669-1689) keresztül Horvátország gyengítésére törekedett, főként arra, hogy azt a Habsburgok örökös tartományává tegye.¹⁵ Első lépésként tervezte a Báni Ezred Horvát- és Szlavón Határőrvidékhez való csatolását, amely a bán katonai főparancsnoki hatáskörének megvonásával járt volna.¹⁶ Ezt azonban a horvátok elutasították. Az első komolyabb nézeteltérésbe a horvát rendek 1692-ben keveredtek az udvarral, amikor az a Zrínyiéktől és a Frangepánoktól elkobzott vagyon egy részét a grazi kamarának akarta eladni.¹⁷ A viszony rendeződött 1695-ben, de a Horvát Sabor az 1699. évi karlócai béke után ismételten kérte a varasdi ezred visszacsatolását azzal indokolva indítványát, hogy e határőrvidék további fennmaradása alaptalan, mert elveszítette a korábbi oszmánok elleni védőfal szerepét.¹⁸ A békeszerződés szerint Horvátország és Szlavónia (kivéve Szerém délkeleti részét) Magyarországgal együtt I. Lipót kezén maradt, Velence pedig megkapta mindazt, amit a háborúban elfoglalt, azaz Tinin, Zengg és Vrgorac városait. Ezzel a Dalmácia elnevezés kiterjedt az egykori földrajzi szempontból is horvát területekre.¹⁹ Mivel a bécsi udvar számára a Katonai Határőrvidék továbbra is fontos volt, ezért nem engedett a

13 Heka László: *Szerbia állam- és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged, 2005. 63.

14 A Horvát Sabor határozatai (*Zaključci Hrvatskog sabora*, rövidített változatban: ZHS), sv. I. (1631.-1693.), Zagreb, 1958., 330. 2. §.

15 Ivan Beuc: *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985., 174.-175.

16 Tadija Smičiklas: *Poviest Hrvatska od godine 1526-1848*. sv. V. Zagreb, 1879., 250.

17 ZHS, II., 53-55.

18 1699. január 26-án Karlócán (Srijemski, Sremski Karlovci) a Szent Liga és a Porta képviselői aláírták a 25 évre szóló békeszerződést, melynek értelmében Erdély és Bácska I. Lipót uralma alá kerültek, amíg a Maros-Tisza köze Temesvárral a szultán fennhatósága alatt maradt.

19 Lásd. V. Tacconi: 1699 - *Pace di Carlowitz*. La "Linea Grimaldi", in F.Semi-V.Tacconi (cur.), *Istria e Dalmazia. Uomini e tempi*. Dalmazia, Del Bianco, Udine 1992.

horvátoknak. A határőrvidék területe a 17. század elején 7.600 km² volt, vagyis a horvát területek 39.6 %-a közvetlenül az udvar és nem pedig a bán és a sabor irányítása alá tartozott. A 17-18. századi török-ellenes háborúk során újabb horvát területeket csatoltak a határőrvidékhez, így a 18. század végén a területe megnövekedett 24.241 km²-re. A campoformioi béke után a Katonai Határőrvidékhez tartozott Horvátország területének 42.7%-a. Az udvar kezében tehát olyan fegyver volt, amelyet a horvátokkal szemben használni tudott. Jó példa erre éppen a Rákóczi-féle szabadságharc, amely kirobbanása pillanatában I. Lipót császár –1703. június 6-án kelt dekrétumával – elfogadta a horvát rendek óhaját, és elrendelte valamennyi töröktől felszabadított terület Horvátországhoz – a bán és a Sabor joghatósága alá – helyezését.²⁰ Azonban már egy hónappal később az udvar visszavonta a rendeletet és annak ügyét elhalasztotta „jobb” időkre.²¹ A királyi engedmény hátterében egyértelműen a magyarországi zavarások álltak, melyek Horvátországra való kiterjedése fenyegette az udvart.²² Még frissek voltak a Zrínyi-Frangepán összeesküvés leverésével járó megtorlások, a horvát főurak vagyonek Kobzása és az udvarhoz hűség, nagyrészt osztrák katonatiszteknek való adományozása. Emellett Rákóczi a Zrínyi család leszármazottja volt, a magyar és a horvát mágnások (*veri barones*) egyik legkiválóbb egyénisége. Ezért a király a Varasdi Generalátus megszüntetésére vonatkozó ígéretével a maga oldalára állította a határőröket Rákóczi kurucjaival szemben. Az uralkodó kérte a horvátoktól, hogy a magyarországi „lázadók” ellen toborozzanak 2.500-tól 3.000 lovast és gyalogost, akiket Hanibal Joseph Heister tábornok parancsnoksága alá helyezett.²³ Erre a zágrábi püspöki palotában Brajkovics Márton (Martin Brajković, 1703-1708.) püspök elnökletével 1703. szeptember 15-én megtartott generalis congregatio kérte a királytól, hogy bánnak nevezzen ki olyan személyt, akit ők szeretnének.²⁴ Jóllehet a horvátoknak nem volt jelölési (*commendatio*) joguk, mégis javasolták Erdődy György grófot, Pálffy Miklós és János grófokat, valamint Keglevich Péter grófot, illetve Forgách Simon grófot, azzal a céllal, hogy a bán Horvátország szülötte legyen.²⁵ A horvát rendek Keglevich gróf kinevezésében reménykedtek, mégis a király Pálffy János (1704-1732.) mellett döntött, aki az udvar bizalmasaként a magyarországi császári hadak parancsnoka lett.²⁶ Ezzel kapcsolatosan Márki Sándor megjegyzi, hogy „a horvátok Rákóczi barátjának, gróf Batthyány Ádám bánnak halála (1703. augusztus-

20 Ivan Kukuljević Sakcinski: *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, pars II., Zagreb, 1862., 91.-93.

21 Radoslav Lopašić: *Spomenici Hrvatske krajine*. Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium knjiga III. (sv. 20.) od 1693. do 1780., Zagreb 1889., 235.-236.

22 Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, 327.

23 Radoslav Lopašić: *Spomenici III.* 235.

24 ZHS II. 251-253.

25 Lidija Cerić: *Varaždinski generalat u službi apsolutističkih teznja Bečkoga dvora*. Povijesni prilozi 36., 109.-127. (2009.) 110.

26 Tadija Smičiklas: *Povijest hrvatska*, 285.

tus 26.) után szintén a nemzeti ügy ellenségei közé szegődtek. Hálások voltak I. Lipót iránt, ki tántoríthatatlan hűségüket magasztalva, pár héttel azelőtt osztrák kormány alól horvát kormány alá rendelte az Unna, Kulpa és Száva közt levő területet.”²⁷ Pálffy János báni kinevezéséről Márki hozzátette: „Lajos bádeni örgróf gróf Pálffy János altábornagy kinevezését azzal ajánlotta I. Lipót figyelmébe, hogy megbízhatik személyében, erélyében, buzgóságában, tehetségében. Jenő, savoyai herczeg is őt tartotta legalkalmasabbnak a «lázdók» leverésére. 1704. elején banná kineveztetvén, mindjárt szervezte is az ellenforradalmat Horvátországban. Két esztendő múlva gróf Forgách Simon szemére vetette, hogy felesége okos asszony léte búsul, mert tudja, hogy a magyarok a jövő nemzedék szabadságáért küzdenek, ő pedig üldözi őket. A bán azt felelte, hogy ha felesége még tízszer szomorúbb volna is, akkor sem szegné meg a császár iránti hűségét. Nem a magyarokat üldözi ő, hanem a király ellenségeit.”²⁸ Érdekes megemlíteni, hogy 1848-ban Jellasics József báró horvát bán hasonló szavakkal magyarázta a magyar szabadságharc leverésének szükségét.²⁹ Mivel a bán kinevezése mellett Lipót király a határőrvidék felszámolását is kilátásba helyezte, ezzel a horvátok elégedettek voltak. Emellett ekkoriban már a horvát főurak között sok idegen ajkú és érzelmű személy is található (a Zrínyiektől és a Frangepánoktól elkobzott birtokokat az udvarhoz hűséges, általában német tisztek kapták meg), akik nem a horvát nemzet érdekeit képviselték. A császári oldalhoz való csatlakozáshoz reális érdekek is motiválták a horvát rendeket. Ugyanis Horvátország történelmi területei az oszmánok és a velenceiek hódítása során elszakadtak az anyaországtól és azok egyesítése lett a 18. 19. századi horvát politika legfőbb célja. A “horvát földek” alatt Horvátországot, Szlavóniát, a Katonai Határőrvidéket, Fiumét, Muraközt értették, és általában Boszniát és Hercegovinát is, vagy legalábbis annak nyugati részét, amelyet a középkori Horvátországtól csatoltak el az oszmánok, és hosszú évtizedeken keresztül “Török Horvátországnak” neveztek. Mivel e célok megvalósítása érdekében az udvarra voltak utalva, ez is magyarázza a császári oldalon való maradásukat. Végül ne felejtjük el az első repedések megjelenését a horvát-magyar viszonyban, amely törvényjavaslat formájában jelent meg az 1708. évi magyar országgyűlésen. A törvényjavaslat szerint a horvát sabori határozatok nem ellenkezhetnek többé a magyar törvényekkel. Bár az indítványt a király nem szentesítette, a horvátok veszélyben érezték a közjogi helyzetüket Magyarországgal szemben, melyet ők perszonális unióként értelmeztek.³⁰ Mindez kihatott arra,

27 Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*. http://letolthetokonyvek.hu/ingyeneskonyvek/marki_sandor_ii_rakoczi_ferencz/marki_sandor_ii_rakoczi_ferencz_1_kotet_4_konyv.pdf

28 U. o.

29 Heka, Ladislav: *Osam stoljeća hrvatsko-ugarske državne zajednice s posebim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu*. Hrvatsko-mađarska kulturna udruga András Dugonics Szeged, Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata Subotica i Hrvatsko akademsko društvo Subotica, Szeged-Subotica, 2011., 196.

30 Lásd: *Erdődy Sándor Vas megyei főispán naplója az 1708. évi Pozsonyi országgyűlésről*. In: Rákóczy Tükör II. kötet. szerk.:

hogy a horvát rendek fenyegetve érezték magukat a magyar rendektől és a királyhoz fordultak védelméért. Főként a protestáns kérdést illetően érezték veszélybe jogaikat. Horvátországban ugyanis az 1687:XXIII. t.c. előírta, hogy földtulajdonlásra, állami hivatalok betöltésére kizárólag a katolikusok jogosultak, vagyis a reformátusok, evangélikusok nem viselhettek állami tisztséget (így bánok sem lehettek), és nem szerezhettek földtulajdont a „társországok” (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia) területén.³¹ Ezt a törvénycikket megerősíti az 1715:CXXV. t.c., illetve az 1741:XLVI. t.c.³² Horvát-Szlavónország vallási különálását garantálta az 1790:XXV. t.c. is, amely Magyarországon egyenjogúvá tette a hitfelekezeteket, de a 14. pontjában előírja, hogy „Dalmácia, Horvátország és Szlavónia területén továbbra hatályba maradnak a korábbi törvényeik, és ezen országok határain belül a protestánsoknak nincs joguk sem tulajdonjog megszerzésére, sem pedig valamely közjogi vagy magánjogi hivatás folytatására.”³³

Összegezve elmondhatjuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején a horvátokat és a magyarokat összekötötte a bécsi iga alatti szenvedés, viszont az érdekeik mások voltak. A horvátokat az udvar a határőrvidék területének visszaadása ígéretével zsarolhatta, emellett pedig a horvát és magyar rendek között komoly nézeteltérés bontakozott ki a protestánsok egyenjogúságának kérdésében, valamint a horvátok magyar szupremációjától (a municipális jogaik sérelmétől) való félelem miatt. Végül semmiképpen sem szabad elfelejteni, hogy ekkor még az oszmánok támadásától való veszély nem múlt el, úgyszintén a horvát földek egy része (a mai Bosznia-Hercegovinához tartozó „Török Horvátország”) még török uralom alatt állt. A horvátok csakis a Habsburgok segítségére számíthattak a törökökkel szembeni leendő háborúban. Ezek voltak a legfőbb okok, hogy Rákóczi Ferenc vezette felkelés Horvát-Szlavonországban nem eredményezett fegyveres ellenállást. Acsády Ignác helyesen állapítja meg, hogy Rákóczi szabadságharcához a horvátok azért sem csatlakoztak, mert ekkor már többnyire az idegen ajkú nagybirtokosok irányították az országot.

Köpeczi Béla, Budapest, 1973. pp. 385-398. V. ö. *Diarium Dietae Regni Hungariae 1708-10* OGYK: 700.498, Mo: Ia: 1708/1710.

31 Magyar Törvénytár, 1657–1740. évi törvénycikkek, I. Lipót 1687. évi decretuma, 351. V. ö. 1715:XXX., 1723:XXXVI., 1741:XLVI., 1790:XXV. (14. §).

32 Erről lásd az 1741:XLVI. t.c. „Az egy és egyedül igaz római katolikus hitnek Dalmát-, Horvát- és Szlavónországokban továbbra is fentartásáról.” Magyar Törvénytár 1740-1835. évi törvénycikkek, Mária Terézia 1741. évi decretuma J./I., 45-47. V. ö. 1687:XXXIII., 1715:XXX., és CXXV., 1790:XXVI. t.c. Az 1868:XXX. t.c. 48. szakasza alapján a vallásügy Horvát-Szlavón- és Dalmátország belügye volt.

A nem katolikus keresztény felekezetek elismeréséről az 1851. dec. 31. m. par. (1852. RGBL. 3.), a katolikusok vallási viszonyairól az 1855. nov. 5. ny. par. (concordatum, RGBL. 95.), az izraeliták egyenjogusításáról az 1873. okt. 21-iki autonóm törvény rendelkezik.

33 Magyar Törvénytár, 1740-1835. évi törvénycikkek, II. Lipót 1790. évi decretuma, 169-179.

III. CUM DEO PRO PATRIA ET LIBERTATE

II. Rákóczi Ferenc a magyar szabadságharcot igyekezett kiterjeszteni Horvátországra is, számítva a horvátok bécsi udvarral szembeni elégedetlenségére és tekintettel horvát gyökereire is.³⁴ A fejedelem Miskolcon tartózkodott, amikor 1704. január 18-án kiáltványt intézett a horvát rendekhez, amelyben kiemelte: „Mi is dicső véreitek utódai vagyunk”, és hangoztatta, hogy az udvar neki ugyanazt a sorsot szánta, mint nagyapjának, Zrínyi Péternek.³⁵ Kifejezte reményét, hogy a horvát nép vele közösen fog harcolni a szabadságért. „Hiszen benne is horvát vér csörgedezik, mert édesanyja horvát, s vele együtt dicsőséges ősök ivadéka. Önmaga nem nagyravágyásból, hanem hazaszeretetből fogott fegyvert. Ha tehát valaki, a közjó hátravetésével, nyíltan vagy kéz alatt neki ellenállana, mint a haza szabadságainak és törvényeinek árulója, érezni fogja a tűz és vas bosszuló súlyát.”³⁶

II. Rákóczi Ferenc figyelmeztette a horvátokat, hogy a határőrvidék viszszaesetelésben nem bízhatnak. Acsády Ignác a horvátoknak tett felhívásról megjegyezte: „Hogy a horvátok és rácok ne zavarják terveit s kegyetlen betöréseiket meg ne újíthassák, míg főserége távol lesz, újra megkísérté megnyerésüket. Január 28-ikán Miskolczról felhívta a horvátokat, egyesüljenek vele a közös zsarnokság megtörésére. De a horvát országgyűlésen az idegen nagybirtokosok uralkodtak; a gyűlés a magyarok ellen nyilatkozott s az ország a kurucz világban épen úgy a magyarok ellen küzdött, mint bármelyik osztrák tartomány.”³⁷ Jóllehet a horvátok elégedettek voltak azzal, hogy Lipót király az országuk élére bánt nevezett ki (locumtenens vagyis báni helytartó helyett) és Pálffy személyével is, akit örömmel fogadtak, mégis az uralkodó, ahhoz, hogy Rákóczi felhívására ne pártoljanak át a szabadságharc oldalára, ismételten megígérte a határőrvidék polgárosítását.³⁸ Ezt követően a horvát rendek a varasdi gyűlésen február 20-án a királynak ajánlottak meg 15.000 zsoldost a Dráva vonalának védelmére. Miután a fejedelem felhívása nem járt sikerrel a kurucok 1704 elején fegyveresen betörték Horvátországba, Bercsényi Miklós egy júniusi keltezésű levélben pedig felvetette, hogy a törökkel kellené fenyegettetni a horvátokat.³⁹

34 Rákóczi fejedelem címe latin nyelven: *Franciscus II. Dei gratia Sacri Romani Imperii & Transylvaniae princeps Rakoczi. Partium Regni Hungariae Dominus & Siculorum Comes, Regni Hungariae Pro Libertate Confoederatorum Statum necnon Munkacsensis & Makoviczensis Dux, Perpetuus Comes de Saros; Dominus in Patak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Onod etc.* Ladislav Heka: *Rákóczi-jev ustanak i Hrvati*. in: *Pogledi*, Budapest, 2003. 3. sz. 4-13.

35 Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011. 229.

36 Margalits Ede: *Horvát történelmi repertorium*, Kiadja azt MTA. II. köt., Budapest, 1902. 741.

37 Acsády Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*. A magyar nemzet története. VII. kötet. Szerk. Szilágyi Sándor. Kiadja Az Athenaeum Irodalmi és nyomdai R. Társulat, Budapest, 1898. 564. <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/>

38 I. Lipót a horvátokhoz (1704. január 24.), Közli Margalits Ede: *Horvát történelmi repertorium*, I. Kiadja azt MTA, Budapest, 1900., 23.

39 Papp Klára-ifj. Barta János: *A Rákóczi szabadságharc és a hazai nemzetiségek*. In: *Kisebbségkutatás*, 2003. 2. sz. 294.

A szabadságharc sikeréhez nagy szükség lett volna a horvátokra, így Rákóczi fejedelem, Bethlenből 1705. november 17-ikén Vojnovics József (Josip Vojnović) horvát bárót, kit később ezredesének nevezett ki, küldte a horvátokhoz, újabb felhívással, hogy szövetkezzenek vele, mert ellenkező esetben hazaárulóként bünteti őket. Néhány hónappal később (1706. február 8-án) a fejedelem a miskolci tanácsulésból ismételten határozottan felszólította Horvát-Szlavonországot a szövetséghez való csatlakozásra. Azonban a „társországok” továbbra is hűségeselek maradtak a császárhoz.⁴⁰ Mindezek ellenére Rákóczi kitartott a mellett, hogy a horvátokra szüksége van a sikerhez, ezért az 1707. február 3-i rozsnyói tanácsulésból is felhívta a horvát és szlavón rendeket, hogy még az országgyűlés megnyitása előtt szövetkezzenek a magyar rendekkel.⁴¹ Természetesen a horvátok nem tettek elégét kérésének, ahogy Pálffy bán sem, akiben magyar nemzetisége miatt bízott mint leendő szövetségeseben. Márki szerint Rákóczi fejedelem mégis az egész szabadságharc idején reménykedett abban, hogy a horvátokat megnyerheti a Habsburgok elleni harchoz, mert a horvát báni székben éppen egy magyar, Pálffy János ült.

Egyes horvát szerzők szerint a horvátok azért sem csatlakoz(hat)tak a szabadságharchoz, mert jóllehet Rákóczi katolikus volt, a kurucok zöme a református hitfelekezethez tartozott (illetve sokan közülük egyházellenesnek bizonyultak).⁴² Maga a fejedelem panaszkodott, hogy eleinte a katolikus papság nem csatlakozott hozzá, de ez igaz a nemességre is. Az előbbiek a protestánsok, az utóbbiak a parasztok vezérét sejtették benne.

Jóllehet olykor olvashatjuk, hogy „Az északi szlávok: a tótok és ruthének ragaszkodása nagyon szembeszökött a déli szlávok: a horvátok és kivált a szerbek

40 Margalits Ede: *Horvát történelmi repertórium*, I. 23.

41 A Rakoczi-szabadságharc idején megtartott országgyűlésekről lásd: Áldásy Antal: *Az 1707. évi ónodi országgyűlés története*. In: Századok, 1895.; Csutak Vilmos: *Adatok az 1706. évi medgyesi és az 1707. évi besztzercei kuruc országgyűlés történetéhez*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927.; Mezey Barna: *A Rákóczi szabadságharc országgyűlései*. Jogtörténeti értekezések, br. 11. szám ELTE ÁJK Magyar Jogtörténet Tanszék Budapest, 1981.; Mezey Barna: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései*. In: Folia Rákócziana, 3. Vaja, 1982. str. 58-77.; Mezey Barna: *A negyedik országgyűlés. A Szatmári conventus 1711* In: Rubicon, 2004. 1.; Tamás Edit (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi*. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 53., Sárospatak, 2008.; Thaly Kálmán: *A szécsényi országos szövetség levél*. In: Századok, 4 évf. 1870.; Thaly Kálmán: *Az ónodi országgyűlés történetéhez*. In: Századok, 1896. br. 1. i 2.; Tóth Ferenc: *Az ónodi országgyűlés francia szemmel*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2007. br. 4.; Trócsányi Zsolt: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata*. In: Rákóczi-tanulmányok. szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. str. 113-122.; Ágnes R. Várkonyi: *Az ónodi országgyűlés történelmünk távlatában*. Borsodi Szemle, 1967.; Ágnes R. Várkonyi: *Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705*. In: Tanulmányok Szécsény múltjából, I. Szécsény, 1978. str. 9-46.; Ágnes R. Várkonyi: *„Ad perpetuam rei memoriam” - Rákóczi államáról*. In: Magyar Tudomány, 2003. br. 6.; Ágnes R. Várkonyi: *Törvény a békéről. I. Rákóczi Ferenc békekoncepciója és a szécsényi országgyűlés*. In: Rákóczi állama Európában. Szerk.: Bagyinszki Istvánné és Balogh Zoltán. Salgótarján, 2006. str. 7-29.; Ágnes R. Várkonyi: *Az ónodi országgyűlés*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2007. br. 4.; Imre Wellmann: *Az 1707. évi kassai gyűlés tárgyalásai*. Levéltári Közlemények, 1935. br. 1-4.

42 A horvát historiógráfiában erről lásd Boris Nikšić: *Ustanak Franje II. Rákóczija i Hrvatska*. Rijec: časopis za kulturu Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 1999.; U. ő.: *Ustanak Franje II. Rákóczija i vjerski sukobi u Ugarskoj, Povijesni prilozi*, Zagreb, 1997, 16. sz.; U. ő.: *Rákóczi i Hrvati*, Gazophylacium, Zagreb, god. 4, 1999, br. 1-2.

gyűlölködésével”,⁴³ a valóság mégis más. A horvátok belső autonómiát élveztek, nekik Rákóczi nem tudott többet ígérni, mint amijük már volt. Ugyanez vonatkozik az uralkodó által kiváltságolt szerbekre is, akik mindvégig a császárt szolgálták és szemben álltak a kurucokkal.

A Rákóczi fejedelem és a horvátok közötti viszony megvilágítása szempontjából fontos megemlíteni az Alföldön letelepedett bunyevác, más néven dalmata etnikumot (a 17. és 18. századi okiratokban gyakran nevezik őket „katolikus rácoknak”), amely legnagyobb számban Magyarországra a bécsi háborúk idején vándorolt be. Ekkor 4-5 ezer boszniai és dalmáciai menekült érkezett hazánkba a ferences barátok vezetésével. Többen vádolták a kalocsai születésű boszniai provinciális Radnich Mihályt (Mihovil Radnić) azzal, hogy ő buzdította Magyarországra menekülésre a boszniai katolikusokat. Emerik Pavić munkájában forrást találunk a 17. századi bunyevác letelepedésről a Duna- és Tisza-mellékre. Eszerint erre a térségre érkeztek: „Andrija szerzetes Dubočacból 2700 fővel, Mihovil szerzetes Velikából 2300, Ivan Seočanin Majevacból 1500, Ilija szerzetes Dubočacból, Josip Rančanin és Šimun szerzetesek Modričából 6500, Grgo Zagoščanin Seočnicéből és Zablatkeből 4500, Jure Turbić Kuzmadagnjéből 5300 fővel. Tehát a Duna és Tisza mellékére összesen 22 800 telepes érkezett.”⁴⁴ Közöttük muzulmánok is voltak, de ők közben átkeresztelkedtek. Jakov Tvrtkovčanin ferences pl. 337 muszlimot megkeresztelt. Ez az egyik magyarázata annak, hogy a bunyevácok között találhatók török eredetű nevek. Jelentős részüket 1687-ben érkezett Szabadka, Szeged és Baja térségére, ahol határőri szolgálatot teljesítettek a szerbekkel együtt.

P. Únyi Bernardin idézi Somodi Kelemen atya levelét, amelyet 1774-ben írt Szabadkáról az egri zárdában lakó rendtársának, és amely lefesti a török elől elmenekült bunyevácok sorsát a Rákóczi szabadságharc idején. A levélben olvasható:

„1. A ferencesek e vidéken a mohácsi vész után kénytelenek voltak áldásos munkájukat beszüntetni, mert az itt lakó magyarság nagyobb biztonság okából Felső-Magyarországba menekült, s így e vidék elnéptelenedett. A török látva, milyen termékeny, nagy kiterjedésű földek vannak itt megműveletlenül, hozott Dalmáciának általa megszállt vidékéről a török hiten lévők mellé katolikusokat. Skizmatikus szerbek voltak itt a török világ alatt.

A katolikus híveket a szegedi barátok gondozták felváltva. Nádasokban, mocsaras helyeken, titkon, álruhában végezték funkcióikat. 1694-ben P. Ludasi Jeromos⁴⁵

43 Dr. Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc (1676-1735)*. I. kötet 1676-1707. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk. Dr. Dézsi Lajos. Athenaeum Könyvnyomdája, Budapest, 1907.

44 Emerik Pavić: *Ramus viridantis olivae in arcam militantis ecclesiae relatus*. Buda, 1766. Idézi Mandics Mihály: *a magyarországi bunyevác-horvátok története*. Kecskemét, 1989. 25.

45 Ludasi Jeromos (eredeti neve: Jerko Gubanović) a 17. század második felében a szegedi Ferenc-rend szerzetese volt. A török elűzése után őt is kiküldték a bunyevác, s általában a szabadkai katolikus hívők lelki gondozására. A ferences protokollum bejegyzése szerint Ludasi Jeromos 1693-ban került, a szintén szegedi ferences Benyovics Bertalannal együtt, Szabadkára hitszó-

már állandó kurátora a szabadkai bunyevácoknak.⁴⁶ 1710-ben Kovács József személyében új adminisztrátort kap Szabadka. A ferencesek 1773-ig gondozták a híveket, mikor is az addig Dunapatajon működő Sztánics István magyar-illír nyelven beszélő plébánost nevezték ki első világi pap lelkésznek.

2. Jankón (Jánoshalma – a szerző) a törökvilág alatt az idetelepített dalmátákat a szegedi ferencesek vették gondozásba, ameddig csak lehetett; amiről az itteni bunyevácok tanúskodnak, de a lakosság a Rákóczi-felkelés alkalmával elmenekült Péterváradra, majd nemsokára visszatért Szent Máriára (Szabadkára). Jankó 1731-ben népesült be magyarokkal. A plébániát 1731-től 1733-ig a szabadkai ferencesek látták el.

3. Mélykúton ugyancsak a ferencesek működtek a török hódoltság idején. Török ruhába öltözve jártak-keltek itt a barátok. A dalmata lakosság a Rákóczi-felkelés-kor elmenekült, helyükbe a magyarok 1728-ban költöztek ide. 1748-ig a ferenceseké volt a plébánia.

4. A bácsalmási dalmátáknak is a papjai ferencesek voltak. Az elmenekült lakosság a zentai csata után visszatért helyére, 1740-ig a mieink működtek itt.

5. A ludasi hívek a török kiűzetése után Szabadkára költöznek ferences páterukkal együtt.

6. Bajmokon a ferencesektől vezetett dalmaták 1704–1705-ben elmenekültek, és a község csak 1774-ben népesedik be újra.⁴⁷

Rákóczi fejedelem 1703-ban felhívta a szerb és a bunyevác-horvát határőröket is, hogy csatlakozzanak hozzá, amit ők elutasítottak. Ezt követően a kurucok Titelnél legyőzték az osztrák hadsereg támogatása nélkül maradt határőröket, így szabad utat kaptak Bácskába való beözönlésre. A császári szolgálatban álló „rácok” (szerbek és az akkor katolikus rácoknak nevezett bunyevác határőrök) és a kurucok közötti harcok kegyetlen leszámolással jártak és mérhetetlen szenvedést okoztak az Alföld polgári lakosságának, a magyar és a szerb, illetve bunyevác parasztságnak. Kétségtelen, hogy a délszláv határőrök a Duna és a Tisza közötti területen rettenetes pusztítást követek el, ahogy a Rákóczi vezette kurucok a Duna-Tisza közének elfoglalása során nem kevésbé kegyetlen bosszújáráshoz folyamodtak.⁴⁸ A délszláv hadak átmenekültek a Szerémségbe, családjaik pedig elrejtőztek a nádasokban, melyeket a kurucok rájuk gyújtottak s a mocsarakban valóságos hajtóvadászatot rendeztek ellenük. A falvakban és a mezőkön talált gulyákat, csordákat elhajtatták. Ezt követően 1704 nyarán Rákóczi körülvette Szeged belvárosát, a Palánkot, Márki szerint „a rácok egyik

nökként és lelkipásztorként („*pro Dalmatas*”). Ezt a feladatot 1694-ben és 1695-ben látta el, valamint 1698/99-ben és 1703-ban is.

46 Péter László: *Szegedi ferencesek*. A Somogyi könyvtár kiadványai. Szeged, 1991. 44.

47 P. Únyi Bernardin OFM: *Sokacok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*. Budapest, 1987., 60–62.

48 A kegyetlen bosszúhadjáratok közül kiemelkednek az 1704. évi Pécs elleni kuruc és rác támadás, a kurucok két bácskai hadjárata (1704, 1707) és a „rácok” (közöttük bunyevácok is) 1707. évi öldöklése Kecskeméten.

főfészket”, majd kimerültség miatt lázba esett és már súlyos beteg volt, mikor parancsot adott a Palánk ostromára.⁴⁹ „Azonban a roham sikerült s a kurucok a várost bevették és a ráczok házait kirabolták. Tehát három hét alatt s így hallatlan gyorsasággal dicsőségesen befejezte a ráczok ellen intézett hadjáratát.”⁵⁰ Valójában ekkor a Palánkban a határőri szolgálatot a szerbek és a bunyevácok (közismert néven: „szegedi dalmaták”) látták el.⁵¹ Matija Evetović a Rákóczi katonáinak szegedi gonoszteiről –a „legnagyobb bunyevác” Antunovics János püspök (a piarista gimnázium tanulója) feljegyzésére hivatkozva– megjegyzi, hogy egy kálvinista katona a templom ajtaja elé állt és amint Szűz Mária szobrát látta felkiáltott: „Asszony, adj kenyeret!” Ezután puskájából rálőtt: a szobornak letörte a kezét, de a golyó visszapattant a Boldogasszony szobráról és megölte a katonát.⁵²

A fejedelem felszólította Csarnojevics (a magyar irodalomban olykor Csernovics) Arzén patriarchát, hogy nemzetével tudatja mennyi törvényteleniséget szenvedett a némettől és a közügy elősegítésére tartson vele gyűlést s biztosítsa az egész népet, hogy minden sérelmét orvosolni fogja. A patriarchának 20.000 forintot ígért fáradozásaiért, s Hellebrandt János ezredest bízta meg, hogy ebben az ügyben tárgyaljon vele, mivel Hellebrandt a szerbek kibékítésének nagy barátja volt. Azonban a kibékülés nem következett be.

A bácskai déli szlávok (szerbek és horvátok) főként Szeged bevétele után kerültek nehéz sorsra, amikor Rákóczi katonái megtorlásban részesítették azokat közülük, akik nem akartak csatlakozni soraikhoz. Az egyik ilyen megtorlásban, a ludasi rét felgyújtásánál sokan meghaltak az oda menekültek közül. Ezért a helyi bunyevác-horvát lakosság a ferencesek vezetésével 1704-ben Péterváradra menekült. Ott maradtak hét évig, amíg a bácskai harcok nem fejeződtek be. A ferencesek egyike a már említett Ludasi Jeromos („*Dalmata de natione nostra*”) volt, aki a péterváradi bunyevácok lelkipásztora maradt 1711-ig, amikor ismét visszakerült Szegedre méghozzá mint az alsóvárosi kolostor gárdiánja.⁵³

A bácskai, szerémi, budai szerbek és bunyevácok ellen 1705-6-ban Bottyán István harcolt nem kisebb elszántsággal, mint elődei⁵⁴, minek következménye

49 Márki Sándor i. m. <http://mek.oszk.hu/05800/05832/html/1kotet/05.htm>

50 U. o.

51 Lásd bővebben: Heka László: *A szegedi dalmaták*. Gold Press, Szeged. 2000., Heka, Ladislav: *Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu*. Croatica, Budapest és Frankovits és Társa, Pécs 2004., Heka László: *A szegedi dalmaták (bunyevácok) története* - Dr. sc. Ladislav Heka: *Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina*. Bába Kiadó, Szeged, 2009.

52 Dr. Matija Evetović: *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*. Subotica, 1941. http://govori.tripod.com/evetovic_bunjevci_sokci.htm. A szerző forrásként megjelöli Ivan Antunović: *Razprava*, Beč, 1882. 97. - I list Domus Corw. Szeged P. P. Francise.

53 Ezt a feladatot 1713-ig töltötte be, amikor Závorszky Mihály lett az utódja. Egyes adatok szerint már 1712-től ismét Szabadkán ténykedett. 1717-ben híveinek közreműködésével egy vályogból emelt rendházat adott át rendeltetésének, amit a rendgyűlés rendes rezidenciának ismert el, első prezidense pedig Ludasi Jeromos atya lett. 1719-től ismét a szegedi alsóvárosi kolostor gárdiánja volt, majd 1722-ben Palotási Dénes lett az utódja. Ebben az évben Ludasi ismét Szabadkára került a ferences rend prezidenseként és plébánosként tevékenykedett. 1723-ban egy királyi rendelet alapján az egész szabadkai vár a ferencesek kezébe került. Ludasi Jeromos, rendtársaival együtt, nagy erőfeszítéseket tett, hogy a várkastélyt templommá alakítsák át. 1730-ban kezdtek meg az építkezést, de a munkálatok befejezését Ludasi már nem érte meg.

54 A kurucok között voltak horvát származásúak is, mint pl. Grassalkovich János (Ivan Grašalković, 1656.-1716.), Nyitra megyei

lett a szerb és bunyevác grancsárok 1707. április 3-iki bosszúja, amely során Kecskemét városát feldúlták, fölégették s lakosai közül 394-et lekaszaboltak. Ebben a csatában a szabadkai bunyevác határőrök véres bosszút álltak a kuruc seregen, amelyről Ivan Ivanić bunyevácokról írt könyvében megemlíti, hogy Szabadkán lemészárolt nőket, időseket és gyerekeket oly méretben, hogy a Szent Rókus kápolna melletti temető tele volt áldozataival.⁵⁵ Ezért lett ilyen kegyetlen a határőrök bosszúja Kecskemét és Nagykőrös területén, amely miatt sokan és sokáig tiltakoztak.⁵⁶

A Rákóczi- szabadságharc az egyik tényező volt, amely a bunyevácok („*gens nostra Dalmatica*”) számának csökkenéséhez vezetett Dél-Magyarországon. „Ekkor a dalmaták a nádasokba, Péterváradra és Szegedre menekültek, majd visszatértek falvaikba. Ezzel a letelepedéssel véglegessé vált lakóhelyük. Ezután csak kisebb belső migrációkról beszélhetünk, amit Cothmann udvari tanácsos rendezési és telepítési tervei véglegesítettek.”⁵⁷

IV. HORVÁTORSZÁG A SZATMÁRI BÉKE UTÁN

A Rákóczi szabadságharc és a szatmári béke eredményeként 1712. március 9-én a zágrábi püspök, Esterházy Imre meghívására, a horvát rendek összegyűltek a püspöki rezidenciájában (Horvát-Szlavónország területén a zágrábi püspök helyettesítette helytartóként a politikai ügyekben a horvát bánt, Pálffy Jánost, aki nem tartózkodott az országban) és elfogadták az ún. horvát Pragmatica Sanctiot. Az 1712:7. számú határozat kimondja, hogy Horvátországban az uralmát mindenkor az örökölje, aki Ausztria, Stájerország és Karinthisa fölött uralkodik.⁵⁸

A horvát száboron megjelent rendek úgy érezték, hogy háttérbe szorultak Magyarországgal szemben, ezért külön kiemelték, hogy ők nem Magyarországnak, hanem a magyar királynak vetették alá magukat, mint szabad nép. Az 1712. március 15-iki császárhoz intézett feliratban a szábor kimondta: „*Mi ugyan, a törvények*

---

kisnemes, akit szülei halála után, 1700 körül – a királyjóváhagyásával – Bottyán János örökbe fogadott. A Rákóczi-szabadságharc alatt 1705 és 1710 között bizonyosan Érsekújvárott szolgált hadbíróként és postamesterként. A család első ismert tagja a Zala megyei Krisakov Gergely (Grgur Krišakov), kinek nevét már 1405-ben említik az okiratok. Egyes vélemények szerint Grassalkovich vezetéknév (Grašalković, *Graschakovich*, *Graschialkovich*) éppen a Gergely, Grgur személynévből származik, míg mások úgy tartják, hogy Horváth volt az eredeti családnév. Mégis a család alapítójának a fent nevezett Grassalkovich János számít, aki a felvidéki Ürményben (szlovákul: *Mojmírovce*) született. Később utódai I., II. és III. Grassalkovich Antal előbb bárói, majd grófi illetve hercegi rangra emelkednek, mielőtt férfi ágon kihalt a család. Lásd bővebben Ladislav Heka: „Grofovi Grašalkovići (Grassalkovich) i kolonizacija Bačke”. In: *Godišnjak za znanstvena istraživanja*. Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata, Subotica 2012. pp.. 9-54.

55 Lásd „*Danica*” *kalendar za 1892. g.* 25. Idézi: Ivan Ivanić: *O Bunjevcima*, Subotica, 1894. 18-19. (http://govori.tripod.com/ivanic_o_bunjevcima.htm)

56 Matija Poljaković: *Pregled povijesti Hrvata Bunjevaca*, A Danica, Subotica, 1971. melléklete <http://imotacaffe.yuku.com/topic/2442>

57 Mandics Mihály i. m. 30.

58 Heka, Ladislav: *Hrvatsko-mađarski povijesni kalendar*. Croatia, Budapest, 2002. 54-55.

szerint, Magyarországhoz társult ország vagyunk, de nem vagyunk alattvalói. Valamikor saját vérünkből származó királyaink voltak, nem pedig magyar királyok. Semmiféle erő, sem rabság nem rendelt minket a magyarok, illetve a magyar király alá, hanem mi saját akaratunkból fogadtuk el a magyar király uralmát. A királyukat addig fogjuk elismerni, amíg az Ausztria uralkodója lesz. Ha ez nem következik be, akkor nem fogjuk hallgatni a szabad választás csábító szavát. Nem vagyunk kötelesek Magyarországot követni, mert szabadok vagyunk, nem pedig rabok”.⁵⁹ Hogy Magyarországon miként fogadták a Sabor döntését legjobban festi le a magyar országgyűlés légköre. Ugyanis, amikor az 1712. évi pozsonyi országgyűlésen megjelentek a horvát követek és főurak, a magyar rendek hangosan fejezték ki elégedetlenségüket.

Jóllehet az 1712. évi 7. sz. sabori határozat nem nyert szentesítést, mégis nagy szerepe volt a későbbi 1723. évi (magyar) Pragmatica Sanctio elfogadásában. 1713. április 19-én VI. Károly császár ünnepélyesen kihirdette a Habsburg-család házi törvényét (osztrák Pragmatica Sanctio), mely szabályozta a trónöröklés rendjét, amit 1720-ban elfogadtak az örökös tartományok, 1722. június 30-án pedig a magyar országgyűlés is. Az 1723. június 19-én szentesített 1723:I, II. tc. rögzítette, hogy a magyar korona a Habsburg-ház I. Lipóttól leszármazó nőágán az elsőszülöttség szerint az alábbi sorrendben öröklődik: III. Károly leányai, majd I. József, végül I. Lipót leányai. A trónra jutó nőágon belül azonban ismét a fiági leszármazás érvényesül. Az utolsó Habsburg-házi férfi uralkodó, III. Károly halálával hatályba lépett a Pragmatica Sanctio, így 1740-ben trónra lépett a 24 éves leánya, Mária Terézia.⁶⁰

---

⁵⁹ Az eredeti szöveg a bécsi Állami levéltárban található. A feliratot közli: Ivan Kukuljević: *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II. köt. 105-107.

⁶⁰ Lásd az 1741:I. "A fenséges és leg hatalmasabb urasszony, Mária Terézia urasszony, Magyarország és a hozzákapcsolt részek királynőjévé fölavattatik és koronáztatik" című törvénycikket. *Magyar Törvénytár, Mária Terézia 1741. évi decretuma* (I-II.).

COMENIUS ÉS A RÁKÓCZIAK¹

A fejedelmi család és a tudós-politikus kapcsolatainak legnagyobb jelentőségű eseménye az volt, hogy Rákóczi Zsigmond Comenius előtt kötött házasságot Pfalzi Henriettával. A szertartás mindhárom résztvevője politikai törekvéseket képviselt, vagy szimbolizált.

A menyasszonyról mindenki tudta, hogy a protestáns hatalmak Habsburg-ellenes érdekei állították Zsigmond mellé. Maga Henrietta is ismerte a helyzet lényegét. Eléggé vonakodva jött Magyarországra, de olyan családban nőtt fel, amelyben a politika minden más megfontolás felett állt. „Ha rokonaimnak szolgálhatok vele, szívesen megteszem”, írta még a végleges döntés előtt. „De be kell val-lanom, az út kicsit hosszú ahhoz, hogy kedvem legyen odaköltözni”, tette hozzá.² Végül ideköltözött, mert a rokonok a Rákóczi Zsigmonddal kötendő házasságot látták helyesnek. Az utolsó szót Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem mondta ki, akit már a kortársak a Nagy Választó néven emlegettek. A porosz állam önállóságáért küzdve állt szemben a császári hatalommal, konkrétan az akkor uralkodó Habsburg III. Ferdinánddal. Őt tekintették – Krisztina svéd királynő mellett – a protestáns hatalmak vezérének. Henrietta kiterjedt famíliájában is Frigyes Vilmos volt a legnagyobb tekintély. A politikában és a rokonságban Pfalzi V. Frigyes szerepét vette át, akit annak idején, 1620-ban, a csehországi felkelés során királlyá választottak, de a bukás után is, egészen 1632-ben bekövetkezett haláláig a protestáns hatalmak fontos politikusaként tevékenykedett.

Henrietta személyének részint a múlt, részint akkori jelen adott jelentőséget. V. Frigyes lánya volt, és apja emléke még élénken élt. Emellett az aktuális protestáns diplomácia egyik központjában nőtt fel. Henrietta anyja, Jakab angol király lánya és az 1649-ben kivégzett I. Károly nővére remek érzékkel alakított ki kapcsolatokat Európában mindenki-vel, akire a Habsburg hatalom ellen számítani lehetett. Hollandiai emigrációban élt már évtizedek óta, de udvara sok

¹ Megjelent: Comenius és a magyar művelődés. Szerk.: Csorba Csaba et al. Sárospatak, 1994. (Bibliotheca Comeniana V.) 26-29.

² Die Briefe der Kinder des Winterkönigs. Ed.: Hauck, K.. In: *Neue Hedelberger Jahrbücher*, 1908. (továbbiakban: Hauck, 1908.) 43.

uralkodó székhelyénél több fontos döntést kezdeményezett. „La Raine de Boheme-Csehország királynője”, ahogyan emlegették, a kor diplomáciai levelezésében minduntalan szerepelt.

Henrietta Magyarországra küldésénél valószínűleg mégsem ő volt a kezdeményező, hanem egy másik nagy látóköri és kevésbé érzelmes asszony, a Nagy Választó anyja, Erzsébet. Ez a fejedelemsasszony tudott legtöbbet Magyarországról, bár nem járt itt soha. Bethlen Gábor anyósa volt ugyanis, Brandenburgi Katalin anyja. Zsigmond hozzá küldött menyasszonyt kérő megbízottakat, és ha valakinek, hát neki tudnia kellett, hogy minden a távoli házasság ellen szól. Lánya Bethlen oldalán boldogtalan volt, a fejedelem halála után pedig mint valami lidérc bolyongott szeretők és újabb férjek ígézetében.

Erzsébet azonban sem Katalint nem azért küldte vagy engedte annak idején Magyarországra, illetve Erdélybe, mert boldogságot keresett neki, sem Henriettát nem a jó házasság reményében jelölte ki Rákóczi Zsigmond menyasszonynak. Katalin szerepe az volt, hogy a házasság kötelékével is a nyugati szövetségesekhez kösse a Habsburg hatalom keleti ellenségét a harmincéves háború folyamán. Henriettának közvetlenül a hosszúra nyúlt háború lezárása után kellett jönnie, amikor – újabb nagy vállalkozás reményében – Zsigmond felbecsülhetetlenül értékes szövetséges lehetett. Házassággal kívánták őt magukhoz kötni a Brandenburg körül gyülekező hatalmak. Ezért jött Henrietta a magyarországi idegen világba, hol még csak a beszédét sem értették, és Comeniuson kívül nem ismert senkit. A tudós-politikus viszont talán rá is ruházott valamit abból a szinte rajongó szeretetből, amit a szülei iránt érzett és tanúsított. Comenius ott volt annak idején Frigyes prágai koronázásán, majd többször felkereste az emigrációban élő uralkodói családot. Patakon bizonyosan szeretettel fogadta Henriettát. A menyasszony pedig örülhetett annak, hogy ha már a vőlegényét nem ismerte korábban, legalább az eskető lelkész ismerős.

A vőlegényt, Rákóczi Zsigmondot Henrietta idegensége nyilván nem zavarta; a távoli menyasszonnyal kötendő házasság az Ő legszemélyesebb ötlete volt. Előzőleg Kemény János és a család más bizalmasai Lupu moldvai vajda Irén lányát szemelték ki neki. Zsigmond azonban – Irén festett arcára hivatkozva – elvetette a tervüket. Elvetette vele a keleti szövetkezés gondolatát is. Éppen úgy nem volt hajlandó a vajdaságok irányában lépni, ahogyan a lengyelországi Rákóczi-párttal még az apja idején kiépített kapcsolatokat felszámolta. I. Rákóczi György annak idején Zsigmond lengyel királysága ügyében járatott követeket Európa-szerte. Maga a fiatal politikus – ahogyan apja halálával az önálló cselekvés lehetősége rászállt – a Nyugat felé fordult.

Bethlen Gábor rokonaitól kért menyasszonyt még 1649 tavaszán. A nemzetközi politikában a nagy fejedelem nyomdokaiba kívánt lépni, bár itthon a

Bethlenétől eltérő utat követett. Zsigmond az egész magyarországi politizáló közvéleményt elképesztette akkor, amikor az 1649-i országgyűlésen követei a katolikus nádorjelölt, Pálffy Pál érdekében léptek fel. A mindenkinek váratlan esemény Rákóczi Zsigmond kifejezett utasítására történt, és az éppen adott politikai helyzet racionális felmérésének következménye volt.

Zsigmond felismerte azt, hogy a magyarországi politikusokat már nem lehet a protestáns vallásszabadság jegyében mozgósítani. Bethlen Gábor idején, amikor földesúr és jobbágy még egyaránt valamelyik protestáns felekezet tagja volt, a vallásszabadság védelme a katolikus uralkodó ellen jelzett riadót. Azóta azonban az urak túlnyomóan nagy többsége katolizált, úgyhogy a protestantizmus védelmében – bárki tette is – voltaképpen ellenük lépett fel. Emiatt a változás miatt volt I. Rákóczi György harca a magyarországi Habsburg uralom ellen eredménytelen: soha, az események semmilyen alakulása mellett sem merült fel az, hogy királlyá válasszák őt, ahogyan valamikor Bethlen Gábort. Zsigmond részt vett apja harcaiban, és érzekelte az urak idegenkedését. A nagy református fejedelem fia és az éppen uralkodó református fejedelem öccse azonban az urak katolizálásán nem háborodott fel, nem beszélt hitehagyásról vagy árulásról, hanem egyszerűen tudomásul vette a tényeket. Tudomásul vette őket és alkalmazkodott hozzájuk: minthogy a vezető politikusok katolikusok voltak, a katolikusokhoz közeledett. Ha majd „az ausztriai iugumot” kivethetjük nyakunkból, a vallás dolgában azt tehetjük, amit akarunk, írta nem sokkal az esküvő után bátyjának, II. Rákóczi Györgynek.³

A nemzeti királyság visszaállítása érdekében engedte tehát Zsigmond második helyre a vallásügyet. Álláspontja logikus és könnyen megmagyarázható, mégis ő volt – hosszú időt számítva – az egyetlen magyar politikai vezér, aki mintegy szekulárisan, a religio dolgának bekapcsolása nélkül politizált. És igaza volt, mert a királyságbeli politika vezető pártja melléje állt. Ezt a pártot Esterházy Miklós nádor még voltaképpen I. Rákóczi Györggyel szemben hozta létre, és a királyságbeli politika legnagyobb szabású változása a 17. század folyamán az volt, hogy a párt – Pálffy Pál vezetése alatt – Rákóczi Zsigmond támogatójává vált. Zsigmond politikai elképzeléseinek az ő részvételükkel itthon sok rokonszenvezője és nagy híre volt. Eljutott a társadalom legszélesebb rétegeiig, egészen a lednicei próféta, Drabik Miklós látomásaiba. Ez a Drabik a csehországi felkelés bukása után Magyarországra menekült cseh és morva testvérgyülekezetek egyik lelkésze volt. Beteg szelleme a saját és a körülötte élők reményeit alakította isteni látomásokká. A betegség természete mutatja, hogy állandóan ezekről beszélt. Előbb I. Rákóczi Györgytől, majd hosszú ideig Rákóczi Zsigmondtól várták a szabadulást azok, akik a nagypolitika körén kívül, innen-onnan összeszedett

---

3 Herceg Rákóczi Zsigmond levelezése. Szerk.: Szilágyi Sándor. In: *Történelmi Tár*, 1891. 218-219.

értésülések alapján figyelték az események menetét. Ezekhez az itthon széles körben élő reményekhez keresett Zsigmond Bethlen Gábor külföldi rokonainál támogatást. Ők Henriettát ajánlották, és Rákóczi Zsigmond elfogadta a döntéseket. Henrietta egyik nővére helyesen állapította meg, hogy „az erdélyi herceg” semmi mást nem akar, csak kapcsolatokat.

Közelebbit a leendő menyasszonyról Zsigmond Comeniustól hallhatott. A tudós-politikus Patakon járt 1650 tavaszán, még azelőtt, hogy a Nagy Választó döntése a házasság ügyében megszületett. Nyilván beszélt Henriettáról, mint ahogyan tájékoztatta – ez bizonyos – Zsigmondról a leendő külföldi rokonokat. Így aztán, amikor az esküvőre végül is sor került, természetes lehetett volna az, hogy Comenius eskesse a fiatalokat. Rajta keresztül húzódott közöttük a menyasszony Patakra jövetele előtt az egyetlen személyes kapcsolat. Comenius lelkesi szolgálata azonban Patakon nem volt természetes. Inkább merész kihívásnak kellett tekinteni III. Ferdinánddal szemben, mert Comeniust a császári megtorlás űzte ki hazájából a csehországi felkelés bukása után. Azóta emigrációban élt Európa különböző részein, és mindenki tudta, hogy – bármennyit foglalkozik is pedagógiával – törekvései középpontjában a Habsburg-ház bukása és hazája függetlenségének visszaszerzése áll. Patakra is a Zsigmond szándékairól érkező hírek vonzották. Először – 1650 májusában – váratlanul érkezett. Lorántffy Zsuzsanna, aki akkor Zsigmonddal együtt Sárospatakon lakott, megörült neki, mert a Kollégium éppen folyó átszervezésében remélt Comeniustól tanácsokat. Majd hosszabb itt tartózkodásra hívta meg, és a nagy tudós-politikus alig öt hónap múlva, 1650 októberében – egész családjával, valamint kíséretével együtt – Lengyelországból Patakra költözött.

Comenius ideköltözését úgy szokták tárgyalni, mintha Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond már-már erőszakos, hosszas unszolására következett volna be. Ilyen színben tüntette fel a dolgot maga Comenius is, holott a fejedelemszony levelei másról tanúskodnak,⁴ és hosszas könyörgésre a májusban tett első látogatás és október között nem is volt idő. Mindent összevetve úgy tűnik, Comenius patrónusa, a svéd iparmágnás de Geer körül kell a félrevezető kijelentések magyarázatát keresni. Egyelőre csak az bizonyos, hogy Comenius Rákócziék minden könyörgése nélkül, a májusi váratlan látogatás után feltűnő gyorsasággal visszajött. Akkor már a házasság ügye gyakorlatilag eldőlt: Henrietta szeptemberben írta azt a levelet, ami szerint rokonai szolgálatában kész hozzámenni Rákóczi Zsigmondhoz. Comeniusban Zsigmondék esküvője régi emlékeket ébresztett fel. Henrietta szüleinek 1613-ban volt menyegzőjére emlékeztette őt. A fiatalon is politikai vezérnek számító választófejedelelem és az angol

4 A Fejedelemszony levelei ebben az ügyben: Jana Amosa Komenskeho korrespondence. Ed.: Patera, A. Praga, 1892. CXXXII., CXXXIII., CXXXVII.

királylány nászünnepeisei annak idején Londonban kezdődtek, majd lassú, díszes menetben végigvonultak fél Európán egészen Heidelbergig, ahol Frigyes székhelye volt. A fiatal párt mindenütt színjátékok, szimbolikus építmények, szobrok köszöntötték. Valamennyi a pápaság és vele a Habsburg-ház küszöbön álló bukását ünnepelte. A beavatottak számára az egésznek titokzatos, rózsakeresztes jellege volt.

Comenius heidelbergi diákként nézhette végig Frigyesék érkezését; talán akkor támadt fel benne a csodálat a nála néhány évvel fiatalabb politikus iránt. De bizonyosan heidelbergi diákként szerzett tudomást arról, hogy állítólag titkos társaság, rózsakeresztes szövetség alakult a világ megjobbítására, ami gyakorlatilag Róma és a Habsburg-ház bukását hirdeti. Azóta várta – újra meg újra csalódottan – a döntő változást. Most Henrietta és Zsigmond személyéhez kapcsolta a reményt. „Az esküvői ünnepség alkalmat ad arra, hogy összejöjjenek azok a hősök, akik a Hősi, világjobbító és boldog és Jezsuitapusztító Társaságot (ahogyan 32 évvel ezelőtt esküvel fogadták, és tanácskozásokon elhatározták) létrehozhatják, sőt inkább elkezdhetik a Te vezetésed alatt”, írta Comenius Zsigmondnak a rózsakeresztesekre célozva világosan.⁵ A kijelentés konkrét értelme viszont éppen olyan titokzatos, ahogyan Comenius politikai várakozásairól rendszerint nyilatkozott.

A hagyományos vélemény szerint politikai aktivitásra kívánta rávenni Zsigmondot, aki a cselekvéstől visszariadt. A valóságos tények viszont azt mutatják, hogy a fiatal politikus apja halála után szinte azonnal, már 1649-ben fellépett mind itthon, mind a nemzetközi politika színpadán. Már megvoltak mind a magyarországi vezető párttal, mind Bethlen Gábor külföldi rokonaival a kapcsolatai, amikor Comenius először Patakra jött. Nem tudjuk, miről tárgyalt a fiatal és az idős politikus, de úgy látszik, kölcsönös bizalom ébredt bennük egymás iránt. Comenius pedig nem rábeszél, hanem két Patakon fogalmazott iratában, a Titkos beszéd és a Titkosabb beszéd címűben (*Sermo secretus Nathanis ad Davidem* és *Sermosecretior...*) a nála megszokott, szimbolikus, kiliasztikus formába öntötte Zsigmond szándékait. A nagy tervekből azonban nem valósult meg semmi. Csak Henrietta lett boldog feleség. Anyósával megkedvelték egymást és férjéről ezt írta haza: „Ha van egyáltalán hibája, az az, hogy engem túlságosan szeret.”⁶ Nem élvezhette azonban sokáig a váratlan boldogságot. Alig három hónappal az esküvő után meghalt.

Zsigmondnak még négy hónap adatott. Ezt az időt lázas tevékenységben, főként hazai kapcsolatait építve töltötte el. 1651 októberében Pálffy nádor megüzente neki, hogy a Habsburg uralom elleni szándékát kész fegyverrel is támo-

⁵ *Senno secretus, Sermo secretior*. In: *Johannis Amos Comenii Opera Omnia*. 13. Ed.: Martinková, Dana. Pragae, 1974. 14-15.

⁶ Hauck, 1908. 65.

gatni. Ugyanakkor jött Patakra Krisztina királynő bizalmasa, Bengt Skytte, aki a nyugati protestánsok Henrietta halála után is élő érdeklődéséről biztosította Zsigmondot. Úgy látszott, minden rendben van és a nemzetközi összefogás a küszöbön áll, amikor Rákóczi Zsigmond – 1652. február 4-én – meghalt. Comenius maradt. Szerette Patakot. Egy II. Rákóczi Györgyhez intézett munkájában, a Nemzet boldogságában (Gentis felicitas) erős szavakkal ostorozta ugyan a magyarországi állapotokat, de úgy viselkedett, mint aki jól érzi magát. Részt vett a pataki gyülekezet életében, a lelkészek vitáiban. Jó közérzetét mégis leginkább az mutatja, hogy fontos műveket alkotott meg itt. A Kollégiumban folytatott tevékenysége és munkái nyomán a magyarországi művelődéstörténet egyik fontos fejezete bontakozott ki. Nem tévesztette azonban szeme elől a magyarországi politikát sem. Tudott arról, hogy Pálffy nádortól, aki Zsigmond halála után kibékült a kormányzattal, a katolikus urak pártjának vezetését a költő és hadvezér Zrínyi Miklós vette át. Tudott e politikusi kör II. Rákóczi Györgyre forduló érdeklődéséről. Tájékozottságának sajátos tanújelét adta: jegyzeteket készített Drabik még sokáig folytatódó látomásaihoz. Ők egyébként Drabikkal régóta, gyermekkorukból ismerték egymást, és a látnok 1643 óta rendszeresen elküldte Comeniusnak a látomások leírását. A tudós-politikus Magyarországra jövetelében talán ezeknek is szerepük volt, de bizonyosan hatni kívánt velük a nemzetközi politikai közvéleményre, amikor Lux in tenebris, vagyis Fény a sötétségben címmel kiadta őket.

A kiadásra Comenius 1657-ben kerített sort, amikor II. Rákóczi György Lengyelországban folytatott hadjáratot. A tudós-politikus akkor megint remélt, azt várta, hogy az erdélyi fejedelem svéd szövetséggel folyó lengyel háborújából Habsburg-ellenes nagy vállalkozás bontakozik ki. A szimbólumok nyelvén szólva: végre megvalósulnak Drabik jóslatai. Ez a fordulat azonban nem volt ott a történelem adta lehetőségek között. A fejedelemnek csúfos kudarc után kellett hazavonulnia. Serege tatár fogságba esett. A hadjárat miatt feldühödött török pedig módszeresen elpusztította Erdélyt. Comenius II. Rákóczi György hadjáratát eredetileg teljes szívvel helyeselte. Már 1654 nyarán visszatért ugyan Patakról száműzetése régi otthonába, a lengyelországi Lissába, de élénken figyelte a Magyarországról érkező híreket, majd a lengyel háború eseményeit. Végül azonban maga is áldozattá vált. A háború, amelytől pedig olyan sokat remélt, elpusztította a házá, a könyveit. Családjával együtt menekült. Csak hosszas bolyongás után jutott el néhai patrónusa famíliájához Amszterdamba. Ott élt egészen 1670 novemberében bekövetkezett haláláig.

Akkor már a Rákóczi-család régen elvesztette a szeme elől Comeniumot. I. Rákóczi György figyelt fel rá annak idején; valamikor 1642 után meg is hívta Gyulafehérvárra tanítani. A tudós-politikus azonban sok más, nagyjából ugyan-

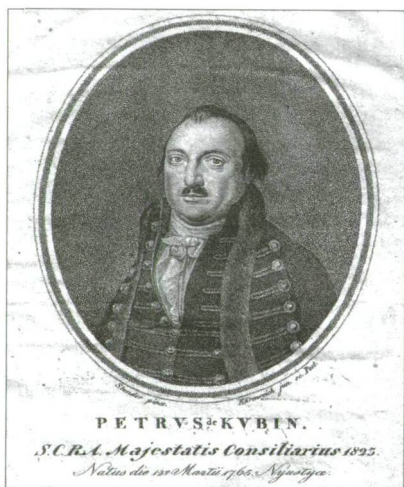
akkor esett meghívással együtt az övét is visszautasította. Arra hivatkozott, hogy patrónusa akaratából tankönyveket kell készítenie. Aztán megváltozott a helyzet: Comenius hívás és állítólag a patrónus tudta nélkül Patakra látogatott, majd – már meghívásra, de még mindig a patrónus engedélye nélkül – ide is költözött. Magyarországon vagy Magyarországról várt változást. Végül – sok kortárs-hoz hasonlóan – neki is csalódnia kellett a Rákócziakban. Nem tudjuk, levonta-e az eseményekből azt a következtetést, miszerint a nagy változás nem Zsigmond hirtelen halála vagy a fiatal fejedelem rossz helyzetfelismerése miatt maradt el, hanem azért, mert a Magyarországot, valamint Csehországot is magába foglaló térség önállósága a 17. század közepe táján – és még nagyon sokáig – kívül volt a történelem adta lehetőségeken.

SPERATE PRO LIBERTATE VIGILATE

LÁNYI PÁL, A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC VASINSPEKTORA EMBLÉMÁS DÍSZPOHARA, 1708

A Magyar Nemzeti Múzeum törzsgyűjteményének egyik nevezetes darabja volt, a második világháborúban elszenvedett pusztulásáig,¹ az a vésett üveg díszpohár, amelyet a múzeumi dokumentáció szerint Kubinyi Péter ajándékozott a múzeumnak. Felső-kubini és deménfalvi Kubinyi Péter (1765–1835) ügyvéd, táblabíró, császári és királyi tanácsos, a rozsnyói vas-ipartársulat alelnöke számos adománnyal gyarapította a nemzeti gyűjteményeket, köztük saját levelezésével (1. kép).² Nagy értékű adománya, többek között, Lányi Pál Gömör vármegyei országgyűlési követ 1712-ben Pozsonyban írt naplóját is tartalmazta.³

Stunder János Jakab: Kubinyi Péter arcképe, 1825.
Rézmetszet, magántulajdon. NPG©

Kubinyi Péter azonban a saját és mások kéziratain kívül, az említett üveg poharat is a Nemzeti Múzeumnak adományozta, amely így már a gyűjtemény első, 1825-ben *Cimeliotheca* címen, Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823) szerkesztésében megjelent katalógusában is szerepelt. A katalógus részletes leírást közöl a Lányi Pál és Dirner Borbála kisasszony nászpoharának tartott másfél meszelyes (kb. 5–6 dl) üveg pohárról, amelyet 1708-ban készítettek barátaik az ifjú párnak. Az üveg pohárra a menyasszony és vőlegény családi címerét, illetve latin és német motós, képeket is tartalmazó emblémákat

1 Ridovics Anna szíves közlése, akinek a kutatásban nyújtott segítségével nagy hálával tartozom.

2 Kubinyi Péter levelei Horvát Istvánhoz 1817–1831, 30 db. OSZK Kt. Levelestár

3 „Acta diaetalia anni 1722. et 1723. Pasonii celebratorum comitiorum occasione per me Paulum Lányi... Comitatus Gömöriensis... ablegatum conscripta.” Egykorú kézirat. 316 f. Kubinyi Péter (sz. 1765.) possessor. OSZK Kt. Fol. Lat. 546. Nyomtatásban közli: Lányi 1903–1904

Lányi Pál és Dirner Borbála díszpohara (1708)
a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében, 1945 előtt.
Nyilvántartási fénykép (MNM Történeti Tár©)

nyelvű tárgyleírás szerepel, és, szerencsére, a nyilvántartási karton megőrizte a tárgy előnézeti fotóját is (2. kép).⁶ Mind az első katalógus, mind a modern

véstek.⁴ A katalógus tárgyleírásának megjegyzésében Miller Jakab Ferdinánd elmondja, hogy Lányi Pál, aki 1708-ban vette nőül Dirner Borbála nemes kisasszonyt, Rákóczi Ferenc fejedelem salátromfőzési főhadbiztosa és a vashámorok inspektora volt, illetve a rozsnyói német evangélikus egyház konzisztóriumának tagja, majd amikor a Rákóczi szabadságharc után „a béke ismét helyreállt az országban”, Gömör vármegye alispánja lett. Miller a díszpohár német feliratainak nyelvét igen hasonlatosnak tartja a száz évvel korábbi, azaz 18. század eleji szepességi szász dialektushoz.⁵

Az 1945-ben megsemmisült műtárgy megőrzött leírókartonján Miller latin nyelvű leírását idéző magyar

4 12. Poculum vitreum nuptiis Pauli Lányi cum domicella Barbara Dirner ab amicis adparatum, quod unum et dimidium sextarium capit, Scutis praeterea Sponsi, Sponsaeque gentilitiis, et lemmatibus sat affabre caelatum est. Uni circulo includitur scutum in duas areas sectum, hic anchora, ibi Grus elevato pede dextro insistit sinistro. Scuto incumbit galea coronata, super qua inter duas cristas itidem Grus eminet. Pone galeam in sinistra parte litera P., in dextra L. nomen PAUL(I) LÁNYI exprimit. Parmula incingit lemma: SPERATE. PRO. LIBERTATE. VIGILATE. Idem lemma concluditur cum parmula circulo, in cuius periphéria incisum est: ANCHORA. SPES. MEA. GRVS. VIGILANTIA. DVM. VOLO. PENNIS. – Scutum autem Sponsae habet Leonem erectum, qui anterioribus pedibus tenet truncum quatuor ramusculis viridescentem, penes hunc duae literae B. et. D. nomen denotant BARBARAE DIRNER. Scutum premit Corona, super qua Leo scutarius stat. Circa scutulum lemma loquitur: Es grüne der Stam wol richende Rosen. Hoc cum parmula septum est circulo, addito epiphonemate: Der Löw schützet, dass wol nützet der grünnende Stam. Interiecta sunt istis Scutis symbola, quorum unum exhibet urbeculam, solis radiis illuminatam, assurgente ante eam in altum heliotropio florescente. Pone solem legitur: Ich folge Dier, inferius: Du Himmels – Zier. Alterum ostendit arborem, ramis frondosam, cui insidet avicula, e regione positam, cum inscriptione: unser treu, bleibe neu, bis in Todt. In fundo Hungarus, baculo innixus, ascendit montem, in quo arx locata est, peripheriem ambit epigraphie: PER. ASPERA. AD. PROSPERA. ANO. 1708. Cimeliotheca 1825. 30.

5 Orthographia germanica videtur dialecto, et pronunciationi, quae in Scepusio ante centum annos vixit, conformis esse. Anno 1708. quo Domicellam nobilem Barbaram de Dirner sibi matrimonia Paulus Lányi iunxit, eum fuisse Principis Franc(isci) Rákóczi Armaturae Supremum Commissarium Salis nitri, ac ferrearum Officinarum Inspectorem, montanae Commissionis, et Status Evangelici Consistorialem Assessorem perhibet Protocolum Ecclesiar(um) Stat(us) evangel(icae) nation(is) German(icae) Rosnaviae, quod autographa Bibliothecae Regni Széchényianae cum plurimis Literis Rákócziánis, ad eum datis, originalibus custoditur. Pace in regno restabilita, eum ad honores Vice-Comitis in Comitatu Gömöriensi eluctatum esse, mihi ex Protocollo eiusdem Comitatus cognitum est. Nuptiale hoc eius poculum PET(rus) KUBINYI de Felső-Kubin Museo procuravit. Cimeliotheca 1825. 30.

6 Lányi Pál és Barbara Dirner nászpohara. CIM. SEC. II. IV. 12. Szepességi munka, 1708. Mag(asság) 12,3 cm. Szájátm(érő): 10,3 cm. Ajándékozta Kubinyi Péter. Üveg, hengeres, kissé felfelé szélesedő alak. Rajta bekészörült díszítés. Elöl nagy ovális mezőben címer: horgony és lábát felemelő daru. Körirata: ANCHORA SP[ec]S MEA GRUS VIGILANTIA DUM VOLO PENNIS, majd ezen belül SPERATE PRO LIBERTATE VIGILATE oly módon, hogy a kezdő P és L betűk mint a címer tulajdonosának neve – Lányi Pál - nagyobb méretben ki vannak emelve. Hátsó oldalán hasonló mezőben címer: kettős harántpályán álló, fát tartó két farkú oroszlán, felül B D betűk (Barbara Dirner), körirata: Der LÖW SCHÜTZET DAS WOHL NÜTZET DER GRÜNENDE STAMM, majd ezen belül: GRÜNE DER STAM WOHL RICHENDE ROSEN.

nyilvántartás a tárgyat nász pohárnak, azaz az esküvőre készült alkalmi dísz pohárnak tartja, sőt a Domanovszky-féle Magyar Művelődéstörténetben Bárányné Oberschall Magda is ennek nevezi, amikor a barokk műveltség és művészet nász pohár-divatjának kiemelkedő kvalitású emlékeként méltatja.⁷ A tárgy jelentőségére vall, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum bicentenáriuma készült, az egyes gyűjteményeket bemutató kötet *Üveggyűjtemény* c. fejezetében is megemlékeznek róla.⁸

Az üvegpohár tulajdonosa, Lányi Pál (1670 k.–1733) a Rákóczi-szabadságharc, illetve a 18. század első harmada ipartörténetének kiemelkedő alakja, a kora kapitalista vállalkozók tipikus magyarországi képviselője, életrajzát, tevékenységét Heckenast Gusztáv kutatta fel egy fél évszázada, eredményeit azóta sem haladta meg a történettudomány.⁹ A 17. század végén Gömör vármegyében feltűnt Lányi Pál 1670 körül született a Lányi másként Török családban, amelynek őse rozsnyói mészáros volt (*lanio* latinul: mészáros), de leszármazottja, Lányi Pál 1696-ban nemességet szerez. Feleségének azonban régebbi a nemessége, a Rozsnyónak főbírója is adott Dirner család 1595-ben nyert armálist az uralkodótól. Lányi Pálnak minden bizonnyal még az apja szerezte meg az első dobsinai bányákat, ő maga 1696-ban már rézbányák résztulajdonosa, a 18. század legelején pedig vashámora van a Gömör vármegyei Betlérén (ma Betliar, Szlovákia). Lányi már 1703-ban a Gömört maga mellé állító II. Rákóczi Ferenc mozgalma, majd szabadságharca mellé áll, bányavállalkozói minőségben, 1704 tavaszán pedig már a salétrom- és puskaporgyártás hadbiztos, majd 1704-től a kuruc állam területén salátromfőző-monopólimot szerez. 1706-ban már bizonyosan a konföderáció vasinspektora („a hazában lévő vashámorok inspektora”), a vastermelési válság idején hatalmát arra használta, hogy saját vállalkozását gyarapítsa, így betléri hámorai mellé Dobsinán (németül: Dobschau, ma Dobšiná, Szlovákia) is vasolvasztót létesített, állami vagyonból! 1707-ben vizsgálat indult ellene, az év végére azonban tisztázta magát, még a bányaiügyi bizottság tagjának is kinevezték. Vasinspektori tevékenységének az vetett véget, hogy a bányavárásokat 1708–1709-ben a császári csapatok elfoglalták.¹⁰ Lányinak vállalkozói, politikai karrierje mellett életében fontos volt evangélikus vallása is, de egyházában inkább a Rákóczi-szabadságharc után tevékenykedett.

A két nagy mező között két kisebb ovális mező, egyikben tájképben fadagon ülő varjú, alatta párja fekszik UNSER TREU BLEIBE NEU BIS IN TODT felirattal, a másikban napraforgóvirág a nap sugarai felé fordulva ICH FOLGE DIR DU HIMELS ZIER körülattal. A pohár fenekén kívül magyarruhas férfi, bottal kezében, a tájképben PER ASPERA AD PROSPERA ANO 1708. Lányi Pál Rákóczi Ferenc fejedelem hadiszertárának főbiztos, vasműveinek felügyelője és a bányabizottság tagja, az evangélikus status ülnöke, mint azt a rozsnyói évkönyvekből tudjuk. Később gömöri alispán is lett. Lányi Pál nevét viselő ékszerszála 1702, felirattal Tószeghy Richárd gyűjteményében, Budapesten. A rozsnyói Segesváry István műve. L. Kőszeghy: Magyarországi ötvösjegyek p. 319. MNM Történelmi Tár Üveggyűjtemény, leíró karton.

⁷ A nász poharak készítése továbbra is divott. Lányi Pál és Dirner Borbála nász pohara 1708-ban készült valamelyik felső-magyarországi üveghutában. Hengeres testét címerek, tájképes jelenetek és feliratok díszítik igen jó technikájú köszörült munkával. Bárányné Oberschall é. n.

⁸ Ridovics 2002. 468.

⁹ Heckenast 1962

¹⁰ Heckenast 1962. 23–25.

Lányi Pál vasinspektor, vállalkozó 1708-ban, ismeretlen alkalomból készült poharának gazdag heraldikai-emblematikai programja, jól láthatóan két részre bomlik, a férj, illetve a feleség emblémáira. A pohár testén vagy palástján, egymással szemben a házaspár címere látható, latin, illetve német mottóval, a feleség címere mellett pedig két medalionban egy-egy német mottós embléma, míg Lányi emblémája, latin lemmával, a pohár fenekére került. A két ortográfia, a latin és a német plasztikusan elválasztja a házaspár férfi és női tagját, a magyar anyanyelvű Lányi a nemesi, hivatalviselői méltóságához illő, sőt a 18. század elején szinte kötelező latint, a rozsnyói német patríciuslány anyanyelvét, illetve a rozsnyói polgárok műveltségének nyelvét, a németet használja.

Lányi Pál címerét a Nemzeti Múzeumban őrzött tárgyfotón is követhetjük, tárcsapajzson négyzetráccsal jelölt (sakkozott?) pajzstalp, a pajzs felső mezeje hasított, jobb oldalán a pajzstalp szélére helyezett horgonnyal, a bal mezőben jobb felé forduló, egyik lábát feltartó ún. őrdaruval. A sisakdísz az őrdarut ismétli. A címer köriratában az alábbi jelmondat:

ANCHORA SPES MEA GRVS VIGILANTIA[E] DVM VOLO PENNIS

[Kb.: A horgony a reményem, amíg őrdaruként repülök a tollakkal]

A sisakdísz mellett kétfelől a tulajdonos névbetűi: P L, a címert tartalmazó tükörben egy másik mondat, amelynek két szavához Lányi Pál monogramját társították (P-RO – L-IBERTATE):

SPERATE PRO LIBERTATE VIGILATE

[Reménykedjete és őrkdjete a szabadsáért]

Mindkét latin mondat a címerképekhez kapcsolódik, egyrészt a horgonyhoz, amely a Hit–Remény–Szeretet hármasságának szimbolikájában a remény (SPES) kifejezője, illetve az őrdaru jelképiségéhez. Az egyik lábával követ tartó daru a klasszikus antikvitás óta az éberség, a mások feletti őrkdés jelképe, amely egyaránt népszerű a késő középkori és kora újkori heraldikában, illetve a reneszánsz és barokk emblematikai ikonográfiában.¹¹ A remény és az éber őrket attitűdjé mellé azonban Lányi Pál, Rákóczi vasinspektora, hadbiztosa egy harmadikat is felvesz, a szabadságét. A PRO LIBERTATE-felirat egyaránt szerepelt Rákóczi zászlaján és pénzén, 1709-től egyébként Lányit, miután Gömör vármegye, a dobsinai bányákkal és hámorokkal együtt, a császáriak kezére került, Rákóczi kinevezte a Nagybányáról (ma: Baia Mare, Románia) Munkácsra (ma: Mukacsevo, Ukrajna) helyezett pénzverde igazgatójának, és a munkácsi vashámorok felügyelőjének.

¹¹ Az őrdaru heraldikájához vö.: Gyulai 2005.

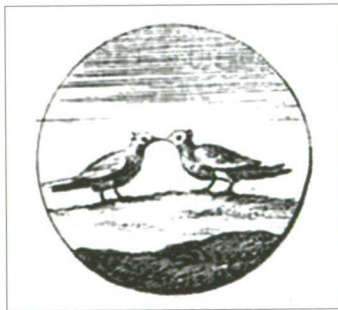

Lányi egyébként Lengyelországi bujdosásába is követte a fejedelmet, de amnesztiát nyervén, csakhamar hazatért Gömörbe, és karrierjét, a kuruc állam költségén létesített dobsinai hámor segítségével, új alapokra helyezte.¹²

A Lányi Pál címerét kísérő jelmondatok már az emblémák felé mutatnak, hiszen a mottók önmagukban is képviselhetik, sőt alkothatják az emblémát, a pohár fenekére vésett kép és szöveg kompozíciója azonban már valódi embléma, amely Lányi személyiségét reprezentálja. A leírás szerint az embléma hegyet ábrázol, csúcsán várral, amely felé egy magát bottal segítő magyar ruhás alak mászik, a következő körirattal:

PER ASPERA AD PROSPERA AN[N]O 1708
[A nehézségeken keresztül sikerekhez, 1708]

A Lányi–Dirner-pohár mottója feltűnő hasonlatosságot mutat egy korabeli hadizászló feliratával.¹³ A szécsényi országgyűlés kezdetén, 1705. szeptember 8-ikán a palotás és karabélyos ezrednek 10–10 zászlót adtak át, a karabélyosoknak egy tiszta fehér és kilenc zöld, arany virágokkal díszített zászlót, ez utóbbiak mindegyikére egy-egy latin nyelvű emblémát festettek. A zászlókat a szécsényi templomban szentelte fel Telekessy István egri püspök, majd a fejedelem a megszentelt zászlók kíséretében vonult, ünnepélyes keretek között, az országgyűlés helyszínére, a szécsényi táborba.¹⁴ Az egyik karabélyos zászló felirata az alábbi volt: POST ASPERA PROSPERA SPERA [A nehézségek után reménykedj a fennélülésben]. Mind a karabélyosok mottója, mind Lányi Pál emblémája a *Per aspera ad astra/prospira* ismeretlen eredetű latin mondás változata, amely a 17–18. századi emlékkönyvek tanúsága szerint, igen népszerű volt.

Napraforgó- és galambpár-embléma.

Emblematische Gemüths-Vergnügung 1693. Taf. 15/5; 23/3

¹² Heckenast 1962. 26.

¹³ A Rákóczi-szabadságharc emblémás zászlairól vö.: Gyulai Éva: IUSTA CAUSA – Emblémás zászlók a Rákóczi-szabadságharcban. Megjelenés alatt

¹⁴ Lugossy 1860

Dirner Borbála, vagy inkább Barbara Dirner, a hitves német feliratos címere és emblémái, ha lehet, még igényesebb és találóbb programot valósítanak meg, mint amilyen a Lányi Pálé. A Dirnerek címerállata egy két lábon álló oroszlán, amely mellső mancsával fatörzset tart, ebből négy zöldellő ág hajt ki, a sisakdísz megegyezik a pajzs jelvényével, körirata, mellette Barbara Diner névbetűivel (B D), az alábbi:

Es grünne der Stam wol richende Rosen
[Viruljon a törzs illatos rózsákkal!]

A mondatszalagon belül egy másik mottó övezi az oroszlános címert:

Der Löw schützet, dass wol nützet der grünnende Stam
[Az oroszlán védelmezése nagy hasznára van a zöldellő törzsnek]

A mottók szimbolikája a *Stamm* német szó többes jelentésén nyugszik, hiszen nemcsak fatörzset, hanem származást, családfát, nemzetséget is jelent, azaz a Dirner (és Lányi) nemzetség áhított sikereiről szól.

A címerpajzsok közé két emblémát (*symbola*) véstek, az egyik egy városkát ábrázol, amelyet a nap sugarai világítanak meg, a városkép előtt magasra szökő napraforgó, virágját a nap felé fordítva, a nap fölött és alatta ez olvasható:

Ich folge Dier – Du Himmels-Zier
[Követlek Téged, Te Égi Dísz]

A másik emblémán egy lombos fa látható, ágán madárral, a fa alatt egy mássikkal, a felirat:

unser treu, bleibe neu, bis in Todt
[Hűségünk, maradj meg újként a halálig!]

A napraforgó-embléma igen népszerű volt a 17–18. században, általában a szerelmes kedvese iránti ragaszkodását fejezte ki, egy 17. század végi „emlé-malexikonban” több változatban is szerepel. Ugyanebben az enciklopédiában galambpár is feltűnik mint a hitvesi hűség jelképe (3. kép).¹⁵

A galambpárt egy másik korabeli üveg díszedényre is felvésték, ez a kupa szintén a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának kincse, de 1914-ben még az

---

¹⁵ PL. Ein Sonnen-Blume. Quocumque sequar – Folgt allenthalben nach, Ein paar Tauben, ein Männlein und Weiblein. CONJUNCTIO FIDA – Getruer Verpparung. Emblematische Gemüths-Vergnügung 1693. Taf. 15/5; 23/3

osgyáni (ma Ožd'any, Szlovákia) Luzsénszky-kastélyban őrizték.¹⁶ Az ötvösműbe foglalt 12 lapra csiszolt, 17. század végi ún. Rákóczi-kupa, fedelének belsejében II. (esetleg I.) Rákóczi Ferenc fejedelem nevével és címeivel, testét 12 lapúra csiszolták, s a lapokra emblémát, virágos ornamentikát, illetve egy (északi) reneszánsz várkastélyt véstek.¹⁷ Az embléma két galambot formáz, de mottó nélkül, azaz az embléma mint képi-szöveges műfaj egyik fontos eleme hiányzik. Ráadásul címer, illetve egyéb ismertetőjegy sincs a pohártest díszei között, így kevésbé személyes, alkalmi, mint Lányi Pál díszpohara.

A Rákóczi–Luzsénszky díszkupa 1914-ben
(Divald 1914. 43. alapján)

A Lányi-Dirner pohár, amely az emblémák a Rákóczi-kori Gömör vármegyéig ható terjedését és népszerűségét jelzi, a múzeumi forrásokban mint nászpohár szerepel, azaz a poháron szereplő évszámot – 1708 – a házasságkötés dátumának tartják. Ennek azonban ellentmond a Magyar Országos Levéltár Illésy-gyűjteményének egyik cédulája, amely Lányi Pál említett, 1696. évi armálisának adományosai között megnevezi Dirner Borbálát is, mint Lányi Pál feleségét, illetve Lányi Jánost, valamint Dirner Pált és családját is. Az armalist Szepes vármegyében 1696. május 4-ikén hirdették ki.¹⁸ Ez az adat bizonyítja, hogy 1708-ban Lányi Pál és Dirner Borbála már több mint egy évtizede házasok voltak, azaz nem menyegzőjük alkalmával, hanem más okból készült 1708-ban a véssett emlékpo-

hár. Hogy mi volt ez az alkalom, nem tudjuk, fiuk születése bizonyosan nem, hiszen Lányi János 1713-ban, 15 évesen iratkozott be a hallei Paedagogiumba házitanítója, a késmárki ifj. Bucholtz György kíséretében, aki már 1711-től

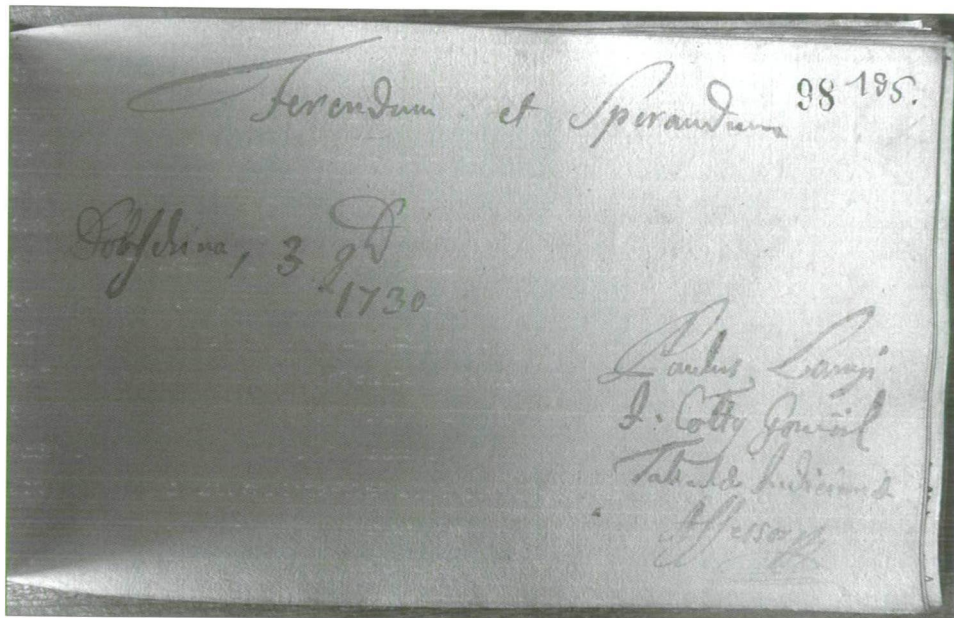
¹⁶ Divald 1914. 41–42.

¹⁷ Felirata: FRANCISCVS DEI GRA[TIA] PRINC[EPS] RAKOCZI COM[ES] DE SAÁR[OS] DUX MUNK[ACSIENSIS]: ET MAKOV[ICZENSIS] DOM[INUS] PER[PETUUS] DE SAROSP[A]TOK REG[ECZ] EC[SED] SOM[LYÓ]. Bárányné Oberschall é. n. A kupa leírását lásd még: Ridovics 2002. 468–469., Kiállítva a Magyar Nemzeti Múzeum állandó történelmi kiállításán, színes fotója: *A Magyar Nemzeti Múzeum történelmi kiállításának vezetője 3. XVIII–XIX. század. Szerk.: Körmöczy Katalin. MNM–Helikon, 2001. 15.*

¹⁸ I. Lipót címer- és nemességadománya, Laxenburg, 1696.máj. 14. MOLA 131 Sorszám: 1L174

Lányi Pál titkára és fia tanítója volt rozsnyói házukban. Lányi János 1720-ban már megnősül, felesége Anna Pitschke.¹⁹ Talán volt egy másik fiuk, Lányi Zsigmond is, születéséről nincs adat. 1708 a Rákóczi-szabadságharcban már a hanyatlás időszaka, de Lányi Pált Rákóczi ekkor nevezi ki fegyveresítő főhadbiztosnak, azaz állami megbízatás csúcsára ért.²⁰ Így esetleg a főhivatal elnyerése is hozzájárulhatott a köszöntő- vagy emlékpohár megrendeléséhez, a Pro libertate-jelmondat akár erre is utalhat.

Lányi Pál mottója Záborszky Mihály emlékkönyvében.
Dobsina, 1730. nov. 3. (MTAK©)

Lányi Pál emblémák iránti elkötelezettségére, illetve műveltségére vall, hogy lakóhelyén és hutájának színhelyén, Dobsinán 1730. november 3-ikán az emblematikában is jól ismert mottót jegyzett be Záborszky Mihály emlékkönyvébe: *Ferendum et sperandum. Paulus Lanyi I(ncltyi) Co(mi)t(a)tus Gömör(iensis) Tabulae Judicariae Assessor* [Túrni és reménykedni kell. Lányi Pál a nemes Gömör vármegye ítélőtáblájának ülnöke, azaz táblabírája] (5. kép).²¹ Ez mottó, úgy tűnik, népszerű volt a korban, hiszen 1723. július 15-ikén Londonban Pápai Páriz Ferenc peregrinációs emlékkönyvébe az Alsócernátonba való Cseh Sámuel, több bejegyzés mellett, ezt a mottót is beírta.²²

¹⁹ Bogár 2009. 23., 25., 33., 43–44., 59., 106., 177.,

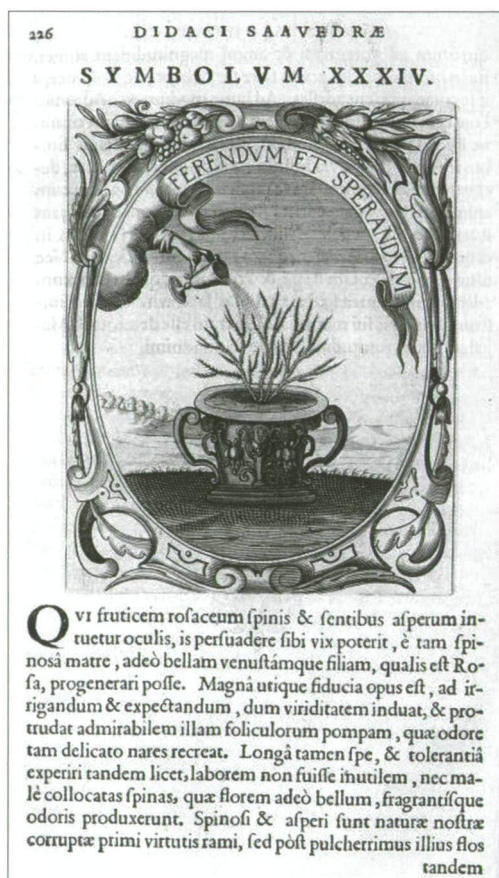
²⁰ Heckenast 1962. 21.

²¹ OSZK Kt. Duod. Lat. 152. 98r

²² MTAK Tört. Napló kis Brét № 6. 441.

A mottó eredete a 17. századi emblematikában keresendő a spanyol Saavedra Fajardónál.²³ Diego de Saavedra Fajardo (1584–1648) spanyol diplomata, író először 1640-ben megjelent, királytükörnek szánt 100 metszetet és a hozzájuk fűzött esszét tartalmazó emblémás könyvében (*Politikai imprésák. A keresztény politikus fejedelem eszménye*) a 34. embléma egy rózsatövet öntöző emberi kezét ábrázol, annak kifejezésére, hogy az embernek, a tüskés rózsabokrot sokáig öntözgetve, türelemre van szüksége, hogy kivárja, amíg a tüskék közül kivirít a rózsza gyönyörű virága (6. kép).²⁴

Az emblémát, illetve a mottót és üzenetét Magyarországon minden bizony-nyal egy 17. század elején született magyar vers népszerűsítette és terjesztette,

Saavedra Fajardo emblémája
(Saavedra Fajardo 1649. 226. alapján)

amelyet a protestáns prédikáto-
rok is énekeltek rabságuk, szám-
űzetésük idején. A Balassi Bálint
Istenes versei között, sőt a Balassi-
kódexben is olvasható verset, ak-
rosztichonjában a *FERENDUM ET
SPERANDUM* mottóval, egyesek
Rimay Jánosnak, mások a nótázta-
tott és száműzetésbe kényszerült,
protestáns vallású Illésházy István-
nak (1540–1609) tulajdonítják.²⁵

Lányi Pál kora, a Rákóczi-sza-
badságharc és az utána következő
két évtized, a Magyar Királyság
új politikai és gazdasági beren-
dezkedésének időszaka jellegze-
tes, ugyanakkori kivételes alak-
ja volt, aki merész vállalkozói,
protokapitalista attitűdje mellett a
bányavidéki és gömöri protestáns
köznemesség, polgárság jellemző
műveltségét is képviselte. Több
nyelven írt és beszélt, a gazdasá-
gi ügyek vitelében is igen jártas
volt, fiát a hallei főiskolán taníttat-
ta, rozsnyói házában tudós titkárt

²³ Knapp 1997. 482.

²⁴ Saavedra Fajardo 1649. 226–230. (*Symbolvm XXXIV.*)

²⁵ Szilasi 2006; Orlovsky 2006

és házitanítót tartott, díszpohara a korban még mindig kivételesnek, de az elitben divatosnak számított üvegből készült, többnyelvű, ugyancsak divatos mottós emblémákkal, s ő maga is latin mottót írt egy *album amicorum*-ba. A kezdetektől Rákóczi államának szolgálatában állt, szaktudását hasznosítva, de képes volt a bujdosásból hazatérve, új vármegyei és vállalkozói karriert felépíteni. A sors finitora, hogy az 1720-as években éppen a Rákóczitól konfiskált birtokokból építette tovább vagyonát, a csetneki uradalom II. Rákóczi Ferencet illető részét ugyanis a kamara „kiárusította” (a másik fele, Rákóczi Julianna révén, az Aspremont báróknál maradt), és a Gömör megyei birtokrészeket, köztük Csetnek (ma Štítňík, Szlovákia) mezőváros fele részét, Lányi Pálnak adományozta.²⁶ Kérdés, hogy amikor kezébe vette díszes, emblémás üvegpoharát, eszébe jutott-e a fejedelem, amikor a díszpohár mottóján ezt olvasta: *Pro libertate*.

Bibliográfia

- Bárányné Oberschall é. n. — Bárányné Oberschall Magda: Az iparművészet irányváltozása. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet I–V. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, é. n. [1939–1942].* IV. 565–608.
- Bartholomeides — 1806–1808 Bartholomeides, Ladislaus: *Incltyi superioris Hungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica.* Joseph Karl Mayer, Leutschoviae, 1806–1808
- Bogár 2009 — Bogár Judit: *Egy késmárki polihisztor élete és munkái, feljegyzéseinek tükrében: Ifj. Buchholtz György naplója (1709–1737).* Kézirat, PhD disszertáció; PPKE BTK, Piliscsaba, 2009. Digitális kiadása: <http://mek.oszk.hu/08200/08277/08277.pdf>
- Cimeliotheca 1825 — *Cimeliotheca Musei nationalis hungarici : sive, Catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum, et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti.* Ed. Ferdinánd Jakob Miller. Typis Regiae literarum Universitatis Hungaricae, Budae, 1825
- Divald 1914 — Divald Kornél: Gömörvármegyei kutatások. *Muzeumi és Könyvtári Értesítő* VIII. (1914)/1. 41–51.
- Emblematische Gemüths-Vergnügung 1693 — *Emblematische Gemüths-Vergnügung 1693 Emblematische Gemüths-Vergnügung bey betrachtung 715 der curieusten und ergötzlichsten Sinnbildern mit ihren zuständigen Deutsch- Lateinisch-Französ- u[nd] Italienischen beyschriften.* Lorentz; Gottlieb Göbels Erben Kroniger, Augsburg, 1693
- Gyulai 2005 — A Zsámboky-címer mint embléma – Adalékok az őrdaru (*grus vigilans*) heraldikájához = *Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv* XII–XIII. [2005] 39–60.
- Heckenast 1962 — Heckenast Gusztáv: Lányi Pál (A magyarországi korai kapitalizmus történetéhez.) *Történelmi Szemle* V. (1962) 18–36.
- Knapp 1997 — Knapp Éva: Az irodalmi hagyományozódás rétegei Rimay János Fortuna–Occasio-versében. *Irodalomtudományi Közlemények* 101. (1997) 470–507.
- Lányi 1903–1904 — Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. Közli: Thury Etele. Első és második közlemény. *Történelmi Tár* 4–5. (1903–1904) 395–413.; 1–35.
- Lugossy 1860 — Lugossy József: Törödék napló a szécsényi gyűlésről. *Új Magyar Múzeum*, X/2 (1860) 46–52.
- Orlovsky 2006 — Orlovsky Géza: *Illésházy István: Ferendum et sperandum.* ELTE–SZTE, Budapest–Szeged, 2006. <http://szelence.com/illeszhazy/index.html> (2012. 08. 12.)
- Ridovics 2002 — Ridovics Anna: Az üvegyűjtemény. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei.* MNM, Budapest, 2002. 465–471.

- Saavedra Fajardo 1649 — Saavedra Fajardo, Diego de: *Idea principis christiano-politici, centum symbolis expressa*. Joannes Mommartius–Franciscus Vivienus, Bruxellae, 1649²
- Saavedra Fajardo 1658 — Saavedra Fajardo, Diego de: *Idea principis christiano-politici, centum symbolis expressa*. Jophannes Jansonius Iunior, Amstedolami, 1658
- Szilasi 2006 — Szilasi László: *Hasonlóság helyett részesülés: az egyirányú példázatosság felbomlása (Ismeretlen szerző: Ferendum et sperandum – Balassi: Szabadsága vagyon már)*. ELTE–SZTE, Budapest–Szeged, 2006. http://szelence.com/tan/szilasi_ferendum.html (2012. 08. 12.)

Gyűjtemények rövidítése:

- MNM = Magyar Nemzeti Múzeum
- MOL = Magyar országos Levéltár A 131 = Illésy-gyűjtemény UeC = E 156 Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et conscriptiones
- MTAK = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye
- NPG = Nemzeti Portréár. A Nemzeti Portréár Közhasznú Alapítvány honlapja: <http://npg.hu/>
- OSZK = Országos Széchényi Könyvtár Kt. = Kézirattár

Internetes adatbázisok és publikációk:

- <http://szelence.com> = Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéke és az SZTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke projektjének honlapja. Budapest–Szeged, 2006
- <http://iaa.bibl.u-szeged.hu> = Inscriptiones Alborum Amicorum 2003–2012. 16–18. századi emlékkönyvek hungarika jellegű bejegyzéseinek adatai. A projekt vezetője: Laczkovits Miklós
- <http://ppf.mtak.hu/index.htm> = Ifj. Pápai Páriz Ferenc európai peregrinációjának emlékkönyve (*Album Amicorum*) 1711–1726 (MTAK Tört. Napló kis 8rét № 6). Közzéteszi az MTA Könyvtára, 2004. Pályázati felelős: Dr. Rozsondai Marianne
- <http://mdz1.bib-bvb.de/~emblem> = Bayerische Staatsbibliothek, München. Emblembücher der Frühen Neuzeit (Projekt) – Digitalisierung von ausgewählten Emblembüchern der frühen Neuzeit

AZ „UNIVERSALIS EURÓPA” ESZME II. RÁKÓCZI FERENC FEJEDELEM POLITIKÁJÁBAN

„Azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és a keresztény ügynek is szolgálhassunk”¹ – közölte II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1705 tavaszán a svéd királyhoz küldött követe instrukciójában.

Miféle információt rejt ez a különös közlés? Magyarország, miközben másfél évszázadon át harcolt a törökkel és védte állami integritását a vele perszonál unióban lévő Habsburg Birodalom ellenében, mindig csupán segítséget várt az ugyancsak sokféle megosztottsággal küzdő Európától. Leromlott országban bontott zászlót, s nyolc éven át óriási erőfölényben lévő hatalom ellen harcolt. Hogyan szolgálhatott, mit adhatott az „universalis”, vagyis az egyetemes Európának!

Visszahelyezve eredeti szerves összefüggésébe kiderült, hogy a szöveg széleskörű program része és súlyos történelmi dilemmákra adott egyfajta választ.² Jelezte, hogy a Rákóczi-szabadságharc sok fejleménye nemcsak hadtörténeti, hanem külpolitikai, stratégiai szempontból is valóban nagyobb horderejű volt, mint ahogy az „a jó szándékú, de szűk, romantikus megvilágításban tűnt”³ Nyitott kérdés azonban, hogy mit jelentett a 18. század hajnalán az *Universalis Európa* fogalma? Milyen Európa képzet élt Rákóczi gondolkozásában? Áttekintésünk célja, hogy megismerjük az idézett tartalmát, s így megértsük elfelejtett múltunk palackba zárt üzenetét.

1 „... adlaboremus, ut per reductionem libertatis patriae, non tantum genti huic, sed et universae Europae ac rei Christianae servire possimus” Instructio pro Paulo de Rada Eger, 1705 április 30. In: *Ráday Pál iratai I. 1703-1706.* Szerk. Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László. Budapest, 1955. 253.

2 A kérdéssel foglalkozó fontosabb írásaim: R.Várkonyi Ágnes: „Európa közös ügye” In: *Történelmünk a Duna - medencében. Tanulmánykötet.* Előszó és szerk. Egyed Ákos. Kolozsvár- Temesvár, 1998, 77- 83. Uő: *The European Balance of Power and the Hungarian National Independence.* In: *Fabric of Modern Europe . Studies in Social and Diplomatic History.* Astra Press, London, 1-12 Uő: *Der König und der Fürst . Franz II. Rákóczi, Joseph I. und das Gleichgewicht der europäischen Mächte von 1676-1711.* Kaiser und König. Eine Historische Reise. Österreich und Ungarn . Katalog Collegium Hungaricum . Fazekas, I. – Ujváry, G. Wien. 55-67. Uő.: „The Common Cause of Europe The Hungarian Quarterly 171 (2003) Vol 44 Autum 101-111..Uő.: „*Nemcsak a nemzetnek, az egyetemes Európának...*” *Rákóczi tanácsülései Miskolcon, A Rákóczi szabadságharc dokumentumai.* Miskolc, 2004, 9-38.

3 „...sok magyar hadművelet, igen sok magyar tervezgetés és ezek eredményeképpen igen sok hadi esemény sokkal nagyobb jelentőségű és külpolitikai, stratégiai szempontból sokkal nagyobb horderejű volt, mint azt eddig, a szűkebb hazafias megvilágítás szövetségénél megismerhettük.” Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel.* Századok 70 (1936) 579. Új kiadása: Markó Árpád *II. Rákóczi Ferenc csatái . Válogatott tanulmányok.* Szerkesztette: Mézsa Kálmán. Bp. 2003.

A diadalmas és a gyászba öltözött

Emlékirataiban Rákóczi hangsúlyozta, hogy külpolitikáját az utókor túlon túl bizonytalannak tartja majd, ha nem vizsgálja a „kor körülményeit.”⁴ A szabadságharc külpolitikája kutatók sorát foglalkoztatta a múltban és foglalkoztatja ma is. Kora körülményeit rekonstruálni viszont nem egyszerű. A 17-18. század fordulója a kontinens történetében az egyik legjelentősebb változás ideje. Európa fogalma, értékrendje, politikai kultúrája, erőviszonyai, minden átalakulását élte.⁵ Hosszabbtávú folyamatok fejleményei folytán, mint a történelem során többször is, az európai eszme tartalma átalakult.

Az Európa fogalom születésének mítoszában Herodotosz már kételkedett, de mégis, ahogy a földrésznek adta az elragadott királylány nevét, nagyobb kalandba vitte, mint elrablója, a bikává változott Zeusz. Felruházta a változatlanság és az állandó változás kettős képességével.

Egységét a középkorban az *Universitas Christiana* fogalma fejezte ki. Az újkori Európa létrejöttéről nincs mítosz, a történelem lassú és sokrétű építkezéseiből és dinamikus változásokból aligha lehet egyetlen pillanatot kiragadni. Amikor a Földközi tengeren előretörve és a Duna völgyében szívéig⁶ hatolva megszállta egy nem keresztényi és nem európai hatalom, az oszmán birodalom, Európa a hódítás ellen megújulások, változások hosszantartó sorozatával felelt. Viszont a reneszánsz, a reformáció, az anyanyelvi kultúra, a felfedezések, a hadügyi forradalom sok mással együtt véglegesen megbontotta régi egységét. Uralkodók, diplomaták és írástudók az új követelményeket a dialógus, az egyetértés, a béke jegyében fogalmazták meg. V. Károly császár még az egységes keresztény

4 II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Ford. Vas István. Szerk. és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. Bp. 1978. 296.

5 „Európa és a Rákóczi-szabadságharc” címmel közreadott műveket a 19. század óta folyamatosan megjelent hatalmas forrásanyag, a diplomácia történetéről alkotott felfogás, történetiszemléleti és ideológiai szempontok határozták meg. (Válogatott bibliográfiáját ld.: R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel: *A Rákóczi szabadságharc*. Nemzet és emlékezet. Osiris Kiadó 2004, 793-795.) Márki Sándor Rákóczi monográfiájának második kötetében *Függetlenség és Európa* című részben az 1707. év eseményeit mondja el, középpontban az ónodi országgyűléssel és következményeivel, majd a *Rákóczi és Európa* zárófejezete szeptember és október között az orosz szövetség körüli bonyodalmakkal foglalkozik. Márki Sándor II. Rákóczi Ferenc II. köt. Bp. 1909 5-86. Szekfű Gyula az emigráció viszonyait visszavetítve ugyancsak az egyes külpolitikai próbálkozásokkal és a realitásérzék elvesztésével jellemzi Rákóczi és Európa viszonyát. Szekfű Gyula *A származott Rákóczi*. Bp. 1913. A diplomáciai intézmény működését Benda Kálmán rekonstruálta. In: *Ráday Pál iratai*. II. 1707-1708. Sa. Benda Kálmán- és Maksay Ferenc. Bp. 1961. 18-52. A szabadságharc európai helyzetét meghatározó tényező, a sajtót és a propagandát mint döntő körülményt hangsúlyozta: Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Bp. 1970. 5-46. Uő: *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. In: *Európa és a Rákóczi szabadságharc*. Szerk: Benda Kálmán. Bp. 1980. 13-22. Az Európa eszme történetéről, Pounds, J.G.: *An historical geography of Europe*. Cambridge, 1990. Duroselle, Jean-Baptiste *L’Europe. Histoire de ses peuples* Paris, 1990. Norman Davis: *Europe a History*. Oxford-New York, 1996. 1-19 Maller Sándor: *Az Európa-eszme*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp. 2000. Plihal Katalin–Hapák József: *Európa legszebb térképei*. Válogatás Klinghammer István Beköszöntőjével. Helikon Bp. (2003) R.Várkonyi Ágnes: *A fejedelemkori Erdély történetéhez*. In: Erdélyről Európában mítoszlanul. Szerk: Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár 2003. 90-109. Klaus Büßmann–Elke Anna Werner: *Europe im 17. Jahrhundert*. Stuttgart 2004.

6 Különbözően értelmezve: Csehország, Lengyelország, Magyarország Davis Europe, 7., 13-14. Plihal–Hampel: Európa legszebb térképei.

Európa hőseként siratta el 1526 őszén II. Lajos magyar királyt. Ugyanakkor a humanistákon kívül ő volt az első, aki felismerte, hogy a régi egységet elvesztett Európának újfajta integráló erőre van szüksége. Bár a világ urának is nevezett uralkodó hiába próbálkozott, hogy egyetértést teremtsen a török expanzió ellen. Sőt az új időtudat eszközét, az órákat szenvedélyesen gyűjtő császár állítólag csalódottan jelentette ki: még óráimat sem tudom összeigazítani, hogyan lennének képesek összefogni a vallási és hatalmi ellentétekkel megosztott 16. századi Európát.

Az Európa gondolat történetét vizsgálók szerint az átalakulás dinamizmusa a 16. század folyamán lenyűgöző⁷ Európa kivitorlázott a világtengerekre, hajó-sai új földrészen vetették meg a lábukat, ismeretlen civilizációkat fedeztek fel. Copernicus 1543-ban megjelent műve pedig a világ központját a Földről a Napra helyezte át. Európa az öt földrész egyike lett, de a gazdagság, a vállalkozó szellem, a tudományok, a művészetek páratlan felvirágzásával különleges jelentőségre emelkedett. Tengerészei országokat vittek világuralomra, kitágultak a kereskedelmi hálózatok, létrejöttek a gyarmatbirodalmak és Itáliából északra, Amsterdamba, Londonba helyeződtek át a bankok. Bonyolult tudomány lett a politika. Az új ismeretek következményei alig vehetők számba: a hajóépítés, a térképészet, az iránytű, a látcső, a puskapor, a csillagászat külön világokat teremtetett. Lényegre világító kijelentés, hogy feltalálták a nyomdászatot és megszületett az újkor. A felhalmozott tudás közlésével a sajtó közelebb hozta egymáshoz a távoli világokat és végtelenre tárta a megismerés horizontjait.⁸ Az új ismeretek tárolását, szétterítését az uralkodók, hadvezérek és államférfiak, a kereskedők és tudósok, az egyházak, az utazók és a közemberek érdekei egyaránt megkövetelték. Világra jött a nagy jövőre tekintő közvélemény. Az iskolázás, az anyanyelven olvasható Biblia és az antik szerzők művei, a görög-római mitológia átalakította a társadalom mentalitását,

A Baselban 1544-ben, majd 1550-1554 között megjelent *Cosmographia Universalis*ban a koronás Európa királynői alakká formált térképén az egységet, egymásrautaltságot példázzák a test egyes részein elhelyezkedő országok. Cesare Ripa

---

7 A nagy irodalomból: az 1965-évi bécsi nemzetközi történetész kongresszuson a kérdést élesen exponáló Oszkar Halecki művét *The Millennium of Europe*. University of Notre Dame Press 1963 (*Európa Millenniuma*. Fordította Bérczes Tibor. A szöveget szakmailag ellenőrizte Engel Pál. Századvég Kiadó a Soros Alapítvány támogatásával. 1993.) Vö: Illés Pál Attila: *Oskar Halecki Közép-Európa képe*. In: Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk. Ujváry Zsuzsa. Piliscsaba 2001. 625-638. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Bp. 1983. Bauer, Leonhard-Matis, Herbert: *Geburt der Neuzeit*. München, 1988. Norman Davies: *Europe a History*. i.m. Plessen, Marie-Luise, von: *Idee Europa*. Entwürfe zum „Ewigen Frieden.“ In: Klaus Bußmann-Elke Anna Werner: *Europe im 17. Jahrhundert* i.m. 37-38. Ch. Kampmann, K. Krause, E. Krebs A. Tischer (Hg.) *Neue Modelle im Alten Europa*. Böhlau Verlag Köln, Wien 2012.

8 Az információbanásról először: Szőnyi György Endre: *Új ég, új föld*. Bp. 1984. 23 kkl. Michael North (Hg.): *Kommunikationsrevolutionen. Die neuen Medien des 16. und 19. Jahrhunderts* Köln Weimar Wien 1995. G. Etényi Nóra: *A döntéshozók színjátéka*. In: Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában. Bp. 2009.

Iconológiájának 1593-as kiadásában a földrészeket megszemélyesítő alakok – Ázsia, Afrika, Amerika – mellett Európát koronás királynő és a bőség, a kereszténység, a hatalom, a jog, a tudomány, a művészetek szimbólumai jellemzik: „Európa a világ legelső és legfőbb része”⁹

Mégis, amikor Kepler 1619-ben *De Harmonice Mundi* címmel tette közzé a heliocentrikus világkép máig érvényes törvényeit és a leíró asztronómiát fizikai asztronómiává alakította át,¹⁰ a korabeliek, tudósok és politikusok vágyott de egyre elérhetetlenebb kifejezésével élt. Európa harmóniája a 17. század elején távolibbnak tűnt, mint valaha. Árforradalom és pénzrontás, csökkenő bérek és drágaság, több száz ezres hadseregek, tűzfegyverek és szétlőtt városok, váratlan krízisek és válságok terhelték.¹¹ Érdekharcok a vallások ürügyén, feszültségek a dinasztikus nagyhatalmak és a formálódó nemzetállamok között és küzdelmek a piacokért, felmérhetetlen távolságba utalta, hogy a földön is megvalósuljon az Univerzum csodált harmóniája.

Létrejöttek a nagy kereskedelmi társaságok, európai hajók járták a világtengeket és kínai porcellán, japán réz és szibériai nemes prémek rakományával érkeztek a vitorlások Európa kikötő városaiba Szédületes lett a hatalmi luxus, a pompa, művészek sorát foglalkoztatták az uralkodói és fejedelmi udvarok, és a vásárterek népét is elkápráztatták az ünnepi tűzijátékok. És terjedt a nyomor, kaszált a pestis s az esős rövid nyarak, kegyetlenül kemény telek szedték áldozataikat, az általános lehűlés, a kisjégkorszak hatása alig felmérhető.

A hatékony érdekérvényesítés jegyében átalakultak az államrendszerek. Az „*Universalis Monarchia*”-ák, a parlamentáris kormányzatok kialakították az új hatalmi intézményeket: a központosított bürokráciát, a nagy létszámú állandó hadsereget, az önkép s a közvélemény formálás módszereit a nyílt és titkos diplomáciai hálózatot és létrejöttek a gyorsan változó szövetségrendszerek.¹²

Az évszázad folyamán mindig szóltak valahol a fegyverek, a hadviselés átalakult, a háború iparrá vált. A százezres létszámú hadseregek fizetése, ellátása kiemelte az államkasszákat és a katonák kiélték a falvakat. A harmincéves háború addig nem tapasztalt krízisekkel és szenvedésekkel járt. Hadművelési célpont lett a polgári lakosság, újságok, röplapok, nyomtatott relációk tömege terítette szét a híreket és a háború tömegélmény lett. Callot grafikáiból a harcterektől távoli vidékeken is átéltek az éhségtől félőrukt katonák kegyetlenségeit és az országutakon bolyongó csonka-bonka rokkantak traumatikus látványát.¹³

9 Münster, Sebastian: *Cosmographia Universalis*. 1544. Ripa, Cesare: *Iconologia*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Sajó Tamás. Bp. Balassi Kiadó 1997, 399-400.

10 Simonyi Károly: *A fizika világtörténete*. Bp. 1981. 160-161.

11 Összefoglalóan nagy irodalommal Zimányi Vera: *Magyarország az európai gazdaságban 1600-1650*. Bp. 1976.

12 Bosbach, Franz: *Monarchia Universalis. In politischer Leitbegriff der Frühen Neuzeit*. Göttingen, 1984. Aretin, Karl Otmar von *Das Alte Reich 1648-1806*. I. Band *Föderalistische oder hierarchische Ordnung (1648-1684)* Stuttgart, 1993.

13 Press, Volker: *Kriege und Kriesen. Deutschland 1600-1715* München 1991. Neue Deutsche Geschichte. V. Bd.

Az egyetemek és a tudományos társaságok, az akadémiák, az elméletet és a gyakorlatot összekapcsoló természettudomány, a katolikus reform a művészetek és a színházak gazdag világának Európája súlyos traumák között alakította ki új önazonosságát és vágyát a stabil békére.

Az *Universitas Christiana* fogalom szinonimájaként létrejött a sokvallású, soknyelvű, a válságokat és változásokat átélő kontinens közös értékrendjét kifejező Európa képzet. Fogalma érték meghatározó lett. Lassan átvette a „kereszténység védőbástyája” „bajnoka”, „védelmezője”, „pajzsa” toposzt az. „Európa hőse”, „Európa tanítómestere”, „Európa védelmezője”, „Európa csillaga.” gondolatforma.

Új tartalommal a vesztfáliai béke telítette Európa fogalmát. Az univerzumban ütközésmentesen járó bolygók példáját az országok együttélésére mechanikusan alkalmazva a földrész biztonságát a hatalmak erőegyensúlyával létrehozott békével vélték megteremteni: „*Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua*” jegyében a jövő Európáját a nagyhatalmak és a kis országok között kölcsönösen garantált békében látták.¹⁴

A század végére nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a vesztfáliai prognózis nem valósult meg. A háború megszokottá vált. Európa ugyan XI. Ince pápa diplomáciájával szellemi és anyagi erejét összefogva még utolsó közös cselekvéssel szászorította az oszmánokat a Balkán küszöbére, de nem számoltak vele, hogy mi lesz középső térségével, miután kikerült a török hatalmi szférájából. Abban a percben pedig, amikor a nyugati végeken haldokló spanyol király lehunyja a szemét, kiobbán a háború a Bourbon és a Habsburg dinasztiák között, bevallottan a spanyol világbirodalom örökségéért, valójában az európai hatalmi erőviszonyok újrendezése érdekében. Északon XII. Károly svéd király a Balti tengeri kereskedelemi kulcs pozíciók biztonságáért harcolt Lengyelországban, és már számítani lehetett rá, hogy I. Péter orosz cár is beszáll a küzdelembe. Délről pedig az Oszmán Birodalom bármikor kitörhet a Karlócán megkötött húszéves fegyverszünet sáncaiból. A válságok sorát átélő Európa egyre távolabb került a Vesztfáliában megfogalmazott érték kategóriáktól az univerzális biztonságot, békét, stabilitást ígérő hatalmi egyensúly eszményétől.¹⁵

A diadalmas és gazdag Európa eszméjét a háború verte, sebzett és jövőjét féltő, könnyező szimbólumok váltották fel. A béke áldásait megtestesítő Európa ellentétét az értékeit vesztő Európát Peter, Paul Rubens festette meg talán leghatásosabban még a harmincéves háború idején kifosztottságának szimbólumaival.

14 A nagy szakirodalmat is összefoglalva: Duchardt, Heinz: *Der Westfälische Frieden – neue Ansätze der Forschung im kritischen Rückblick*. In: *Pax perpetua. Neue Forschungen zum Frieden in der Frühen Neuzeit*. Inken Schmidt – Voges, Siegfried Westphal, Volker Arnke und Tobias Bartke. München 2010. 21-28. Burkhardt, Johannes: *Die Entfesselung des Friedens. Für einen Aufbruch der historischen Friedensforschung*. uo. 29-48.

15 Theodore K. Rabb: *The struggle for stability in early modern Europe*. Oxford – New York 1975. Halecki: *Európa millenniuma*. 223-230. Norman Davis: *Europe. A History* 1996. 577 kkl. Martha Frey–Linda Frey *The treaties of the War of the Spanish Succession*. Greenwood 1995.

Alkotásához maga adta meg a kulcsot. „A központi figura Mars,...aki pajzsával és véres kardjával kezében elindul és szörnyű pusztítással fenyegeti a népeket és nem törődik az őt kedveskedéssel és öleléssel visszatartani igyekvő Venusszal.” Mars mellett a háború kísérői a dögvész és az éhínség szörnyalakjai, lába alatt mindaz az érték, amit elpusztít, a megbomlott harmónia jelképe az összetört fuvola, a romba döntött épületek tervrajzai, a könyvek a letaposott irodalom és a művészetek szimbólumaival. Ott van „egy csecsemőjét tartó anya is, arra utalva, hogy a termékenység, az utódok nemzését és a környörületességet a háború mind legázolja.” A festményen csaknem Marssal és Vénusszal hasonló hangsúllyal van jelen „A feketébe öltözött, tépett fátylú, ékszereitől és minden dísztől megfosztott, gyászos Matróna, a boldogtalan Európa, melyet annyi esztendeje sújt már a fosztogatás, az erőszakoskodás és a nyomor...Az ő attribútuma az a putto vagy génius által tartott globusz melyet a keresztény vilgot jelképező sisakforgó koronáz.”¹⁶ Az *Europa qverula et vulnerata* című röplapon a földrészt fegyveresekkel megtámadott, bontott hajú, reményt vesztett nőalak testesíti meg.¹⁷ De az intellektuális mondani való nemcsak a vizuális formába helyeződik át, hanem a retorikában is megjelenik. Miként a panasz, a sebek, a könnyek is a kor általános kifejezési formái. A könny (*lacrima, tear, larme*) egész Európában a kora középkortól végig gyakori kifejezés, a felfokozott érzelm, a felindultság, a fájdalom, a részvét, az együttérzés szava, koronként változó kommunikációs helyzetekben felszólítás szolidaritásra. Egyetemes toposz.¹⁸ Erasmus a békére ruházta a könnyek adományát. (*Querela Pacis*) és a 16-17. században feltűntek a könnyek a közéleti szövegekben, a politikai traktátusokban, és hozzátartozott az uralkodók és hadvezérek viselkedéséhez is, hogy könnyeikre hivatkozzanak, ha felindultságukat, érzelmüket ki akarják fejezni és a könnyezést, mint bevett kifejező sémát használják jellemzésükhöz az írók. A könnyek, a „sebek” a „fájdalom” a szolidaritás nemzetközi szókinccse lett és megjelent a nemzeti narratívákban. A közösségeért hulló könnyek katartikus élmény kifejezői. Sírtak a városok, országok, nemzetek, Ausztria, Anglia (*England's Tears*) Zokogott Csehország, patakozottak a lengyelek, németek, horvátok, s a whigek szeméi. Hollandia államtanácsának elnöke, Anthonie Heinsius (1641-1720) 1701-ben azért könnyezett, mert a francia hadsereg betört az ország déli területére, és félt, hogy elveszti egész haderejét.

16 Rubens levelét Justus Sustermansnak többször is idéztem ld. Ernst Gombrich: *Icones Symbolicae* (1972) magyar fordításban *Az ikológia elmélete*. Első rész. Szerk. Pál József. Szeged, 1986 40-41. R. Várkonyi *A rejtőzködő Murányi Venus*. Bp. 1987. Újabbban részletesen elemzi a levelet, sajnos Gombrich megállapításait nem említi: Werner, Anna, Elke: *Peter Paul Rubens und der Mythos der christlichen Europa*. In: *Europa im 17. Jahrhundert Ein politischer Mythos und seine Bilder*, (Hrg.: Klaus Bußmann und E. A. Werner.) Stuttgart, 2004. 303-321.

17 Silvia Serena Tschopp: *Gegenwärtige Abwesenheit. Europa als politisches Denkmodell im 17. Jahrhundert?* In: *Europa im 17. Jahrhundert*. Stuttgart 2004. 34-35.

18 Példákkal R. Várkonyi Ágnes: *Miért sírt Kemény János*. In: Századfordulóink. Liget könyvek, Bp. 1999. 189-209.

És sírt a megsebzett Európa. 1700-ban, majd 1714-ben egy angol röpirat szerint Európa a spanyol örökségért dúló háború áldozataiért, majd a kevéssé megnyugtató béke miatt ontja könnyeit.¹⁹

A szabadságharcot bejelentő *Kiáltvány a világ népeihez* a „*Universis orbis Christiani principibus et republicis*” információs készletének egyik fontos rétegét alkotják a korabeli Európát is jellemző szavak. Az ország *megújult sebeit* történeti köztudatunk sajátosan Magyarországot jellemzőnek tekinti, holott láttuk, Európa is hord sebeket. *Recrudescent diutina inclytae gentis Hungariae vulnera* – veretes fordítása, vagy eredeti megfogalmazása szerint *Megújulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei* narratívában a „rég” jelző utal a magyar sajátosságra. A kiáltvány további szavai „gyászos öltözet”, „fájdalom”, „panasz”, „siralom”, „könnyes szemek”²⁰ Európa szókinccse. A további rétegek – a társadalom egészét sújtó gazdasági kirablás, az ország önrendelkezésével együtt elvesztett alkotmány, az egész lakosságra kiterjesztett nemzeti eszme, a természeti törvény, a rendi sérelmek, a Pátria államiságát védő program és a meggyalázott emberi méltóság – szervesen egybeszővődik a megszólítottakat együttérzésre ösztönző egyetemes szókinccsel. Erre csak azok képesek, akik egyaránt ismerik a magyar hagyományokat, viszonyokat és a századforduló Európáját.²¹

Az „európai méretű egyéniség”

Szekfű Gyula jellemezte így Rákóczi a *Magyar történet* lapjain és talán nem is sejtette, hogy a lényegre ragadta meg, bár részletesebben nem foglalkozott vele.²² Kevés kivételtől eltekintve Rákóczi európaisága nem keltett érdeklődést. Ha egyáltalán felmerült, könnyen mellőzték, vagy elfogultan és mereven elutasították.

Erős beidegződés a magyar történetírásban s a történeti gondolkozásban, hogy gyermek és ifjúkorában csak a veszteségek, a traumatikus élmények kaptak hangsúlyt, úgy is, mint a nemzeti elkötelezettségét felébresztő fájdalom egyik meghatározó tényezője. Az „idegen” környezet, az „idegen köntös”, az élet „idegenben” a magyar nemzeti identitás szempontjából többnyire csak negatív értelemben került szóba. Sokáig említést sem kaptak például a jezsuita gimnázium nevelésének értékei és a csehországi évek pozitív személyiség formáló hatása.²³

19 Europa's Tears for the present war. By J. S. A. M. Newcastle, 1715

20 „ruiturumque ad occasum dulcis patriae statum lacrymantibus saepe circumspeximus oculis...” Manifestum 21. Ráday Iratok I. köt. 107.

21 A szakirodalom tisztázta, hogy Manifestum Rákóczi és Ráday Pál közös alkotása. In: Ráday Pál iratai I. 92-100.

22 Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. IV. köt. 313.

23 Szörényi László: *Rákóczi csehországi tanulóiévei*. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk: Köpeczi B.–Hopp L.–R. Várkonyi Á. Bp. 1980. 291.

Külföldön, vagy részben külföldön Rákóczinak csupán szűk másfél évtized jutott, hogy tapasztalatokat szerezzen a Magyarországon kívüli világról. Ez azonban a legfogékonyabb életkorára, az eszmélkedő gyermek évekre és az ifjúság idejére esett. Fogékonysága pedig úgyszólván vele született.

Otthonában Sárospatakon és Munkácson a „fejedelem úrfi”-t uralkodásra nevelték. Felkészülni az uralkodáshoz pedig a 17. századi Erdélyben csakúgy, mint bármelyik szomszédos országban csak nemzetközi kapcsolatok és egyetemes tájékozottság segítségével lehetett. Egyszerre volt ez az erdélyi fejedelmek hagyománya és korszerű követelmény. Nagyanyja, Báthory Zsófia fejedelemasszony a lengyel trónra szánta,²⁴ Édesanyja, Zrínyi Ilona pusztán családjával is Horvátországra nyitott ablakot, és az anyagiakat sem kímélte, hogy alig öt éves fiának a német-római hercegi címet megszerezze. Hét évesen nyert soha nem felejthető emlékeket a Bécset ostromló és magyar, morva, sziléziai és stájer összeláncolt foglyokat hajtó törökökről. Tíz–tizenegy éves korában nemcsak az ostromló császári csapatok és a védők csatározásait nézte Munkács magas falairól, hanem tudta, éjjelenként követek ereszkednek le a várból Bécsbe, Krakóba, Párizsba címzett levelekkel. Először törökországi útra készítették fel, majd Sobieski János lengyel király udvarába. Anyja búcsú levelében nemcsak a vallás parancsaira, a tanulmányok szeretetére, hanem arra is intette, hogy szívesen társalogjon az idegenekkel.²⁵

A délcsehországi Jindřichův Hradec (Neuhaus) jezsuita gimnáziumában együtt nevelkedett a Habsburg udvari arisztokrácia, a politikai elit birodalmi politikára szánt fiaival. Viszonylag gyorsan alkalmazkodott új helyzetéhez és korán elnyerte tanárai, társai elismerését. Itt sajátította el a szigorú időbeosztást, a fizikai munkát, az erős antik műveltséget és a már–már anyanyelvi szintre fejlesztett latin nyelvet, (úgy hogy erősítették ragaszkodását a felejtődő magyar anyanyelvéhez). A vár urai, a Slavata grófok, a Rozenberg családon át Zrínyi rokonok, megismertették a cseh arisztokráciai udvari életével és a vadászat örömeivel. A kollégiumi évkönyv éles esztét és szorgalmát dicsérte. Melichor Guttwirt, a gimnázium igazgatója hosszan foglalkozott sokoldalú tehetségével, részletesen méltatta képességeit. Lángolt a tudományokért, szerette az irodalmat és – azt írta az igazgató, – hogy uralkodásra termett, fejedelmi tulajdonságok jellemezik.²⁶ Ami ekkor még szorgalom, később különleges munkabírás, szakadatlan tevékenység lesz. Hívei a szabadságharc nyolc esztendeje alatt, majd Mikes Rodostóban nem győzik csodálni. Nyaranta a jezsuita kollégiumokat végiglátogató iskolai kirándulásokon látta a fél évszázad óta békében élő, gyarapodó Csehországot.

24 Azért falaztatta el a családi kincseket a munkácsi várban, hogy „legyen pénz Ferkónak, ha majd a lengyel királyságba megy.”
ld.: Komáromy András: *A Rákócziak kincse Munkács várában Századok* 1891

25 A különböző fordításokban az életrajzokban idézett levél letétele: ÖStA Ungarn, 178, fol: 142.

26 Guttwirth, Melichor: *Amores Mariani, seu Pii Mariam Deiparam Amantium Affectus*. Linz 1690.

Megismerte Prágát, naponta végigkocsizott a városon, bár tudásszomját saját bevallása szerint a Carolo-Ferdinandeum egyetem tanulmányai nem elégítették ki. Gimnáziumi éveit idején már felébredt természettudományos érdeklődése, különösen a matematika és a csillagászat ragadta meg. Később az egyetemen sikerrel tanult katonai építészetet és optikát.

Egészen más világgal ismertette meg a török legyőzésének eufóriáját élő császárváros. Lenyűgözte és magával ragadta a nyüzsgő nemzetközi élet, az udvar spanyol etikettje, az osztrák, cseh, német, francia, olasz arisztokrácia tobzódó társadalmi élete, az operák és a színházak. Amint emlékezetében visszaidézte itáliai útján pedig ráébredhetett Európa sokféleségére. Velence, Firenze palotáihoz képest és Rómához hasonlítva Bécs akkor még csaknem provinciálisnak hathatott. Viszonyítást a Stefans Dómhöz esküvői szertartásának színhelye Köln dómja nyújtott. Útja a nyugtalan német fejedelemségek gazdag városain Majna Frankfurt, Regensburgon át vezetett a Rajna menti hadgyakorlatra, amely háztűznéző látogatását leplezte, s a sűrűn lakott, gazdagodó Európáról nyerhetett fogalmat. Házassága tanúsítja, hogy származása és környezete eljegyezte a politikával. S hogy milyen irányú lesz ez a politika, arról már magának kellett döntenie.

Felesége, Sarolta Amália Hessen-Rheinfelsi hercegnő révén rokonságba került Európa uralkodói családjaival, sógora gróf Ferdinand-Gorbert Aspremont-Reckheim, altábornagy a katonai és hivatali arisztokrácia francia vonzalmú tagjaival ismertette meg. Számoltak vele a Birodalom magas köreiből. Csaknem szemben lakott az akkor már a Birodalom törökverő hőseként ünnepelt Savoyai Jenő herceg rezidenciájával a Himmelpfor utcában nővéreék palotájában, később meg is veszi ezt a pompás palotát, elárulva rejtett szándékát, hogy Bécsben legyen lakhelye és bázisa.

Különleges nyelvtudása már ekkor kitűnt, beszélt latinul, franciául, olaszul, németül, csehül és munkácsi emlékeiből őrzött lengyelt, ruszin, horvát szavakat is. Személyisége a diplomaták körében feltűnést keltett. Európai státusának tudatos kiépítésére vall, hogy dédapjának kezdeményezését, majd anyja stratégiáját követve, nagy anyagi áldozatokkal és a porosz király támogatásával elnyerte a német római fejedelmi címet.

Az ifjúkor legfogékonyabb éveiben mélyen érintette a külföld gazdag életformája. Úgy vélte, hazahozhatja és országrésznyi birtokain megvalósíthatja ezt az életformát. Sárospatakon a hazai hagyományokat folytatva, de a nyugati minták jegyében építette ki udvarát: felesége külön rezidenciájában külföldiek szolgáltak és „Kaffe Zimmer” tanúskodott a legújabb nyugati divatról.

Birtokán a török háború és a kincstári kezelés következményeit felszámoló intézkedései érdekesen tanúsítják, hogy nem a régi rendet akarta visszaállítani, hanem korszerűsített. A hegyaljai szőlőkultúra és az élénk lengyelországi

borkereskedelem felélesztésére tett kísérletei eleve kapcsolatot teremtettek a lengyelországi kereskedőkkel és talán lengyel főúri rokonaival is.²⁷ Kevesen lehettek akkoriban a Habsburg Birodalomban, akiket ennyi személyes élmény, tapasztalat és kötődés fűzött volna a térség legkülönbözőbb országaihoz, és a nyugati világról szerzett ismeretei helyi hazai tapasztalatok alapján ébreszthették volna rá a mélyebb társadalmi politikai különbségekre is a Lajtán túli világgal szemben. Kísérlete nem sikerült. Fűrészmalomok, üveghuták, vashámorok, papírmalmok sorával kiegészített gazdasága, a bér munkásokkal ellátott szőlőművelés már nem hozott számottevő jövedelmet, a központi kormányzat monopóliumokkal sújtott minden kereskedést.

Külföldi tapasztalatait az olvasmányok mélyítették el és rendszereztek alapos ismeretökké és általános Európa élménnyé. Könyvvásárlásairól csak néhány adat került elő, de gazdag könyvtárral rendelkezett. Könyvtárát a családi gyűjtemények töredékeit is felölelő sárospataki könyvekből, a letartóztatása után felvett leltárból s a bécsújhelyi olvasmányokból Köpeczi Béla (1921-2010) rekonstruálta.²⁸ Politikai, elméleti történeti érdeklődéséről tanúskodik ezen kívül még néhány, a szabadságharc dokumentum özönéből felbukkanó mű és a rostdósti könyvjegyzék.

A legkülönbözőbb felfogású és irányzatú művek mentek át a kezén latin, francia, német és olasz nyelven. Végletesen leegyszerűsítve: földrajzi művek, hitbuzgalmi vallásos írások, a kertészet, az udvartartás, a lótenyésztés gyakorlati tanácsai, szórakoztató olvasmányok, útleírások, országtörténetek és a jó uralkodás kézikönyvei. Határozott tájékozódásra vallanak a történelmi és az államelméleti művek. Különösen érdekelte Mazarin, Richelieu, Louvois és főleg XIV. Lajos *universalis monarchiája*. Olvasta a bécsi udvari történetíró, Gualdo Priorato nagy Lipót császár életrajzát, s benne a Habsburg dinasztia szempontjából Európa és Magyarország történetét. Sokat elárul későbbi politikájáról, hogy az Oszmán Birodalom múltján kívül különösen Lengyelország és Svédország története érdekelte. Ismerte a politika tudománynak a korban még alapműnek számító munkáit Machiavelli *Il' Principijé*-t francia fordításban és Justus Lipsius *Politica*-ját, s a körülöttük folyó vitákat. Olvashatott a fejedelmek kötelességéről, a békétárgyalásokról, a jó kormányzás követelményeiről. Könyvei alapján a fiatal Rákóczi a korabeli Európa illektuális kultúrája jellemezte.

Ifjú korától kezdve használta az információ megszerzésének korszerű eszközeit. Magától értetődő természetességgel élt a szabadságharc évei alatt, majd Rodostón is a tájékoztatás korszerű médiumával, az újsággal. Megvolt udvari

²⁷ Szőlőtermelés és borkereskedelem Szerk. Orosz István és Papp Klára. Debrecen 2009. Uhrlich Attila és Orosz István tanulmányai.

²⁸ Köpeczi Béla: Döntés előtt. *Az ifjú Rákóczi eszméi útja*. Bp. 1982. passim. Ld. továbbá: Monok István: *A művelt arisztokrata*. Budapest, 2012, 227-245.

könyvtárában a *Lettres historiques* és a *Mercure historique et politique*, Hollandiában megjelenő hetilap három évfolyama az 1698-1700. évekből, és így is a szervezkedés idején is naprakészen követhette az európai napi politikát. Sőt elképzelhetetlen, Bécsben járva ne vásárolt volna Augsburg, Köln, Nürnberg nyomdáiból kikerülő újságokat és röpiratokat a Habsburg propaganda írásait sűrűn áru-ló könyvkereskedőktől. Bár nem tudjuk mi juthatott el hozzá mindabból a sokféle információ tömegből, amit a korabeli sajtó szétterített. Csak így érthető, hogy a szabadságharc alatt figyelemmel kísérte a sajtót, bár nem ekkor győződött meg a nyomtatott napi hírek fontosságáról.²⁹

1698 folyamán Batthyány Ádám vendéglátását élvezve nyilván a család gazdag könyvtárából ugyancsak sok mindenhez juthatott hozzá.³⁰ Viszont Bercsényi Miklós közel háromszáz kötetes ungvári bibliotékája közvetve, vagy közvetlenül szolgálhatott tájékoztatással. Annál is inkább, mert a *Mercurius Gallo-Belgicus* 15 kötete tanúsítja az ungvári főúri udvar nyitott szellemét.³¹ Töredékes jegyzékek alapján amennyire megítélhető a fejedelem köréhez tartozó köznemesek könyvkultúrája ugyancsak európai tájékozottságot tükrözött, Szirmay Miklóst is érdekelte Richelieu és Mazarin. Öccsének Szirmay Andrásnak pedig megvolt a kontinens eseményeit 1629-től gazdagon ismertető *Theatrum Europeum* hat kötete. Sajnos nem tudjuk, hogy a drága kiadvány címlpjain Európa változó kompozíciós képeivel mely kötetek jutottak el a távoli Zemplén vármegyébe.³²

Nemzetközi tájékozottsága szempontjából ugyancsak figyelemreméltók Rákóczi kapcsolatai az egyházi értelmiséghez és a világi tanárokhoz. Sűrűn forogtak udvarában a birodalmi hadsereg Európa különböző etnikumai közül származó tisztjei, a császárváros hivatalait járó jogászok, a lengyelországi berke- reskedelemben járatos jószágkormányzók és feltűntek peregrínus diákok. Arra aligha volt módja, hogy bécsújhelyi börtönében megválogassa olvasmányait. Érdeklődését és tájékozódását mégis jelezzik a kezébe került művek: Tacitus, a Biblia, Fénelon *Les aventures de Telemaques* és egy jezsuita misszionárius kínai és ázsiai útírajza.³³

1707 folyamán protokoll szekretáriusa, Beniczky Gáspár kétszer is feljegyezte, hogy Bethlen Farkas magyar dolgozóról írt deák historiáját olvasta, vagy olvastatta, júliusban a munkácsi kertben októberben pedig útban Sárospatak felé a

29 Köpeczi Béla: *A Rákóczi szabadságharc és Európa* Bp. 1970. 10-11. G. Etényi Nóra: *A Rákóczi szabadságharc hírei a Német-Római Birodalom nyilvánossága előtt*. In: *A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa* i.m. 116-117.

30 Koltai András: *Batthyány Ádám és könyvtára* Bp-Szeged, 2002. Monok István *A művelt arisztokrata* 92-115.

31 Thaly Kálmán: *Gróf Bercsényi Miklós könyv és kéziratára*. Magyar Könyvszemle 1881. 275-289. Uő: *Bercsényi ungvári palotája*. In: *Irodalom és műveltség történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp. 1885 Uő: *A székesi gróf Bercsényi család*. 1525-1735. I. köt. Bp. 1885. 248. Monok István: *A művelt arisztokrata* 269.

32 Népszerűségére jellemző, hogy 5 kötete 11 kiadás ért meg. L.H. Wüthrich: *Theatrum Europeum*, Hamburg, 1993. G. Etényi Nóra: *Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*. Budapest, 2003. 153.

33 Köpeczi Béla: *Döntés előtt*. 162-180..

hintóban.³⁴ (Széchenyi a hintóban Rousseau-t olvasta útban a Tiszához, a szabályozás ügyében.) Feltűnő, hogy az olvasmányaira valló könyvjegyzékekből hiányzanak a magyar történetírók munkái. Magyarország történetét, ha környezetéből hozzá is juthatott Bonfini, Istvánffy, Ransanus, Pázmány és mások köteteihez, többnyire külföldi szerzők műveiből ismerte meg. Különös lehetett számára, hogy korának személyesen is átélt eseményeit, Bécs ostromát, Thököly történetét, Munkács ostromát és a török háború nagy csatáit, többek között a szalánkeméni ütközetet is, ahol unokatestvére, Ádám, Zrínyi Miklós fia elesett, külföldön megjelent újságok, hetilapok és összefoglalások tudósították. Ez azzal a némileg eltájoló optikával járhatott, hogy külföldön Magyarország viszonyait jól ismerik, akár elismerően vagy ellenségesen is, de sokat írnak róla. Személyét számon tartották az uralkodók, a diplomaták és a politika-csinálás mesterei. Bécsújhelyi börtönéből aligha szökhett volna meg, ha nem működnek érdekében európai hatalmi tényezők, a svéd király, a porosz uralkodó és az Angol királynő.³⁵ Tapasztalatai és tájékozódása eleve megerősítették azt, hogy országa Európa szerves része.

Mire a gyakorlati politikai pályára lépett gondolkozásának szilárd tényezője lett, hogy Magyarországot együtt szemlélte a változó Európával. Magától értetődő természetességgel használta az új Európa szókincsét a hatalmi egyensúly, az univerzális béke kifejezéseket és politikáját meghatározó tényezője lett. Magyarország államiságát az európai folyamatokhoz igazítva vélte megvédhetőnek.

Közép-Európa és hatalmi egyensúly

Bécsből 1700 július 24-én Rákóczi a következőt írta jószágkormányzójának: „Kövesinek írtunk, hogy iövendő lovaink szükségére vagy száz német forintot Szerencsen lévő Angliai Jagernek adgyon, kiben is fogyatkozás ne legyen, minthogy az Vadászás iránt már ednihányszor Királynak parancsolatját vettük és a lovaknak eljövételit alig várjuk.”³⁶

A levél címzettje, Szirmay Miklós a főúri szervezkedés beavatott ügyintézője volt, Bercsényivel együtt ugyan sikeresen Lengyelországba menekült, levelezését azonban lefoglalták.³⁷ De a kódolt szöveget Bécsben nem tudták megfejteni. Sok részlete számunkra sem értelmezhető világosan. Annyi bizonyos, hogy „Kövesi” nem lehet más, mint Körösy György kamarás fedőneve, az „angliai jáger” valódi

³⁴ 1707 július 14. és október 12.

³⁵ Lukinich Imre: *II. Rákóczi Ferenc felségárlási pere*. Budapest, 1935. Köpeczi Béla: *Döntés előtt* 202-204. Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Harmadik bővített kiadás. Budapest, 2004, passim.

³⁶ MOL P-1842 41. tétel, fol 48-48/v. A többi lefoglalt levéllel együtt kiadása előkészületben.

³⁷ Lukinich *II. Rákóczi Ferenc felségárlási perének története és okirattára*. Bp. 1935, II. köt. 175

kiléte a jövő kutatóira vár. Ki is valójában a király? Aligha Lipót császár! Egyetlen forrás sem említi, egyetlen adat sem utalt rá, hogy a különben gyakori császári vadászatokra Rákóczi meghívást kapott volna, vagy lovakat kellett királyi rendelésre Bécsbe hozatnia. A „vadászat” többlet jelentése pedig a kor szimbólum rendszerében a háború előzménye, sőt szinonimája.³⁸ Az információkat sokféle módon védték. Rejtjelek, álnevek fedik el a valóságos szöveget s Rákóczi és köre később is bőségesen használta a komplex homofonikus kulcsokkal megfejthető titkosírás rendszereket.³⁹

Ez a kódolt levél közölhette azt, hogy a francia király sürgette a háborút. Ennek viszont ellentmond, hogy a kutatók csaknem kivétel nélkül Rákóczi 1700 november 1-én, XIV Lajosnak és Barbesieux hadügyi államtitkárnak írt két levelét tekinti a kapcsolatok kezdeteinek, és ismeretes, hogy a király 1701 és 1702-ben is tartózkodóan, sőt elutasítóan válaszolt először Bercsényi, majd Rákóczi segélyt kérő *Memorandumaira*.⁴⁰ Viszont korai kapcsolatokra vall a királynak küldött tájékoztatás, a lengyelországi emlékiratok némely közlése, és a Rákóczi körül tömörülő csoport 1698-tól, ha töredékesen is, de követhető szervezkedése. Jó néhány körülmény pedig egyértelműen jelzi, hogy a magyar politikát sem hagyták érintetlenül az európai válság feloldásáért a Habsburg és a Bourbon dinasztiák között a hatalmi erőfölényért évtizedek óta zajló pengeváltások és titkos diplomáciai akciók.

Rákóczi már a szabadságharcot előkészítő tervekben sem egyedül Franciaországra számított. Bercsényivel együtt szoros kapcsolatot terveztek Lengyelországgal, számítottak a svéd királyra és bevonták a szervezkedésbe testületileg a rácokat. Mint választott erdélyi fejedelem és a Magyar Konföderáció fejedelme a háború folyamán XIV. Lajos királyon kívül Európa valamennyi és egymással harcban álló hatalmával is kapcsolatot teremtett. Hogyan értelmezhető ez a többtényezős külpolitika? A kérdés nem új, de a hagyományos magyarázat már nem elegendő, hogy a magyar református és evangélikus egyházak réggen összeköttetésben álltak Európa protestáns országaival. A jelenség kétoldalú, hiszen például a Habsburg Birodalommal koalíciót alkotó Hollandia és különösen Anglia nagy jóindulattal támogatta Rákóczi politikáját. Általánosabb jelenségről van szó.

---

38 Kibédi Varga Áron: *Retorika, poétika, műfajok*. Irodalomtörténet, 1983. Vö: R. Várkonyi Ágnes: *A rejtőzködő Murányi Vénus*. Bp, Helikon Kiadó, 1987. 101-102.

39 Láng Benedek: *Az emberek titkai. A koraiújkorai magyarországi rejtjelezés társadalomtörténetének kutatási lehetőségei*. Korall12 (2011) 43. 174-186.

40 Köpeczi, 1966. 38 Benda Kálmán *A Rákóczi szabadságharc és az európai hatalmak* Történelmi Szemle 1978. 3-4 szám, 513-514. Perjés Géza: *A Rákóczi összeesküvés tervei a háború megvívására*. In: Rákóczi Tanulmányok. 123-140. Az irodalmat is összefoglalva: Czigány István: *A Rákóczi-szabadságharc és a Közép és Kelet-Európai hadi helyzet*. Hadtörténelmi Közlemények 1013.1014.

Daniel Defoe (1660-1730). a Robinson szerzője, az angol felvilágosodás nagy alakja 1704 februárjában indított lapja, a *Weekly Rewiew* hasábjain részletesen foglalkozott a magyar kérdéssel. Különösen érdekelte, hogy a spanyol örökösödési háborúban a Habsburg Birodalommal szövetséges Anglia hogyan viszonyuljon a Franciaország oldalán harcoló magyarokhoz. Részletes elemzésekben fejtette ki, hogy mi módon nyomorította meg Magyarországot a Habsburg hatalom. „*Hajlandó vagyok ...elnyomott, üldözött, megsebzett nemzetnek nevezni őket...*” De ugyanakkor méltányolja a Habsburg császárt, hogy megszabadította Európát a török hatalomtól. Elmereng azon, hogy Rákóczi katolikus, harcosai pedig protestánsok, az angolok hittestvérei. Úgy látszik azonban, hogy erősen hatott rá a Habsburg propaganda, mert úgy véli, hogy a magyar protestánsok, s főleg Thököly hozták Európára az oszmánokat. Számba veszi a magyar rendek sérelmeit, s azt sem tagadja, hogy Rákóczi Franciaország mellett harcol, szövetségesük a császár ellensége. „Mi dolgunk azzal, hogy ki kapja a vámot a Tiszán, vagy a magyar borok vámját a Dunán. Nem tartozik a szövetségesekre, hogy a császár milyen hasznot húz Felső-Magyarország bányavárosaiból, sem az, hogy milyen adót fizetnek egyenként a magyarok azért a vágómarháért, amit Itáliába és a velencei köztársaság területére hajtanak.” Mégis – és ez a lényeg – „minden becsületes angol embernek látnia kell, hogy ennek a népnek a fő érdeke az, hogy begyógyuljanak a régi sérelmek, legyenek bár vallásiak, állampolgáriak, politikai... *A háború Magyarországon – szabadságharc.*” Propagandaírásainak egyik kulcsszava az európai érdek, a másik a szabadság, a harmadik a béke. Sokszor idézett kijelentése pedig: *A just Balance of Power is the Life of Peace* – a hatalmi egyensúly a béke legfőbb őre.⁴¹

Rákóczi európai tájékozódását és külpolitikai terveit is nagy mértékben átszövi a hatalmi egyensúly gondolata. Legfőbb törekvését, hogy a Magyar Királyság alkotmányáért és az Erdélyi Fejedelemség államiságáért indított háborút európai ügyé emelje, azzal indokolta, hogy meghatározó lehet a hatalmi erőegyensúly megvalósításában. Nincs rá bizonyíték, hogy olvasta volna Defoet. Gondolataik egybekapcsolódása az európai hatalmi egyensúlyról egymástól független tájékozottság következménye.

Mikor találkozott a fogalommal? Nehéz megállapítani. Könyvei között megvolt a Gaspar Ens kiadásában 1618-ban megjelent *Nucleus Historico-Politicus*, s ebben olvashatta Francesco Guicciardini (1483-1540).⁴² Az itáliai történétíró és diplomata, Machiavelli barátja és kritikusa említette a hatalmi egyensúlyt, amit már Thomas Wolsey (1475?-1530) VIII. Henrik lordkancellárja megfogalmazott. Jean Bodin (1530-1596) után Francis Bacon (1561-1626) emelte elméletté.

41 Daniel Defoe Magyarországról In. *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Ford: András László 1970. 80-81., 89, 90.

42 Vö. Köpeczi Béla: *Döntés előtt* 177 64. jegyzet.

Érvényesülésének egyik feltételét a gyakorlati politikában Justus Lipsius (1547-1606) vázolta azzal, hogy hangsúlyozta, egyaránt érvényesülnie kell a nagyhatalmak és a kisállamok érdekeinek. Hugo Grotius a nemzetközi jog szintjén a jó békekötés teóriájában érvényesítette. (*De jure Belli ac Pacis* (1625)).

Rákóczi már az 1698. évi politikai tájékozódásukról írva a *Confessio peccatoris* lapjain, megemlítette, hogy számoltak vele, akár a Bourbon, akár a Habsburg dinasztiának jut a spanyol trón, felborul az európai hatalmi egyensúly.

Gondolatrendszerében Magyarország európai jelenlétének is egyik lényeges elvi meghatározója lett a hatalmi egyensúly megteremtése. Úgy is mint a környező térség és az egész Európa érdeke. Külpolitikájának az a sok bírálatot is ért sajátossága, hogy a fegyverben álló Európa minden hatalmával kapcsolatot épített ki, tekintet nélkül arra, hogy melyik fél oldalán harcoltak, már a szabadságharc előzetes terveiben körvonalazódott.

A körülötte kialakult királyságbeli és erdélyi nemesi szervezkedők néhány tagjával együtt már 1699–1701 folyamán nyilvánvaló lett, hogy nemcsak franciaországi kapcsolatokra épített, hanem számolt Lengyelországgal, Svédországgal és Poroszországgal is. Du Heron, Franciaország varsói követe jelentéseiben, továbbá az ekkor papírra vetett *Memorialék*ban egyaránt kifejezésre jutott, hogy a létrehozandó magyar kormányzattal a spanyol örökösödési háborúba, sőt az erőviszonyokat átrendező összeurópai küzdelembe kívánnak bekapcsolódni. Bercsényi 1701. július–augusztus folyamán készített írása, majd a már Rákóczi Lengyelországba érkezése után a francia királynak elküldött *Emlékirat* a részletes hadműveleti elgondolásokon kívül hangsúlyozta az elveket és a feltételeket. Ezek: szövetség Franciaországgal és Lengyelországgal, és az, hogy megnyerjék a svéd királyt. Történeti előzményként még Nagy Lajos király példáját idézték fel, és úgy tervezik, hogy az európai hatalmi egyensúlyt a francia–magyar–lengyel szövetség teremtené meg. Fontos kikötés, hogy állami szervezetüket foglalják be az európai háborút lezáró univerzális békerendszerbe. A porosz király ugyan a Habsburg koalícióhoz tartozott, de Rákóczi kiszabadításában is közreműködött és számítottak rá az evangélikusok.⁴³ Részleteiben sokat módosult, alkalmazkodott a viharosan változó katonai erőviszonyokhoz, de hatalmi egyensúly, mint koncepcionális alapelv a szabadságharc folyamán végig érvényes.

Állami testülete, a már 1703-1704 fordulóján létrejött Magyar Konföderáció diplomáciai szervezetét Rákóczi úgyszólván a semmiből építette fel.⁴⁴ Főleg fiatal és kezdő vagy kevés tapasztalattal rendelkező követekkel kellett kiszállnia az európai diplomácia bonyolult világába, ahol a különböző országok állandó

43 A francia külügyi levéltárból (Hongrie, tome 9.) és az MTA másolataiból közli: Lukinich: *Rákóczi felségárulási pere* i.m. 419–445. Vö: Thaly: *A székesi gróf Bercsényi család*, II, 369–381. Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország* 1969, 37–43.; Perjés i.m. 29.

44 Ráday Pál iratai II. köt. 1707-1708. Szerk Benda Kálmán, Maksay Ferenc Bp. 1961. 19-96.

követségekkel, jól szervezett információs hálózattal, kémekkel, informátorokkal és vagyont érő ajándékokkal működtek. Előnyére szolgálhatott azonban, hogy nem egymástól elszigetelt kapcsolatok létesítésével kísérletezett, hanem a korszerű diplomáciai gyakorlatnak megfelelően hálózatokban gondolkozott. Kombinációi a hatalmi viszonyok nagy rálátásáról tanúskodnak. Segítségére lehetett némileg az Erdélyi Fejedelemség és a Királyság diplomáciai hagyománya, még inkább az ország vallási összetétele és néhány tehetséges fiatal. Legsajátabb kísérletét hívei között a legképzettebb államférfi, Ráday Pál „titkos secretárius” közreműködésével bonyolította le.

Ráday Pál 1704 január 24-én Miskolcon keltezett fejedelmi instrukciókkal kereste fel a lengyel, a svéd és a porosz királyi udvarokat. A követ, akit Okolicsányi Mihály, mint az evangélikus és a református magyar rendek küldötte kísért, ismertette Magyarország helyzetét, vázolta a lehetséges hadműveleteket és céljait, az ország szabadságának biztosítását, beleértve a protestánsok szabad vallásgyakorlását is. Érveit az adott ország körülményeihez alkalmazva, *részleteiben módosította. A közös alapelvek* azonban egységes rendszert alkotnak. Mindhárom ország helyzetének megfelelően kössön nyílt vagy látens szövetséget a Magyar Konföderációval és Erdéllyel, mert ez szolgálja az európai hatalmi egyensúlyt, és vállaljon garanciát a háborút lezáró békében.

A svéd királyt Rákóczi, *a legboldogtalanabb herceg*, már korábban felkereste levelével. Ezúttal nem kér sem katonai sem anyagi segítséget, csupán annyit, hogy a svéd király vegye be a Magyar Konföderációt a svéd-porosz szövetségbe és segítse létrejönni a magyar-lengyel szövetséget. Távlatában a svéd-porosz-magyar-lengyel konföderációs tervet mint közép-európai védelmi szövetséget vázolta fel. *„A mostani háborúban akár a francia akár a Habsburg győz, felborul az európai hatalmi egyensúly és a győztes elnyomja majd a németalföldieket, meg a német birodalmi fejedelmeket... Magyarország ahogy a múltban igen erős fékezője volt mind a Porta, mind az ausztriai ház törekvéseinek, a jövőben is bástya lenne hatalmi törekvéseik ellenében.”*⁴⁵

Ráday 1704. évi követi útjáról a történetírásban látens vita folyik. Főleg a svéd udvarban lett látogatásáról oszlanak meg a vélemények. Egyfelől végletes „kudarccal végződött”⁴⁶ Másfelől „nem távozott üres kézzel”⁴⁷ Tagadhatatlan,

45 „Confusus universae Europae status, si quando nunc certe mutuam regnorum protectionem exposcit, sive enim Austriacam, sive Gallicam triumphare contingat potentiam, Europae tamen aequilibrii notabilis ad hancvel ad illam partem praeponderatio sana consultatione observanda veniet ... quae tam Portae Ottomannicae, quam et Domus Austriae unicum ab antiquo bult broenium; sed nec postremum praefati aequilibrii inter Europaeos principes manutenedi stabilimentum.” Ráday Pál iratai I. köt. i.m. 123., 138. Vö: R. Várkonyi Ágnes: *Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly II. Rákóczi Ferenc politikájában*. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Monumenta Historica Budapestiensia XIV. (2004). 330-332.

46 Gusztáv Jonasson: *XII. Károly svéd király és Rákóczi In: A Rákóczi szabadságharc és Európa*. i.m. 62-63. Czigány 2011, 1020.

47 Benda Kálmán Jegyzete Ráday Pál iratai I, 140-142.

hogy Rákóczi svéd kapcsolata már 1701 óta nyugtalanította a Habsburg-kormányzatot és titkos felderítése ezúttal hatékonyan működött. Ezúttal gyorsan cselekedtek. A rendkívüli császári követ gróf Philip, Ludwig, Wenzel Sinzendorf 1704 február 8-án már benyújtotta emlékiratát és magyarázatot kért a svéd királytól, hogy rebelleket támogatta, s másnap megkapta a választ: felkelőkkel nem lépnek kapcsolatba.⁴⁸ Ráday ily módon nem számíthatott másra, mint hűvös fogadtatásra gróf Carl Piper kancellár részéről is. Meggyőzőnek tartom azonban Benda Kálmán árnyalt érvelését. Szövetséget ugyan nem kötöttek (a szövetségeket ebben a korban sem hozták létre egyik pillanatról a másikra, rendszerint hosszú kétoldali tárgyalások előzték meg), de Ráday protokollon kívül találkozott és beszélt a királlyal, a király felajánlotta Lipót császárnak közvetítését a Rákóczival megkötendő békében és a protestánsok támogatását Piper válasza a diplomácia nyelvén nem elutasító, hanem tartózkodó volt. Ráday kapcsolatban maradt Hermelin Olai svéd kancelláriai titkárral és tanácsossal, s a kapcsolatot Groffey Philippe útján is fenntartották.⁴⁹ Ebben és a lényeges kérdésben, hogy mint vélekedett a svéd udvar Rákóczi tervéről, s az európai hatalmi egyensúlyról, csak akkor közelíthetjük meg jobban a valóságot, ha feltárára kerül az a svéd levéltári anyag, amelyre Péterffy Aurél már 1909-ben hivatkozott.

1705 tavaszán Rákóczi mint Erdély megválasztott fejedelme küldte Rádayt a svéd és a lengyel királyhoz a lengyel–svéd–magyar szövetség tervével. Egerben keltezett utasításán már érződik, hogy sikertelenül is, de angol-holland közvetítéssel folytatott béketárgyalásokat és számolt az európai erőviszonyok változásával. Sőt mintha tudna Lipót császár közeli haláláról s ezért is beszélt új királyválasztásról. Ebben a követi utasításában hangzik el Európai érdekére hivatkozó érve: *„Azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és a keresztény ügynek is szolgálhassunk”*⁵⁰ Megállapította, hogy a három szövetségetts ország ereje nagyobb, mint a Habsburg Birodalomé, jobban tudná kiegyenlíteni az európai erőviszonyokat. Kérte, ajánlja XII. Károly az angol királynő és a holland köztársaság figyelmébe, hogy a magyar-lengyel-svéd szövetség képes ellenállni a Habsburg Birodalom hódító törekvéseinek. Tervét külön is tudatta Anglia és Hollandia bécsi követeivel. Javasolni kell *Anglia legfenségesebb királynőjének és a hatalmas Holland köztársaságnak, hogy a három állam tervezett unióját, ennek segítségével megteremtsek egész Európának a keresztény fejedelmek közötti örök békének jövődöbéli állandóságát és a modern háború megszüntetését közvetítő alapját, és a jelenlegi háborút e*

48 Péterffy Lajos: *XII. Károly svéd király magyar összeköttetései*. Arad 1907. 15–16.

49 Benda Kálmán Jegyzete Ráday Pál iratai I, 140–142.

50 „... adlaboremus, ut per reductionem libertatis patriae, non tantum genti huic, sed et universae Europae ac rei Christianae servire possimus” Instructio pro Paulo de Rada Eger, 1705 április 30. In: Ráday Pál iratai 1703–1706. I. 253

kikövezett úton helyesen vezessék el a legmegfelelőbb, igazságos békéhez.”⁵¹ Kész rá, hogy Lengyelországnak szabad kereskedést biztosítson és meghívta követeit a készülő országgyűlésre. Feltehető, hogy a szövetség iránt felkeltette a térséget korábban is érdeklődéssel kísérő Anglia és Hollandia figyelmét.⁵²

1707-ben a térség merőben megváltozott erőviszonyai között kellett Rákócziak újragondolnia közép-európai kapcsolatait. A szécsényi országgyűlés vezérlő fejedelemmé választotta, átalakította a Magyar Konföderáció államszervezetét, törvényeket hozott a vallásszabadságról és az angol holland mediációval megkötendő békéről. A huszti országgyűlésen (1706) megkötötték az erdélyi rendek és a Magyar Konföderáció konföderációját. A Horvátországgal tervezett szövetséget többek között az hiúsította meg, hogy elmaradt a franciák adriai partraszállása. I. József császár és magyar király, amint elfoglalta apja halála után a trónt, nyitottabb, toleránsabb politikát kezdeményezett, elismerte a Magyar Konföderációt, de életvidám személyiségéből is következett, hogy elgondolásait nem sikerült kormányzókörében maradéktalanul érvényesítenie, 1706 nyarán, amikor a béketárgyalások megszakadtak. Rákóczi döntött, hogy Ónodra országgyűlést hív össze, jelentős reformokat hajt végre, ezúttal is a „külső országok példája szerint.” Amint korábban is reformjait Európa fejlettebb országainak példájával indokolta: „más szomszéd, jól regulált országok” mintáját követi. Amikor pedig XII. Károly csapatait a térségből kizorító I. Péter cár felajánlotta neki szövetségével együtt a svéd támogatással uralkodó Leszczinsky Szaniszló eltávolításával Lengyelország koronáját, rendkívül bonyolult katonai és diplomáciai körülmények között vázolta fel újra a Közép-Európai országok együttműködésének tervét.

Miután sikertelenül próbálta meggyőzni a cárt, hogy ne háborgassa Szaniszló királyt, akit elismert a pápa, a francia, a holland, az angol kormány, a maga részéről a lengyel trónt súlyos feltételekhez kötötte. Adja vissza „*Lengyelország szabadságát*”, alkotmányos úton a lengyel rendek hívják meg őt uralkodójuknak, s a trónt csak úgy foglalhatja el, ha a cár elfogadja az ország integritását biztosító feltételeket, s a Magyar Konföderáció megkötötte a békét a Habsburg császárral. Az érdekeiben mélyen sértett XII. Károlyt Rádayval a király bizalmasának és sikeres hadvezérének gróf Carl Rehnschiöld (Rindschild) tábornagynak írt *Memorial*éjával igyekezett megnyugtatni, kevés sikerrel, de az informális

---

51 „placeat suae majestati regiae projectatam ...trium regnorum unionem e re totius Europae futuram, quasi perpetuae pacis inter Christianos principes stabilitam, ac ad sopiendam moderna bella mediatricem basim serenissimae Angliae reginae ac praepotenti Hollandiae reipublicae, ut modalitate suprascripta in effectum deducere conentur, proponere, ac modernum Europae bellum strata hac commode via in optatum pacis deducere effectum.” *Instructio* Eger 1705 április 30. Ráday Pál iratai, I. 257-258.

52 Ráday leveleit Olahus álnéven Hermelin Olai svéd államtitkárhoz a krakkói postamester közvetítette. Ráday Pál iratai I. 251-262. II. 29., 33.

kapcsolatokat megtartotta.⁵³ A lengyel–magyar–erdélyi szövetség tervei kapcsán reálisan mérlegelte a veszélyeket: a nagyhatalmak részéről Magyarországot a leigázás, Lengyelországot a felosztás fenyegeti. Az orosz szövetségben Rákóczi az egyik fontos, ha nem a legfontosabb kikötése úgy szólt, hogy cár hatékonyan mozdítsa elő megegyezését a rácokkal.⁵⁴

A katonai közösségben élő rác határőröket Rákóczi egyházi vezetőjük révén bekapcsolta a szabadságharcot megelőző szervezkedésbe, majd miután a szervezkedés felszámolásával a Habsburg kormányzat oldalára kényszerültek, mindent megtett, hogy a harcias katonanépet táborába vonja. Pátenseiben közösségi szabadságot biztosított a „vitéz Rácz nemzetnek”, de a tárgyalások sorozatosan megszakadtak. 1707 szeptemberében miután megkötötték az orosz szövetséget, Rákóczi a cár közvetítéssel létrehozandó megegyezésben teljes autonómiát és a magyar országgyűlésen részvételt biztosított a rácok közösségének. Teljes jogúan illeszkednek a tervezett konföderációba.⁵⁵

1704-1708 között vázolt konföderációs tervek nevezetes egyetemes és hazai hagyományokat vittek tovább Mai ismereteink szerint Bocskai ismerte fel először, hogy össze kell fogni a szomszéd országokkal. Majd Bethlen Gábor fejedelem lépett szövetségre a cseh felkelőkkel. 1664-ben Zrínyi körében vázolták fel a magyar, erdélyi, morva, lengyel, cseh konföderáció tervét, mint a török elleni fellépés és a Habsburg Birodalom hatalmi expanziójával szemben a hatékony önmegőrzés hatalmi csoportosulását. A Horvátországra erősen építő terv kereskedelmi szerződéssel és a vitás kérdéseket közös parlamentben eldöntő megoldással vélte rendezni a térség viszonyait. Rákóczi tervei részleteikben sokat módosultak, alkalmazkodtak a gyorsan változó katonai erőviszonyokhoz, de közös alapelvük a térség stabilitása, mint az európai hatalmi egyensúly feltétele és békéjének tényezője. Megvalósítására kevés volt az idő, de az elv mint a Közép-Európa országai szabadságának jövőbeli záloga merül fel. Rákóczi a szomszéd országok konföderációjában látta a többletet, amit Európának a szabadságáért harcoló Magyarország nyújthat. Az 1705-ben megfogalmazott programot, azt hogy Magyarország szabadságával egyben az egyetemes Európának is szolgálhatnak, következetes diplomáciai próbálkozások hitelesítik. Rákóczi elgondolása szerint a közép-európai országok konföderációja hatékonyan szolgálja az európai

---

53 Rákóczi fogalmazványában fennmaradt *Memorialisa* 1707 augusztus 22. (Homonna) MOL G 16 A Rákóczi szabadságharc le-
véltára I./1 Caps. D. Fasc. 70. Kiadta folytatásával együtt, bőséges jegyzetaparátussal feldolgozta Benda Kálmán: Ráday Pál Ira-
tai II. i.m. 294-304.

54 R. Várkonyi Ágnes: *Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly”* i.m., 325-336.

55 Rákóczi követi utasítása 1708 augusztus 20. *Ráday Pál iratai* II. i.m. 431 Benda Kálmán: Magyar–rác együttműködési törekvé-
sek a szabadságharc idején. In: Rákóczi tanulmányok. 147-151. 436. R. Várkonyi Ágnes: *A „Rác nemzet” és a Közép-Európai konföde-
ráció II. Rákóczi Ferenc politikájában. Acta Acad. Paed. Agriensis. Sectio Historiae XXXVI (2007) 126, 105-126.*

hatalmi egyensúlyt, „biztos sarkköve, az európai hatalmi egyensúlynak.” A Közép-európai konföderáció minden változatának közös motívuma, hogy hatékonyan hozzájárulhat a kontinens hatalmi erőviszonyai egyensúlyának alakításához, s ily módon meghatározó lehet az egész Európa biztonsága szempontjából. *Magyar-, Svéd-, s Poroszország közt örök szerződés által oly szoros unió köttetessék, mely annak idején Angolország és Hollandia is, /s/ járulván hozzá Európa bilanszává, vagyis Európa szabadságát fenntartó hatalmassággá váljék.*⁵⁶ Ezért is javasolja Rákóczi, hogy a konföderációt közöljék Angliával, Hollandiával, Franciaországgal. S a térség országainak ezt a szövetségét is foglalják be az általános európai békébe. Ha visszanyerik Magyarország önrendelkezését, az nem csupán öncélú eredmény lenne, hanem a szomszéd országokkal konföderációban olyan stabilitást teremthet, amely jelentősen hozzájárulna Európa hatalmi egyensúlyához.

A magyar politikai kultúrában az európai „balance of power” teóriája iránti érzékenység és érdeklődés az ország egységének, önállóságának és békéjének igényére vezethető vissza. Nem utolsó sorban pedig Rákóczi Európa gondolatából következett. Az itt csak nagyon vázlatosan ismertetett konföderációs terveinek is egyik legfőbb eleme, hogy ez biztosítaná Magyarországot, és a térség országai békéjét.

Rákóczit mint láttuk erősen foglalkoztatta a konföderáció, mint a hatalmi egyensúly tényezője is. Egységben látta Európát. Írásai tanúsítják, hogy politikai tájékozódásában a hatalmi egyensúly elve az iránytű. Mégpedig azért, mert a béke megteremtésének elengedhetetlen lehetőségét látta benne. Megállapította, hogy a térség nyugalma, stabilitása nélkül Európai hatalmi egyensúlya sem teremthető meg. Konföderációs terveinek talán legfontosabb elemét alkotta, hogy a kisebb országok kölcsönösen vállaljanak garanciát egymásért, együttesen foglalják be őket az univerzális békébe, s ily módon hatékonyan járulhatnak hozzá a hatalmi egyensúly fenntartásához. Anglia és Hollandia érdeklődése bizonyítja, hogy ezzel a törekvéssel Rákóczi égető kérdés megoldásához keresi az utat. Amikor az 1706. évi béketárgyalások az angol mediator George Stepney szerint a Habsburg fél hibájából megszakadtak, Richard Warre, Anglia helyettes államtitkára kijelentette: „Európa közös ügye látja kárát.”⁵⁷ Európa nyugati régiói és a közép-európai térség kölcsönös egymásra utaltságának gondolatára Rákóczi a változó Európáról nyert széleskörű ismeretei és hazája múltbeli tapasztalatai alapján jutott el. Nyilván ezért kezdeményezte 1710 augusztusában

56 Szalay László: *Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferenc követe Berlinben, Hágában, Londonban. Századok* 3 (1870) 1. 85.

57 Warre Stepneynek. 1706 júl. 30. *Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára angol levéltárakból.* Közli: Simonyi Ernő. Bp. 1877. AR. II/III. 175

a béketárgyalásokat bízva a külföldi hatalmak, elsősorban Anglia mediatori támogatásában. Felismerte Európa legfőbb igényét a stabilitást és ennek fontos fel-tételét Közép-Európa nyugalmát.

***

Rákóczi reálisan átlátta, hogy – amint írta – Európa legszabadabb államai alig-ha fognak fegyvert Lengyelország és Magyarország érdekében. Józanul számol vele, hogy a közép-európai kisállamok maguk kell, hogy segítsenek magukon, s védekezni a nagyhatalmakkal szemben csakis úgy képesek, ha összefognak. A konföderációs terv utóélete ismertebb, mintsem hogy részleteznem kellene. Bibó István a közép-európai kisállamokkal foglalkozó híres esszéjében ugyancsak a szomszéd országok összefogásában látta a kiutat, visszautalva „a dolgot magát néző” Bocskai és Zrínyi politikájára és a garanciális békére.⁵⁸

A Rákóczi-szabadságharc hatását az európai erőviszonyok alakulásában többször is megvonták. Francia, német és osztrák történétírók megállapították, hogy a Rákóczi szabadságharc katonailag meghatározóan befolyásolta Európa erőviszonyait. Pierre Chaunu szerint: *A magyar diversió nem volt jelentéktelen tényező, mert megmentette Franciaországot a teljes szétzúzástól*⁵⁹ I. József császár és magyar király politikájának nemzetközi hírű kutatója, a német Karl, Ottmar von Aretin részletesebben ugyanezt fejtette ki: „A Rákóczi-szabadságharc I. József uralkodásának egyik központi kérdésévé nőtt. Rákóczi kitartása Franciaország és az európai történelem szempontjából nagyjelentőségű volt, ha nincs Rákóczi, a francia hegemonia már a XVIII. század elején összeomlik.”⁶⁰ Mennyi része volt ebben Rákóczi itt csak végletesen leegyszerűsítve vázolt Közép-Európai diplomáciájának. További vizsgálatoknak kell eldönteni.

Szép életrajzi esszéjében Zolnai Béla erősen túlzó felütéssel kezdte: „Huszon-négy éves, mikor XIV. Lajos felszólítja, hogy fegyverrel vegyen részt Európa újra- rendezésének munkájában.” Terveit Európáról azonban a lényegyet megragadva foglalta össze. „Ő valóban új Európát akart, a vallásháborúból és a szabadság-harcokból győzelmesen kiemelkedő, új rendszerre, új alapokra fektetett alkotmányos szabadságon épülő Európát”.⁶¹

58 Részletesen kifejtettem: *A békekötés kultúrájának „lényeglátó realista” folytonossága*. In: Bibó 100. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Bp. 2012. 331-350.

59 Pierre Chaunu: *Le Civilization de l'Europe classique* Paris 1966, 159. Idézi: Köpeczi Béla: *Pro Libertate*. Bp. 1976. 87.

60 Aretin, Karl, Ottmar von: *Magyarország és I. József politikája*. In: *A Rákóczi szabadságharc és Európa* 1980. 35-44. Ottmar von Aretin: *Kaiser Josef I zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtpolitik*. Historische Zeitschrift 215 (1972) 529-616.

61 Zolnai Béla: *II. Rákóczi Ferenc*. Magyar életrajzok. Szerk.: Szekfű Gyula. Hn. é. (1942.) 15 108.

II. RÁKÓCZI FERENC ÉS A SIENIAWSKI–HÁZASPÁR

II. Rákóczi Ferenc és a Sieniawski–házaspár sorsa – egyéni és politikai értelemben is – szorosan összefonódott a 18. század első évtizedében. Mielőtt a „hogyan történt mindez?” kérdésre válaszolnánk, előbb ismerkedjünk meg a lengyel házaspárral.

Sieniawski, Adam Mikołaj (1666–1726) lengyel arisztokrata család sarja volt. Apja, Sieniawski, Mikołaj Hieronim (1645–1683) hadi érdemek alapján egymás után nyerte el a rangosabbnál rangosabb funkciókat. 1667-től Lengyelország zászlótartója, 1674-től a királyi udvar marsallja lett, 1680-ban a volhíniai vajdaságot, 1682-ben a korona hadseregének másodparancsnokságát, a nagyhetmanságot (hetman polny) érdemelte ki Jan Sobieski királytól. A dicsőséges 1683. évi, Bécs felmentését eredményező hadjárat résztvevője volt. Anyja a litván Radziwiłł családból származó Cecylia Maria volt. Anyját 1682-ben, apját 1683 decemberében vesztette el. Lvovban, Krakkóban elkezdett tanulmányait 1684-ben Prágában, 1684–1686 között Párizsban folytatta. Hazatérése után egy évvel, alig 21 évesen, 1687-ben megházasodott. Lubomirski, Stanisław Herakliusz herceg (1642–1702) dúsgazdag lányát, Elżbieta Helena Lubomirskát vette feleségül. Függetlenül attól, hogy az apa kifejezetten szellemi munkával foglalkozott, politikai és filozófiai munkák szerzője volt, de „barokk költőként” vált inkább ismertté, Elżbieta életfelfogására mégis Lubomirski, Hieronim Augustyn (Elżbieta Helena nagybátyja, 1647–1706) volt alapvető befolyással, aki a hat éves korától félárva kislány nevelésében aktívan részt vállalt. Ő volt az is, aki az ifjú házaspárt maradéktalanul támogatta, Sieniawski az első komoly, országos tisztségét, a belzi vajdaságot is (1691) az ő közbenjárásával nyerte el. Jan Sobieski király halála utáni, az 1696–97. évi interregnum idején Conti herceg királyjelöltségét (a francia pártot) támogatta a Lubomirski „nagybácsival” együtt a „némettel” (Frigyes Ágost szász választófejedelemmel) szemben. A nagypolitikában otthonosan mozgó, ambiciózus rokonok (feleség, „nagybácsi”) rábeszélésére, no és I. Péter cár kemény hangú

fenyegetésére – „Mi Lengyelországban a magunk részéről francia királyt nem kívánunk látni [vigyet' v Pol'se nye zselajem]”, olyat válasszanak, aki „jó barátságban és szilárd szövetségben lesz velünk és a Római császárral”¹ – 1698-ban I. Lipót császár és I. Péter cár támogatottjához, II. Erős Ágosthoz csatlakozott. Ez a lépése viszont egy cseppet sem zavarta abban, hogy a felesége titokban a francia, svéd vonalat tartotta életben. Ez a családi „munkamegosztás” a későbbiekben is fennmaradt.

Tudtával és beleegyezésével a feleség 1701 decemberétől kezdve, a Varsótól távoli, ukrainai kastélyaikban bújtatta a francia segítséget kérvényező Rákóczi és Bercsényi. Sieniawski katonai és politikai karrierje – akárcsak a Lubomirski, Hieronimé – igazán 1702-ben emelkedett a csúcsra. II. Ágost az egykori franciapárti nagyurakat, Lubomirski, Hieronimot a főhetmani (hetman wielki), Sieniawski, Adamot pedig a nagyhetmani (hetman polny) kinevezéssel láncolta magához 1702. május 22-én, ill. 24-én. A nagyhetmani buzogány elnyerésének egyébként a legfontosabb kritériuma az volt, hogy Sieniawski vajda Rákóczi törekvéseit nem támogatja,² nem segíti se pénzkölcsönök szerzésében, se katonák toborzásában lengyel földön. Ez az elkötelezettség indította arra a nagyhetmant, hogy 1702. július 25-én feleségéhez írt levelével óva intse Rákóczi „birodalmi herceget” a meggondolatlanságtól. „... ne kapdosson és ne kapkodjon a Svédért” (Rakocziemu ... racz persuadować, aby się nie porywał y nie chwitał Szweda), mert éppúgy megjárhatja, mint ahogyan a nagyapja [II. Rákóczi György], aki a svédekkel való együttműködésnek köszönhette bukását, életét is alig tudta kiementeni Lengyelországból.³

Alighogy megszáradt a tinta a hetmani kinevezések okmányain a főparancsnokok – rokonok katonai képzettsége, vagyis képzetlensége máris megmutatkozott a harctéren. A legfőbb parancsnoki beosztásukhoz méltatlanul szerepeltek, az 1702. július 8/19-i kliszowi csatában⁴ totális kudarcot vallottak a svédekkel szemben. Varsó után a „koronás” Krakkó is kapitulálni kényszerült XII. Károly svéd király előtt július utolsó napján.

1 I. Péter cár fenyegetést tartalmazó üzenete magyarázható, hiszen alig öt hónapja, hogy 1697. január 29-én (február 8-án) Ausztria–Oroszország–Velence törökellenes támadó paktumot írt alá Bécsben. De jure ekkor vált a Szent Liga tagjává. – Roszsijszkij Goszudarsztvennij Vojenno–isztorieszkij Archiv (RGVIA) Fond 456. Szevernaja vojna, 1698–1720. gyelo 30. dok. 2. – 42751.; *Usztrjalov N. G.: Isztorija Carsztvovanyija Petra Velikovo. t. III. Szankt–Petyerburg (SPb), 1858., 47–48.*

2 *Berichte des Hofrats Ritter, 1702. május 29-én Beichlingennek: „Der Kayserliche Gesandter war anfangs nicht zufrieden, dass er [Sieniawski] Unterfeldherr werden soll, nachdem aber dieser sich erklärt die Französische Partei gänzlich zu abandoniren, und die ungarische Rebellen ferner nicht zu fügen, ist er wieder ziemlich content.” Staatsliches Archiv Dresden. Loc. 392. – Közli Staszewski, Jacek: A magyarországi függetlenségi harc és Lengyelország. In: Rákóczi–tanulmányok. (Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes) Bp., 1980. 239. oldalon a 24. jegyzet.*

3 Közli *Tomasevskij, Sztjepan: Ugorcsina i Polcsa i pocsatku XVIII w. In: Zapiski Naukovovo Tovarisztva im. Sevcsenka (Zapiski NTS) t. LXXXV. Knyiha V. L'viv, 1908. 69.*

4 L. a részleteket: *Wagner, Marek: Kliszów 1702. Warszawa, 1994.; Stok, Paweł: Bitwa pod Kliszowem w r. 1702. In: SMHW t. VI. cz. 2. Warszawa, 1960. 191–252. Az alig több mint 14 ezres svéd sereg (ebből kb. 10 ezer gyalogos) súlyos vereséget mért a kb. fele-fele arányban lovas és gyalogos, 15 ezres lengyel sereg az erőviszonyok kiegyenlítettége dacára. – Stok: Bitwa pod Kliszowem, 197–198., 212.*

Sieniawskiné, Elżbieta Helena (szül. Lubomirska, Elżbieta Helena, 1669–1729) eközben, a férj figyelmeztetése ellenére is Rákóczi, Bercsényi szervezkedését koordinálta. A „francia” és „német” mérnöknek álcázott magyar menekültek 1702 márciusa és 1703 júniusa között az ukrajnai Brzeżany-ban (ma: Berezsani ukrajnai kisvárosban) élvezték a háziasszony vendégszeretetét, Rákóczi még ennél többet is.⁵ Ez a Jarosław–Lwów-i úton fekvő családi birtok, a Sieniawski-család ősi fészke⁶ adott otthont Rákóczinak és Bercsényinek közel másfél éven át. Innen működtették a francia kapcsolatukat, mondanunk sem kell, Sieniawskiné összekötő révén. Az ő közvetítésével segítette a lengyelországi francia követ, du Héron, majd Lengyelországból való kiutasítása után Bonnac, Franciaország gdański ügyvivője a magyarországi fegyveres felkelés kirobbantásán mesterkedő magyar főurakat.

Közbevetőleg, de egyáltalán nem mellesleg utalnunk kell arra, hogy a „Szép Helena” politikával való megfertőzése Jan Sobieski király francia származású feleségétől, Maria Kazimiera királynétól (szül. M. K. d’Arquien de la Grange) eredt. A komorna nagynénjével Lengyelországba érkezett Maria Kazimiera leánygyermek IV. Ulászló (1632–1648) és János Kázmér (1648–1668) lengyel királyok udvarában nevelkedett, de az „otthoni”, francia kultúra iránti rajongását és francia mentalitását sikerült megőriznie, amit eredményesen átplántált környezetébe is. Lengyel becenevén, Marysienka teljesen uralta férje, Jan Sobieski király akaratát, lépten-nyomon beleártotta magát az országos politikába, így „Szép Heléna”, a királyné bizalmas udvarhölgyeként akarva – akaratlanul ugyancsak részese lett az udvari és politikai intrikáknak. Sieniawski feleségeként még inkább belefolyt a férfiak „dolgába”, s nemcsak a dohányzás élvezetének hódolt, de egy pillanatra sem hagyott fel a politizálással se.⁷ A Rzeczpospolita

5 Idézet *Rákóczi Vallomások* c. könyvéből: „Szívemben én egy másféle lángot melengtettem, egy istentelen, házasságtörő szerelmét, mely már néhány évvel korábban lobbant föl, és egészen a magyar háború végéig sok hitszegésen, hazugságon és elmondhatatlan aljasságokon növekedett...” – 430–431.; [1711-ben] a nyilvános botrány elől ugyan elrejtve, de folytattam a házasságtörést, és evilági szerelmemet, nem annyira a gyarlóságtól vagy a természetes hajlamtól vezetve, mint inkább abból a rangom szabta szükségből és meggondolásból, mely sem a köz-, sem a magánügyek tekintetében nem tanácsolta, vagy inkább nem engedte meg, hogy megszakítsak egy olyan kapcsolatot, amelyet már nyolc éve folytattam.” – 463. – *Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok.* (A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos; az Utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája. A Vallomások-at Szepes Erika, az Emlékiratok-at Vas István fordította.) Budapest, 1979. (a továbbiakban: *Rákóczi: Vallomások/Emlékiratok*)

6 *Maciszewski, Maurycy*: Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej Polskiej. Brodki, 1911. 13. – Bzsezsani, Berezsani, Brezán, Brezna – a Sieniawski-család birtoka 1530-tól 1727-ig, a család kihalásáig. 1530-ban I. Zsigmond lengyel király Sieniawski Mikolaj zász-lós „hű szolgáltatait” azzal jutalmazta, hogy Berezsani faluját városi rangra emelte (z jego wsi ... utworzyć i uposażyć miasto), len-gyel vagy rusz (orosz) jogállása helyett a német jogállást adományozta (z prawa polskiego albo też ruskiego na prawo niemieckie).

7 De l’Hommeau rövid jellemzésében: „... körülbelül harmincéves, alacsony termetű, arcán semmi különös szépség; nagy-lelkű, emelkedett gondolkodású hölgy, nagy ügyekezettel intézi ügyeit, s ezek vitelén négy – öt órát dolgozik egyfolytában,... Munka után örömet vadászik, ami az ő pihenése, meg a löfegyverekkel való foglalatosság, mert nagyon ügyesen lő célba.” – *De l’Hommeau*. Emlékirat egy magyarországi utazásról 1704-ben és 1705-ben. In: Rákóczi Tükör. 2. k. (A kötet anyagát felku-tatta, válogatta, szerkesztette: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes) Bp., 1973. 108–109., L. még: Polski Słownik Biograficzny (PSB) t. XXXVII/1. Warszawa–Kraków, 1996. 90–96.; *Popiołek, Bożena*: Królowa bez króny: studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej (ok. 1669–1729) Kraków, 1996.; *Jarochowski, Kazimierz*: Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Ka-rola XII na ziemię polską aż do elekcyi Stanisława Leszczyńskiego (1702–1704). Poznań, 1874. 209–211.; *Jarochowski, Kazimierz*. Epizod Rakoczojy w dziejach panowania Augusta II. od roku 1703–1717. Z czasów saskich spraw wewnętrzných polityki i wojny. Poznań, 1886. 207–208.; *Tomaszewski*: Ugorscina i Polcsca, in: Zapiszki NTS. t. LXXXV. Knyha V. 74–76. stb.

(Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság) legbefolyásosabb méltóságviselőivel levelezett, rajta keresztül vezetett Rákócziék útja a „franciás”, megbízható főurakhoz. Ezért értesülhetett Rákócziék tervéről pl. Radziejowski, Michał gnieźnoi primásérsek = II. Ágost esküdt ellensége, Wisniowiecki, Janusz Antoni (1678–1741) vilnói, majd krakkói, Potocki, Józef kijevi, Kątski (Kontski), Marcin podóliai vajda stb.⁸

Ám 1702 novemberében, a lvovi főúri tanácskozásnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a magyar politikai menekültek ügyeivel törődjenek. Nem volt elég, hogy Varsó és Krakkó svéd kézre jutott, Ukrajnában egy „II. Hmelnickij-éra” támadt. Sieniawski nagyhetmant bízták meg a lvoviak a „belső tűz” eloltásával, Ukrajna pacifikálásával. Az ukrajnai hadjáratra gyülekező hadak főparancsnoksága Brzeźany, azaz Rákóczi és Bercsényi tartózkodási helye lett.⁹ Egyre kilátástalanabb volt a helyzet keleten! A Dnyeper folyó folyását alapul véve, a Rzeczpospolita keleti végein, a Jobbparti–Ukrajnában – a kijevi és a braclavi vajdaságokban, Podóliában és Volhínia keleti részében – 1702 őszére Szamojlo Szamusz vinnyicai és Szemjon Palij belocerkovi ezereskapitányok csapatai a Jobbparti–Ukrajna várait (Belaja Cerkov–Biala Cerkiew, Vinnyca–Winnica, Braclav–Braclaw, Nyemirov–Niemirow stb.) egymás után birtokba vették, az egész Jobbparti–Ukrajnát, a Dnyepertől a Déli–Bugig, majd a Dnyeszerig az ellenőrzésük alá vonták. A lengyel király szolgálatában álló, fizetett kozák ezereskapitányok éppúgy, mint a Lengyelország centrális területein

8 Radziejowski, Michał (1645–1705) – az apja, Hieronim R. királyi alkancellár jóvoltából komoly iskoláztatásban részesült. A hazai és a külföldi jezsuita intézményekben (Rawa, Párizs, Prága, Róma) szerzett tudásának köszönhetően gyorsan haladt választott pályáján előre. Jan Sobieski király odaadó híveként 1681-ben már warmiai püspöknek szentelték fel, 1687-ben primásérseknek terjesztették elő Rómában. A törökellenes liga egyházi vezetője, XI. Ince pápa jóváhagyásával 1688-ban a lengyelországi, a gnieźnoi primásérseksgébe iktatták be. Az 1696–97. évi királyválasztási harcok idején a „francia” pártot vezette, II. Ágost megválasztását nem fogadta el, megkoronázását nem volt hajlandó elvégezni, Gdańskba menekült a felkérés elől. Itt érte a halál 1705-ben. – *Śmigiel, Kazimierz*. Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski. Poznań, 2002.

Potocki, Józef (1673–1751) – apja, Andrzej Potocki híres katona volt, Jan Sobieski királytól kiérdemelte a nagyhetmanságot és a legmagasabb világi méltóságot, a krakkói kastellánságot (várnagyságot). Családi fészük Stanisławowban épült fel. Józef apja örökébe lépett, házassága még inkább elősegítette karrierjét. Felesége a Leszczyński családbeli Viktória volt, akinek a révén volhíniai (wotyńi) és bravlai (braclawi) birtokokhoz jutott. 1696–97-ben, a királyválasztási küzdelmekben ő is Conti herceget támogatta, ám 1698-ban már II. Ágost híve lett. 1702-ben valamelyik hetmanság elnyerésében reménykedett, de csak a kijevi vajdasággal kellett beérnie. A nagy társadalmi szakadás idején átpártolt a svéd támogatással királlyá választott és koronázott I. Szaniszlóhoz (Leszczyński, Stanisławhoz). I. Szaniszló, ill. XII. Károly híveként hosszú éveken át az orszárpárti (sandomierz) konföderáció ellen harcolt. 1709 végén Magyarországra menekült az oroszok elől, Rákóczit szolgálta egységeivel néhány hónapon keresztül. 1710-ben XII. Károlyhoz, a törökországi Benderbe menekült. II. Ágost amnesztíájával hazatért, de élete végéig a szász–dinasztia ellensége maradt. – PSB t. XXVIII/1. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1984. 60–61.; *Zielińska, Teresa*. Poczet polskich rodów arystokratycznych. Warszawa, 1977. 255–257.

Kątski, Marcin Kazimierz (1636–1710) iskoláit Krakkóban és Padovában végezte. 1653–1657 között a francia hadseregben dragonyos tisztként szolgált. Hadi tapasztalatait a lengyel királyi gárdánál kamatoztatta. 1665-ben a királyi tüzérség ezredese, két év múlva már tüzértábornok lett. A törökök–tatárok elleni háborúkban szerzett érdemeket az 1670-es években, az 1680-as éveket Jan Sobieski király oldalán harcolta végig. (Ott volt Bécs 1683. évi ostrománál is.) 1696–1697-ben ő is Conti herceg lengyel királlyá választásáért küzdött, de az északi háború idején mindvégig kitarzott II. Ágost mellett, 800 fős magánhadserege mindig a svédek ellenében harcolt. – PSB t. XII. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966–1967. 316–318.

9 PSB t. XXXVII/1. 106–107.; PSB t. XXVIII/1. 60–61.; *Janczak, Julian*: Der Palej–Aufstand von 1702 bis 1704 in der Ukraine und die Haltung der Rzeczpospolita zum Nordischen Krieg. In: Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721. (Bearbeitet von Kalisch J., Gierowski, Józef) Berlin, 1962. 104–113.

a konföderációkba tömörült nemesség, felmondták a királynak tett fogadalmukat, és a Hmelnjickij-i program meghirdetésével, a Dnyeper mindkét oldalára kiterjedő, cári protektorátus alatt működő „Kozákország” megteremtésének az ígéretével a Rzeczpospolitából való kiszakadással és a balparti kozák testvérekkel való egyesüléssel fenyegetőztek. Potocki, Feliks nemesi hadát 1702. október 16-án (27-én) Berdicsevnél (Ukrajnában, a mai Zsitomirtól délre) a kozák felkelők tönkrevették, a blokád alá vett Belaja Cerkovot kapitulációra kényszerítették november 10-én (21-én). Ezek a kozák győzelmek az 1648-as évet, a Bogdan Hmelnjickij-féle diadalokra emlékeztettek. Nem véletlen, hogy Palejt „kis-Hmelnjickijnek” emlegették Ukrajna szerte. Lengyel szemszögből reálisan fenyegetett a veszély: megismétlődhet a félévszázaddal ezelőtti tragédia, vagyis 1648–1654 eredményeképpen a Balparti-Ukrajna Oroszországhoz került, s most 1702-ben a Jobbparti-Ukrajna követi? Nagyon is érthető, hogy ezt a lengyel szempontból igen súlyos fenyegetést mihamarabb fel kellett számolni.

A Sieniawski-birtokok környékéről indultak meg a nemesi csapatok 1703 áprilisában Palej – Szamusz kozákjai ellen. (1703-ban Podóliából és a braclavi vajdaságból sikerült a felkelőket kiszorítani, de a Jobbparti-Ukrajna végleges lecsendesítése csak 1704-ben történt meg, amikor a lengyel nemesi hadak és I. Péter cár balparti (orosz) kozákjai együttesen léptek fel a létszámában megfoghatatlan fasztovi, belaja cerkovi kozákok ellen.¹⁰) A periféria lecsendesítése a centrumban uralkodó széthúzást viszont nem hatástalanította, a belső ellentétektől szabdalt országból Rákóczi és Bercsényi – a tiszaháti felkelés okán – sietve hazatért, mondván: „Tudtam, hogy a nép lelkesedése nem tarthat sokáig, s ha egyszer az első láng kialszik, a második már sohasem olyan erős.”¹¹ „...átléptem Magyarország határát, mint Caesar a Rubicont, hogy ne legyenek a lengyelek terhére.”¹²

A Sieniawskiékkel ápolt kapcsolat – hivatalosan a férjjel, magánjellegűen a feleséggel – a következő években is fennmaradt, de a Lengyelországból „beszerezhető” katonanyagra az északi háború miatt a magyar szabadságharc vezetői igen korlátozottan számíhattak. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriumának 1707. július 15-i bejegyzésében az áll, hogy a „mai nap Danszkárúl sok szép karabilyt és pistolyokat is hoztak a hadak számára.”¹³ A karabélyok és pisztolyok minőségével nem is volt baj, de a mennyiséggel annál inkább. Rákóczi többször is kesergett amiatt, hogy Sziléziából se hadianyagot (ólmot),

10 PSB t. XXXVII/1. 106–107.; PSB t. XXVIII/1. 60–61.; Csuhlib, Tarasz: Kozactvo Pravoberezsnoj Ukraini v mizsnarodnih vidnoszinah pid csasz Pivnicsnoj vojni 1700–1721 rr. In: Ukrainszkij istoricsnij zszurnal (UIZs) 2011/1. 13–19.

11 Rákóczi: Emlékiratok. 200.

12 Rákóczi: Emlékiratok. 204.

13 Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma. 1707. május 24 – 1710. február 28. II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. (S.a.r., az előszót és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Sorozatszerkesztő: Mészáros Kálmán) Bp., 2005. 36.

se fegyvert vásárolni nem tudott, Gdańskból is alig 10 ezer puska érkezett az egész szabadságharc ideje alatt. Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen a lengyelországi háborús övezetben a legkeresettebb árucikk a fegyver volt. Nem nélkülözhatték ezt a stratégiai árut a lengyeleken kívül se a svédek, se az oroszok.¹⁴ Annak ellenére, hogy a franciák anyagi segítsége – Köpeczi Béla közlése szerint – szerénynek mondható, ahhoz viszont elegendő volt, hogy a szabadságharc gazdasági, katonai és diplomáciai kapcsolatai éljenek, a túlélést biztosítsák. „A francia udvar 1703. november 15–től 1705. május 15–ig havi 30 000 livre segélypénzt fizetett, amelyet e dátumtól kezdve 1709 végéig 50 000 livre-re emelt. (30 000 livre = 10 000 tallér) Des Alleurs [Pierre Puchot] számításai szerint 4000 katonát lehetett volna eltartani az 50 000 livre-ből, 1000–1500 külföldi katonát lehetett felfogadni.”¹⁵ XIV. Lajos magyarországi szakértője sajnos arról nem tett említést, hogy a 4000 és az 1000–1500 fő, a magyar és a külföldi katonák, olcsó és drága áron való beszerzését jelenti-e? Azért lett volna számunkra fontos az adatok pontosítása, mert Rákóczi, Bercsényi eredeti, 1702-es terve 4000 lovas, 4000 gyalogos katona francia pénzen történő felfogadásával kalkulált, de Lengyelországban. Erre semmi esély nem kínálkozott sem 1703-ban, sem később, egyrészt a francia külpolitika Svédország melletti elkötelezettsége, másrészt a lengyel–litván állam szétesése miatt.

Az „aranykorán” (złoty wiek = arany évszázadán) túljutó Rzeczpospolita 1704-ben véglegesen kettészakadt, a hatalomgyakorlás elitje egymással kibékíthetetlen konföderációkat (= politikai program mentén szerveződött tömböket) hívott életre a lengyel–svéd háború megoldása kérdésében. Az egyszerűség kedvéért az 1704. február 16–án Varsóban megalakult konföderációt „békepárt”-nak, a május 20–án Sandomierzben megszületett konföderációt pedig „honvédő párt”-nak nevezhetjük el.

A varsói konföderációs okmány alapvető céljaihoz, benne a király nélküli azonnali békekötéshez – 1704. április 19–én – összesen 11 szenátor és 78 vajdasági képviselő csatlakozott.¹⁶ A másik, a sandomierzi politikai tömörülés programját 1704. június 14–én a király mellett (II. Ágost) 22 szenátor, 25 vajdaság, tartomány (ziema) 132 megjelent küldötte írta alá és pecsételte meg.¹⁷ A varsói szövetség az azonnali békekötés követelésén túl „az egész világ számára”

¹⁴ Rákóczi: Emlékiratok. 285.

¹⁵ Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Bp., 2002. 50., 30. – Megjegyzés: Köpeczi Béla ugyanebben a munkájában, a 31. oldalon a francia segélypénz 50 ezer livre-re való módosítását 1705. március 14–vel szerepelteti.; Perjés Géza: A Rákóczi–összeesküvés tervei a háború megvívására. In: Rákóczi tanulmányok, 136.

¹⁶ Bibliotheca Czartoryskich w Krakowie. (Czartoryski Könyvtár Kézirattára, Krakó) – Ms. 18748 – Actum in Curia Varsaviensi sabbato ante Dominicam cantate proximo Anno Domini millesimo septingentesimo quarto; Actum in Curia Varsaviensi, 2–5. (az oldalszámozás nélküli dokumentumot én láttam el oldalszámokkal)

¹⁷ Bibliotheca Czartoryskich w Krakowie. (Czartoryski Könyvtár Kézirattára, Krakó) – Ms. 9541. – Actum in castro Sandomiriensi sabbato ante Festum Sanctorum Viti et Modesti Martyrum proximo Anno Domini millesimo septingentesimo quarto; Actum in castro Sandomiriensi, 2–5. (az oldalszámozás nélküli dokumentumot én láttam el oldalszámokkal)

(Całemu Światu) azt is hírül adta, hogy a Rzeczpospolita hivatalosan az interregnum állapotában van (ogłoszenie Interregni), mert II. Ágost király lábbal tiporta a törvényeket. Arra vetemedett, hogy az ország megkérdezése és engedélye nélkül háborút robbantott ki, a Rzeczpospolitát megalázó helyzetbe sodorta. Varsó, Krakkó a svédoké, az ország végveszélybe jutott. A törvénytelenység és jogtalanság csakis a király nélkül állítható helyre, haladéktalanul be kell fejezni a háborút és a törvényeknek engedelmeskedő királyt kell választani.¹⁸ A fentiekkel ellentétben, a sandomierzi konföderáció, amely a „*pro Deo et Lege et Rege*” jelszavával alakult meg¹⁹, továbbra is legitim uralkodójuknak tekintette II. Ágost királyt, tehát folytatni kell a honvédő harcot, ki kell űzni az országból a betolakodó svédokat. Az „Istenért (= a római katolikus vallásért), a Törvényességért (= a nemesi alkotmányért), a Királyért” küzdő politikai tömb egyidejűleg „a Haza ellenségének” (pro hoste Patriae) deklarált minden olyan személyt, aki nevét, rangját adta a detronizációhoz, aki hajlandónak mutatkozik a külső ellenséggel való együttműködésre.²⁰

A detronizációt hitelesítő és kihirdető Radziejowski gnieznoi prímásérsek, a varsói konföderáció „erős embere” a lengyel alkotmány szerint a király nélküli időszakban interrex-ként tevékenykedett. Legfontosabb feladata ekkor az állam működésének törvényes kereteinek a helyreállítása, azaz a királyválasztás lebonyolítása volt. Teljesen érthető, hogy a lengyel – litván állam belső és külső problémáit kezelni képes – francia és svéd vonalat preferálta, olyan királyjelöltet kellett mielőbb találnia, aki Franciaország támogatását élvezte, akiben Svédország a békekötés garanciáját láthatta. Radziejowski tudván és ismervén Rákóczi és XIV. Lajos formálódó kapcsolatait, Rákóczit kapacitálta a lengyel trón elfoglalására. „Ugyanebben az időben [1704 tavaszán] Radziejowski bíboros, Lengyelország prímása titkon elküldte hozzám egy bizalmas emberét és közölte velem, hogy prímási hatalmánál fogva kihirdette az interregnumot. Ő, a prímás és Lubomirski [Hieronim], a korona főtábornoka – a svéd király azt nem ellenezvén – szavazatokat akarnak gyűjteni, hogy engem válasszanak meg, ha ebbe beleegyezem.” Rákóczi válasza elutasító volt 1704-ben, a sikerek évében: „... nem tartottam illőnek, sem becsületemmel összeférhetőnek, hogy cserbenhagyjam [az ország] érdekeit egy idegen koronáért meg saját előnyömről.”²¹

A prímásérsek megkeresését Rákóczi messze nem a helyén kezelte, hiszen az interrex-nek más királyjelöltekben is gondolkodnia kellett, s nem utolsó sorban XII. Károly sürgetésére. Radziejowski három honfitársát jelöltként meg is említette, de egyiket sem találta megfelelőnek ilyen – olyan okok miatt. Sapieha,

18 Actum in Curia Varsaviensi, 2.

19 Actum in castro Sandomiriensi, 6–7.

20 Actum in castro Sandomiriensi, 7.

21 Rákóczi Emlékiratok. 229.

Jan Kazimierz a litván főhetman és vilnai vajda (1637–1720) nagyravágása és büszkesége miatt soha nem lenne népszerű uralkodó – állította az ideiglenes államfő, Lubomirski, Hieronim Augustyn lengyel főhetmant kapzsisága, mohósága okán, a „poseni vajdát”, Stanisław Leszczyński pedig fiatal életkora alapján minősítette alkalmatlannak a királyságra. A skandinávok Nagy Sándora mégis a 26 éves Leszczyński javára döntött, tulajdonképpen a hátszín, Nagy-Lengyelország (Poznań) biztosítása érdekében.²² Radziejowski meghajolt a svéd akarat előtt, kényszerhelyzetében összehívta a királyválasztó országgyűlést (sejm elekcijny). 1704. július 12-én a varsói konföderáció tagjai annak rendje és módja szerint királlyá választották „in Wola” (= a Varsó melletti mezőn) Stanisław Leszczyński poznańi vajdát (I. Szaniszló „svéd bábkirály”), megkoronázásától viszont elzárkózott a primásérsek. A koronázási ceremóniát több mint egy évvel később, 1705. október 4-én a kujáviai püspök celebrálta Varsóban, egy XII. Károly által „kölcsonadott” koronával. Ennek az aktusnak következményeképpen az egymásnak feszülő politikai táborok között áthidalhatatlan szakadék keletkezett, mindegyik konföderációnak saját királya volt. A varsóiak szerint a svédek támogatását élvező I. Szaniszló, a sandomierziek szerint pedig az oroszok által támogatott „rég” király, II. Ágost volt az igazi, a legitim rex Poloniae. A Rzeczpospolita súlyos válsága („inter Majestatem ac Libertatem”²³) tovább mélyült 1706-ban, amikor II. Ágost hivatalosan is lemondani kényszerült a lengyel koronájáról.

II. Ágost lengyel király lengyelországi kapitulációját XII. Károly egy mestერი sakkhúzással kényszerítette ki. I. József német-római császár jóváhagyásával Szilézián átmaszírozta több mint 20 ezer katonáját II. Ágost „eredeti” hazájába, Szászországba, katonailag megszállta azt. A szász városok kiszolgáltatottsága és védtelensége, az önkényesen megszabott hadiadó (hadisarc) azonnali behajtása Erős Ágostot választás elé állította. Szászország vagy a Rzeczpospolita? Drezdért, Lipcséért feladni Lengyelországot és lemondani a koronáról, vagy folytatni a háborúságot s ezúttal nemcsak lengyel, hanem szász földön is? Nem sokáig gondolkodott a megoldáson: titokban, a szövetséges orosz cár és a sandomierzi konföderáció háta mögött kiegyezett a svéd hódítóval. Minden királyi jogáról lemondott a svéd „bábkirály”, I. Szaniszló javára. Képviselői 1706. szeptember 24-én szinte vita nélkül elfogadták a svéd király diktátumait, a békeszerződést október 14/24-én változtatás nélkül a Lützen melletti, alt-ranstädti várban ratifikálták a felek.²⁴

22 Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások Szeged, Belvedere, 2007. 233–234.; I. Szaniszló királyról l. még: Rosik, Stanisław: Stanisław Leszczyński. In: Rosik, Stanisław – Wiszewski, Przemysław: Wielki poczet polskich królów i książąt. Wrocław, 2007. 1061–1084.

23 Poraziński, Jarosław: Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710). Toruń, 1999. 6.

24 A békeszerződés szövege publikálva: Friedens-Tractat, so zwischen dem König von Schweden und dem König von Pohlen und Churfürsten von Sachsen den 14/24 September 1706 geschlossen worden. In: Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721. (Bearbeitet von Kalisch J., Gierowski, Józef) Berlin, 1962. 175–183.; Otwinowski,

A cserbenhagyott lengyel–litván alattvalók hamarabb, de Péter cár csak egy jó hónappal később értesült az árulással felérő Ágost–i lépésről. A lengyelországi orosz hadak főparancsnoka, a cári kedvenc Alekszandr Mensikov, az alábbi megoldási javaslattal hozakodott elő: „ha Ő Kegyelmessége mihamarabb hozzánk [az orosz hadak főhadiszállására, Zsolkvára/Żółkiewbe – G. S.] méltóztatna érkezni, akkor igen hamar új királyt lehetne választani (mocsno szkoro drugovo korolja vibraty), amit a lengyelek [= a sandomierziek], úgy vélem, az Ön jelenlétében hajlandóak lennének támogatni...”²⁵

A téli időjárás viszontagságai ellenére I. Péter cár 1706. december 28–án/1707. január 8–án Zsolkván (lengyelül: Żółkiewben), Jan Sobieski király egykori vidéki rezidenciáján termett, ahol a sandomierzi konföderáció vezetői is megjelentek. A konföderáció vezetője = marsallja, Denhoff (Dönhoff), St. mellett a jelentős politikai befolyással rendelkező személyek gyors egymásutániságban érkeztek a zsolkvai orosz főhadiszállásra: pl. a Korona hetmanjai, a főhetman Sieniawski, A., a nagyhetman Rzewuski, St., a kujáviai püspök Szaniawski, K., a királyi alkancellár Szembek, J. (Szembek, St. testvére), a krakói és vilnai vajda Wiśniowiecki J., a litván főkincstartó Pocij L. és mások. Annak ellenére, hogy a sandomierzi konföderáció vezetői széthúztak és egyéni érdekeiket minden irányba igyekeztek biztosítani, testületileg támogatták a cár elképzelését.²⁶ Minél hamarabb királyjelöltet kell állítani, sürgősen le kell bonyolítani a királyválasztást, megejteni a koronázást, hogy az állami élet visszazökkenjen a normális kerékvágásba, hogy az új király + Rzeczpospolita egysége megint kifejezést nyerjen.

Ennek a koncepciónak értelmében került sor II. Rákóczi Ferenc potenciális királyjelölt megkeresésére, több más kiszemelt és felkért személy mellett.²⁷ Természetesen Rákóczi lengyel terveinek kivitelezésébe – egyidejűleg a támogatásába is, de akadályozásába is – igen aktívan bekapcsolódott a Sieniawski házaspár. Ezekben a kritikus hónapokban, 1707 második felében igen élénk volt a futárposta Lengyelország és Magyarország között. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár szorgalmasan és lelkiismeretesen rögzítette naplójában a száraz tényeket. Így pl. 1707. augusztus 26–án, szeptember 2–án, 6–án, 19–én, december 5–én Sieniawskiné leveleit lengyel küldönc hozta Rákóczinak.²⁸ Nem érdektelen, még ha röviden is, vázoljuk a helyzetet: hogyan viszonyult a Sieniawski–házaspár Rákóczi királyjelöltségéhez?

Erazm: Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. od roku 1696–1728. Kraków, 1849. 108.; Theatrum Europaeum. Theil XVII. Jahr 1706. 139–143., Haintz, Otto: König Karl XII. von Schweden. Erster Band. Der Kampf Schwedens um die Vormacht in Nord- und Osteuropa (1697–1709) Berlin, 1958. 150–151., 155.

25 Pismo i bumagi imperatora Petra Velikovo. t. IV/2. SPb., 1900. 1133–1136. (Piszma i bumagi)

26 Pismo i bumagi, t. V. SPb., 1907. 490–491.

27 Gebet. Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások, 263–282. (I. Péter cár „idegen” királyjelöltjei), 282–289. (I. Péter cár és a „hazai” királyjelöltek)

28 Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 48., 52., 53., 56.

Az orosz – magyar, erdélyi szövetkezés aláírására Varsóba érkezett Bercsényi idevágó levélrészleteit nem,²⁹ de Ráday Pál jelentéséből kiemelve a lényegét, idézzük: 1707. szeptember 3. Varsó: „...magam is el iszonyodtam belé, a’ mi-
ket beszéllet [Sieniawskiné]. Előmbbe hivatta az secretariussát, a’ ki tegnap jött
Saxoniából, és az egész ott való dolgokat referaltatta előttem, olly moddal, hogy
már Stanislaus ki jött a’ szélekre tizenkét ezeremberrel és a’ svéciai király is kö-
vetni fogja az hadának más részével, ... Beszéllette azt is, hogy az czárral való
Felséged negotiatiojának volt immár híre az udvarnál, de éppen nem hihetik,
hogy Felséged abban avassa magát, mert az által a francia király barátságából
ki fog esni, ..., *igen debacchalódott, hogy Felséged az eő híre s’ tanácsa nélkül így
praecipitalta az dolgot*, (kiemelés tőlem – G. S.) és a’ melly aestimatioja volt
is Felségednek a’ világban, ezen mostani hirtelenséggel elrontotta. Sőt mivel
minnyájan azt hiszik, hogy az eő tanácsábúl löttek ezek, ..., *ötet egészen el ron-
totta Felséged, és mind a svécusra, mind a moskvára nézve tűz ’s–víz között van.*
(kiemelés tőlem – G. S.) ... azt is mondotta, hogy a’ lengyelekben ne bízson Fel-
séged, mert a lublini conventnek dilatioja szerint semmi sem lesz az electiobúl,
a’ kiknek máris arra van nagyobb gondgyok, hogy salvalhassák magokat a’ svecus
előtt, ...”³⁰ Mégis kijelentette az „Asszony” Bercsényinek: „ha az svéd nem gyün,
ő látja a módját, esküszik na hardlo [az életére], segéti!”³¹ Végülis, bármennyire
is dühös és csalódott volt Sieniawskiné, támogatását nem vonta meg Rákóczitól,
de a lengyel korona elnyerésének feltételét a svédek támadásától tette függővé.
Sajnos, perdöntően nem tudunk válaszolni több fontos kérdésre. Az ígéret el-
hangzásának idején Sieniawskiné tudott-e már a svédek készülődő támadásá-
ról? Volt-e információja esetleg arról, hogy napokon belül megindulnak Szászor-
szágból XII. Károly csapatai az oroszok és lengyel szövetségeik, a sandomierzi
konföderátusok ellen? És a személyes, érzelmi momentumok? Valóban, a szere-
tett férfi féltése, vagy netán a férj érdekében eljátszott politikai színjáték indokol-
ta az „Asszony” kifakadását?

Ugyanis a férj taktikázása olyannyira felerősödött, hogy magának a cárnak
is feltűnt Sieniawski főhetman lavírozása. I. Péter cár Nedeczkinék, Rákóczi kö-
vetének kertelés nélkül megfogalmazta gyanúját: „mi lelte [Sieniawskit]? Igen
megváltozott, jóakarótok volt az, most hol maga akarja [a koronát], hol sen-
kit. Stanislaushoz is jár az embere neki is, czárnak is.”³² A házaspár „helyezkedé-
se”, vagyis az „itt is – ott is” biztosítékot nyerni a jövőre nézve, egyáltalán nem

29 Archivum Rákóczianum. V. (Székési gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Második kötet. 1706–1708. Közli Thaly Kálmán) Bp., 1877. 434., 437., 439., 440., (AR I/V.)

30 Ráday Pál iratai II. 1707–1708. (Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Maksay Ferenc) Bp., 1961. 266–268.

31 AR I/V. 442.

32 AR I/V. 445.

számított kivételnek a lengyel, litván arisztokraták körében. Ugyanígy viselték magukat a többiek is annyi különbséggel, hogy a feleségek nem kaptak, nem szereztek olyan befolyást a politikai életben, mint Sieniawskiné.

A lengyel királyválságok alaposan próbára tették Sieniawskiné féltestvérének, Lubomirski Teodornak (Stanislaw Herakliusz Lubomirski, a „barokk költő” második házasságában született idősebb fiának) a magatartását is, hiszen már 1700 óta – külön királyi engedéllyel – apja helyett az évi 200 ezer lengyel aranyat (złoty) hozó szepességi sztarosztaságot irányította.³³ II. Ágost lemondása és Lengyelországból való távozása után Lubomirski szepességi sztarosztá nyíltan Rákóczi hátrányára cselekedett, „az német barátságot” ápolta. Rákóczi azzal vádolta a 13 szepességi város zálogurát, hogy a Szepes vármegyei nemesség jogait semmibe veszi (pl. a lublói harmincados rendszeresen vámfizetésre kötelezi a kiváltságosokat), a „Sléziából [Magyarországon] járó fegyveres népet nem persequálta”, holott ez kötelessége lett volna. Attól sem riadt vissza a herceg, hogy parancsot adjon a Rákóczi-futárok feltartóztatására, a fejedelem leveleinek „felszaggatására”. Az ellenséggel „szüntelen correspondentiában” áll – folytatta a szemrehányást Rákóczi. A bécsi udvar ravaszkodását még nem ismerte fel a herceg, a németek csak mímelik a szívélyességet. Jó lenne, ha a sztarosztá végre nyitott szemmel tájékozódna. Tudja meg a herceg – jelentette be a nagy titkot Rákóczi –, hogy „az onodi gyűlés előtt is nekünk offerálta [ígérte] a 13 várost egyéb jószágokkal edgyütt, csak az békesség megcsinálásába cooperálóddyunk”. (kiemelés tőlem – G.S.)³⁴

Magától értetődő, hogy a megvádolt Lubomirski mindent tagadott. Az [1707.] „Die 5. Decembris” „Lubomirsky Herczegnél Podolinczon lévén” követi jelentés beszámolt arról, hogy Lubomirski szörnyen neheztelt Rákóczira, mert a magyarországi konföderáltak dux-a őt „az egész ország előtt prostitutióba keverte”, „suspicióba [gyanúba] ejtette”, holott „ekkoráig legkisebb hostilitásra [ellenségeskedésre]...nem fakadott”. „Hercegi becsületszóval” megerősítette, hogy a magyarokkal szemben „a legkisebb ellenségeskedésre sem vetemedett”. Hiába jártak nála a császár emberei, ő „a [Lengyel] Respublica híre nélkül semmit sem cselekszik”. Jóindulatának jeléül azt is tudomására hozta Rákóczinak, hogy mostanában letartóztatnak egy embert, akitől „ex Consilio Bellico Patenst” koboztak el. A pátens minden olyan magyarországi „Paraszt Embernek, aki a maga földes urát, vagy nemes embert megöli, annak az eő jószága, szabadságával

33 Polski Słownik Biograficzny (PSB) t. XVIII. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973. 60.; Brutális magatartása miatt rettegtek tőle, „a pokol hercegének” (księcia piekielnych ciemności) nevezték. Anyagi követeléseinek behajtására kegyetlen módszerhez folyamodott. A települések női lakosságát, nem kímélve a nemesek feleségeit, lányait sem, a Szepességbe hurcoltatta, s ott rabságban tartotta őket mindaddig, amíg a kirótt összeget, vagy porciómennyiséget ki nem egyenlítették a hátramaradt férjek, családfők – 61–62.

34 MTA Kézirattára Ms. 4961/11. doboz (Rákóczi-levéltár) – számozatlan iratok.; Ráday Gyűjtemény – Levéltár. C64-4d/2-12. 30. sz. 98100.

együtt néki adattatik”. Bizalommal kellene egymás iránt lenni, fel kellene hagyni „a sokféle haszontalan föcsögésekkel” – ütött meg békülékeny hangot Lubomirski –, mert minden diffidentianak [félreértésnek, nehézségnek?] ez az oka.³⁵

XII. Károly svéd király 1707 szeptemberében megindított keleti hadjárata a magyarországi eseményeket teljesen izolálta, a keleti hadszíntér, azaz a svéd–orosz háború kimenetelétől függött a lengyelek, litvánok, és csak másodsorban a magyarok ügye. A meghíúsult lengyel királyválasztás és a háború viszont nem szakította szét Rákóczi – Sieniawskiné kapcsolatát. Olyannyira nem, hogy az „Asszony” 1709. február 6-án vendégségbe Magyarországra érkezett. Rákóczi Munkácsról „Szent Miklósig” eléje ment, „fejedelmi módon accomodáltatta”, sőt öröme oly nagy volt, hogy „a közlengyeleket” is tokaji borral kínálták. Egy teljes hónapon keresztül vendégeskedett Sienawskiné Rákóczinál (Munkács, Ungvárott, Szentmiklóson), a búcsúzás március 7-én ebéd után történt³⁶ – Beniczky feljegyzése szerint. Az elválás utáni napon, március 8-án a Rákóczinál Sieniawskiné levelével betoppanó futár „nyolc arannyal” lett gazdagabb a levél elolvasása után.³⁷ 9-én és 16-án újabb gyorsposták vidították fel a fejedelmet.³⁸

Alighogy normalizálódott és újra harmonikussá vált Rákóczi magántermészetű kapcsolata, máris a nagypolitikára kellett koncentrálnia. Komoly változásokra lehetett számítani 1709 nyarán, amikor is június 27-én (a gregorián naptár szerint július 8-án) XII. Károly svéd király hadserege Poltavánál megsemmisült, őt magát pedig sebesülten az Oszmán Birodalom területére menekítették.³⁹ Miközben Rákóczi a terveinek a megvalósíthatóságát is kiolvasta a poltavai győzelem következményeként, kételyek is gyötörték. Vajon, feltámasztható lesz az 1707-es varsói szerződés? Minden a cár akaratától, belátásától függ – kalkulált Rákóczi és Bercsényi, s nem is alaptalanul. Egy Rákóczi által szorgalmazott francia közvetítéssel tető alá hozott orosz–svéd béke a cári segélyhadak Magyarországra való átcsoportosítását eredményezhette volna, legalábbis a magyar vezetők szerint. Látszólag a magyar érdekekkel is összhangban állt I. Péter cár lengyelországi utazása közvetlenül Poltava után.

35 MTA Kézirattára Ms. 4961/11. doboz (Rákóczi–levéltár) – számozatlan iratok; Lásd még Rákóczi Kassán kelt, 1707. december 17-i instrukcióját – MOL. G. 15. caps. A. 1. fasc. 2. 77–80.

36 Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 200–206.

37 Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 206.

38 Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 208.

39 MTA Kézirattára Ms. 4958/2/III. Litterae Nedeczianae 1709. július 17. Ilvön (=Lvovból) – Nedeczky Sándor jelentése Rákóczinak: – tegnapelőtt magától a „cártól, Mensikovtól s több ministerektől, generalisoktól” kurir érkezett fontos levelekkel. A cár „halhatatlan victoriája által véget vetet[t] az Ukranian az svecus hadának mely teljességül oda van királyostul is, ki fogva eset[t]t, ki penigh ott helyben eleset[t]t mindgiárást töb[b] 40 Generalisnál és Obestereknel fogva van mint egy 4. S. ezerigh discipálva [...]

MTA Kézirattára Ms. 4958/2/III. Thalaba-jelentések (számozatlan iratok) 1709. július 10. Moszkvából – Thalaba Máté, Rákóczi rezidense informálja a fejedelmet a június 27-i győzelemről: – „győzedelmes victoriát reportált a Felsőleges Czár die 27 praesenti Mensis Junii” 1800 ágyú „háromszori salve adással”, „három egész nap Te Deumot celebrálván”, „nyolcz naptul fogvást egész Moscovia” nem csinál egyebet, csak mulat és vigad.

A hadisikerekkel Európa szerte dicsekvő cár nem utasította vissza például a lublini „magyar követség” vendégségbe való invitálását sem. 1709. szeptember 15-i bankett házigazdái Nedeczky Sándor követ és felesége voltak. A teríték nagyon szép lehetett. Abroszokkal, keszkenyűkkel terítették le az asztalokat, ón tálakra és tányérokba szervírozták az ételeket. 24 pár ezüst késsel és kanállal fogyasztották a vendégek az étkeket, „ezüst, aranyos poharakból” itták a tokaji bort. Érdekes jelenete volt ennek az estének, amikor a cár jobbján és balján a Rákóczihoz kötődő „Asszonyok” ültek az asztalnál! [...] „a czár ült Felséges asszonyom [Rákócziné] bal keze felül, Szinyavszkiné asszonyom jobb kezére.” A cár fia átellenben ült, s ott foglaltak helyet a többi, no meg a hivatalos személyek. Legalább „12 banquetimon” vett részt ezidáig Nedeczky, ahol a cár is vendégeskedett – veti közbe Nedeczky –, de ilyen felszabadultnak még soha nem látta. „oly víg volt ő Felsége [a cár], ... hogy egy órátul fogva egész tizenketted fél óráig mulatott, ivott, s táncolt eleget, vége felé egy legalább 400 tallért érő contrafactit maga praesentálta kegyelmes asszonyomnak s őt publice meg is ölelte és megcsókolta.” „Szinyavszkiné” is sokat beszélgetett négy szem közt a cárral és Rákóczinéval, „ad partem, közben-közben” „Golovkin s Saphiroff [Safirov], Dolgoruky [Dolgorukij] urammal”.⁴⁰

A jól sikerült bankett, a bizalmas beszélgetések az orosz cár stratégiáját egy jotányit sem befolyásolták. A fenti esemény után kb. egy héttel Nedeczky Magyarországra címzett levele már a „kijózanodásról” tanúskodik. Ebben az 1709. szeptember 23-án kelt Lublinból küldött levélben Nedeczky Rákóczival egy nagyon fontos információt osztott meg. Dolgorukij herceg bizalmasan arról érdeklődött nála, hogy van-e Rákóczinak olyan embere a respublicában, aki a fejedelem ügyét napirenden tartja (in prioribus propositionibus et intentionibus), „mert igen megveszett az [lengyelek] elméjek” „maga a Szinyavszki is legerősebben, úgy Sembek, Denhoff Augustushoz vonszanak”, bárhogyan is ígérték Rákóczi támogatását.⁴¹ S valóban, a lublini este nem volt más, mint egy jól sikerült kikapcsolódás, egy útközbeni megálló a II. Ágosttal való találkozás előtt, akit I. Péter cár újra a bizalmába fogadott és visszavárt a lengyel trónra. (Szó sem volt már ekkor Rákóczirol, vagy más királyjelöltekről!)

40. MTA Kézirattára Ms. 4958/2/III. Litterae Nedeczkyanae – Diarium Privatum (Nedeczky feljegyzései végén szerepel a dátum: Lublin, 1709. szeptember 16.)

Golovkin, Gavril Ivanovics (1660–1734) – I. Péter cár rokona (anyai ágon), bizalmi embere, kancellár, 1706-tól „külgügyminiszter” is.

Safirov, Pjotr Pavlovics (1669–1736) – 1691-től külgügyi vonalon dolgozott a több nyelven beszélő hivatalnok. Golovkin maga mellé emelte alkancellárnak. I. Péter cár valamennyi szerződés-, békekötésének központi alakja, benne az 1707-es varsói (orosz–magyar, erdélyi) egyezménynek is.

Dolgorukij, Grigorij Fjodorovics (1656–1723) – a lengyelországi ügyekért felelős vezető diplomata. Jó kapcsolatot ápol Bercsényivel, Nedeczkyvel, de az oroszpartú lengyel (sandomierzi) konföderáció életben tartását, mint az orosz külpolitika alapvető célját, soha nem tévesztette szem elől.

41 MTA Kézirattára Ms. 4958/2/III. Litterae Nedeczkyanae – Diarium Privatum (Lublin, 1709. szeptember 23.)

A „Nagy” (Péter) és az „Erős (Ágost) múltat feledő és megbocsájtó személyes találkozója Toruńban (Thornban) zajlott 1709. szeptember 26 – október 11/október 7–22. között. Az itt megkötött nyílt és titkos szerződésekkel helyreállították az 1706-ban megszakított politikai és katonai szövetséget, XII. Károly és II. Ágost altrandstädti békéjét érvénytelenítették, egyelőre még csak orosz–szász viszonylatban. Annak ellenére, hogy II. Ágost lengyel királysága az ország akaratából egyelőre tisztázatlan volt, a cári akaratnak megfelelően orosz garnizonok állomásoztak az orosz érdekek érvényesítéséhez szükséges városokban (pl. Elbląg = Elbing (porosz), Połock (litván), Biała Cerkiew = Bjelaja Cerkov (ukrán) stb.). I. Péter cár és II. Ágost szász választófejedelem toruńi titkos megállapodása pedig a Baltikum felosztásáról intézkedett. Eszerint a választófejedelem Livóniát Rigával, a cár pedig Észtországot Narvával, Revallal (= Tallinnal), Ingermanlandot Pétervárral, Karéliát Vipurival (=Viborggal) kebelezheti be. A Baltikumban érdekelt országokat (pl. Dániát, Poroszországot) a svédellenes blokkba tolták.⁴²

A Péter-i elnéző magatartás, vagyis a toruńi események a sandomierzi konföderáció király iránti viszonyának a felülvizsgálatát is kikényszerítették. 1710. február 4-én kezdődött – többször is megszakított – 1710. április 16-án berekesztett szejm törvényileg legitimálta a régi – új király, II. Ágost lengyel királyságát, litván nagyfejedelemségét, egyúttal okafogyottá téve a sandomierzi konföderáció további létét! Az 1710. évi szejm határozataival tulajdonképpen a „Wettin–ház uralmának a restaurációja” valósult meg,⁴³ s ez alapot szolgáltatott az 1698-ban először létesített lengyel–orosz szövetkezők immár ötödik megújított variánsának az előkészítéséhez.⁴⁴ Volt már újra lengyel király–litván nagyfejedelem 1710-ben, tehát 1711-ben, amikor Rákóczi még egy kísérletet tett az orosz segítség mobilizálására,⁴⁵ már szó sem lehetett az 1707-es varsói szerződés feltámasztásáról, már szó sem lehetett Sieniawskiék politikai szerepének a megismétléséről. Mégis, Rákóczi azzal a meggyőződéssel lépte át a magyar–lengyel határt 1711 februárjában,⁴⁶ hogy személyesen találkozzon

42 Pisma i bumagi, IX/1. Moszkva – Leningrád, 1950. 1709. október 9/20. Thorn/Toruń – 22 cikkelyes szövetségi szerződés I. Péter cár és II. Ágost király között (So geschlossen zu Thorn den 20–ten 1709.) 400–407, 420–425, 425–427.

43 Feldman, József: Stanisław Leszczyński. Warszawa, 1959. (Újra kiadva: 1984.) 87–88.; Szujski, József: Dzieje Polski podług ostatnich badań. Tom IV. Królowie wolno obrani. Część 2. r. 1668 do 1795. Lwów, 1866. 223–229.; Gierowski, József Andrzej: Rzeczpospolita w dobie złotej wolności. In: Wielka historia Polski. Tom III. Część I. Kraków, 2003. 272–274.

44 1711. május 29/június 9-én aláírva a 20 pontos orosz – lengyel szerződés Jaroslawban – Pisma i bumagi, XI/1. Moszkva 1962. 256–263.

45 Hopp Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Budapest, 1973. 12–28.

46 Pulay János: „Szathmári Békesség” (Nagyszombatban kelt 1718. ápr. 14-én). Főgyűházmegyei Könyvtár, Eger; Barokk terem, Eszterházy Gyűjtemény X. III. 29. 46–47. A Salánkról Lengyelországba indult Rákóczi Károlynak szóló felhatalmazásából, 1711. február 18. – „...állandó és csendesebb Békességet remélhetünk az Mosqua Czar közben járása által, mintsem Pálffy csalogatásával”, (L. még Pulay János: Szatmári békesség. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket és mutatókat Mészáros Kálmán közreműködésével összeállította Bánkúti Imre. Bp. 2007.)

a cárral, majd a cártól kapott katonai segítséggel visszatérjen Magyarországra és győztesen fejezze be a nemzet szabadságáért folytatott harcát, de minimum Erdély független fejedelemségként, országgként való elismertetésével.⁴⁷

Éppen a szatmári megegyezés napján, 1711. április 28-án, találkozott először Jaworówban II. Rákóczi Ferenc és I. Péter. Az orosz ajánlat már az 1708-ban javasolthoz képest nem változott: béküljön meg az „Ausztiai Házzal”, illetve vesse latba tekintélyét az orosz–török konfliktus elsímításában. Amíg a török háború [1711–1712] győzelmesen be nem fejeződik, addig nem számíthat a fejedelem sem katonákra, sem pénzre. Ezt a döntést az sem befolyásolta, amikor Péter cár néhány nap múlva, II. Ágost király április 20./május 1-i gyorspostájából értesült I. József császár és magyar király haláláról.⁴⁸ De a Rákóczi–Bercsényi-féle álláspont a körülmények radikális változása ellenére sem módosult, mondhatni, irreálisan megszilárdult. Bercsényi sugallatára: vállalni kell inkább a „politikai halált”, az önfeláldozást, mint a Habsburg–császárral való kibékülést, nehogy az utókor árulóként emlegesse nevüket.⁴⁹

Ilyen szituációban Rákóczi lengyel földön való tartózkodása egyre inkább értelmét veszítette. Az 1706 óta külön élő, 1709-től Lengyelországban tartózkodó feleségével, illetve az „Asszonnyal” (Sieniawskinéval) való találkozásai nem pótolhatták a nyilvánvaló vereséget,⁵⁰ nem adhattak gyógyírt a nemzetet ért veszteségekre. Az sem vigasztalta Rákóczit, hogy az 1711-es pruti (törökellenes) hadjáratból szerencsésen megmenekült Nagy Péter cár a harmadik szemtől szembe való beszélgetésen biztos megélhetést, Ukrajnában való letelepedést kínált, az őt követő híveinek pedig cári szolgálatban való foglalkoztatást

47 L. a részleteket *Czigány István: A Rákóczi-szabadságharc és a közép- és kelet-európai hadihelyzet 1703–1711.* In Hadtörténelmi Közlemények 2011/4. 1024–1029., továbbá *Gebei Sándor: „...NEKEM EGYEDÜL REMÉNSÉGEM AZ CZÁR...”* Számíthatott-e II. Rákóczi Ferenc I. Péter orosz cár segítségére 1709–1711-ben? (Megjelenés alatt a Századok 2011/4. számában) írásaiban.

48 Piszma i bumagi, XI/1. 189–190.

49 ArchivumRákóczianum. VI. (SzékesigrófBercsényiMiklósleveleiRákóczifejedelemhez. 1704–1712. Harmadikkötet. 1708–1711. Közli Thaly Kálmán) Bp., 1878. 699. – Bercsényi levele 1711. március 28-án Rákóczihoz: „[...] valljon (értsd: vajon) nem jobb-é, s nem tisztességessebb s böcsületessebb-é az egész világ előtt, de proprio non recedendo animi et virtutis zelo, infaustos rerum exitus [a dolgok szerencsétlen kimenetele] fatis imputare, conscientia et communi Patriae causa conservata, – mintsem így in abyssum se praecipitare, cum perpetua famae et nominis ignominia?” [az utókor megbélyegzését magára venni, árulóként fennmaradni az utókor emlékében]

50 *Rákóczi. Vallomások* (Második könyv) 479. – „Előre látván, hogy nem időzhetek tovább Lengyelországban, ama politikai el-képzeléseim is halványulni kezdtek, amelyek miatt [Sieniawskinéval] a viszonyt főntartottam. De nehogy gyűlölséggé változzék a szerelem, ápoltam a barátságot, hazug esküvésekkel bizonygattam szerelmemet, de kerültem a titkos és a veszélyes alkalmakat. Az a nőszemély ott tartózkodott a néhány mérföldre, vagy inkább egy egész napi jáásra levő városban [Jaroslawban], ahova engem olykor titkos találkára hívott. Ennek nemhogy ellenálltam volna, de oly sok veszélynek tettem ki magam, a nagy áradásban és oly kicsiny csónakon utazva, hogy valóban hatalmas testi és lelki pusztulás veszélyét vállaltam magamra, [...]”

L. még: Correspondance de François II Rákóczi et de la Palatine Elzbieta Sieniawska, 1704–1727. (Közreadja Köpeczi Béla, Tüskés Gábor és Kovács Ilona közreműködésével) Bp., 2004. Az itt közreadott 82 db francia nyelvű levélből 81 db. az 1704–1712. években született. A publikált levelek zömét egyébként 1712-ben datálták, 15 Sieniawskától, 17 Rákóczitól maradt ránk. A krakói Czartoryski Könyvtárból és az MTA Könyvtárának Kézirattárából összegyűjtött levelek lengyelországi fellelhetőségére Hopp Lajos már több évtizede figyelmeztetett. – *Hopp Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban.* Bp., 1973. A 29. oldalon levő 41. lábjegyzetben pontosan felsorolva.

ajánlott.⁵¹ A karlsbadi gyógyvizekre igyekvő cárt Rákóczi Elblágig még elkísérte, innen Gdańskra fordította hajóját, mert a francia király üzenete még élt, az általános európai háborút (= a spanyol örökösödési háborút) lezáró általános békébe még belefoglalható és elismertethető lesz az Erdélyi Fejedelemség állami státusza. Ez a remény, tegyük hozzá, megalapozatlan remény, illúzió készítette felesége (1711. augusztus 29.), szeretett asszonya, Sieniawskiné (utolsó levele lengyel földről hozzá, 1712. november 4.) és a lengyelországi kuruc emigráció elhagyására.⁵² Levelezése az „Asszonnyal” ezután sem szakadt meg – hogy mennyire volt rendszeres ez a távkapcsolat, nem ismeretes előttünk –, de Rákóczi még Rodostóból is, 1727. szeptember 16-án postát küldött „François Prince” aláírással a kedvesének.⁵³

---

51 Szbornyik Imperatorszkovo Russzkovo Isztoricseszko Obszesztv (Sz. RIO) t. 34. SPb., 1881. 469.

52 A dél-lengyelországi (jarosławi) és a „danckai” kuruc emigráció perfekt megjelenítése *Hopp: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban*, 13–96.

53 Correspondance de François II Rákóczi, 179–180.

A SZATMÁRI BÉKESSÉG, MINT KORSZAKHATÁR

1711-et a magyar historiográfia minden irányzata cezúráként, történelmi fordulópontként fogta föl. Változást okozó tartalmát azonban már különbözőképp ítélték meg. Magának a békének a történetére nézve kiemelkedő jelentőségű Pulay János¹, illetve Lukinich Imre² műve. Pulay, Pálffy János császári generális titkára volt, s az eseményekkel egy időben összegyűjtött iratokra, illetve személyes tapasztalataira is építve írta meg munkáját, amelyet később Szalay László *Szatmári béke* címen adott ki 1865-ben. Lukinich művének jelentősége, hogy a bécsi levéltárak forrásanyagával bővítette tudásunkat, s az okirattárat bevezető tanulmánya a szatmári béke történetének legrészletesebb földolgozása. Mindkét alkotás nélkülözhetetlen forrásbázisa a tudományos kutatásnak, de a béke értékelésébe, a következmények mérlegelésébe mélyebben nem megy bele.

A kiegyezés korának alkotmányos hangulata, majd a millennium nemzeti romantikája Károlyi Sándor alkuját árulásnak tekintette, amely egy „nemzetietlen” 18. századhoz vezetett (Horváth Mihály, Thaly Kálmán). A kiemelkedő hadvezérekben, politikusokban gazdag, függetlenségi hagyományokat teremtő 17. századot élesen szembe állították a nemzeti hanyatlást hozó 18. századdal. Elmaradtak a szabadságharcok, az Erdélyre támaszkodó függetlenségi törekvések, az „ország” fennmaradásának valódi garanciái.

A Szilágyi Sándor szerkesztette nagy összefoglaló sorozat (*A magyar nemzet története*) VIII. kötetében Marczali Henrik száll szembe e nézettel.³ Tagadja, hogy a szatmári béke és a bécsi kongresszus közötti száz év a tehetetlenség, az elernyedés korszaka lenne, kutatásai más ítéletre vezetnek. Az általa földolgozott időszak kronológiai határait két békekötés dátumához köti, jelezve, hogy alapvetően politikai szempontok szerint periodizál. 1711 a magyar történelemben egy nagyszabású restauráció kezdő évszáma, amelyet a hasonló (helyreállító)

1 Szatmári béke. Kiadta Szalay László. Pest, 1865. In: Magyar Történelmi Emlékek. V. köt. 183–506.

2 Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Budapest, 1925.

3 Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig. 1711–1715. Írta: Marczali Henrik. Budapest, 1898.

tartalmú európai rendezés zár. Mindkét eseményhez a békés korszak bekövetkezének képe társul az utókor emlékezetében. Marczali szerint az 1711-gyel beköszöntő nyugalmat nem a gyáva lemondás, hanem a nemzet jövőjéről való gondoskodás parancsolta.⁴

A kilátástalanság, illetve „béke” és a „nyugalom” momentumát hangsúlyozza *Magyar történetében* Szekfű Gyula is.⁵ 1710-re a kuruc tömegek belefáradtak a háborúba, és béke után sóvárogtak. A nyolc esztendőös fölkelésnek végül is az általános kimerültség illetve a békevágy vetett véget – hangzik Szekfű megállapítása. Károlyinak ez adott erőt, hogy szakítson a tárgyalások halogatását követelő Rákóczi-val, s a béke ügyét a saját felelősségére megvalósítsa. Az „áruló” Károlyi-kép kialakulásában ez az esemény, mint a szécsényi konföderációs eskü megszegése kapott hangsúlyt, amelyet tovább erősített a szatmári békében foglaltak összevetése a konföderáció követeléseivel.⁶

Az örökös királyság revíziójához, Erdély szabad választási jogához, vagy a neoacquista visszaadásához képest valóban siralmas minimum a szatmári béke, de a szétfoszlott harci kedv, a császár katonai túlerejének alternatívája nem lehetett az alkotmányrevízió. Csak az a „kötmény”, amelyet Szekfű „közjogi kompromisszumnak” nevezett. A *Magyar Történet* úgy látja, hogy a kompromisszum a rendi dualizmus helyébe lépett, és az abszolutizmus győzelmének megakadályozásával a magyar államfejlődést a nyugatitól eltérő útra terelte.⁷

Ez a fölfogás az 1711-gyel kezdődő új korszak politikai életének legfőbb problémáját a Nyugathoz viszonyulásban látja. A rendi nemzet és az idegen, külföldön lakó uralkodó ellentmondásos viszonya nemzeti és állami életünk középpontjába helyezte a király és a kormány kérdését. Így lett a közjogi kérdés történelmünk alapproblémája, mely évszázadokon keresztül mértéket és keretet adott kulturális, anyagi fölemelkedésünknek egyaránt. Vagyis 1711 cezúra jellegét közjogi következménye adja.

A marxista történetírás első nagyobb összefoglaló kötetében Heckenast Gusztáv három okra vezette vissza a szabadságharc bukását: 1.: a belső ellentmondásokra, 2.: a reakció aknamunkájára, 3.: a kedvezőtlen nemzetközi viszonyokra. Majd így fogalmaz: „A szabadságharc szégyenteljes befejezése az áruló Károlyi Sándor műve volt, aki az utolsó pillanatig megjátszotta kétkulacos aljas szerepét.”⁸ A béke negatív vonásának tartja, hogy abban nincs szó a szécsényi országgyűlés programjának (a Habsburg-gyarmatosítás gazdasági és politikai intézkedéseinek fölszámolásáról, a Habsburgok trónöröklésének revíziójáról,

4 Uo. 5.

5 *Magyar Történet. A tizenharmadik század.* Írta: Szekfű Gyula. Budapest, é. n. 78.

6 Uo. 79

7 Uo. 83

8 A magyar nép története. Írták: Heckenast Gusztáv, Incze Miklós, Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György. Budapest, 1953. 177.

Erdély önállóságáról stb.) elfogadásáról. Erről a programról állapítottuk meg főntebb, hogy a megsemmisítő vereség árnyékában annak erőltetése a megegyezési szándék komolytalanságát bizonyította volna. Lehet, hogy a szatmári béke a konföderációs elvekhez képest megalkuvás, de az adott körülmények között, az egyetlen előnyös megoldás volt.

1711 új korszakot nyitott a magyar történelemben – szól a verdikt – a Habsburg-gyarmatosításét. Vagyis Magyarország osztrák gyarmattá vált, Károlyi Sándor és társai eladták Magyarország önállóságát, de cserébe megtartották kiváltságait. Rákóczi küzdelme még a 17. század függetlenségi harcainak betetőzése, legmagasabb foka, mert a magyar nagybirtokos osztály egyes tagjai nemzeti érdekekért harcoltak, nemzeti szerepet játszottak. Árulásuk után azonban ez a szerep véget ért, és jött a kiszolgáltatottság kora.⁹

Ez a szemlélet a szatmári béke „bűnét” abban látja, hogy Magyarország teljes alávetettségéhez vezetett, a magyar urak lemondtak Magyarország szabadságáról, hogy szabad kezét kapjanak saját jobbágyaikkal szemben. Az elfogult, a történelmi valóságot és összefüggést figyelmen kívül hagyó megállapítás „csúsztat”, amikor a magyar szabadság elvesztését siratja, hisz az, az „országglakosok” (birtokos nemesek) szabadsága volt elsősorban, s a Habsburg-hatalom mást sem tett a 18. században, mint védte az állam alattvalójának tekintett jobbágyokat, természetesen nem önzetlenül. A tények körülbírási mérlegelése nélkül született „ítéletalkotás” indítékai között a korszak ideológiai elvárását, s az ennek megfelelni akaró kényszert kell látnunk. Az osztályharc megalkuvást nem ismerő ethosza visszamenőlegesen is diszkreditálta a kompromisszumot, amelynek értelmében Magyarország szabad zsákmánya lett Ausztriának, a parasztság pedig nagybirtokosoknak. Föltűnő e retorikában a „nemzet” és „szabadság” fogalmának részben nemesi érdemként való kihangsúlyozása a szabadságharcral, illetve az idegen uralom alá kerülés általános jellegének kiemelése az 1711 utáni periódussal kapcsolatban. Ennek magyarázata, hogy a sztálini hatások alá került történetírás a szabadságharc nemzeti és függetlenségi jelszavát szembe állította a korábbi, „vallási köntösben” jelentkező egyházi reakcióval és mozgalmakkal. A kuruc mozgalom első szakasza – elsősorban szegényparaszti társadalombázisa miatt – eredendően más volt azokhoz képest. Második szakaszában, amikor megvalósult a nemesi csatlakozás, már szövetségben harcoltak a „haladó erők”. A nemzeti összefogás progresszív tartalmát a szabad parasztság kialakulásának irányába mutató tendenciák adták.

Érdekes, hogy a „Magyarország története tíz kötetben” akadémiai sorozat Heckenast Gusztáv szerkesztette földolgozásában már egy egészen más értékelést olvashatunk a szabadságharcot lezáró békéről és következményeiről.¹⁰

⁹ Uo. 181.

¹⁰ Magyarország története. 1686–1790. 4/1. Szerk.: Heckenast Gusztáv, Ember Győző. Budapest, 1989. 250–252.

R. Várkonyi Ágnes differenciáltan láttatja Károlyi felelősségét. Álláspontja szerint a békére a megegyezés körülményeiről tájékozatlan tömegek húzták rá az „árulás” egyszerű sémáját. Károlyi Sándort a konföderációs eskü megszegése miatt minősítette árulónak a népi emlékezet, majd az ország bajaira sematikus választ kereső nacionalista műltszemlélet. Az ezzel ellentétes fölfogást vallók viszont egyedül benne látták a reálpolitika megtestesítőjét. Elismeri, hogy Károlyi kedvezően fejezte be a háborút, a hadsereg ugyan letette a fegyvert, de a megegyezés nem kapituláció, hanem békeszerződés jogán jött létre. A kompromisszum hosszú távú következményeit azonban mindkét félre nézve negatívnak látja: a Habsburgok a rendek „adómentes hazafiságának” itták a levét, míg Magyarország elveszítette korszerű államiségének kritériumait, Rákóczi államának szociális, gazdasági vívmányait. Közülük a legfontosabb, hogy Rákóczi állama adót követelt a nemesektől is, míg a Habsburg-államban a földesúr akkor is ura maradt birtokainak, ha jobbágysai nem fizettek adót.

R Várkonyi Ágnes a szatmári békét egy békés évszázad határkövének tartja, amely fontos fejlődési alternatívák szakaszát zárta le, ugyanakkor fölerősítette a rendi viszonyok megmerevedésének, az Európától való elzárkózásnak a tendenciáját. Szerinte a szatmári egyezség Rákóczit emigrációba taszította, elvágva az utat, hogy maga fejezze be nemcsak a háborút, de a béketárgyalásokat is. A szatmári béke számlájára írja, hogy az évszázados történelmi tudathasadást váltott ki, elfedve Rákóczi államának gazdasági-társadalmi reformjait, mindazt, ami kerülő utakra kényszerítve, de mégis tovább élt.

Legújabb tanulmányában a szatmári békesség alternatíváival foglalkozik, ezek között említvén egy Rákóczi kötött béke esélyét. A tanulmány érdeme, hogy alapos forráselemzéssel árnyalja az illúziókat kergető Rákócziról és a reálpolitikus Károlyiról kialakított, sokáig uralkodó sztereotípiákat. Mondanivalóját az 1711. január 31-én Rákóczi és Pálffy között Vaján kezdődött tárgyalás nemzetközi hátterébe, s új források értelmezésébe ágyazza. Egy eddig kevésbé hangsúlyozott momentumra hívja föl figyelmünket, hogy ti. Rákóczi a háború kezdetétől a békét akarta megnyerni, vagyis a szabadságharc eredményeit békeszerződésben törvényesíteni. Tárgyalások 1704 óta folytak, amelyek sikeres lezárásához európai (angol, holland) érdek fűződött, s amelynek előfeltételeként be kellett fejezni a háborút. A szerző a megegyezési folyamatot szabályozó szokásrendbe illeszti a vajai kapcsolatfölvételt, s Rákóczi komoly megegyezési szándékát bizonyítja a tanácskozás rekonstruált tartalmával. Ennek lényege, hogy Rákóczi nem a maga személyében, hanem a nemzet (konföderáció) nevében akart békét kötni. Bécs ugyanakkor a személyes hűségnyilatkozatok, személyeknek szóló megkegyelmezések révén akarta az országot a császár hűségére visszavezetni. A tanácskozás jelentőségét abban látja, hogy bebizonyosodott: Rákóczi nem akart

lemondani jogáról és igényéről, a jó békekötésről. A rebbelis vád konzekvens visszautasítása, illetve az intézményes békekötéshez ragaszkodás „megágyazott” a szatmári egyezségnek.¹¹

Másképp látja 1711 jelentőségét Ember Győző.¹² A béke két dolgot zárt le: a Bocskaitól Rákócziig tartó szabadságharc-sorozatot, és az abszolutizmus, nyers, erőszakos jellegét. A kettő egyébként egymást föltételezte: az abszolút hatalomra törő Habsburg uralkodók (különösen I. Lipót) hatalmi harcot vívtak a jogait és kiváltságait védő magyar rendekkel. Lényegében ez a rendi dualizmus. E küzdelem legnagyobbika Rákóczi szabadságharca volt, amely a „majtényi síkon minden külső jel szerint szomorú véget ért”, a nemzeti ügyet cserbenhagyták a magyar rendiség vezetői, s váltak ebből a szempontból „árulóvá” – így Ember Győző –, s ebből vezeti le az Örökös Tartományok és Magyarország közötti de facto lényeges különbséget. Bár Magyarország államjogilag (de jure) Bécsből nézve a Habsburgok örökös tartományai közé tartozott, a valóságban az udvar a magyar rendiséget nem tudta úgy kiszorítani a hatalomból, mint a lajtántúltit. Vagyis az 1711 utáni korszak lényegét az abszolutizmus jellegének megváltozásában látja, amely a rendiség hatalmát viszonylagos épségben hagyta. Fölfogásában a Bocskaitól Mária Teréziáig terjedő ív a rendi dualizmus hatalmi hullámozása, az abszolutizmus történelmi alakváltozása, amelyben az addigi tendenciát megtörő fordulat 1711 következtében állt elő.

Gazdasági és társadalmi vonatkozásban nem a Rákóczi-kor vívmányainak továbbéléséről beszél, hanem a termelőerők nagyarányú növekedéséről (benépesítés, mezőgazdaság újjáépítése stb.), amelyben elismerte a földesurak szerepét is. Ennyiben éppen nem „nemzetietlen” a 18. század. Azonban ha az időszertlenné vált jogokhoz és kiváltságokhoz való görcsös ragaszkodást tekintjük, akkor nem maga a század, de annak magyar nemessége, különösen az 1740-es évektől, „nemzetietlenül” (értsd: haladásellenesen) viselkedett.

Állításának igazolására elemzi a szatmári békekötést követő 15–20 év történéseit. Alapos okfejtéssel magyarázza, hogy miért tekinthetjük ezt a periódust a magyar történelem egyik reformszakaszának („kis magyar reformkor”). Uralkodó és rendek nem egymás ellen, hanem együtt törekedtek a reformokra. A vége éppen ezért nem a feudalizmus lebontása lett (mint a „nagy reformkoré”), pont ellenkezőleg: a feudalizmus megerősödése, mégis a polgári fejlődés föltételeit alapozta meg.¹³

Ember Győző fejtegetésében az, az új elem, hogy bebizonyítja: a politikatörténeti szakaszolás keretein belül reformértékű változások következtek be egyéb

11 R. Várkonyi Ágnes: Esélyek és alternatívák a szatmári béketárgyaláson 1710–1711. In: Hadtörténelmi Közlemények. 124. évf. (2011) 4. szám 985–1013.

12 Uo. 354–356.

13 Uo. 386.

területeken, melyek eredője a változtatás szükségességét fölismerő és az azt megvalósítani akaró alkotmányos tényezők együttműködése.

Az eltérő aspirációk békés megvalósításáról volt szó, a közjogi momentum helyett a kölcsönös érdekű gazdaság-átalakítási tevékenységre helyeződött a hangsúly. A szatmári békéből – rövid időre- az új követelményeknek megfelelni akaró politika sarjadt ki.

Bánkúti Imre önálló kötetben foglalkozott a szatmári békével.¹⁴

Marxista szemlélete az 1711 utáni helyzet kulcsát nem a közjogi viszonyokban (Magyarország része-e, vagy sem a Monarchiának?) látja, hanem a belső fejlődésben. Rákóczi küzdelmét és az 1711-i egyezséget a kapitalista viszonyok kibontakozásának, illetve hiányának perspektívájába helyezi. Reálisan állapítja meg, hogy Magyarország formális (törvényekben lefektetett) függetlensége ellenére, valóságosan (anyagilag, katonailag) többszörös függésben létezett, de ennek oka nem a nemesség (Károlyi Sándor) árulása 1711-ben, hanem a belső fejlődés megrekedése. Az okok közé sorolja a „második jobbság” rendszerének megszilárdulását, a polgárság hiányát, városaink jelentéktelenségét, a hajdúszabadság zsákutcás jellegét. Összeállva egy, a polgári fejlődést elzáró, a feudális elnyomás középkori formáinak újjáéledését is magában foglaló késő feudális rendszert látunk 1711 következményeként. Az ország helyzetének alakulásában a politikai, katonai tényezőknek másodlagos jelentőséget tulajdonít, a nemességnek, mint uralkodó osztálynak a felelőssége az elsődleges. De hibájául nem azt rója föl, hogy kompromisszumot kötött a Habsburgokkal, hanem azt, hogy minden erejével akadályozta a polgári fejlődés kibontakozását. E látásmód a szatmári békét a nemesség osztályérdekeivel hozza összefüggésbe. Azok pedig összefüggtek a térség hatalmi viszonyainak átalakulásával. Kiderült, hogy Magyarország önmagában nem képes megakadályozni Habsburgok irányításával kiépülő közép-kelet-európai államkomplexumot. A magyar nemességnek tudomásul kellett venni, hogy Habsburgok térségi uralma tartósan fennmarad, érdekeit ezzel a tényezővel kell összhangba hozni. A szatmári béke nem más, mint ez érdekegyeztetés egyik fontos állomása.¹⁵

Más oldalról közelíti meg a kérdést Kovács Ágnes életrajzi monográfiája Károlyi Sándorról.¹⁶ Az eddigiekhez képest új szempontot vet föl a szatmári békéhez vezető okok vizsgálatában. Szakirodalomra és forrásokra támaszkodva Rákóczi – Károlyi – Pálffy háromszögben elemzi a tettek mozgatórugóit. Nem a nagypolitika objektív követelményeire, a realitások iránti fogékonyságra helyezi a hangsúlyt, hanem érzelmi, mentális fogódzkodót keres, a három kulcsszereplő emberi vonatkozásait helyezi előtérbe.

¹⁴ Bánkúti Imre: A szatmári béke. Budapest, 1981. 159

¹⁵ Uo. 145.

¹⁶ Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Budapest, 1988. 102–123.

Pálffy kitartását Károlyi –és ezzel a tárgyalások- mellett azzal indokolja, hogy a császári fővezér rájött a Rákóczi és Károlyi fölfogása közötti különbségre, s tudatosult benne, hogy politikai céljai megvalósításához alkalmasabb partner a kuruc generális, mint a fejedelem. Fontos megállapítás az, hogy maga Károlyi is fölismerte: Rákóczi és Pálffy álláspontja összeegyeztethetetlen. Azonban e fölfedezés komoly lelkiismereti probléma elé állította a generálist, mert a fejedelem iránti őszinte ragaszkodása ellentétbe került személyes meggyőződésével, hogy ti. a teljes kilátástalanság alternatívája csak a tárgyalás lehet. Kovács Ágnes ennél a pontnál idézi az 1710. december 22-én kelt császári leiratot, mely Károlynak hűségnyilatkozat letétele esetére birtokainak és főispáni tisztségének megőrzését garantálta. A kegyelemlevélről Károlyi is tudott, így ha csak önérdékből vezet- te volna – mint sok bírálója említi – akkor már 1710 végén elpártolhatott volna a kurucoktól. De állásfoglalását a tényekből levont következtetések alakították, s nem csupán személyes érdekei.

Rákóczi a franciák katonai győzelem reményében fogott a háborúba. Azonban sem ez, sem a protestánsok védelmére alapozott nyugati segítség, sem az orosz támogatás nem következett be. Ennek ellenére Rákóczi nem fogadta el a békét, míg a Habsburgok számára a megváltozott körülmények miatt a Magyarországgal fennálló kapcsolat egyáltalán nem volt közömbös. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy a szabadságharc előnyös kimenetele szempontjából döntő külső tényezővé a Habsburg-udvar lépett elő.

Kovács Ágnes Rákóczi érthetetlennek tartott magatartásának igazi rúgóit a személyiségében keresi. Ahogy 1703-ban erkölcsi kényszernek engedve állt a fölkelés élére, 1711-ben is morális szempontok miatt rekesztette ki magát a békéből. Neveltetéséből, mentalitásából fakadt a végsőig kitartás becsületbeli kötelezettsége. Életét küldetésnek értelmező szemlélete nem tűrte el a családi örökségnek, tradíciónak tekintett jogokról és kötelességekről való lemondást, amelyekkel a haza nevében a rendek ruházták föl. Rákóczi szemében Károlyi tette árulás, mert megszegte a konföderációs esküjét. Hogy az 1711-re már kettészakadt, hogy a kurucok többsége azonosult a békekötéssel – az általa mércének tartott erkölcsi piederstárlól lényegtelen momentum. Rákóczi tehát „alkatilag” nem vállalhatta a kompromisszumot. Károlyi, a dinasztikus családi hagyományokkal nem terhelt magyar nemes józan ítélőképessége célravezetőbb volt. Ez teremtett lehetőséget a viszonylagos értékmentésre.

Tiszteletre méltó azonban Rákóczi elvi álláspontja is, s az is vitathatatlan, hogy a Károlyi által elért eredmények föltételeit a szabadságharc teremtette meg, melynek vezéregyénisége a fejedelem volt.

A vita folyt és folyik még arról, hogy a török világ hagyatéka miként befolyásolta országunk újkori fejlődését, hogyan illeszkedik az új társadalmi-gazdasági

folyamatokba a nemzeti függetlenségért folytatott rendi küzdelmek utolsó nagy fölvonása. Ebben a megközelítésben az újkor és a 18. század nem teljesen esik egybe. Csak politikai szempontból kezdődik a 18. század 1711-gyel, amennyiben lehetővé tette a belső konszolidációt, megteremtette a békés élet föltételeit, az újkort meghatározó társadalmi és gazdasági folyamatok régebből indultak.¹⁷

A török kiűzése után nyílt lehetőség arra, hogy Magyarország teljes területén megvalósuljon a refeudalizáció. Ebben a folyamatban a regionális meghatározottságnak komoly szerepe volt. Míg a Királyi Magyarország őrizte a feudális szerkezetet (agrár meghatározottság, szőlő és a legelő túlsúlya a szántóval szemben, a robotváltság és pénzjáradék nem a belső fejlődés folyománya, hanem kényszer-eljárás stb.), addig a Hódoltságban a szabadabb társadalmi fejlődés lehetősége állt fönn. Kikerült ugyanis az országos vérkeringésből, de nem hermetizálódott teljesen. Az újonnan létrejött mezővárosok és a megmaradt települések lakói újfajta viszonylatokkal ismerkedtek meg, amelyek jól jöttek a későbbi polgárosodás szempontjából. A gazdaságos művelésre törekvés létrehozta a tanyarendszert, amely paraszti kisüzem, elkülönült benne a szántó a legelőtől, s megszűnt az ugarkényszer a földközösségi kontrol hiánya miatt. Klasszikus jobbágytelek-rendszer helyett kialakult egy polgári nagybirtokrendszer nagyfokú mezővárosi autonómiával, a birtoklás szabadságával, pénzjáradékkal, a földesúr fizikai hiányából következő személyi függetlenséggel. Az adórendszer esetlegessége elmosta a különbséget röghöz kötött és szabad jobbágy, adózó falvak és mezővárosok között. A mezőgazdasági árutermelés (állattenyésztés) olyan jelentős volt, hogy a török is támogatta. Társadalmuk homogén, nem feszítette ellentét, mert a földesurak elmenekültek, földesúri majorok egyáltalán nem voltak, a nemesi privilégiumok így nem érvényesültek, mindenki annyi földet művelhetett amennyit elbírt. Egysegű gazdatársadalom alakult ki, mely ígéretes gazdasági és társadalmi helyzetben nézhetett a jövő elé. Ez a szabadságon alapuló polgári fejlődés azonban épp a török kiűzése után megtorpant, és a refeudalizáció vette kezdetét az egykori Hódoltság területén. Tünetei voltak: a neoacquistica területek földesúri birtokba vétele, a jászkunok jobbágysorba taszítása, nemesi allodializáció főleg a Dunántúlon, a földesúri terhek általános növekedése. Mégis, a nyilvánvaló trend mélyén lassan kialakultak polgári fejlődés föltételei, nem függetlenül a korábbi alföldi kezdeményektől, a perszonálunióban megnövekedett értékesítési lehetőségektől, a gabonatermelés és demográfiai növekedés egymást erősítő hatásaitól.¹⁸

Szekfű is utal a „visszaalakulás” és az új elemek megjelenésének párhuzamos voltára. A refeudalizációt nála az jelenti, hogy az abszolutizmus hívei, a Habsburgok, nem tudják elveiket Magyarországon gyakorolni, és kénytelenek a szatmári

17 Rácz István: A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen, 1994.

18 Beluszký Pál: Az Alföld történeti földrajza. Budapest, 2002. 88.

békében elismert rendi privilégiumokat továbbra is respektálni. Ez azonban nála nem rendi dualizmus – mint Ember Győzőnél –, mert az erőviszonyok a király javára tolódtak el, a rendek csak társadalmi és gazdasági előnyeiket őrizték meg, politikai - hatalmi lehetőségek beszűkültek. A rendiség sikeres politikai alkalmazkodása, illetve a király erősödő civilizátori szerepe ugyanakkor lehetővé tette az ország számára a fokozatos gazdasági és társadalmi erőgyűjtést.¹⁹

A 16. század óta féltek a rendek attól – jogosan –, hogy a Habsburg Birodalomhoz csatlakozás miatt tartománnyá süllyed az ország. Ez a bécsi szándék egyértelművé vált a török kiűzése után, mikor a fegyverváltság miatt Magyarországot örökös királyságuknak tekintették, s fiági örökösödésüket az 1687-es országgyűlés törvénybe is foglalta. Formálisan ez az ország régi szabadságának veresége, de a centralizáció végső fokon épp a rendek számára biztosította az egzisztenciát és a jogrendet. A török kiűzésével a Habsburg abszolutizmus óriási lehetőséget kapott, a hódoltsággal hatalmas terület került kincstári tulajdonba, melyek egy részét Bécs a hűek között szétosztotta. Ez a főúri csoport a 18. században az abszolutizmusnak (a hazától távol maradásnak) hódolt, előmozdította a belső migrációt és telepítést, hitbizományhoz jutott, s aulikus arisztokratává asszimilálódott.

Az *Einrichtungswerk* e réteg érdekeire alapozva már a dinasztia és a rendek közötti új házasság megkötésére gondolt. Már nem a fegyver jogán szerzett országról beszélt, hanem közös megegyezésről, perszonálunióról.²⁰

Ám a követett politika több érdeksérelmet okozott. A fogyasztási adót egy sor termékre kiterjesztették, bevonva ezzel a nemességet a közvetett adózásba. Korábbi adómentességet élvező közösségek adómentessége megszűnt (jászkunok, hajdúk, armalisták). A köznemesség többek között ezek miatt nem tudta elfogadni az idegen hatalmat, ragaszkodott az autonómiához. Bécs válasza, hogy a lojálisakat megtartotta, a többieket kirekesztette a politikai hatalomból. Így szakadt két táborra a nemzet: udvarhűekre és a függetlenség híveire. A megosztottság családokat, baráti kapcsolatokat is kettétört, és gyakran a szó-szoros értelmében testvérharc formáját öltötte.²¹

A magyar rendiség eltérő érdekű csoportjai kerültek átmenetileg szembe egymással, s próbálták kedvezőbb érvényesülési stádiumba juttatni privilegizált helyzetüket. E szempontból a szabadságharc is pusztán rendiség érvényesülésének magasabb foka. A nemesség eltérő politikai orientációjú csoportjai akkor találtak újra egymásra, mikor Bécs a magyar ügy mielőbbi konszolidálását akarta. Ennek köszönhető a magyar rendek által is elfogadhatónak tartott Pálffy János gróf,

¹⁹ *Szekfü Gyula* i. m. 84.

²⁰ Magyarország története I. Lipót és I. József korában. 1657–1711. Írta: *Acsády Ignác*. Budapest, 1898. 668.

²¹ Uo. 673.

horvát bán császári fővezérré kinevezése. Kezdetben ő is csak a szabadságharc katonai vereségét akarta siettetni, többek között Károlyi császárhűsége térítésével. Károlyi kegyelmet kapott, s 1711. március 14-én letette a hűségesküt a császárra. A tárgyalások azonban folytatódtak, mert Pálffy bele ment abba, hogy a kurucoknak adandó általános közkegyelemről és a politikai rendezésről is tárgyaljon.²²

Az udvar azonban a tábornokot nem hatalmazta föl a megadáson túlmenő tárgyalásokra. Pálffy saját megfontolásból bővítette a tárgyalások témakörét. Okát a magyar rendiség általános viszonyaiban, a kiváltságőrzés politikai törésvonalakat átívelő országos szintű követelményében látjuk. Pálffy maga sem értett egyet Lipót korlátlan abszolutista terveivel, az esetleges megtorlás kíméletlenségével, ezért a magyarországi hadműveletek nehézségeinek eltúlzásával altatta el Bécs gyanúját, s indokolta meg hatásköri túllépését. Károlyi meg az időre hivatkozva („az idő ellenség”) magyarázta fejedelmének a tárgyalásokat. A béketerv szövegét 1711. április 29-én fogadta el a két magyar főúr Rákóczi jóváhagyása nélkül. Április 30-án a Szatmár melletti majtényi síkon mintegy 12 000 kuruc katona főtisztjeik eskütételére és a zászlók átadására gyűlt össze. A két tábor főtisztjei 1711. május 1-én írták alá a megegyezés szövegét, s osztották ki utána az amnesztiát biztosító úti okmányokat. A szabadságharc tisztjei és katonái, a menekülők, a családtagok megindulhattak hazafelé.²³

A történelem fintora, hogy a József jóváhagyásával előkészített tárgyalások sikerét a császár nem érte meg, 1711. április 17-én meghalt. Halálát a tárgyaló felek igyekeztek titokban tartani az eredményes kompromisszum érdekében. Ez magyarázza a majtényi síkon előállt groteszk helyzetet, hogy Rákóczi volt hívei a halott császárra tettek esküt.²⁴

A két táborra szakadt nemzet a szatmári békében egyesült újra. Az uralkodóval harcban álló nagyobbik rész tette le a fegyvert, s fogadta el a fejedelem hűségén maradt rendi csoport ajánlatát. A megegyezés I. József békülékenysége is köszönhető. Ennek tudható be, hogy a szatmári békét megkötő Pálffy János császári generális és Károlyi Sándor kuruc tábornok az egyezségben a hűsége visszatérő kurucoknak nemcsak amnesztiát adott, hanem a vallásszabadságot és az alkotmányosságot is újból megígérte.²⁵

József több korábbi kiegyezési kísérlete eredménytelen maradt. 1706-ban föl adta az egységállam gondolatát, s elismerte Magyarország alkotmányos önállóságát a magyar korona Habsburg örökösödési joga mellett. A tárgyalások megszakadása után Bécs sikeres katonai offenzívába kezdett, ami sietette a végleges megegyezést. Hozzájárult a megállapodáshoz az is, hogy a magyar rendi

22 Ifj. Barta János: A tizenennyolcadik század története. Pannonica Kiadó, 2000. 23.

23 Acsády Ignác i. m. 673.

24 Ifj. Barta János i. m. 25.

25 Eckhart Ferenc: Magyarország története. Budapest, 1935. 189.

konföderáció uralmával a lakosság egyre szélesedő rétege elégedetlen volt. Erdélyt pl. ellenállás nélkül foglalta vissza a császár. 1708-tól újabb tárgyalásokat kezdeményezett József, amely elvezetett aztán a szatmári békéhez.²⁶

Az egyezséget Pálffy János császári generális, és a Rákóczi nevében, de távollétében eljáró Károlyi Sándor kuruc tábornok, vagyis a magyar rendiség két csoportjának vezetője kötötte meg. Mindketten tudták, hogy a szabadságharc katonai értelemben menthetetlen ügy, ellenben a rendi jogokból még sok minden megmenthető. Ezért Szatmárban a magyar rendiség exponensei a béke tető alá hozatalával, nem a kuruc katonai küzdelmet árulták el, hanem megragadták az utolsó lehetőséget a mozgalom még megmaradt eredményeinek konszolidálására.²⁷

Károlyi Sándor nem volt „áruló”, megbélyegzése legenda, mellyel a 19. század romantikus nacionalizmusa a nehézségeket előszeretettel magyarázta. A szatmári béke alternatívája a súlyosabb alávetés lett volna. A romokban heverő országnak békére, nyugalomra volt szüksége, hogy a korábbinál jobb föltételek mellett induljon el az erőgyűjtés útján.

A szatmári béke nem kapitulációs okmány, s azért nem, mert a Rákóczi-szabadságharc nem volt hiábavaló. Megvívása és tárgyalásos befejezése útját állta az esetleges megtorlásnak, és javított Magyarország pozícióján. Pedig a császáriak szinte tetszés szerinti föltételekkel bánhattak volna a legyőzöttekkel, és semmi sem állt volna Lipót korlátlan abszolutista berendezkedésének útjába. Ezzel szemben nemcsak a résztvevők kaptak kegyelmet és nyerték birtokuk visszaadását – a hűségeskü fejében –, hanem a béke pontjai általában is garantálták a rendi-nemesi jogok fenntartását, biztosították a hagyományos rendi szervezetek törvényes működését. A háború során tisztí rangot szerzett parasztkatonák szabadságot nyertek a jobbágyi terhek alól. Vagyis a magyar állam léte nem került veszélybe, a harcokat lezáró béke szavatolta az ország politikai intézményeinek továbbbépítését.

Az egyezségbe foglalt kompromisszumhoz szükség volt a másik fél hajlandóságára is. Pálffy János rendi indítékú azonosulása a legyőzött nemesi csoport helyzetével kevés lett volna a béke megkötéséhez. József egyezségre hajló magatartásától már volt szó, de a szatmári béke megvalósulását III. Károly állásfoglalása tette lehetővé. A haldokló József Eleonóra anyacsászárnőt nevezte ki Magyarország kormányzójává Károly öccse Spanyolországból való megérkezéséig. Eleonóra 1711. május 26-án megerősítette a szatmári békét, és annak megtartását fia nevében is megelőlegezte. Ezt javasolták az udvar magas rangú személyei és miniszterei, így többek között Savoyai Jenő, Trautson, Wratislaw és Schönborn miniszterek. Az ő állásfoglalásukat alapvetően Anglia magatartása befolyásolta, mert a szigetország elhatározta, hogy békét köt Franciaországgal,

26 Geschichte Österreichs. III. Von 1686 bis zum Wiener Kongress, Red.: Erich Scheithauer, Herbert Schmeiszer. Wien, 1975. 46.

27 Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás. Budapest, 1990. 30.

a spanyol örökösödési háborút diplomáciai tárgyalásokkal zárja le. Mivel erre Franciaország is késznek mutatkozott, Ausztria európai helyzete ismét meggyengült, szüksége volt a magyarországi békére.²⁸

Érdekes, hogy a szatmári békét leginkább Magyarországon ellenezte egy főúri csoport, akik a háború kezdetén Bécsbe „emigráltak”, magyarországi jószágaik élvezetét elvesztették, s most hűségükért és az elszenvedett káraikért cserébe anyagi kárpótlást vártak az udvartól. Fedezetül a „lázadók” elkobzott birtokát tekintették. Ezért makacsul ellenezték a fölkelőknek adandó személyi és vagyoni amnesztiát. A császárné által tett megerősítést nem tartották tiszteletben, s néhány nagyúr – Esterházy Pál nádor, Erdődy György országbíró és Illésházy Miklós kancellár tudtával – megkezdte az engedelmességre tértek és a megkegyelmezettek bosszúszerű üldözését. Hangsúlyozták, hogy a szerződésnek az ország jogainak fönntartásáról szóló pontjait természetesen nem kifogásolják, csak a volt rebellesek anyagi megkímélését. Arra nem gondoltak, hogy ellenkezésük a békeszerződés bántatlanságot ígérő passzusának megsértését jelenti, s hogy ezáltal az országos jogok is veszélybe kerülhetnek. Előállt az a furcsa helyzet, hogy Károlyi – a maga becsületét is mentendő – a bécsi miniszterektől kért segítséget a magyar kormányzat megregulázáshoz, de annak ellenállásán minden igyekezet megtört. A szatmári békét nem is hirdették ki, és végrehajtását sem kezdték meg, míg azt Károly trónörökös maga el nem rendelte.²⁹

Károly 1712. januárjában érkezett meg Bécsbe, ahol már várta Károlyi Sándor. Az elsőik között hallgatta meg a trónörökös a volt kuruc vezér érveit a „kötmény” megerősítéséről, ám a „szatmári pacificatio állandósága” Károly támogatása ellenére a magyar kancellárián még sokáig fönnakadt. Károlyi attól tartott, hogy a generális amnesztia ügyét „a magunk részéről való úri s főrendek”, akik megmaradtak a császár hűségén, de sok kárt szenvedtek, el akarják halasztani az országgyűlésig, hogy ott korlátozott amnesztiát emeljenek törvényre. Keresztély Ágost szász herceg és esztergomi érsekprímás, valamint Trautson herceg, udvari miniszter segítségével Károlyi rávette a trónörököst, hogy a megerősítés elkaszálóját, Illésházy kancellárt utasítsa a fejedelmi elhatározás végrehajtására. A kancellár nem tehetett mást, mint hogy az erőteljes fejedelmi meghagyás után, 1712. március 30-án kiadja Károly „kötményt” megerősítő levelét. A konfirmációs iratot kihirdették Magyarország és Erdély valamennyi vármegyéjében és városában. Az Udvari Kancellária átiratban tudatta a magyar kancelláriával, a nádorral és az országbíróval, hogy „ezentúl a legkisebb processust vagy parancsolatot a szatmári békekötés ellen ki ne adjanak”.³⁰

28 Geschichte Österreichs. III. Wien, 1975. 48.

29 Horváth Mihály: Magyarország történelme. Hetedik Kötet. Budapest, 1873. B.

30 Uo. 9.

A szatmári „kötmény” körüli vitát az okozta, hogy rendelkezései magánérdekbe vágtak. Az 1712–1715-i pozsonyi országgyűlésen ez a körülmény megnehezítette a törvénybe iktatását. Károlyi ezt úgy akarta elvégezni, mint tették az 1606-os bécsi békével. A nemzeti mozgalomban részt nem vett urak és főrendek azonban erről hallani sem akartak. Azt ők is látták, hogy a békeokmányt a király megerősítése után megváltoztatni már nem lehet, de a Corpus Jurisba vételét megakadályozhatják. Ha a „kötmény” megmarad a volt fölkelők és a fejedelem közötti „szerződvénynek”, tehát magánjogi ténynek, ahhoz utóbb akár törvényhozási, akár folyamodási úton még hozzáférhetnek, s apránként foszthatnák meg érvényétől.³¹

Csak hogy Bécset a szerződés törvényesítésére sarkallták a nemzetközi fejlemények. A bécsi kormány nyomására hagyta el Károly Spanyolországot és Savoyai Jenő diplomáciai ügyessége szerezte meg számára a császári koronát. A Nagy Szövetség (tengeri hatalmak és Ausztria) fölbomlását azonban már nem lehetett megakadályozni. Jenő herceg a császár megbízásából 1712-ben Angliába utazott, ahol Annak királynő január 17-én kihallgatáson fogadta. Anglia magatartását azonban nem sikerült megváltoztatni, ezért a „nemes lovag” eredménytelenül tért vissza Hollandiába. Anna királynő 1712. január 29-én békekongresszusra invitálta a szövetségeseket Utrechtbe, ahol Anglia és Franciaország fegyverszünetet kötött. Mire Savoyai Jenő a harc folytatása mellett döntött, de kisebb sikerei ellenére ura, a császár is megtagadta támogatását. Így a herceg abbahagyta a hadműveleteket, s a diplomáciai tárgyalásokra összpontosított. Az Utrechtben folyó nemzetközi kongresszuson Anglia, Hollandia és Poroszország kezdetben még az emigráns Rákóczi elképzeléseivel szimpatizált. Savoyai Jenő ennek láttán írta Bécsbe, hogy az udvar ne mulasszon el semmit, mi Magyarország megnyugtatósára szolgálhat, mert az érv a konferencián a Habsburg-hatalom sikeres magyarországi konszolidációja, illetve Rákóczi ügyének gyengítése mellett³².

Ez az a körülmény, amely miatt Bécs határozottan kiállt Pálffy János és Károlyi Sándor törvénybe iktatást sürgető javaslata mellett, s amely miatt a küldöttek többsége is elfogadta a becikkelyezés gondolatát.

Az országgyűlés egyéb szentesített törvényjavaslatai bizonyítják, hogy III. Károly közvetlenül a fegyveres küzdelem elvesztése után egyenrangú félként kezelte a magyar rendeket. A szatmári béke tartósságának oka, hogy olyan magyarok vívták ki, akikben a király is bízott. Nem tapasztalt a magyaroknál hátsó gondolatot (a teljes elszakadást), ezért nincs szükség ellenhatásra, a teljes központosításra, a két birodalomfél összeolvasztására. A szatmári békét így egyik fél sem tekintette hágcsóul további győzelmekhez.

31 Uo. 21.

32 Geschichte Österreichs. III. Wien, 1975. 49.

A szatmári békének köszönhető, hogy Magyarország nem jutott a fehérhegyi csatában legyőzött Csehország sorsára, hogy 18. századi történelmünk nem a 17. század végi bécsi tervek szerint alakult. Deák Ferenc mondta róla később, hogy a magyar nemzet hálát adott volna, ha 1849-ben egy szatmári békét tudott volna kötni, vagyis az alkotmányosság helyreállítását eredményező megegyezést, mert az a fegyverfogás legfőbb célját ejtette volna el.³³

Szatmár lehetőséget adott, hogy az ország kedvezőbb körülmények között folytassa a küzdelmet a súlypont visszaszerzéséért. III. Károly végül a magyar alkotmányosság álláspontjára helyezkedett: Ausztria lemondott a fegyveres hódítás jogáról, Magyarország pedig elvetette az elszakadás gondolatát. Megszűnt a történelmi lehetőség, hogy a császár akaratát fegyveres erővel erőszakolja a nemzetre, cserébe a rendek tudomásul vették a teljes függetlenség utáni vágy irrealitását. Ez még mindig kedvezőbb állapotot teremtett, mint a XVII. századi elnyeléssel fenyegető alávetési kísérlet. Az elnyomás és fegyveres konfliktusok időszakát a megegyezés váltotta föl. Eredményeként helyreállt a rendi dualizmus, amely, az abszolutista módon kormányzott örökös tartományokhoz képest, kellően kidomborította Magyarország különleges helyzetét. A rendi dualizmusban érvényesült az uralkodó képviselte központi hatalom és a kiváltságosok alkotta rendi hatalom egyensúlya, a közviszonyokra gyakorolt paritásos megoszlás.

A magyar rendeknek az idegen abszolutizmussal szemben bevetett, és a nemesi kiváltságok védelmére alapozott politikáját nem lehet egyszerűen történeti visszalépésnek tekinteni, mert az a konkrét viszonyok között fönntartotta az önálló állami létet, a nemzet politikai önrendelkezését.

---

33 Magyarország története a Szatmári Békétől a Bécsi Congressusig 1711–1815. Írta: Marczali Henrik. Budapest 1898. 10.

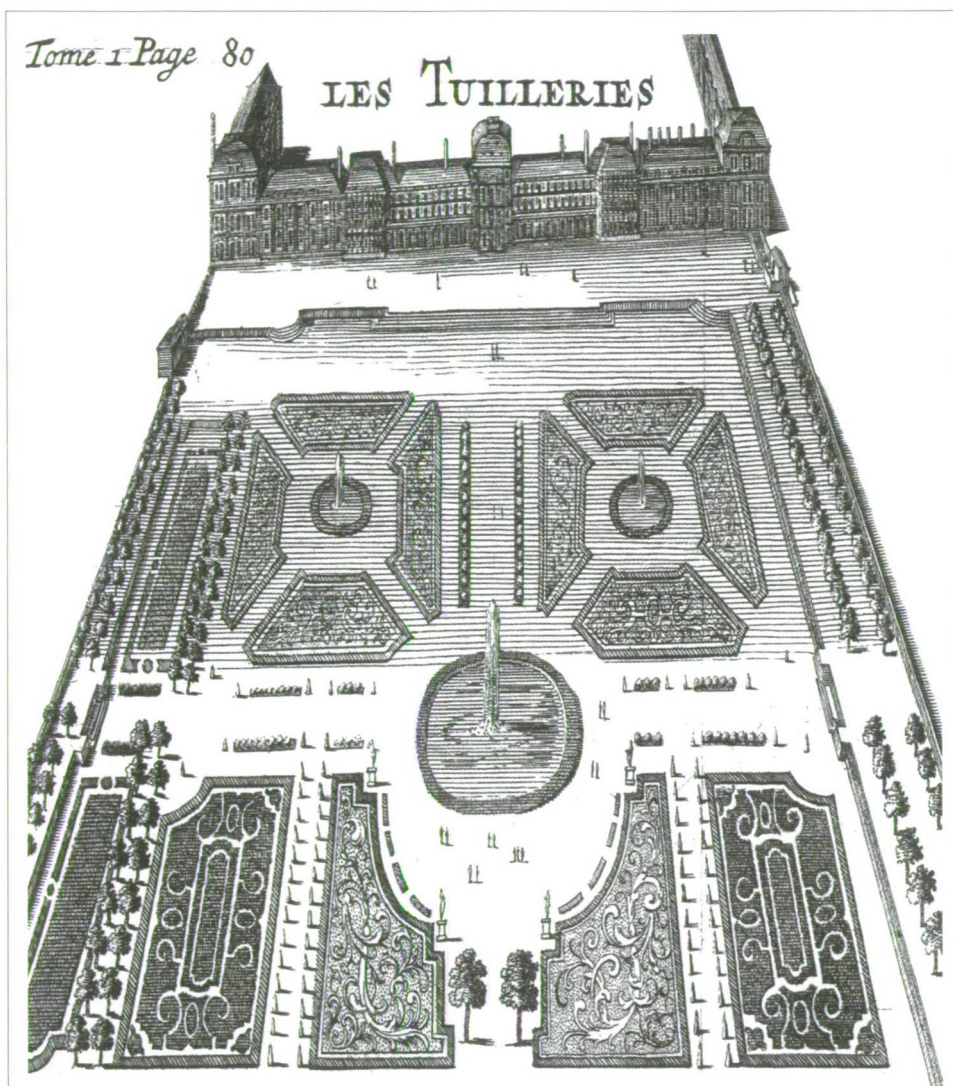
PÁRIZS ÉS KÖRNYÉKE – RÁKÓCZI FRANCIAORSZÁGBAN: PÁRIZS – VERSAILLES – MARLY – GROSBOIS KÉPES ÚTIRAJZ

A fejedelem, Erdély 1704-ben megválasztott, és 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen beiktatott fejedelme, és a „konföderált” rendek vezérő fejedelme 1713-tól 1717-ig Franciaországban, helyesebben mondva XIV. Lajos udvarában és évjáradékából élt. Párizsban viszonylag ritkán tartózkodott. Habár ez a korábban sokszor emlegetett kijelentés nem teljesen fedi a valóságot. Versailles-ban, Marlyban, vagyis a király legfőbb tartózkodási helyein látjuk leggyakrabban 1713 és 1715 között, illetve Párizs és Versailles környékén lévő lakhelyein. Majd már XIV. Lajos halála után, a megváltozott politikai viszonyok között, és Isten kegyelme által megtérve végül a már 1715 tavaszán „felfedezett” Grosbois mellett lévő *camalduli szerzeteseknél* bérelt házába¹ vonult vissza a politikai csatározások elől, természetesen mindvégig nyomon követve Franciaország és a Habsburg érdekek alakulását, a nemzetközi viszonyokat, – tegyük hozzá, lassan egyre reményvesztettebben – keresve a lehetőséget, hogy Magyarországot, vagy legalább Erdélyt belefoglalják a nemzetközi békékbe, vagy a kiújuló Habsburg–török háború következtében talán esélye lehet Magyarországnak, hogy helyzetét újratárgyalják, vagy felújítsák a szabadságharcot. Sajnos mozgásteret 1715 után egyre jobban beszűkült, s 1717-ben, bár még bízott némiképp a török pártfogásban, s – részben kényszerből is – elhagyta szeretett Franciaországot, s főképp békés azilumát, kedves kolostori meghitt magányát, hol több más elfoglaltsága, részben írói munkássága mellett nagy irodalmi munkáját, az *egy bűnös ember vallomását*² megkezdte: Lelki erejével, az emberi méltóság minden helyzetben történő megőrzésének nemes módjával minden magyarnak és hívő keresztyén embernek példát mutatva, és indíttatást egyfajta önvizsgálatra és Isten akaratában megnyugvó alázatra.

---

1 A bérleti szerződés már 1716-ban kelt. Szövegét közli *Émile Pillias*: Rákóczi aux Camaldules de Grosbois (1715-1717). Le cœur de Rákóczi. In: *Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie*. Paris, 1939. 110-124. Magyarul, Kis Elemérné és Kisné Cseh Éva fordításában: A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Bp. 2004. 610-617. A szerződés és a kiegészítés uo. 612-613.

2 Confessio peccatoris

Jardin des Tuileries

Germain BRICE: Description de la ville de Paris, Amsterdam, 1718

***

A nagy elmélyülés színterén, a *grosboisi kamalduli kolostor* helyén³ 1937 óta a Csáky József által alkotott emlékmű hirdeti, jelképesen egy kőből faragott fejfa, vagy mivel katonáskodó emberről van szó, székely szokás szerint kopjafa, hogy itt, a kamalduliak kolostorának visszavonultságában élt II. Rákóczi Ferenc fejedelem.

³ Couvent des Camaldules de Grosbois

S míg a mai Yerres-ben, az azonos nevű folyócska partján lévő, Párizstól úgy DDK-re eső, közeli városkában álló emlékmű talán kissé személytelen volt, különösképp a Rákóczit, vagy ahogy ott hívják, ejtik franciául, akik ismerik, „Rákokszi”-t, vagy a művelt kutatók „Rágodzi”-t kevésbé ismerő franciáknak 2010. szeptember 23-án egy – stílusosan – sárospataki, vagyis a fejedelem szűkebb pátriájából származó szobrászművész, *Borsi Antal* elkészítette mellszobrát, ugyanaz, aki még 1992-ben, a fejedelem egyik bujdosótársának, *Szathmári Király Ádámnak*, születése 200. évfordulójára az őt ábrázoló bronz emléklakettel ajándékozta meg az emlékünnepeken és tudományos konferencián résztvevő történészeket.⁴

Az új Rákóczi szobor, amellet, hogy az ismert ábrázolások alapján hitelesnek mondható, de mintha még valami reményteli, bölcs mosoly, az élet nagy ismerőjének, a mélyen hívó embernek a derűje is átszüremkedne. Egyúttal, ha jelképesen is, de így még szebb, mint a testi, tárgyi valóság, mert Rákóczi végakarata is formát öltött a „képfaragó”, keze alatt, hiszen a tartókőre rávéste Rákóczi szívét, mert tudjuk, végrendelete szerint Rodostóból, míg testés a konstantinápolyi (isztambuli) Galata városrészben álló szent Benedek kolostorban helyezték örök nyugalomra, édesanyja, Zrínyi Ilona földi maradványai mellé, szívét arany szelencében ide, a grosboisi kamalduli kolostorba hozták.⁵ (Közismert, hogy hamvait 1906-ban hazahozták Kassára.) Sokan feltételezik, hogy szívét az arany miatt, vagy talán jobb esetben ereklye voltáért is kiásták és elrabolták, talán már a XVIII. század végén vagy a XIX. században, legújabbán még olyan bizarr hipotézis is felötlött, hogy a második világháborúban a németek találták meg és vitték el. Szinte már a feltevések is kissé kegyeletsértőek: az igazi kultusznak szívből kell fakadnia, és nem csak a múlandó tárgyakon csüngni, s azok bűvöletében révedezni, mint azt hajdan, különösen mint a XIX. század utolsó negyedében, oly sokszor tették. Bár a múlt felkutatása fontos minden nép történetében, de az értelmetlen kincskeresés helyett a meglévő szellemi és tárgyi emlékek megőrzése és jobb megértése, feldolgozása lehet az igazi, jövőbe mutató feladat és élmény is. Ezt bizonyítja Szalay László is, ki még Kossuth diplomatájaként 1848-ban szintén hosszabb időt töltött Párizsban, s később a modern magyar, pozitivisták történetírás egyik legnagyobb alakja lesz, ki az elsők között kezdte meg a Rákóczi-kor modern feldolgozását és míg rövidre szabott élete engedte, szegődött a bujdosó Rákóczi nyomába. Igazából rá, egész felfogására illenek Kazinczy Gábor még 1854-ből származó találó szavai:

A történelem „a jövő csillagászata.”⁶

4 1992-ben. „Szathmári Király Ádám 1692-1752 – BA 92”.

5 *Émile Pillias*: Rákóczi aux Camaldules de Grosbois (1715-1717). Le cœur de Rákóczi. In *Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie*. Paris, 1939. 110-124. Magyar fordításban A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Bp. 2004. 610-617. Vonatkozó rész 615-617. és Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp. 459-460.

6 Kazinczy Gábor Ráth Károlynak, Bártfa, 1854. november 4. *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitivisták történetnézete a magyar tör-

Marly-le-Roi, a kastély parkja 2010

Amphitrité, másolat, az eredeti 1705. Antoine Coysevox (1640-1720)

Marly-le-Roi, 2010

***

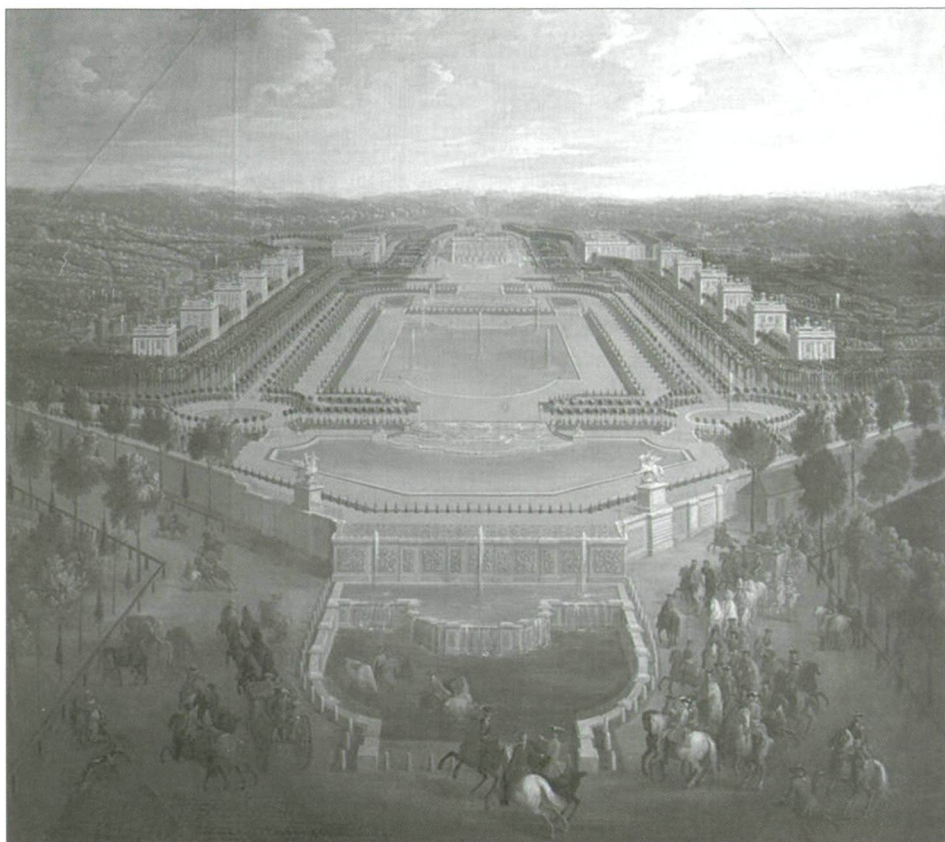
Most, rendhagyó módon egy kisebb képzeletbeli sétára invitálom a Tisztelt Olvasót.

Ehhez jó segítségül szolgál *Szathmári Király Ádám naplója* mellett egy *korabeli útikönyv* remek *metszetei*, s egy *1717-ből való térkép*, s még Versailles és főleg a korabeli Marly felidézésére néhány *korabeli festmény és metszet*, hiszen a fényes rezidencia, csodálatos parkjával és vízműrendszerével még a XVIII. század végén teljesen elpusztult. A szóban forgó útikönyv pedig:

Description de la ville de Paris..., szerzője Germain Brice (1652–1727). Ez a sokadik kiadás franciául jelent meg Amsterdamban 1718-ban. Ez volt a 7. kiadás. Eredetileg, első változatában még 1686-ban adták ki, de mint a jó útikalauzoknál szokás, följavították szinte a legújabb kiadás évéig, így teljesen aktuálisnak, Rákóczi korát tekintve hitelesnek mondható. A térkép pedig, melyet használtam,

ténetírásban. 1-2. köt. Bp. 1973. 1. köt. 60. – Szalay pedig ebben az időben mondja gyermekkori barátjának, Eötvös Józsefnek: „Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménykednünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által változtatnak meg, s ezért egész múltja az, mivel jövőjének kulcsát találhatja.” Idézi Soós István: Szalay László válogatott történeti tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp. 2000. Utószó, 290.

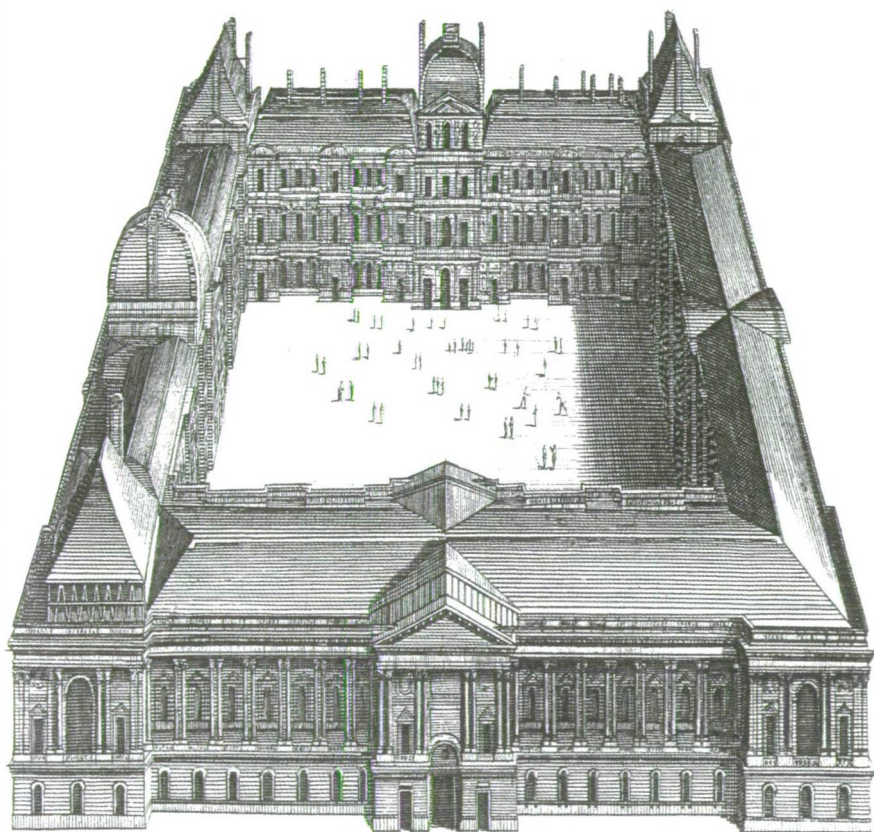

Château de Marly, festmény
Pierre-Denis Martin, 1724

1717-ből való, és addig megújítva: *Nouveau plan de la ville et fauxbourgs de Paris. Comme il est apresent. Mis au jour par B[ernard]. Jaillot géographe.* 1717. – És a bal felső sarok gyönyörű barokk címlapja után a bal alsó sarokban az ajánlás *Hierôme Bignon*-nak szól. Továbbá nagy segítségünkre volt a híres *Turgot-térkép*. Ez a remek térkép, mely tulajdonképp a korabeli Párizs madártávlatból, „*Plan de Paris*” 1734–1736 között készült, a névadó, *Michel-Étienne Turgot*, (marquis de Sousmont, seigneur de Bons, Ussy, Brucourt) 1690–1751, párizsi magisztátus megízásából, *Louis Bretez* (16??–1736) építész, kartográfus alkotta meg két év alatt, 1734–1736 között. Maga a térkép csak 1739-ben jelent meg.⁷ Számos Rákóczihoz is köthető hely korabeli képét úgyszólván csak ez a térkép, „*Plan de Turgot*” őrizte meg. Természetesen a saját tapasztalás sem lebecsülendő, így néhány személyes élménnyel is gazdagítjuk képzeletbeli időutazásunkat, néhány fénykép segítségével.

⁷ A térkép, „*Plan de Paris*” felirata szerint „*Levé et Dessiné par Louis Bretez – Gravé par Claude Lucas / Et Ecrit par Aubin*”.

LE VIEUX LOUVRE

Louvre, Cour Carré
Brice, 1718

Történelmi sétánkat, azt hiszem érdemes a *Place de la Concorde* felől kezdeni, végigsétálva a *Tuileriák* (*Tuilerie*) kertjén, megnézegetve a park központi részében álló gyönyörű, hatalmas szobrokat, szoborcsoportokat. Kevesen tudják, hogy az itt látható szobrok egy része még a XVIII. század végén illetve a XIX. században került ide *Marly*ből, a mai *Marly-le-Roi*-ből, a *Versailles* után az egyik

leg híresebb királyi rezidencia csodálatos parkjából, hol a Napkirály mellett Rákóczi is sokszor megfordult, remek szarvas-, illetve dámvad vadászatokon vett részt, mellette csaknem mindig hú kis krónikásával, bejáró inasával, *Szathmári Király Ádámmal* (1692-1752).⁸

Föl is jegyezte ezeket az alkalmakat: 1714. április „11. Ebédelt urunk magánál Clanyiban. Ebéd után ment őfelsége 3 három órákor az várban hatlovas hintón. Az várból igenesen ment őfelsége Marliban, mivel az felséges király is ezen az nap ment Marliban, hat hétig való lakásra.”⁹

Maga Rákóczi így emlékezik vissza ezekre az időkre: „Elmúlt az ünnep nyolcadik napja, s a tavaszi időszak a királyt Marlyba vezette, s ő engem is útitársává tett. Kellemes volt számára a csevegés, melyet a reggeli és délutáni sétákon teljes kíséret mellett nyájas szokásból velem folytatott, és mert legnagyobb gyönyörűségét a vadászatokban lelte, kedvére volt, hogy engem is mindig ezek foglaltak le.”¹⁰ Az egyik vadászatról pedig ezeket írja Szathmári Király: „Az felséges király vadászott délután az márlini vadaskertben [azaz a marly-i vadaskertben] kutyákkal szarvast, azholott az egész urak, fejedelmek s hercegek, s az egész udvari dámák s fejedelemasszonyok amazon képében jelen voltak lóháton, s urunk is.” Az „amazon módjára” itt azt jelenti, hogy a hölgyek is lóháton, úgynevezett női oldalnyergben ültek.

Visszatérve a park szobrait, egy részük már a fejedelem ottlétekor is állt.¹¹ S bár, Szathmári Király Ádámtól tudjuk, Rákóczi is járt a *Louvre*-ban, mely Versailles megépülése óta már nem volt ténylegesen a király, helyesebben XIV. Lajos lakhelye, sem az ún. Palais Royal. S bár a Louvre nagyszabású átalakítását, megnagyobbítását, melynek következtében a négyszög alakú belső udvar, a *Cour Carré* is kialakult,¹² korábban maga XIV. Lajos kezdeményezte, de már ekkor szinte kizárólag Versailles-ban, Marlyban és rövidebb ideig Fontainebleau-ban lakott.

Akik tehát elérkeznek a „kerteken” áthaladva a Louvre-hoz, talán érdemes a *Cour Marly*-val kezdeni, ezzel az újabban beépített, üveg menyezettel ellátott udvarral, eljátszadozva azzal, hogy a gyönyörű szobrok melyikét láthatta már

---

8 Szathmári Király Ádám Napló-Könyve 1711-1717 esztendőkből, II. Rákóczi Ferenc fejedelem bujdosótársáról. Rákóczi tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diariumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. Szerkeszti Thaly Kálmán. Pest, Lauffer, 1866. (1-2 köt.) 1. köt. 233-296. – Új kiadása rövidesen megjelenik a Nap Kiadónál, a jelen tanulmány szerzőjének gondozásában. – E tanulmányban is mindenütt már a készülő új kiadás javított szövegét és jegyzetapparátusát használtuk, ezért az egyes idézetek után nem tudtuk feltüntetni a lapszámot, de a dátumok (év, hó, nap) pontos feltüntetésével az egyes részeket mindenki visszakkeresheti a Thaky-féle kiadásban, illetve majd a megjelenő új kiadásban.

9 Vö. az előző jegyzettel.

10 *Rákóczi Ferenc*: Vallomások, emlékiratok. Szerkesztette és a jegyzetek Hopp Lajos; az utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája. A Vallomások-at Szepes Erika, az Emlékiratok-at Szepes Erika fordította. Bp. 1979. 527. – Továbbiakban *Vallomások*

11 Ld. A szerző fényképét.

12 Ld. Metszet, BRICE, 1718 – 180.

Louvre, Cour Marly, 2010

Rákóczi.¹³ A marly-i parkban nemrég ezek másolatai kerültek a helyükre.¹⁴ Rákóczi Louvre-ban tett látogatásáról pedig ekképp szól a napló, egyúttal felelevenítve Rákóczi, azaz *Comte de Saros/Charoch*¹⁵ egy zsúfoltabb napját is: 1713. május „26. Reggel kilenc órakor mentünk a Luver¹⁶ nevű király házában, (amelyet az mostani király apja¹⁷ építtetett), az királyi képmű- és faragó-academiában az palotákban való képeket és státuákat¹⁸ és holmi rajzolásokat megnézvén szállásunkra mentünk, ahonnan tizenkét órakor Feriol¹⁹ uramhoz ment urunk ebédre, (aki is²⁰ ezelőtt, Constancinápolyban²¹ ambassador volt). Ebéd után mentünk Gránmond²² herceghez, onnan az operára mentünk, aholott egy actát <jatszodtanak> representáltak²³ muzsika-, énekszóval, és minden egyéb mesterségekkel.²⁴ Innen kilenc órakor estve Passiban mentünk.”

13 Ld. Fényképen, 2010.

14 Ottlétemkor Gabor Mester de Parajd, architecte en chef des monuments historiques szóbeli közlése és saját Fényképeim a szobrokról. A marly-i felújításokról: Renaissance de l'abreuvoir du domaine national de Marly. Service national des travaux, [Paris], 2006. *Gabor Mester de Parajd: La restauration de l'abreuvoir. Sauvegarde d'un vestige magistral.* 14-21.

15 És még számos más alakban is előfordul.

16 Louvre

17 XIII. Lajos (1601-1643)

18 szobrokat

19 Charles Ferriol d'Argental (1637-1722), 1699-1710 között volt konstantinápolyi követ

20 hiányzik Thálnál

21 Konstantinápolyban, a mai Isztambulban

22 Thálnál Granmond – Antoine de Gramont de Guiche

23 mutattak be

24 Feltehetőleg a *Médée et Janson* című operát látták. Kőpeczi 1991. 206.

Innen, vagyis a Louvre környékéről is, (vagy már az ismert helyeket végigjárva), könnyedén eljuthatunk a csaknem a Szajna túlparján lévő *Hôtel de Transylvanie* épületéhez,²⁵ a Quai Malaquais 9. számú ház alá, mely ha nem is volt soha Rákóczi szálláshelye, és hivatalosan csak ritkán, rövid ideig nevezték, nevezhették így,²⁶ de Rákóczi bujdosótársainak egy része itt tartózkodott, itt lakott, s egyfajta mulató szerepét is betöltötte, annyira, hogy komoly, bár részben utólagos, irodalmi vonatkozása is van, a Manon Lescaut-ban, Prevost híres regényében, ki különben a *Le Monde Moral* kevéssé ismert, bonyolult, hosszú, befejezetlen regényében többször is említi Rákóczit, sőt, egyenesen a fejedelem diplomatájáról, a tragikus sorsú Brenner apátról szól.²⁷ S a Manon Lescaut vonatkozó része így hangzik:

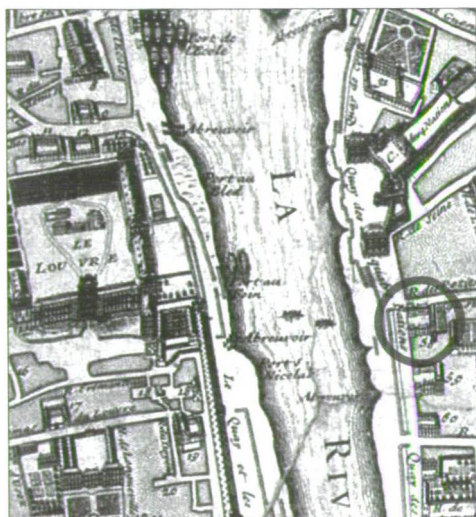
„Tehetségemet – így tervezték – főleg a Transylvanie palotában kell majd csillogtatnom, ahol az egyik teremben fáraót játszottak egy asztalnál, a többi teremben pedig különböző kártyajátékokat, sőt kockáztak is. A hasznát, amit e játékbarlang hozott, R. herceg fölözte le, aki ez időben Clagnyban lakott, s tisztjeinek nagy része a mi társaságunkhoz tartozott.”²⁸

25 Elsőként talán egy francia írt átfogó tanulmányt a ház történetéről, a párizsi Bibliothèque Nationale könyvtárosa: *Léo Mouton: L'Hotel de Transylvanie. D'Après des documents inédits. Paris, 1907. Rákócziról 14-22. – Fénykép, 2010. 190.*

26 „N° 9. Le terrain appartenait à l'abbaye de St-Germain-des-Prés. En 1541 ce terrain fut reçu à bail par Jean Bougu qui lit construire une maison qui fut absorbée dans les jardins de la reine Margot. Après l'adjudication, en 1622, de l'ancien hôtel de la femme d'Henri IV, le terrain échu à Jacques d'Hillierin, prêtre et conseiller au Parlement, qui fit construire l'hôtel actuel entre 1622 et 1628. Son neveu Jean d'illierin (1649). L'hôtel fut libéré par le comte de Tallard en 1686 (le futur maréchal de 1703), par le duc d'Albret, et par François Rakoczi, prince de Transylvanie (1714). Ce dernier locataire, qui installa là une maison de jeux, a laissé son nom à l'hôtel qui s'appela antérieurement hôtel du Perron et qui fut connu dès lors sous le nom d'hôtel de Transylvanie, nom dont l'abbé Prevost a perpétué le souvenir en y plaçant le théâtre des exploits de Des Grieux. L'hôtel sortit de la famille d'Hillierin en (1720). La comtesse de Fontaine, veuve du maréchal de camp (1720), le revendit en 1723 à la duchesse de Gramont (Anne Baillet de La Cour) qui y resta jusqu'à sa mort. Hôtel du maréchal de Lautrec (1737): il y mourut en 1762. Sa nièce, Claude d'Arpajon, épouse du maréchal Philippe de Noailles. Loué en 1782 à M. de Vergennes, le ministre des Affaires étrangères. Vendu en 1791 à Fontaine de Biré, qui revendit en 1802 à sa bru Mme Lattaingant-Debainville. Henri Péan de St-Gilles (1805), dans la famille duquel il resta jusqu'en 1830. Famille Defresnes (1836 à 1892). Société des Immeubles de France (1792 à 1897). M. le docteur Luling est propriétaire depuis cette époque. Parmi les locataires citons Joseph Carnot (1803), Denon, directeur du musée Napoléon (1807-1813), le géomètre Legendre (1809 à 1813) et la marquise de Blocqueville qui occupa le premier étage de 1869 à 1892, époque de sa mort. Elle était la fille du maréchal Davout, duc d'Auerstaedt, et son salon joua un grand rôle dans la société parisienne. (Beau salon avec plafond, boudoir, etc.)” Marquis de Rochegude, Felix: Promenades dans toutes les rues de Paris par arrondissements. Vie Arrondissement. Paris, 1910. 6-7. A franciák közül részletesebben *Émile Pillias*: Paris, ville de Rákóczi. In: *Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie. Paris, 1939. 145-165. 147-149. Pillias külön tanulmányt is szentelt a helynek: Le jeu de l'Hotel de Transylvanie. Uo. 83-107.*

27 A Rákóczira vonatkozó részek magyarul, Kis Elemérné fordításában: Az erkölcs vilga, avagy egy érző szív emlékiratai. A Rákóczi-szabadságharc. Bp. 2004. 623-630. – A mű eredeti címe: *Le monde moral, ou mémoires pour servir à l'histoire du coeur humain. Geneve, 1764.*

28 *Abbtain-François Prevost: Manon Lescaut és des Grieux lovag története. Fordította Kolozsvári Grandpierre Emil. Bp. 1964. 48. „Le principal théâtre de mes exploits devait être l'hôtel de Transylvanie, où il y avait une table de pharaon dans une salle et divers autres jeux de cartes et de dés dans la galerie. Cette académie se tenait au profit de M. le prince de R..., qui demeurait alors à Clagny, et la plupart de ses officiers étaient de notre société.” L'Abbé Prevost: Histoire de Manon Lescaut et du Chevalier des Grieux. Paris, 1931. 63. Első megjelenés Amsterdam, 1753. – Később még egyszer szerepel név szerint az épület: „Je lui dis, en badinant, que je me vengerais sur quelque dupe à l'hôtel de Transylvanie. Cependant, elle me sembla si sensible à notre malheur que sa tristesse eut bien plus de force pour m'affliger, que ma joie feinte n'en avait eu pour l'empêcher d'être trop abattue.” Uo. 66.*

Az Hôtel de Transylvanie környéke, Jaillot, 1718

Eredetileg ez az épület a „Quay des quatre Nations” és a „Rue de Petits-Augustins” (ma rue Bonaparte) sarkán állt, csaknem szemben a Louvre-ral.²⁹ Igaz, nem sokkal később, Turgot térképén a rakpart már a mai nevén szerepel.³⁰ Mellette és mögötte áll a hajdani, úgynevezett „kis-ágostonrendiek” kolostorának, a mostani École des Beaux-Arts-nak az épületegyüttese, mely még a XVII. században épült. Egész közel, a Pont des Arts előtt áll a Francia Akadémia székháza, a *Palais de l'Institut*, melyet a hajdani híres, hírhedt *Nesle-torony*³¹ helyén Mazarin bíboros építtetett, ez volt a „négy nemzet kollé-

giuma”, *Collège des Quatre Nations*, vagyis a Mazarin politikája nyomán Franciaország fennhatósága alá került Flandria, Szardínia, Luxemburg és Piemont területéről 60 nemes ifjút taníttató intézet, erről a négy nemzetről nyerte a rakpart is a hajdani nevét. Akkoriban csak két híd állt rendelkezésre ezen a részen a Szajján való átkelésre, a közismert, az Hôtel de Transylvanie felől nézve jobbra a legrégibb párizsi híd, a Cité innenső felén, a *Pont Neuf*, és balra, a Rue du Bac-ra vezető *Pont Royal*.³²

Rákóczi lakhelyei

Párizsba érkeztek először a *Louxbourg* kastélyba érkezik 1713-ban, ahogy Szathmári Király megjegyzi, „érkezett bé Die 28. a Luxenburg herceg – Christian Louis de Montmorency-Luxembourg, (1675-1746) – szállására³³”, mely,

²⁹ Térképrészlet.

³⁰ Plan de Turgot. – Ld. 188.

³¹ Nevét a hozzá tartozó épülettel együtt – Hôtel de Nesle – egykori gazdjáról, Simon de Nesle-től nyerte, s maga a torony a Fülöp Ágost által épített várfalat vigyázta.

³² Vö. a térképmelléletekkel.

³³ Az Hôtel de Soissons-ba – Dangeau márkí írja naplójában 27-én: „Le prince Ragotzki, qu'on avoit déjà dit arrivé à Paris, avoit été obligé de demeurer Rouen, où la goutte l'avoit retenu; il n'est arrivé que d'aujourd'hui. M. de Luxembourg, qui lui a fait beaucoup d'honneurs à Rouen, lui prête son hôtel de Luxembourg à Paris.” 1713. Janvier. *Vendredi 27, à Marly*. Journal du Marquis de Dangeau. Publié en entier pour la première fois par MM. Eud. Soulié et L. Dussieux avec les additions inédites du duc de Saint-Simon. Publiées par M. Feuillet de Conches. Paris, 1854-1860. 1-19 köt. 14. köt. 332. – Rákóczi: „Mivel azonban úgy véltem, hogy illendő volna a király üdvözlésére sietnem, s mivel lábamat könnyebben használhattam, körülbelül ötnapos utazással Párizsba érkeztem.” Vallomások, 516.

vigyázat, nem azonos a híres, azonos nevű parkban álló szép épülettel, hanem a *Les Halles*-nál állt, közel a *Saint-Eustache* templomhoz,³⁴ szintén gyönyörű parkjával, ez volt az *Hôtel de Soissons*.³⁵ Még a XVIII. század végén elpusztult. Többek között azonban *Turgot* híres térképe nyomán ezt az épületet s környékét is feleleveníthetjük.³⁶

A történészek, életrajzírók mind kiemelik, hogy Rákóczi nem lakott Párizsban, s nem lakott az 1714 körül bérbe vett *Hôtel de Transylvanie*-ban sem, tehát tulajdonképp így nem is volt része az ottani, kissé túl sötét vonásokkal lefestett „játékbárlang” működtetésében. Valójában itt lakott Rákóczi kíséretének egy része, a ház egyik részében, s valóban működtettek itt egy kártyaszalont, mely talán némiképp biztosíthatta a ház fenntartását és az ottlévők megélhetését. Tiltott hazárdjátékokat is játszottak, vizsgálat is indult ez ügyben, de az ügyet elsimították, hisz nem volt egyáltalán ritka a nagy pénzben való játék a legmagasabb udvari körökben sem. Népszerűsítő kiadványokban is felsorolják, ráadásul a teljes valóságnak meg nem *felelően* Szathmári Király Ádám naplójára is hivatkozva, hogy igazolják, nem is lakott Párizsban. Ez mind igaz, szállásai *Chaillot*, *Passy*, *Clagny* és *Marly*, illetve *Versailles*, igaz *Chaillot* ma már Párizs része, de ténylegesen is számtalanszor jött 1713 és 1717 között Párizsba, s meg is szállt a városban többször. Mégis, ha nem az *Hôtel de Transylvanie*-ban, akkor hol? – Erre nincs magyarázat, nincs érdeklődés: igen, tisztáztuk, a fejedelem nem keveredett bele feltehetőleg semmilyen nem teljesen tisztességes pénzszerezésbe, s Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* című, kissé tendenciózus, néhol rosszindulatú, nagy port kavarázó művében tévedett – tényleg tévedett, s ha csak tévedett volna..., bár ő nem „gyalázta Rákóczit” – de ebbe most ne menjünk bele.

S valóban, a fanyalgó, nagy kritikus kortárs szerint Rákóczi „Sokszor megfordult az udvarban, és a jótársaságban, amelynek körében mindig is élt. Nagy vadász lévén, részt vett minden marlyi és fontainebleau-i kiránduláson. Versailles-ben ritkábban időzött, *Párizsban soha*.”³⁷ – írja róla Saint-Simon, kissé felszínes, bár

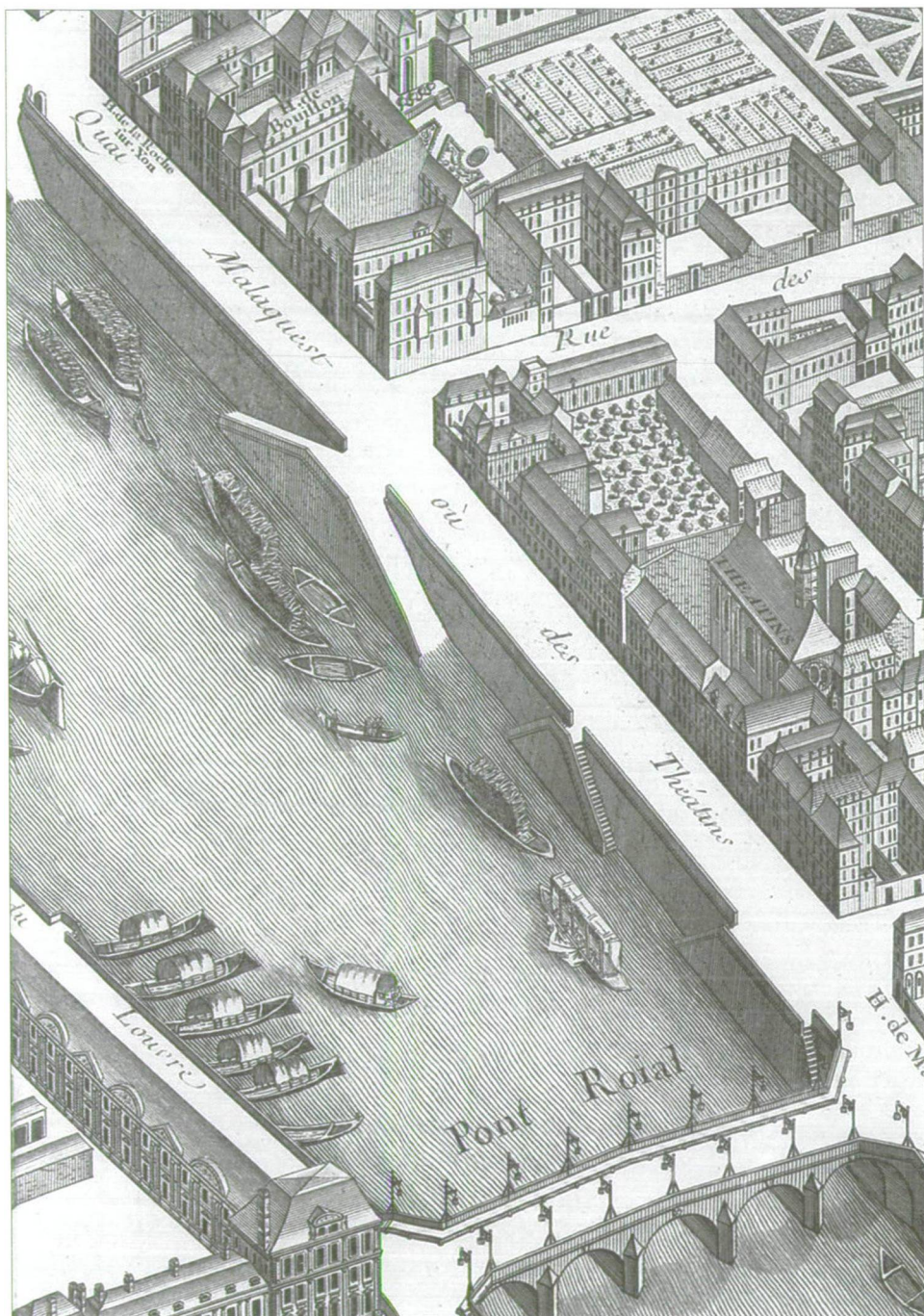
34 BRICE metszet és fényképem – 192, 194.

35 Hogy itt volt a palota, Márki Sándor írja, eléggé alátámasztva állítását, a palota teljes történetének leírásával. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. 1-3 köt. 3. köt. Bp. 1910. 344-346. Ugyanakkor Köpeczi Béla a Saint-Honoré és a Cambon utca sarkán lévő házazal azonosítja, im. 175. Émile Pillias im. alapján, Paris, ville des Rákóczi. 149-151. Ő egyébként Rochegude: Guide pratique à travers le vieux Paris. Paris, 1923. könyvére hivatkozik a hely megjelölésénél. Uo. 148. – Van egy másik *Hôtel de Montmorency-Luxembourg* is, a rue Saint-Marc 10. alatt, mely azonban csak 1723-ban kapta új tulajdonosától ezt a nevet, addig *Hôtel de Maillebois* volt többnyire a neve.

36 Térképrészlet. – 192.

37 Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. A jegyzeteket írta és a mutatókat összeállította Bánkúti Imre. Bp. 1973. 2. köt. 446. Dangeau-nak tulajdonított, de valójában Saint-Simontól eredő jegyzet. – Kiemelés – KDD.

Plan de Turgot (részlet)

A Plan de Paris azaz a Palan de Turgot 1734-36 között készült, 1739-ben jelent meg

Az Hôtel de Transylvanie a kép bal felső sarkában

kétségtelenül ügyes, persze utólagos, jóval később Dangeau naplójához biggyeszített megjegyzésében, mely aztán csak apróbb változtatásokkal bekerült az emlékirataiba is.³⁸

Rákóczi Vallomásaiban is írja, hogy nem szerette Párizst.³⁹ Saint-Simon emlékirataiban még a következőket teszi hozzá: „Párizsi házat kizárólag személyzetének tartotta fenn, miután ő maga állandóan az udvarnál élt, de ellátásukról nem gondoskodott.”⁴⁰ De később Saint-Simon emlékirataiban azt írja, hogy XIV. Lajos halála után „Csaknem állandóan Párizsban tartózkodott.”⁴¹ Az udvari társasághoz tartozók közül csak Dangeau-val, Tessé marsallal és még két vagy három másik barátjával érintkezett, továbbá Toulouse gróffal, akivel évente kétszer vagy háromszor elment Fontainebleau-ba vadászatra, rajtuk kívül a királlyal és a régenssel, de csak kötelességből; de sohasem jutott velük közelebbi kapcsolatba.”⁴²

Valójában Párizsban mégis viszonylag gyakran időzött már 1715 előtt is, s szinte mindig Dangeau-éknál szállt meg. Ez csak 1715 után változott meg némiképp.

Rákóczi 1713-tól már valóban az akkori városon kívül, Chaillot-ban, Passy-ban és Clagny-ban lakott, bérelt házat vagy lakosztályt magának és legszűkebb kíséretének, bejáró inasainak, Szathmári Király Ádámnak, Mikes Kelemennek, Kisfaludy Boldizsárnak és Ilosvai Jánosnak, kik felváltva teljesítettek szolgálatot a fejedelem körül.⁴³ Végül pedig a *grosbois-i kamalduliak*nál bérelt házában lakott. Természetesen XIV. Lajos környezetében állandó vendég volt Versailles-ban és Marly-ban.

Szathmári Király naplójából tudjuk pontosan, hányszor is járt a fővárosban, s az is kiderül, hol, kinél lakott, éppen kinek a vendégszeretetét élvezte, kinél tett látogatást, kinél ebédelte. Eleinte, 1715-ig mindenképp csaknem mindig

38 Ez a szövegrész – sajnos valami tévedés folytán Dangeau-nak tulajdonítva – vissza-visszaköszön a tudományos, és már-már irodalmi, vagy (ál)népszerűsítő kiadványokban, s ezzel eléggé befeketítve a „talpnyaló” udvaroncokat, így Dangeau-t, és természetesen Saint-Simont, ki pedig tulajdonképp valamiféleképp inkább a királyi udvar ellenzékéhez tartozott, ha lehet egyáltalán illet mondani az udvarban élt, országát szolgálva kénytelenül a mindenkori uralkodót, azaz az abszolutista állam egy különleges formációját alkotó versailles-i udvart szolgáló ugynevezett „udvari emberről”.

39 Most – részben érdekességképp – egy 1903-1904-ben megjelent, ma már kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert, de modernnek számító fordításból idézünk, mely azonban megfelelni látszott a Thaly-féle elveknek, szemben Domján Elek evangélikus lelkész, a későbbi püspök fordításával. Nem véletlen, hogy Kajlos [Keller] Imre ezen fordításával sokszor nagy hasonlóságot mutat a Szepes Erika-féle újabb fordítás, mely napjainkban is általánosan használatban van. [...] „egészen megfedekeztem Párizs városáról, amelyet a lehető legrikámbban, csak a színház és más látványosság kedvéért látogattam meg;”

40 XIV. Lajos udvara. A szemelvényeket fordította és bevezetővel ellátta Juhász Vilmos. Officina, Bp. 1941. 54-55. Vö. Rákóczi tükör, 2. köt. 463. Győri János fordítása.

41 Kiemelés – KDD.

42 *Saint-Simon*: XIV. Lajos udvara. A szemelvényeket fordította és bevezetővel ellátta Juhász Vilmos. Officina, Bp. 1941. 55. – Ez a rész nem szerepel a Rákóczi tükör 2. kötetében, a Saint-Simontól közölt részletekben. Réz Pál fordítása szerint a mondat vége „de őket csak kötelességszerűen és igen ritkán;” Saint-Simon herceg emlékiratai. Bp. 1975. 586.

43 A bujdosókról, Rákóczi kíséretéről lásd *Kis Domokos Dániel*: A bujdosók – Kényszer és szükséges alkalmazkodás. Az országot, szűkebb lakhelyüket elhagyni kényszerülő csoportok a Rákóczi-szabadságharc idején és az azt követő években. In. II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2008. 391-413. és *Kis Domokos Dániel*: Szathmári Király Ádám hivatalos naplója és Rákóczi Confessiója. In. Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra és Horn Ildikó. Bp. 2008. 207-237.

Hôtel de Transylvanie
Párizs, 2010

Dangeau márkinál, (Dangeau, azaz Philippe de Courcillon, marquis de Dangeau, [1638–1720], XIV. Lajos svájci testőrségének parancsnokánál, ki élete nagy részében részletes, szinte egy napilap pontosságával és meghatározott terjedelmével vezetett naplót, ez esetben a király mindennapjairól), illetve *Dangeau-éknál*, mivel a márki általában a király körül tartózkodott, Versailles-ban, Marlyban, vagy ahol épp XIV. Lajos volt.⁴⁴ Természetesen Dangeau-nak Versailles-ben is volt lakosztálya, ahol Rákóczi is gyakran megfordult.

Dangeau márki versailles-i lakosztálya, mely a pompás, nem is oly rég kialakított, fölépült királyi rezidencia 2. emeletén lehetett, egész 1689-ig, ekkor Lauzun herceg (Antoine Nompar de Caumont, marquis de Puyguilhem, comte, később duc de Lauzun, 1632-1723, colonell général des dragons, lieutenant général) költözött be, Angliából visszatérve, ekkor ő egy másikba költözött át. A számos, sokszor szűkös szállás mellett ez egy viszonylag kényelmes lakosztály volt, tíz helyiséggel.⁴⁵ Később különálló háza volt Versailles-ban, a mai rue de la Chancellerie 8-as szám alatt, egész közel a kastély főbejáratához, melyet maga építtetett, ahol Rákóczi is gyakran megfordult.⁴⁶ Szathmári Király már 1713. március közepén följegyzi:

„15. Indultunk meg az felséges fejedelemmel Verszályban, délután két óra-kor, háltunk meg két éccaka az márki Dánsó uram házában.” Ezzel teljesen meg-egyezik Dangeau 17-i ide vonatkozó naplóbejegyzése:

„Le prince Ragotzki, qui veut être appelé prince de Transylvanie quand on l'appelle prince, et qui est ici incognito sous le nom du comte de Saaros, vint au lever du roi et vit ensuite monseigneur le duc de Berry, M. le duc d'Orléans et madame le duchesse d'Orléans, et le soir vit madame la duchesse de Berry. Il coucha chez moi à la ville.”⁴⁷

Dangeau márki felesége, *Sophia Maria Wilhelmina von Loewenstein-Wertheim-Rochefort* (1664-1736), ki a márki második felesége, *Rákócziné, Charlotte Amalia von Hessen-Rheinfels zu Wanfried* (1679-1722) rokona: Dangeau második feleségének unokaöccse, *Dominicus Marquard, Fürst zu Löwenstein-Wertheim-*

44 Dangeau-ról és Rákóczi kapcsolatáról lásd *Kis Domokos Dániel*: A király illetve a fejedelem körül – XIV. Lajos udvarában. Dangeau márki és Szathmári Király Ádám naplója. Beregszász, 2012. A 2011-es konferencia kötete.

45 „six pièces, cuisine, office et garde-robe” – Jean-François Solnon: La cour de France. Paris, 1987. 326. – Dangeau: „Le roi nous donna l'appartement du duc et du marquis de la Vieuville, et donna le nôtre à M. de Lauzun, qui étoit logé au grand commun. S. M. fait donner un petit logement au marquis de la Vieuville. Il nous le donna même avant que nous le lui demandassions.” 1689. février. Mercredi 23, jour des Cendres, à Versailles. 2. köt. 337.

46 Vie de Dangeau. Journal du Marquis de Dangeau. Publié en entier pour la première fois par MM. Eud. Soulié et L. Dussieux avec les additions inédites du duc de Saint-Simon. Publiées par M. Feuillet de Conches. Paris, 1854-1860. 1-19 köt. 1. köt. Paris, 1854. LXXXVI. Még aktuális (2011) hirdetésben is szerepel: „Investissez à VERSAILLES avec la loi Malraux 2011 grâce à la résidence 8 rue de la Chancellerie! Le n°8 rue de la Chancellerie s'inscrit dans la trame du premier ordonnancement urbain de 1685 conçu par Le Nôtre et Le Vau autour de la Place d'Armes. La propriété fut construite par le marquis Philippe de Dangeau, auteur du «Journal de la cour» (règne de Louis XIV et Régence). Son frère, l'abbé grammairien Louis de Dangeau y résida également. La résidence se situe à quelques mètres du parvis du château de Versailles.” Loi Malraux Versailles (78) : Chancellerie – Versailles. KACIUS 15, rue Monsigny 15, 75002 Paris

47 1713. Mars. Vendredi 17, à Versailles. 14. köt. 366.

10 órakor postasására ülven Marlinban, ebédre jöttünk Parisba. Ebédelt őfelsége márki Dansó urammal. Ezen az nap délután az operára⁴⁸ volt őfelsége, az opera után pedig hálásra Passziban mentünk.”

1713. december „29. Magánál ebédelvén urunk, 6 hat órakor Verszályban jött őfelsége, ebéd előtt pedig az várasra volt Parisban.

30. Urunk ebédelt Dansóné asszonyomnál. Éccakára hálásra Clanyiban jött őfelsége.”

1714. január „21. Magánál fölöstökömözvén 10 órakor őfelsége, hatlovas hintón mentünk Parisban az márki Dansó uram házához, lévén őfelségének bizonyos dolga az mesteremberekkel. Innen vissza akarván jünni, volt őfelsége egy tükörárosnál tükröket nézni. Szállott le őfelsége az verszályi várban márki Dansó uramnál. Ezen az nap Parisban menetelünk az ló megesett velem az útban, hálá Istennek, semmi bajom sem lett miatta.”

1714. február „27. [...] Kilenc órakor megindulván Clanyiból, hintón ment urunk Parisban az Dansó uram udvarában, ugyanitt ebédelt őfelsége Pompadú és Curszilyo urammal együtt. Ebéd után volt őfelsége Arloae⁴⁹ nevű képírónál, magát leírati miniatúrában, innen volt őfelsége az kötélén táncolóknál, azholott különb-különbféle kötélén való mesterségeket és csintalan comédiát⁵⁰ ugrásokat exerceáltak⁵¹. Innen nyolc órakor vissza szállására jött őfelsége.”

1714. december „27. Tizenkét órakor ment urunk őfelsége Parisban, az Dansó uram házában. Curszilyo uramnál ebédelt őfelsége, ki is feleségestül volt, s ugyanitt is halt ő F.

28. Egynehány vizitát⁵² tett őfelsége az várasban, estve pedig az operára ment, azholott is Telemacot⁵³ repraesentálták. Innen igenesen Clanyiban jött vissza őfelsége hálásra.”

1715. január „4. Urunk ő F. ebédelt Clanyiban, ebéd után pedig 4. négy órakor postasásajára ülven őfelsége, ment Parisban hálásra az márki Dansó uram házához.”

1715. január 12-én is a Santilly-ben való vadászat után Párizsban szállt Dangeau-nál.

---

48 *Les amours déguisées* című darabot láthatta. Kőpeczi 1991. 206.

49 vagy Arloa? Thalynál „Arlae (?)” – Jacques-Antoine Arlaud (1668-1743), festőművész

50 talán inkább, mint Thalynál comédiás

51 gyakoroltak

52 látogatást – Sokszor nehéz eldönteni, mennyire kell igazítani a mai magyar kiejtéshez. Szerintünk a „visitát” ’vizitára’ átírástól, mivel sz-szel szinte kiejthetetlen a magyar raggal! – A továbbiakban mindenhol átírtuk a mai, magyaros ejtésnek megfelelően.

53 Ebben az esetben nem Fénelon regényéről van szó, hanem egy lírai tragédiáról, melynek Destouches szerezte a zenéjét, szövegét Pellegrin abbé írta. Először 1714. november 29-én mutatták be. Kőpeczi 1991. 206.

St-Eustache
2010

„25. Clanyiban ebédelt urunk, s ebéd után pedig Dansó urammal⁵⁴ ment ő F. Parisban.”

1715. február „26. Ebédelt urunk ő F. az saxoniai electornál Dansó urammal és más úri rendekkel, ebéd után pedig visszajött ő F. Verszályban. Parisban ment ő F. az Dansó uram hintáján, vissza pedig az magáén jött ő F.”

1715. március „24. Reggel 9 órakor érkezett meg urunk ő F. Rambulyéből. Ruháját változtatván ő F. Teszé uramnál,⁵⁵ az F. király felkelésére ment ő F., ebéd után pedig 4 órakor ment ő F. postásán Parisban hálásra. Én ezen az nap az kötélentáncolóknál voltam. Ugyanott Parisban halt ő F. Dansó uramnál.”

S ha nem is maradt Rákóczi túl gyakran éjszakára is Dangeau-éknál, sokszor ebédelt párizsi házukban.

Legvalószínűbb, hogy Dangeau márkinak a mai *Place des Vosges* 12-ben volt a háza, vagyis a hajdani *Place de Royal* egyik épülete.⁵⁶ Valójában inkább a [korábbi?] 14-es számú ház volt ez, ahogy azt Rochegude márki is megírta a Párizs utcáiról írt könyvében.⁵⁷ 1605-ben épült, gyakorlatilag egy időben a négyszögletes zárt tér egyforma homlokzatú épületeivel. A még IV. Henrik idején megkezdett érdekes építészeti egységnek, a világ első, egyöntetű luxus „lakóparkjának”, a *Vogézek terének* ez a különös elnevezése onnan ered, hogy 1800-ban a *Vogézek* meggyéje fizette be elsőnek a kivetett adót.⁵⁸

S ha már itt vagyunk, ne hagyjuk ki a közelben lévő *Carnavalet házat*, melyben a *történeti múzeum* (Musée Carnavalet) kapott helyet, s az első emeleten volt, még 1925-ben is a *Salle Dangeau*, vagyis a Dangeau terem, a *Dangeau ház* (*Hôtel de Dangeau*) régi ebédlőjével, és mellette a hálószobával.⁵⁹

Itt jegyezzük meg, hogy még a XVII. század végén a *Place des Vosges*-tól viszonylag közel lévő *rue de Fourcy*-ban (is) lakott.⁶⁰

A túlparton, nem is messze az *Hôtel de Transylvanie*-től, volt egy (másik) háza Dangeau-nak, (*Hôtel de Dangeau*), a *rue du Bac* és a *Quai Anatol France*

54 Thalynál Uramnál

55 Rákóczi: „[...] elhatároztam, hogy a közeledő nagybőjt idején csupán zöldséget fogyasztok. Ebben társul szegődött hozzám a francia Tessé marsall, aki már akkor igen jó barátom volt, [...]” Vallomások, 530.

56 Monumentes Historiques szerint A nyilvántartása szerint „12 place des Vosges” „Hôtel Lafont ou de Breteuil (ancien) ou hôtel Dangeau ou de Missan ou de Sainson” – 1605-ben épült.

57 „Hôtel du marquis de Dangeau, conseiller intime de Louis XIV. L'abbé de Courcillon, membre de l'Académie française, y logea de 1703 à 1717.” [...] „Deux plafonds et des boiseries de cet ancien hôtel Dangeau ont été transportés au musée Carnavalet. Classé comme monument historique. Très bel escalier. L'hôtel a conservé sa façade ancienne de brique avec chaînes de pierres, tandis qu'ailleurs les briques des façades ont été remplacées par un revêtement en plâtre peint en rouge à filets blancs.” Marquis de Rochegude, Felix: *Promenades dans toutes les rues de Paris par arrondissements. IVe Arrondissement*. Paris, 1910. 153. A rue des Tournelles felőli oldalról, a 21-es számú ház kapcsán is említi. Uo. 155.

58 Térképmelléklet illetve korabeli metszet. – 196.

59 „2e Salle Dangeau, ancienne salle à manger de l'hôtel Dangeau, hisorigraphe de Louis XIV. – 1re Salle Dangeau: ancienne chambre à coucher de l' hôtel; boiseries et plafond, par Perrier.” Paris en huit jours et une journée à Versailles. Les guides illustrés. Paris, 1925. 135. A térkép az emelet beosztásáról uo. 134.

60 Rochegude, Felix: *Promenades dans toutes les rues de Paris*, 68.

vagyis a mai Palace de Vosges-on lévő házban (hôtel), míg XIV. Lajos halála után, a már a megváltozott politikai helyzetben talán inkább az imént említett, (1706-ban épült) házban, ahová maga Dangeau is jobbnak látta visszavonulni. – Mindkét hely jól azonosítható, s mivel úgy hisszük, a felsorolt adatokkal bizonyítást nyert, hogy Rákóczi valóban nem is egyszer megfordult ezen a két helyen, – ha minden, bár ideig-óráig Párizsban megforduló magyar nevét is már emléktábla örökíti meg – érdemes lenne e két ház falán, s talán Dangeau versailles-i lakhelyén is, méltó emléket állítani az egyik legnagyobb magyarnak!

Szerény véleményem szerint, ha a hajdani híres, hírhedt *Hôtel de Transylvanie* szép épületét, mely állítólag ma, (vagy a közelmúltban) „áron alul”, bár horribilis összegért eladó,⁶³ nem is venné meg Magyarország, vagy egy jeles magyar

---

63 Hôtel de Transylvanie (ancien), Patrimoine classé ou inscrit dit ‚Hôtel de Transylvanie (ancien)‘ à paris 6eme arrondissement (paris 75006). paris 6eme arrondissement, paris

- id : 121407
- titre : Hôtel de Transylvanie (ancien)
- Localisation de l'oeuvre :
  - Ile-de-France
  - Paris 06
- Adresse : 9 quai Malaquais
- code insee de la commune : 75106
- ordre dans la liste communale : 64
- Date de protection : 1926/03/26 : inscrit MH
- Date de versement : 1993/07/08
- Dénomination de l'ouvrage : hôtel
- Divers : Propriété d'une personne privée © Monuments historiques, 1992
- Eléments protégés MH :
  - salon
  - salle à manger
  - élévation
  - décor intérieur
- Epoque de la construction : 17e siècle
- image : eb2489d0e66852717e020c7baea33220.jpg
- intérêt de l'oeuvre : Site inscrit 06 08 1975 (arrêté)
- précisions : La façade sur rue, ainsi que la décoration du 17s des salons, de la salle à manger, et du boudoir du premier étage: inscription par arrêté du 26 mars 1926
- Référence Mérimée : PA00088545

A propos du 9 quai Malaquais, 75006 Paris

Rappel des CGU : Ces informations sont données à titre indicatif et ne sont ni contractuelles, ni des offres fermes de produits ou services. MeilleursAgents.com ne prend aucune obligation liée à leur exactitude et ne garantit ni le contenu du site, ni le résultat des estimations.

Situé dans le quartier Saint-Germain des Près, le 9 quai Malaquais est un immeuble de 5 étages bâti en 1600 et qui dénombre 13 logements. La parcelle du 9 quai Malaquais est de 874 m² et compte en fait 3 bâtiments. La station „Pont Neuf” est la plus proche du 9 quai Malaquais (481 m).

Caractéristiques du 9 quai Malaquais

Date de construction	1600
Nb. d'étages total	5
Ascenseur	–
Type de propriétaire	Co-propriété
Présence d'un syndic	Oui
Bâtiments	3
Surface de la parcelle	874 m²

üzletember, mégis, mivel szerintem már rég túl vagyunk azon a téves eszmén, hogy ez az épület, ez a név csak szégyent hozott volna Rákóczira és a magyar ügyre, sokkal inkább a vállalkozó magyar szellem tehetségét hirdeti, s a világgal, még irodalmi példán keresztül is bevitte a köztudatba a magyarokat, Rákóczit és Erdélyt, mindenképp érdemes lenne az épület alapos feltárása, felkutatása, melyre most alkalom is nyílik, s méltó emléktáblával való megjelölése, a nagyközönség számára érthető összefoglaló francia és magyar nyelvű szöveggel.

Mindig kihangsúlyoztuk az *hôtel* elnevezést, mert abban az időben csak a társadalom legfelső rétege – az udvari arisztokrácia, herceg, gróf stb. – használhatta párizsi lakóházára ezt az elnevezést, az alsóbb rétegek, akár a leggazdagabb párizsi polgárok is csak *maison*-nak nevezhették házukat, s a *palais* jelző csak a királyi, vagy állami, így szintén királyi épületeket illette meg.⁶⁴

***

Dangeau-né, Rákócziné rokona és fia vendéglátása mellett Tessé – René Mars de Froulay, comte de Tessé (1650-1725) hadvezér, tábornagy, diplomata – házában is több ízben járt, ki ebben az időben, a megtérés ideje körül, igen jó barátja lett⁶⁵:

Logements	13 (1281m ²)
Locaux d'activité	3 (262m ²)
Caves	4 (46m ²)
Parkings	3 (44m ²)
Chambres de service	2 (21m ²)

Prix immobilier

En fonction des appartements, le prix du m² au 9 quai Malaquais, 75006 Paris varie entre 10142 € et 19807 €, mais en moyenne, il est de 13744 €. Par rapport au prix m² moyen quai Malaquais (18581 €), le mètre carré au 9 quai Malaquais est nettement plus abordable (-26%). En revanche, par rapport au prix m² moyen à Paris 6e (13126 €), il est à peu près équivalent (+4.7%).

Adresse postale

MeilleursAgents.com 33 rue des Jeûneurs 75002 Paris

Vous souhaitez nous rencontrer ?

MeilleursAgents.com s'appuie principalement sur son site Internet et son centre de contact téléphonique basé à Paris pour communiquer avec ses clients.

Si vous souhaitez néanmoins nous rencontrer pour votre projet de vente, vous pouvez prendre rendez-vous en appelant notre centre de contact (01 45 66 24 24) et nous vous accueillerons dans nos locaux du 33 rue des Jeûneurs, 75002 Paris.

http://www.meilleursagents.com/support/contact#contact_office

Sajnos Magyarországon – úgy tűnik – inkább csak mint szenzáció tűnt föl a hír: „5 milliárdért árulják II. Rákóczi Ferenc párizsi börtényét?” (2011.08.02) – ennek alapján ki-ki visszakeresheti. – Ezzel kapcsolatban, sajnos, még e sorok íróját is fölkeresték, remélve, valami újabb pletykát hallhatnak, de korrekt válaszomra, mely nem igazolta teljesen a „bünbarlang”-ról kialakított elképzelésüket, s általában a nagy magyar történelmi személyiségek sárba rántására irányultságukat, szomorkodva búcsúztak. Ami azután megjelent, csak magukat, és az általánosan elterjedt, szerintem alapvetően téves, legalábbis erősen – kissé szándékoltan is – torzított vélekedést tükrözi.

64 Norbert Elias: Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata. Ford.: Gellériné Lázár Márta, Harmathy Veronika, Németh Zsuzsa. Bp. 2005. 70.

65 Rákóczi: „[...] elhatároztam, hogy a közeledő nagybőjt idején csupán zöldséget fogyasztok. Ebben társul szegődött hozzám a francia Tessé marsall, aki már akkor igen jó barátom volt, [...]” Vallomások, 530.

Hôtel de Carnavalet – 2010

1715. október „16. Urunk ő F. ment ebédre Parisban, s ebédelt őfelsége Pompadúr uramnál, s hált ő F. mareschallus Teszénél.”

Bizonytalan, hogy hol is volt Tessé háza, illetve az a háza, melyben Rákóczi megfordult, megszállt. Több épületet és helyet is megjelöl a szakirodalom, mint Hôtel Tessé-t. Kézenfekvő lenne a ma is álló, a quai Voltaire 1. szám alatti díszes épületre gondolni, ez azonban jóval később épült, a tervek is csak úgy 1720 körül készültek el.⁶⁶ Azután a Quai d'Anjou 20. számú háza is „ancien Hôtel de Tessé” néven szerepel az Îles Saint-Louis-n, valószínűleg ez is későbbi, s a Rue de Lille 2. helyén is állt egy úgynevezett régi Hôtel de Tessé.⁶⁷ Szerintem egyik sem azonosítható be kellő biztonsággal a Rákóczi által is ismert hellyel, s valamennyi mint-ha későbbi építésű is lenne. Émile Pillias még megemlíti egy – talán fiktív helyet – a Saint-Maur utcában, a *Saint-Sulpice plébániánál*.⁶⁸ Saint-Sulpice templomtól nem túl messze tényleg létezett, létezik a nevezett utca, de nem a templon, s plébánia, hanem a temető közelében. (*Cimtiere Saint-Sulpice*).⁶⁹ Esetleg itt lehetett az a bizonyos Hôtel de Tessé. A rue Saint-Maur me rue de l'Abbé Grégoire.

⁶⁶ Esquisse du second étage, dessin, 1720. [gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France](http://gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France)

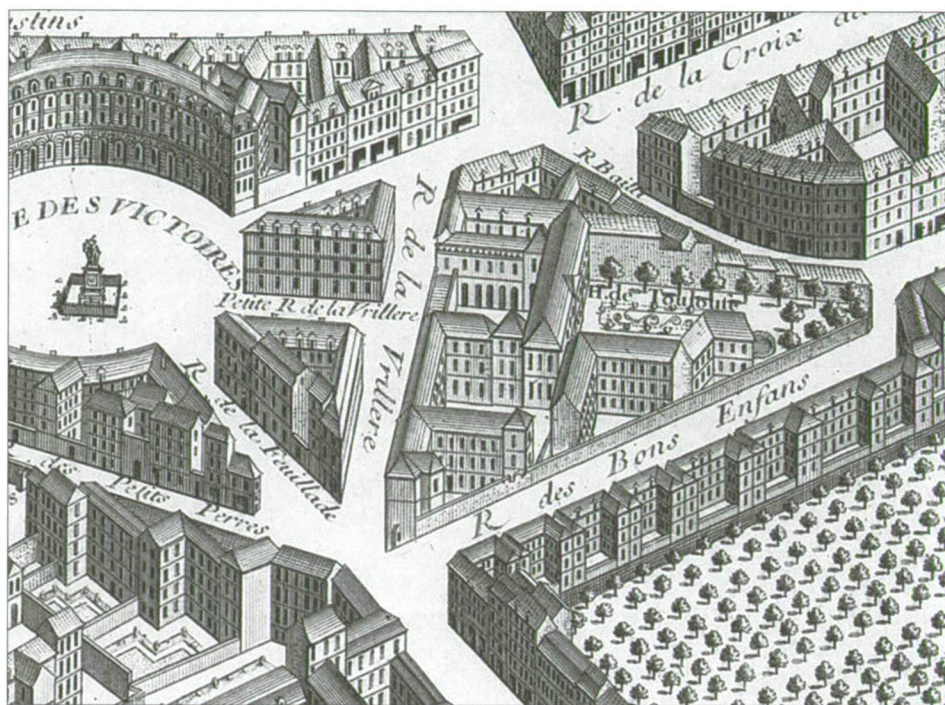
⁶⁷ Rue de Lille, No 2. „Emplacement de l'hôtel de Tessé.” Rochegude, Felix: *Promenades dans toutes les rues de Paris, Ville Arrondissement*. Paris, 1910. 26. És a rue de Varenne 61, 59. „Ces deux maison, séparées par la rue Vaneau, occupent l'emplacement d'un ancien hôtel de Tessé qui appartint au grand prieur Philippe de Vendôme (1719), au marquis de La Tour-Maubourg (1733), à la duchesse de Mazarin et à M. de Roise, conseiller au Parlement.” Uo. 67.

⁶⁸ Émile Pillias: *Paris, ville de Rákóczi*. In: *Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie*. Paris, 1939. 145-165. Vonatkozó rész 156.

⁶⁹ Turgot térképmelléklet – 204.

A kép közepétől jobbra az Hôtel de Toulouse
Plan de Turgot (részlet)

fia, kit később elismert, a törvényessé tevő ceremóniát Szathmári Király is megörökítette. Franciaország admirálisa, majd 1714-ben a király fővadászmesternek, (grand veneur) nevezte ki – az ő vendégszeretetét élvezte. Érdeemes tehát Comte de Toulouse ma is meglévő impozáns házát is megtekinteni, a Place des Victoires szomszédságában.

Az 1640-ben épült ház eredetileg La Vrillière – Louis II Phélypeaux de La Vrillière (1672-1725), 1700-1725-ig Secrétaire d'État de la Religion prétendue réformée – s csak 1713-ban vette meg Toulouse gróf. A Toulouse által átépített ház egyik fő nevezetessége a Galerie Dorée, ez az aranyozott lambériával díszített terem. (Banque de France, I. kerület [1er arrondissement], rue de La Vrillière.)⁷¹

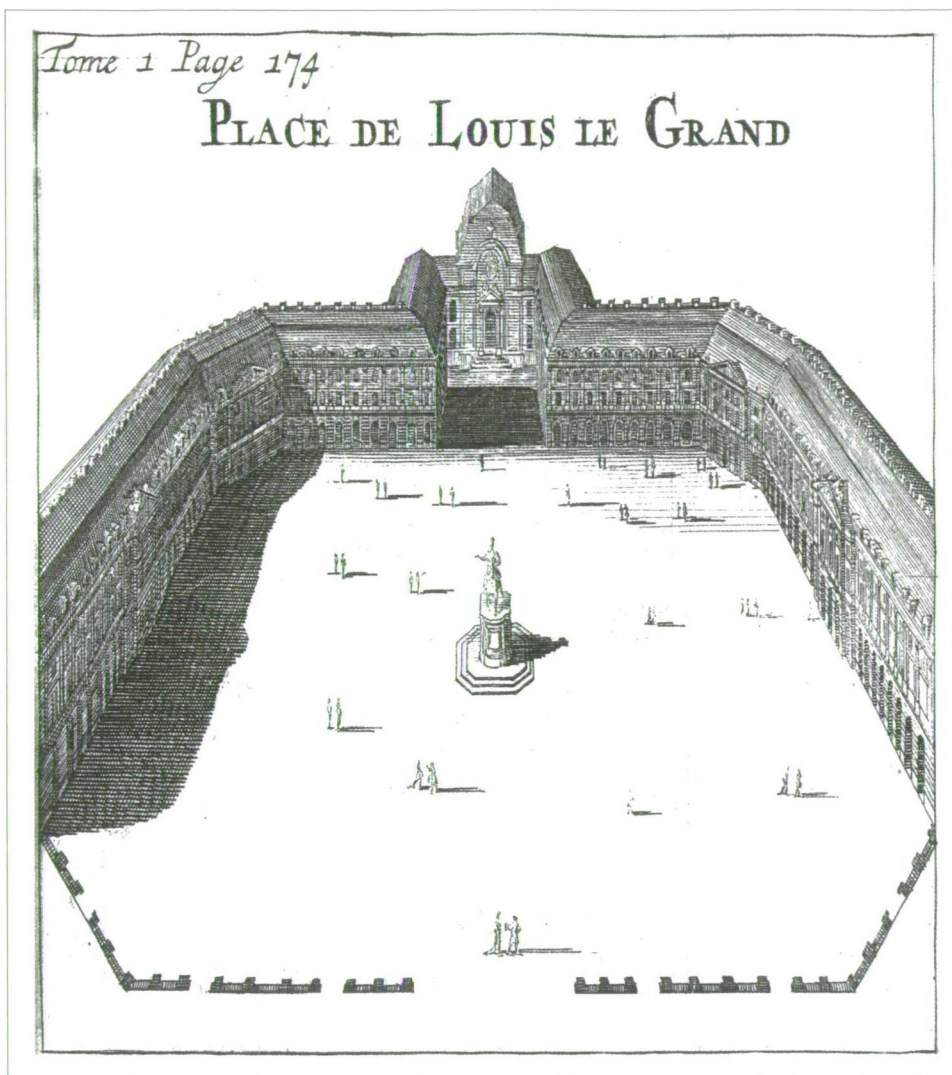
Toulouse-zal Rákóczi rendszeresen vadászott Rambouillet-ban.

A vadászatok és a kamalduli visszavonultág között többször szállt meg nála, ahogyan a naplóíró is feljegyezte:

1716 „October 1. Csütörtökön reggel misét hallgatván urunk őfelsége, jött vissza Rambulyébúl Parisban. Ebéd után pedig visszament ő F. Camaldulban.

⁷¹ Turgot térképmelléklet.

Place Vendôme
 Brice, 1718

8. Urunk őfelsége jött Camüldülbül Parisban gróf Tulúzhhoz ebédre, ebéd után pedig gróf Tulúzzal együtt ment ő F. Dorlean⁷² herceghez, onnan pedig visszajüvén őfelsége, visszatért Camaldulban. Ekkor igen rosszul volt ő F. az lábára valami daganatság miatt, ki is minden ősszel reá szokott ő F. lábára jünni.”

„24. Jüttem vissza <más héten> délelőtt <szeredán> kedden őfelségével együtt, mivel Rambouillyében ment ő F. gróf Tulúzzal vadászni. Ez nap Parisban hált ő F., hét órakor pedig estve, volt Dorlean hercegnél.

⁷² D'Orléans

Place Vendôme
2010

25. Szeredán ebédelt ő F. márk Torszinál⁷³, s onnan <indult> postasására ülven ő F., ment Rambulyéban.

28. Jött vissza ő F. Rambulyéből Parisban szombaton <s ugyanezen az> délelőtt, s ugyanezen az napon vissza is tért ő F. Camaldulban hálásra.

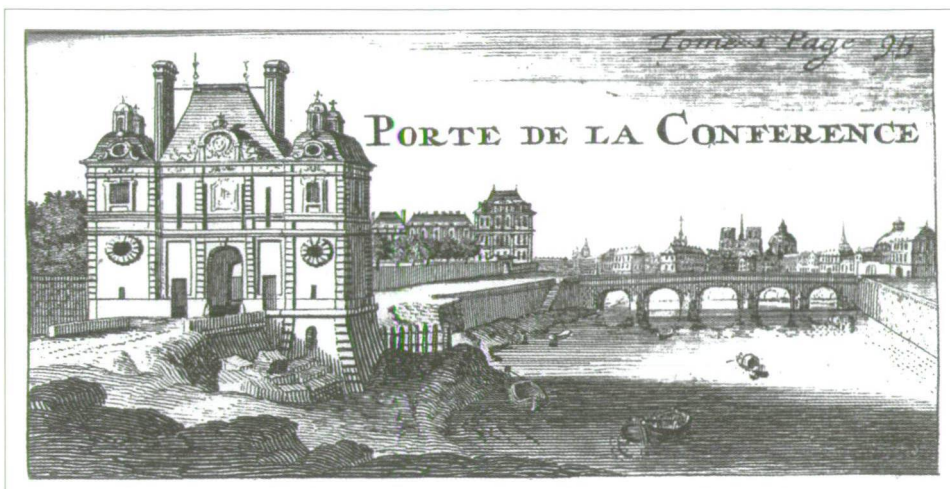
December 2. Szeredán ebédre jött urunk ő F. Camaldülből Párisban ebédre, s ebédelt ő F. gróf Tuluznál. Ebéd után penig ment ő F. gróf Tuluzzal Dorlean herceg regenshez, s ugyanezen az nap vissza is tért ő F. Camaldúlban, azhova én is elmentem őfelségével.

5. Szombaton jött urunk ő F. bé Parisban <s szállott le> mareschallus Teszével, ugyanaz mareschallus hintaján, s szállott le ő F. az mareschallusnál. S ugyanezen az estve volt ő F. Dorlean herceg látogatására, s ezen az estve is, úgymint nyolc órakor, indult meg ő F. Parisból Camaldulban hálásra.

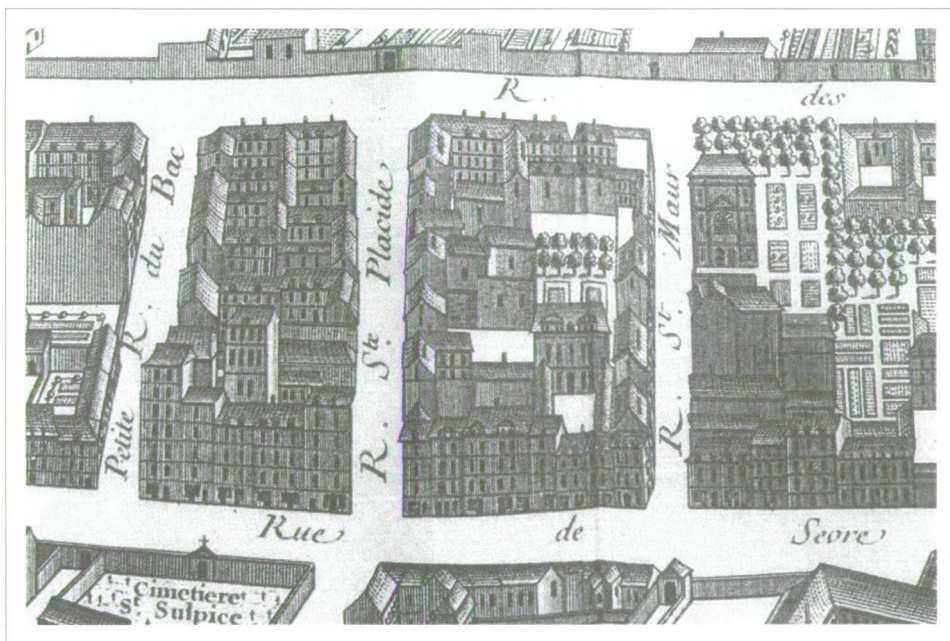
9. Szeredán 2 két órakor délután jött urunk ő F. postasésán Camaldülből Parisban, szállott le gróf Tulúznál. Ez nap volt Dorlean hercegnél ő F., s ugyanezen az estve vissza is tért Camaldülben hálásra. Én ezen az nap <jüttem> visszajüvén Camaldülből, Parisban maradtam.”

⁷³ Jean Baptiste Colbert, marquis de Torcy (1665-1746) külügyi államtitkár, majd 1700-tól államminiszter, vagyis „ministre d'État”.

A kép előterében a Pont de la Tournelle, jobbra az Île Saint-Louis, előre jól látszik a Cité és a Notre Dame – Brice, 1718

A rue Saint-Maur (ma rue de l'Abbe Grégoire) Tessé feltételezett házával – Plan de Turgot

Az úgynevezett *Hôtel de Colbert de Torcy* még 1640-ben épült, ma is áll a rue Vivienne 16. alatt.

Egy-egy alkalommal másnál is megfordult Párizsban, így *D'Antin* hercegnél is – duc d'Antin, Louis-Antoine de Pardaillan de Gondrin, duc d'Antin (1665-1736) a királyi épületek főfelügyelője (*directeur général des Bâtiments*).

Az *Hôtel d'Antin* Párizs 1717-es, már említett térképe szerint a Louvre és az Église Saint-Germain-l'Auxerrois között lévő, ma már nem létező utca illetve háztömb egyike volt. A Place de Vendôme közelében, a rue d'Antin-nél is volt egy háza a családnak.⁷⁴

1715. június „3.”⁷⁵ Tizenegy órakor hatlovas hintón ment bé urunk Verszálybúl Parisban Danten hercegrez ebédelni, s éccakára vissza is jütt ő F. Verszályban hálásra.”

Egyik ilyen alkalommal a naplóíró, Szathmári Király Ádám Párizs egyik nevezetességét megörökítve – kivételesen – saját balesetét is megemlíti:

1714. Versailles. „8. Reggel fölöstököm után mentenek ki farkast üzetni s löni; Urunk errül az vadászatrúl visszatérvén az várba, ruháját változtatta, és így felöltözvén, két órakor délután postasására ülén, indultunk el visszafelé. Ugyanazon Ecoin nevű faluban változtattuk meg az lovainkat, Sz. Denis [Saint-Denis] nevű váraskában setétedtünk el. Itt vagyon az az híres apátúrság, azholott az királyi ékesség, korona és egyéb drága portékák vadnak az klastomban letéve. Ugyanezen az klastromban vagyon az királyok temetése is; Parisnak egy részin keresztülmenvén, az Vandom⁷⁶ nevű piacon, azholott is az mostani király XIV. 14.”⁷⁷ tizennegyedik Lajos, rézbúl, lovastúl s rajta ülén, az piac közepin fel vagyon emelve, mely statua sokkal nagyobb az természet munkájánál. Ezen az piacon a ló esett meg velem, de Istennek legyen hála, sérelmemre nem szolgált. Ez éccaka Passzyban hált urunk, azhova is hét 7 óra előtt érkezünk meg.” A *Place de Vendôme*-ról van szó, nevét Philippe de Vendôme hercegről, IV. Henrik, azaz Henri de Bourbon-Vendôme, roi de France Henri IV (1553-1610) és királyi szeretője, Gabrielle d'Estrées (1571-1599) fiáról kapta, mely díszes tér csaknem változatlanul ma is létezik, akkor azonban Place de Louis le Grand volt a „hivatalos” neve.

***

Befejezésképp vessünk egy búcsúpillantást ismét egy régi metszet segítségével Párizsra a *Pont de la Tournelle* felől, jobbra az Île Saint-Louis, előre pedig jól látszik a Notre Dame és a Cité.

74 A Neuve-Saint-Augustin és a Louis-le-Grand sarkán, ez volt Duc d'Antin lakhelye 1713-1736 között. 1713 körül készültek átépítési tervek is, többségük 1713 körüli. Ld. <http://data.bnf.fr>; <http://catalogue.bnf.fr>

Később, 1760-ban ebből lett az Hôtel de Hanovre, 1839-ig. Boulevard des Italiens 33. sz. Rochegude, Felix: Promenades dans toutes les rues de Paris, Ile Arrondissement. Paris, 1910. 30., illetve a rue Louis-le-Grand alatt, ou. 8. és a rue d'Antin alatt, ou. 8-9.

75 Június 6-i bejegyzés után betoldva.

76 Place Vendôme, névadója Philippe de Vendôme herceg, IV. Henrik, azaz Henri de Bourbon-Vendôme, roi de France Henri IV (1553-1610) és királyi szeretője, Gabrielle d'Estrées (1571-1599) fia. – Metszet és fénykép 202, 203.

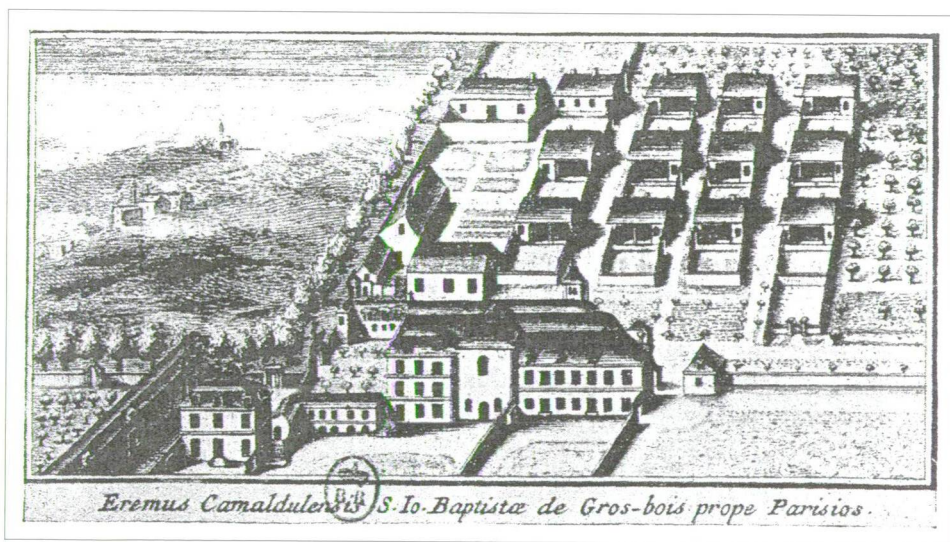
77 hiányzik Thalytól

Végül pedig Rákóczi Vallomásainak megkezdésének színhelyére vessünk még egy pillantást, melynek emlékét már szinte csak a még 1937-ben felállított emlékmű és a tavaly felavatott mellszobor hirdeti.⁷⁸

A hajdani, a még 200 évvel korábban, 1737-ben állított – rég elveszett – emléktábla latin nyelvű szövege pedig így hangzik magyarul:

„Ezen kolostor temetőjében fekszik fenséges II. Rákóczi Ferencnek, Isten kegyelméből a római szent birodalom hercegének és Erdély fejedelmének, a magyar királyság részei urának, a székelyek grófjának s. a. t. szíve, ki az isteni gondviselés csodálatos rendelkezéséből az élet különféle viszontagságain keresztülvezéreltetve, elnyugodott az Úrban, a Bosporus melletti Rodostóban, a világ üdvének 1735. évében, április hónap 8. napján, életének 59. esztendejében.

A háladatos lelkek, amíg élt, emléket akartak neki állítani, de őfensége ez ellen szerénységből tiltakozván, halála után tisztelendő Pene Makár atya, a kamalduliak feje és ezen kolostor perjele állította ezen követ az Úrnak 1737. esztendejében.”⁷⁹

Grosbois, Kamalduli kolostor, XVIII. század
A kolostor rég az enyészeté

⁷⁸ „Eremus Camaldulensis S. Io. Baptistæ de Gros-bois prope Parisios.” Metszet. Báró Forster Gyula: Rákóczinak és bujdosó társainak síremlékei a külföldön és hazánkban. Hivatalos jelentés. Bp. 1913.30. „A grosboisi egykori camalduli kolostor, melynek temetőjében temették el Rákóczi szívét. (Régi metszet után.)”

⁷⁹ Uo. 37. Forster közli az eredeti latin szöveget is. Rákóczi itteni tartózkodására külön nem térünk ki. Lásd Szathmári Király Ádám a Fejedelem grosbois-i tartózkodásairól. 1715-1717. In. A Rákóczi-szabadságharc. Bp. 2004. 297-303.

II. RÁKÓCZI FERENC ALAKJA A DÉLVIDÉKI NÉPHAGYOMÁNYBAN

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) politikai jellegű kultusza és emlékezetének a néphagyományban apáról fiúra szálló átadása és ápolása már halála előtt, száműzetésének időszakában megkezdődött. A Kárpát-medence valamennyi tájegységében megfigyelhető a fejedelemhez kapcsolódó tradíció: emlékét őrző fa, ott tartózkodásáról tanúságot tevő épület vagy hely, s természetesen a népi szöveghagyomány (a népballadák, népdalok, mondák világa) is őriz vele kapcsolatos momentumokat. Nem kivétel ez alól a szegedi nagytáj sem.

Kálmány Lajos (1852–1919) dél-alföldi – elsősorban a szegedi nagytájra és a Temesközre kiterjedő – gyűjtéséből ránk maradt egy hagyomány, amely szerint Rákóczi kardját 1848-ban egy honvéd, a délvidéki harcok során megtalálta Becse környékén. A fejedelem csodás erejű egykori fegyvere – tartotta a nép emlékezete – levágja az ellenséget és védelmezi a hazát.¹

Ugyancsak Kálmány gyűjteményéből való a következő, Hódmezővásárhelyen 1914-ben följegyzett szöveg: „Rákóczi, mikor Törökországba szerencsésen megérkezett, nemsokára nagypecsétes levelet kapott a császártól, a levében az volt írva, hogy jöjjön vissza az országba, megkegyelmezett neki és visszakapja az akkor elvesztett nagybirtokait, akkor mondta Rákóczi: »Csak akkor fogok majd viszsza menni, mikor a szakállam annyira meg fog nyőlni, hogy a nyakamon háromszor tudom körülcsvarni!« De ezt Rákóczi nem érte meg.”² Hasonló – bár jóval részletesebb és mesésebb – tartalmú mondát Orosházán is gyűjtött a tudós abban az évben.

Mint Magyar Zoltán *Rákóczi a néphagyományban* című könyvéből kiderül, a fentebb idézethez hasonló – a Kyffhäuser-mondatípusba³ tartozó – mondáknak

1 Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága*. Budapest, 2000. 194–195.

2 Kálmány Lajos népköltési gyűjtése. Történeti mondák (1872–1919). Magyar Néprajzi Múzeum. Etnológiai Adattár (a továbbiakban: EA 2804), 2804/6.

3 Nevét a türingiai Kyffhäuser-hegységről kapta, amelynek belsejéből a németek mondavilága I. (Barbarossa) Frigyes és II. Frigyes császár visszatérését várta. A mondatípus a magyarság körében – noha nem példa nélküli – kevésbé elterjedt, a német és a szláv népeknél viszont annál népszerűbb. Aligha véletlen, hogy Kálmány éppen a németek és szlovákok által is lakott dél-alföldi régióban találkozott ezzel a mondavariánszal.

a hőse a magyar hagyományban Szent István, Szent László vagy Hunyadi Mátyás éppúgy lehet, mint Rákóczi.⁴ Az erdélyi magyarság körében pedig leginkább Csaba királyfi visszatérése reményének van nagy hagyománya.

Magyarszentmártonból maradt fenn Kálmány Lajos gyűjteményében a *Rákócziné* című ballada, amelyben a fejedelem menekülő felesége át szeretne kelni a Dunán, ám a révések drága árat kérnek, s az asszony a marhái, a lovai és az aranya mellett saját magát is kénytelen fölkinálni nekik. Mikor végül sikeresen átvitték Rákóczinét és vagyonát a túlsó partra, a fejedelemasszony azt mondta nekik, „hogy fejjék mög a ménöst, a göbolyöket mög a nyáját oszt fürüggyenek mög a tejbe. A révések mögfejték, amikó beleültek tőpörtővé sülték benne, így menekült mög Rákócziné.”⁵

Gyulán egy Bánffyhunyadihoz – és Barcsay Domokoshoz (1848–1913), a magyar (szóbeli) anekdota mesteréhez – fűződő hagyományt jegyzett föl Kálmány. „Mikor Bánffyhunyadihoz dolgoztam, az istennyila beleütött Barcsay kertjében egy fába, az uraság megvasaltatta, a repedést becsinálták, hogy maradjon meg emléknék a fa, mert ez a fa Rákóczi mentőfája: mert amikor a német Rákóczi seregét üldözte, azután Rákóczi serege széjjeloszlott, Rákóczi oda felmenekült. A lombjai közt meghúzódott, a németek a fa alatt elmentek, Rákóczit nem találták.”⁶

Valójában a Barcsay-kastély parkjában lévő fa nem II. Rákóczi Ferenc, hanem II. Rákóczi György (1621–1660) emléket őriz, aki az 1660. május 22-i, a törökkel vívott vesztes szászfenesi csata után megpihent alatta (az ott szerzett fejsérülése következtében halt meg nem sokkal később, június 7-én). S hogy Kálmány adatközlője nem II. Rákóczi Györgyre gondolt, hanem unokájára, igazolja, hogy a szövegben szereplő Rákóczi a németekkel harcolt, nem pedig a törökökkel.

A szegedi nagytáj – a néprajztudós Bálint Sándor (1904–1980) szavaival: a szegedi nemzet – Rákóczi kultuszáról az 1840-es évekből is vannak adataink, amelyeket Osztrovszky József (1818–1899), a szegedi szabadelvűek vezetője, a város parlamenti képviselője (1848/49), majd polgármestere (1861) jegyezte le. Osztrovszky a szabadságharc alatt kormánybiztosként tevékenykedett, s ebben a minőségében ő koordinálta Kossuth Lajos alföldi toborzóútjának szegedi szakaszát.

„1849-ban, midőn Kossuth Szegedre vala menendő – írja Osztrovszky József –, egy alsópusztai nyolcvanéves agg parasztgazda jelent meg e sorok írójánál ezzel a kérdéssel: »Igaz-e uram, hogy Kossuth Szegedre jön?« – »Igaz.« Felelém. – »Hát aztán az úr ismeri-e Kossuthot?« – »Hogyne, igen jól ismerem.« – Mire az öreg

---

4 Magyar Zoltán i. m. 198–199.

5 Kálmány Lajos: *Történeti énekek és katonadalok*. S. a. r. és bev. tan.: Dégh Linda. Budapest, 1952. 160–161.

6 EA 2804/4.

ama szánakozó mosollyal, mely az avatatlannal szembeni biztos tudást jellegzi, mondá: »Deiszen uram, nem Kossuth az, aki jön, hanem Rákóczi Ferenc.« – Megjegyzésemre pedig, hogy Rákóczi már száztíz év előtt meghalt Törökországban, az öreg egész lényében átszellemülten viszonzá: »De uram, nem halt meg Rákóczi. Krisztus urunkról is azt mondták, akik keresztre feszítetté, hogy meghalt, pedig ma is él, és mindörökké élni fog. Rákóczi se halhat meg: mert őt is az Isten küldötte népének, hogy azt szabadítsa meg. Mikor kibujdosott az országból, megfogadta, hogy visszajön még. Most hát eljött. Hát az urak hadd nevezzék csak Kossuthnak, de azért Rákóczi az.«⁷

Osztrovszky másik emléke 1844 tavaszáról való: egyik barátjánál vendégeskedett annak térvári birtokán, amikor egy este a helyi módosabb gazdák meglátogatták őket. „Szép idő lévén, az udvaron pipaszó mellett folyt a beszéd. Esthajnal felé, a legelőről az udvarra betereelt lovak között néhány márciusi csikó is volt. Ezeket Kisguczi József községbeli tehetős gazda meglátva azt mondá: »Nézzük meg, van-e ezeknek a csikóknak lófoguk?« Erre megvizsgálván a csikók szájait úgy találták, hogy mindegyiknek lófoga van; amin nagyon örülni látszottak. Kisguczi pedig mintegy diadalérzettel beszélte el, hogy előbbi héten több térvári gazdatársával vásárban lévén Zentán, a bácskai gazdák mondták, hogy náluk az idén a csikók mind lófoggal ellettek. Itthon aztán megnézvén saját csikaik, hasonlót tapasztaltak. – »S íme – úgymond – hála Istennek, ezeknek is itt lófogaik vannak.«

Kérdésünkre pedig, hogy mi különös van abban, ha a csikóknak lófoguk van? – mindnyája csodálkozni látszottak azon, hogy ilyet még kérdezni is lehet, – Kisguczi azt válaszolá: »Hát az urak nem tudják azt, hogy Rákóczi Ferenc, mikor elbujdosott azt mondta. Ne búsuljatok. Visszajövök még. Akkorra várjatok, mikor a csikók lófoggal ellettek. Azokon verjük majd le a németet.«

S mily csudás találkozása a véletlennek???... Az 1848–49-diki szabadságharcban ugyane csikókon aratták a dicsőséget – huszáraink...⁸

II. Rákóczi Ferenc hamvait 1906. október 29-én – 1735. április 8-i halála után több mint százhetven évvel – helyezték örök nyugalomra magyar földön: az Árpád-házi Szent Erzsébet – akinek leszármazottja volt – tiszteletére szentelt kassai dómban. A fejedelem és bujdosó társai földi maradványait szállító szerelvény október 27-én éjjel megállt a szegedi vasútállomáson, ahol a város polgárainak tízezrei rótták le kegyeletüket és fejezték ki tiszteletüket. Aznap a törvényhatósági bizottság – Lázár György (1851–1915) polgármester elnökletével –

⁷ *Osztrovszky József*: Rákóczi nótája. Egy elfeledett dal. [Budapesti Hírlap, 1885. október 16.] In: Uő: Reform, forradalom, kiegyezés. Összegyűjtött írások és beszédek. S. a. r.: Ruszoly József. Szeged, 1993. 205–206.

⁸ *Osztrovszky József*: i. m. 206. – Osztrovszky cikkének forrásértékéről és a folklorisztikai jelentőségéről lásd bővebben: *Bálint Sándor*: Régi Szeged-vidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról. *Ethnographia*, 1953. 1–4. sz. 290–292.

díszközgyűlést tartott, az iskolákban ünnepségeket rendeztek, s valamennyi felekezet ünnepi istentiszteletet tartott.

Este fél tízkor a szeged-belvárosi Szent Dömötör-templomban Várady L. Árpád (1865–1923) sebenicói választott püspök – későbbi győri, majd kalocsai főpásztor – mutatott be szentmisét Rákóczi lelki üdvéért. A megemlékezők a templomból fáklyákkal vonultak a vasútállomásra, ahol a tizenegy órakor megérkező hamvakat térdre borulva, a *Himnusz*t énekelve fogadták. Miután a főpap beszentelte a fejedelem maradványait, a város és a szomszédos törvényhatóságok, az egyházak, valamint számos társadalmi szervezet és egyesület képviselői helyzetek elkoszorúkat, végül a több tízezer megjelent róttá le kegyeletét (a városházán csak a színekkel ellátott jegyekből – azok számára, akik már a hamvakat szállító vonat érkezésekor az állomáson szerettek volna lenni – tizennégyezret osztottak ki). A szerelvénnyel október 28-án éjjeli egy órakor a Rákóczi-induló hangjai mellett folytatta útját. Hajnali háromig a vasúti pálya mellett Szeged tanyai lakossága fáklyás díszőrséget állt.⁹

A Szeged környéki tanyai nép – Osztróvszky József által is leírt – Rákóczi-kultuszának megörökítését adja az akkoriban Békefi Antal (1859–1907) szerkesztésében kiadott *Szegedi Napló* 1906. október 28-i számának – sajnos a szerző jelölése nélkül megjelent – *A fejedelem hazatért* című vezércikke is, amely a tanyaiak tisztelgéséről ír.

„Mintha a tárogató hangja csendülne végig a mély réteken és kuruc daliák vágtatnának amott a távol jegenyék alatt robogva. Mintha föltámadnának öregapó regéi, amik apáról fiúra maradtak, mint eleven történet. Hajh, a nép, minden szabadságharcok derék katonája, emlékezik, mert tud emlékezni. A haza szent rögje köti, talán legjobban, a hon földjének szeretete benne mindennél jobban él. A róna polgára kis gyermekét karján viszi a mezőkön át az éj sötétjében és fénylő őrüzek világában elsuhanó vonat elé:

– Fejedről a kalapot vedd le, kisfiam. Fejedelem urunk, ím, hazaérkezett...”¹⁰

---

⁹ *Szeged és Vidéke*, 1906. október 27. 2.

¹⁰ *Szegedi Napló*, 1906. október 28. 1.

A RÁKÓCZI-KOR IRODALMI UTÓHATÁSA, THALY KÁLMÁN ÉS A SZÖVEGKRITIKA TOLNAI ÉS RIEDL FILOLÓGIÁJA

Pozitivizmus, historizmus, kontextualizmus, metahistória, korszakfogalom, újraértelmezés, kánon

A történeti és empirikus valósággal szemben vagy mellette kialakuló imaginárius világ irodalmi-antropológiai vonatkozásait elméleti távlat szerint a Thaly Kálmán által kiépített Rákóczi-kultuszban, a Rákóczi-kor kuruc költészetének a 19. század második felében megújuló reprodukzív poézisében, a hatástörténeti folyamat nyomait magukon viselő írás- és verstechnológiai produktumokban és a Rákóczi-kor utóhatását őrző néphagyományban tanulmányozhatjuk. A történelmi kontextusba helyezettségéből fakadóan a historizmus kutatási eszményei és a történeti-filológiai kutatás szövegkritikai eredményei alapján is alakíthatunk ki következtetéseket.

Felülvizsgálhatjuk a kései pozitivista irodalomtudomány kánonját. Az *irodalomértés horizontjai. Párbeszéd irodalomtudományunk modern hagyományával* című konferencián előadásomban a kései pozitivizmus szakmai kánonját vizsgáltam, a pragmatizmus és az instrumentalizmus szerepét hangsúlyoztam. Hans Vaihinger pozitivizmusból kiutat kereső, Kantra és Nietzsche alapozó pragmatizmusát emeltem ki, a tudás- és megismerési alakzatokban lévő fikciók funkciójának a művészetek és az irodalom területén érvényesülő esztétikai értelmű fel-tárását és kutatását javasoltam.

A konferencián előadásomhoz fűzött hozzászólásában Németh G. Béla külön kiemelte Vaihinger: *Philosophie des Als-Ob* (1911) című művének heurisztikáját és a kései pozitivizmussal szembeni áramlatok eszme- és tudománytörténeti szerepét.¹ Az „ahistorikus szemléletre”, a fikció természetét vizsgáló kutatásra alapozó irodalomértelmezés távlatot nyit a művészetek és az irodalom esztétikai elvű értelmezése számára. „Mennyiben van átfedés történeti és művészi érték között?

¹ *Katona Gergely*: Az irodalomértés horizontjai. Tudományos konferencia, Pécs 1994. ápr. 21-22. Irodalomtörténeti Közlemények, 1994. 4. 587-588.

Talán ez a legfontosabb kérdés, melyre az irodalmárnak választ kell keresnie. Vesztettek megbecsültségükből a költemények, amelyekről kiderült, hogy nem kuruc koriak, hanem Thaly Kálmán szerzeményei” – írta Szegedy-Maszák Mihály *A kánonok szerepe az összehasonlító kutatásban* című tanulmányában.²

Thaly Kálmán *Kuruczvilág* címmel összegyűjtött, 1903-ban kiadott költeményei a szépirodalmi hagyománytörténet részét képezik. Thaly, mint költő, költészetével a hagyománytörténés folyamatában kánonképzési helyzetbe került. Az irodalmi műnek nemcsak egy azonossága van, hanem több is lehet, nemcsak a keletkezési idejének koordinátái között értelmezhető, hanem a történelmi rögzültségből kilépő esztétikum korszakokon átmutató érvényességének szempontjából is. A művek későbbi olvasásmódja a korábbi műveket kiemelheti egykori horizontjukból. „(...) Valószínűnek látszik, hogy Paul Ricoeur „többes azonossága” egyebek mellett az irodalmi alkotásokra is vonatkoztatható.” – írja Bezeczký Gábor.³

A Rákóczi-kor irodalmi utóhatásához tartozó tárgykörrel, Thaly Kálmán és a szövegkritika tudománytörténeti hermeneutikájával foglalkoztam. Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes szövegkritikai filológiáját feltáró és bemutató tudománytörténeti kutatásaimmal (1992-1994), publikált eredményemmel (Magyar Tudomány, 1994. 5. 610-616.) és az e tárgykörben elhangzott előadásommal (MTA Irodalomtudományi Intézet, Filológiai Mesterkurzus, 1994. máj.), az *Ars Philologiae*. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus öröksége című könyvemmel (1994), valamint a *Historizmus, kontextualizmus, metahistória* című (ÖH-164.06 ; ZA-T05 ; ZB-L03.02) irodalomelméleti szemináriumommal és az Irodalomelméleti Programban *Metahistóriai nézőpontok, elméleti kérdések a szellemtörténet és a kései pozitívizmus szakmai kánonjában* című órámmal az ELTE Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszékén 1993 és 1995 között és a *Szeminárium a 19. század második felének magyar irodalmából* című (MR-279.47), 1993-tól 1995-ig az ELTE-n és az Eötvös Collegiumban tartott egyetemi óráimmal a „Thaly Kálmán és a szövegkritika – kérdéskör” újraértelmezéséhez és a Thalyféle költészet fikcionalitást és történeti hagyományt ötvöző, intertextuális jelenségkörének recepcióesztétikai vizsgálatához járultam hozzá. Tanári munkámat és kutatásfejlesztési célkitűzéseimet összehangoltam. Kutatási szempontokat bevezető és ajánló szemináriumokat vezettem az ELTE-n, Szegedy-Maszák Mihály tanszékén. A Rákóczi-kor utóhatását a tudománytörténeti, néprajzi és tradíciótörténeti szempontok mellett a szépirodalmi és költészettörténeti kanonizáció folyamatát vizsgáló irodalomelmélet aspektusából is vizsgáltam.

---

2 Az irodalomértés horizontjai. Párbeszéd irodalomtudományunk modern hagyományával. Szerk.: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő. Pécs, 1995. 84.

3 Bezeczký Gábor: Miről szól a történet? In: Az irodalomtörténet esélyei. Szerk.: Veres András. Budapest, 2004. 138.

A Rákóczi-kor utóhatását feltáró tudománytörténeti kutatómunkám bizonyítja, a Thaly-kutatásban számos irodalomelméleti és szövegfilológiai kérdéskör expónálható.

Akkori egyetemi tanítványaim közül, az említett években Kulcsár-Szabó Zoltán az intertextualitásról írt tanulmányt (*Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?* Irodalomtörténet, 1995. 4. 495-541.) és a 19. század második felével foglalkozó szemináriumom tagjaként A „korszak” retorikája. „A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia” – témában adta le félévi teljesítményt sűrítő dolgozatát (megjelent először: *Literatura*, 1996. 2. 127-143.). További akkori hallgatóim közül, az irodalomelméleti szemináriumom tagjaként Kékesi Kun Árpád Hans-Georg Gadamer recepcióesztétikájának értelmezésében tűnt ki. Az irodalomelméleti óráimat másodéves kora óta látogató Molnár Gábor Tamás számára Wolfgang Iser fikcióelméleti művének elemző feldolgozását ajánlottam, mert akkoriban ő a fikcióalkotás és a történelemértelmezés kérdéseivel foglalkozott és néhány évvel később angolból magyar nyelvre fordította Wolfgang Iser művét (*The Fictive and the Imaginary. Charting Literary Anthropology*. Baltimore-London, The Johns Hopkins University Press, 1993. ; fordításában: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.). Az ELTE-n, Pozsvai Györgyi doktorandusz kutatóval a 19. század végi és 20. század eleji magyar költészetben érvényesülő szöveggköziség jelenségéről többször folytattunk irodalomtörténeti és elméleti felismeréseket feltáró szakmai beszélgetést (tanulmánya megjelent: *Az intertextuális hagyományteremtés poétái a századfordulón*. Irodalomtörténeti Közlemények, 2000. 3-4. 353-375.). A *Szeminárium a 19. század második felének irodalmából* című irodalomtörténeti és az említett irodalomelméleti szemináriumomnak H. Nagy Péter és Palkó Gábor is tagja volt, ők egyúttal az Ady-kritikai kiadás munkálataiban is részt vettek. Mindketten publikáltak később „Ady és a kuruc verzhagyomány”- témába tartozó tanulmányt (H. Nagy Péter: *Az innováció-kényszer kiiktatása*. A Tiszatáj Diákmelléklete, 2002. 2. 1-11. , Palkó Gábor: *Ósi dalok visszhangja. A hagyomány mint a(z irodalmi) nyelv emlékezete*. Prae, 2002. 4. 165-191.).

Az irodalomtudományi pozitívizmus örökségéről írt könyvemet tanítványaim és pályatársaim szemlézték, ismertették, saját kutatásaik nézőpontjaiból is értékelték, az ország minden egyetemi magyar szakán ajánlott vagy kötelező olvasmány.⁴ Szentpéteri Márton a *Szeminárium a 19. század második felében* című órák hallgatója volt, a Thaly Kálmán-kérdéskör iránti irodalomelméleti érdeklődése ekkoriban alakult ki, később publikálta a *Perújrafelvétel*.

4 A recenziók közül csak kettőt említünk. *Eisemann György*: Filológia és hermeneutika. Bogoly József Ágoston: *Ars Philologiae*. Iskolakultúra, 1997. 6-7. 145-148. , *Palkó Gábor*: Bogoly József Ágoston: *Ars Philologiae*. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus öröksége. Vigília, 1994. 7. 556-557.

Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására című tanulmányát (Iskolakultúra, 2001. 4. 9-23.). A filológiai kutatási és szövegkritikai módszer 19. század végi szakszerűségét Vető Péter tanítványom vizsgálta alapos munkával, szemináriumi dolgozatában. Az Eötvös Collegiumban a Magyar Műhely vezető tanáraként (1994-1995) irodalomtörténetet oktattam. Tudománytörténeti érzékkel rendelkező tanítványaim sorába tartozott Gosztonyi Ferenc és Kiss Farkas Gábor. Ők egyetemi hallgató korukban az irodalomtudomány történetét elemző szemináriumi munkájukkal tűntek ki. Riedl Frigyes és Péterfy Jenő művelődéstörténetre, művészetértelmezésre orientálódó munkásságával is foglalkoztunk. Gosztonyi Ferenc figyelmét ráirányítottam Pasteiner Gyula művészettörténeti munkásságára, jelezvén számára, a pozitivistikus korszak szemléleti elemei szintjén Pasteiner Gyula munkássága Tolnai Vilmos filológiai tudományos eredményével rokonítható. Később, 2009-ben Gosztonyi *A magyar művészettörténet-írás története (1875-1918)*. A „*Pasteiner tanszék*” címmel védte meg doktori (PhD) értekezését (vitájáról : Művészettörténeti Értesítő, 2009. 1. 167-178.). Gosztonyi Ferenc erre az időszakra visszaemlékező, 2012. szept. 19-én írt levelében olvasható: „Péterfy művészettörténeti, műkritikai írásairól írtam és a Tanár úr Tolnai-kötete alapján a pozitívizmus és a pre-szellem-történet között próbáltam a koordinátákat felvázolni. Azóta többször is írtam Pasteinerről (s a Tolnai-kötetet is hivatkozva, hátha néhány művészettörténész is elolvassa, mostanában Fülep Lajossal foglalkozom, Kiss Farkas Gábor valóban Riedlről írt, emlékszem.”

Thaly Kálmánt irodalmi szerzőként is számon tartjuk. Thaly költőként való értelmezését és befogadástörténeti szerepét Ady Endre is felvetette: „Riedl és azok, kik Thaly Kálmánban találták meg sok híres kuruckor-belinek vélt ének apját, nevezetes külföldi példákkal védik a Rákóczi kor e késői Mikes Kelemen-jének fehér karakterét. Bár ez hitem szerint fölösleges, úgy gondolom, hogy én is ezt cselekszem, egy sejtésnél jóval több adalékkal, e pársoros valamivel, mely emberi dokumentum. Az ifjú Thaly költő akart lenni, s mert költő, természetesen a legelső, s mert szent naivságú teremtmény volt a Jóistennek, bele akarta írni magát az úgynevezett örökkévalóságba. Ám akkor az abszolút császárság korát élte a magyar vers: Arany János volt a kalifa, s még gondolatnak is bűn volt azt hinni, hogy volt és lehet más poéta még. Szegény Thaly, sokan emlékeznek még, s még többen tudják, mikor verseskönyvére barátjai, „patri”-ai választói tán majdnem ötezer előfizetőt gyűjtöttek, holott Arany akkori új könyvéből ezerhét-száz exemplar fogyott csak, bizalmas körben így biztatta magát erőszakos dicsekvéssel:

– Most lármázhatnak az atyafi és pajtás kritikusok, a közönség ítélte, hogy ki a nagyobb költő.

(...) De Thaly Kálmánnak azt fájt tán legjobban, hogy Arany miatt ő nem lehet már második osztályú „klasszikus” sem, s nem bukhat vizsgázó diák soha a verseiből. És most már hamarosan érhető, ami történt evvel a ha nem is nagy, de igaz poétával, evvel a féktelen ambícióval, evvel a peches Arany-kortárssal. Egyszerre akarta önmagában megölni a fantasztá hitet, hogy csak a kiválasztott költő lehet a halhatatlanság, s ugyanakkor ezt a kicsúfolt halhatatlanságot Arany-ütően akarta önmagának megszerezni, ha szent dolussal s ha egyelőre titokban is. A kuruc-kor, ez a mindent bearanyozó, talán azért volt neki haláláig a legszentebb, mert elfogadtatta, igazolta őt olyannak, amilyennek hitte magát, nagy költőnek. Thaly Kálmánról regényt kellene írni, jókaist, flaubertit s móríczzsigmondosat együtt, valami nagyon szépet.”⁵

Schöpfung Aladár: *Thaly Kálmán revíziója* című, Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi* című könyvével foglalkozó írásában a Thaly-féle Rákóczi-imázs Szekfű Gyula által történő átrajzolásáról értekezett: „Most jelent meg az Akadémia kiadásában *A száműzött Rákóczi* címmel egy igen becses könyv, amelyhez érdekességre fogható már rég nem produkált a magyar történetírás. Szerzője, Szekfű Gyula, úgy tudom, fiatal ember, ez az első nagyobb műve, de egyszerre a legkitűnőbb magyar történetírók sorába emelkedett vele. Finom analitikus elme, pompás írói képesség, pszichológiai belátás, erős érzék a realitás iránt, széles körű értesültség a nemzetközi politikai viszonyok dolgában, előkelő szempontok a könyv jellemvonásai. Történetírásunk, mely az utóbbi időkben, az adatkutatásban való gazdag eredmények mellett is színvonal dolgában nagyon alászállott, s az írói forma iránti érzék jóformán kiveszett belőle, ezzel a könyvvel újra felemelkedik arra a színvonalra, melyre Szalay László és Salamon Ferenc emelték.”⁶ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi* című könyve vitákat kavart.⁷ Utólag tudománytörténeti mérlegelő szempontokat alkalmazhatunk. A mérleg egyik serpenyőjébe a Schöpfung Aladár-féle Szekfű-értékeléssel rokon vélemények, a másikba a Szekfű-művet ellenző kritikák kerülhetnek.

A kuruc költészet esztétikai értékelésére és hatására összpontosító kutatással a történelem és a fikció irodalmi szerepe, Thaly Kálmán: *Kuruczvilág* című kötetének versanyaga és a kánonképződés újraértelmezhető.⁸ A Rákóczi-kor utóhatásának irodalmi jelenségeit szemlélve nem illik elfeledkezni Endrődi Sándor:

5 Ady Endre: Thaly Kálmán regénye. Nyugat, 1913. 12. 933-934., vö.: *Borbély Margit*: Thaly Kálmán költői munkássága. Pécs, 1927., *Féja Géza*: Kurucok. Budapest, 1939., *Vas István*: Koloman v. Thaly. Pester Lloyd, 1939. febr. 5. 25., *Féja Géza*: Ki írta a kuruc költeményeket? Rehabilitáljuk Thaly Kálmánt! Magyarország, 1939. ápr. 28. 9., *Féja Géza*: A Thaly-kérdés. In: *Uő.*: Régi magyarság. A magyar irodalom története a legújabb időkől 1772-ig. Szerk.: *Féja Endre*. Budapest, 2001. 280-284.

6 Schöpfung Aladár: Thaly Kálmán revíziója. Nyugat, 1914. 3. 183-189.

7 Vö. *Dénes Iván Zoltán*: Szekfű Gyula Rákóczi-képe. Rubicon, 2004. 4. 26-33., *Csunderlik Péter*: A „kicsapó és megfeneklő hullám”. A száműzött Rákóczi poétikája. Kommentár, 2011. 2. 24-39.

8 Vö. *Benkő Krisztián*: Filológia, ideológia, poétika. In: *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig*. Szerk.: *Szegedy-Maszák Mihály, Veres András*. Budapest, 2007. 649-661.

Kurucz nóták című, több kiadást megért, először 1898-ban megjelent, közönségsikert aratott kötetéről és Ady Endre kuruc-tematikájú verseiről.⁹ Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula költészetébe is átáramlott a történelem és a fikció elegyedéséből irodalmi műalkotást létrehozó intertextualitás kuruc költészeti hagyománya. Említhető a szépirodalmi szövegvilágból néhány ismert irodalmi műalkotás, a kuruc kori költészettel hatástörténeti kapcsolatban lévő költemény. A folklorizálódott szöveghalmazban is vannak közismert darabok. Egyiknél-másiknál Rákóczi szerzőségét is felvetették (*Rákóczi Ferenc buzgó éneke*), vagy a fejedelem nevében történő verseszéd dokumentumának tartották (*Rákóczi Ferenc éneke*, azaz *Cantio de Francisco Rákóczy*). A *Rákóczi bús éneke* a bujdosó, a számkivetésbe vonuló fejedelemről szól, a *Magyar ének* (*Rákóczi-mars* vagy *Rákóczi nóta*) nagy hatástörténeti tradícióval és a nemzeti függetlenségi kulturális emlékezethez kapcsolódó érzelmetörténeti diszpozícióval rendelkezik. Kölcsey Ferenc: *Fejedelmünk hajh* című verse, Vörösmarty: *Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban* című költeménye és Mikes búja című verse, Petőfi: *Szent sír és Rákóczi* című verse, valamint Arany: *A rodostói temető és Rákócziné* című balladája a Rákóczi-kor utóhatását hordozó hagyománytörténés szerves részévé vált. A Rákóczi-kor utóhatása, a nemzeti függetlenségi eszmékör az 1848 körüli időszakban felerősödött és ez a drámairodalomban is tükröződött (Szigligeti Ede: *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című drámája). A szabadságharc kudarca után következő két évtizedben a Rákóczi-kor ideáljai újra megéledtek az irodalom értékszerkezetében. Tompa Mihály: *A fogoly* című verse, Gyulai Pál lírájában a *Hangok a múltból* című ciklus költeményei, Jósika Miklós: *II. Rákóczi Ferenc* című, hat kötetben kiadott regénye, P. Szathmáry Károly: *A bujdosók* című regénye és Toldy Ferenc sajtó alá rendezésében, második kiadásban, a *Mikes Kelemen Törökországi Levelei* című mű a Rákóczi-kor hatástörténetének irodalmi szövegvilágába tartozik. A 19. század utolsó harmadában és a századfordulón Herczeg Ferenc: *Ocskay brigádros*, Fényes Samu: *Kuruc Féja Dávid*, Kacsóh Pongrác: *Rákóczi* és Lampérth Géza: *Kurucok csillaga* című műve népszerűnek számított. Jókai Mór: *Szeretve mind a vérpadig és Rákóczy fia* című műve széleskörű ismertségnek örvendett.

Kuruc tematikájú, újromantikus elemekkel átszövődő kánon kialakulását követhetjük nyomon Endrődi Sándor: *Kurucz nóták* című kötetében, Szabolcska Mihály, Ábrányi Emil, Vargha Gyula, Sajó Sándor és Radó Antal költészetében. A Rákóczi hamvainak hazaszállításával megélénkülő hatástörténeti folyamatban a kormány által támogatott könyvkiadási projektek termékei is megjelentek a könyvpiacra.¹⁰

9 Vö. Bori Imre: Endrődi Sándor Thaly Kálmán nyomában. *Híd*, 2001. 1-2. 15-25., H. Nagy Péter: i.m. A Tiszatáj Diákmelléklete, 2002. 2. 1-11., Palkó Gábor: i.m. *Prae*, 2002. 4. 165-191.

10 Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei. A magy. kir. kormány támogatásával, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás. Budapest, 1906.

A sajtó tudósításainak közvéleményt formáló szerepe a recepciótörténet szempontjából fontos tényező, hiszen a Rákóczi-kultuszt ápoló irodalom iránti közönségérdeklődés fenntartásának igényét a budapesti és a regionális szellemi centrumok sajtóorgánumai is híven szolgálták. A *szent hamvak Szegeden* című tudósítást az 1906. október 28-án, vasárnap megjelent Szegedi Napló 10. oldalán olvashatjuk: „Maga a hamvakat szállító kocsi halványkék selyemmel van bevonva; belül négy villany-luszter ég. A kocsi közepén ravatalszerű emelvényen vannak elhelyezve II. Rákóczi Ferenc fejedelem és Zrínyi Ilona sárgaréz koporsói. A koporsókat vörösbársony borítja, amely köröskörül hermelinnel van szegélyezve. A fejedelem ravatalán jogar, kard és korona van elhelyezve párnára fektetve. Jobbra Thököly Imre és Rákóczi József koporsói. Balra Bercsényi, Eszterházy és Sibrik koporsói fekszenek. Thököly koporsójára kard, korona és jogar van fektetve, Bercsényi koporsójára forgós-csákó, kard és buzogány. Ettől balra hitvese Csáky Krisztina koporsója pihen. A vonat egyik kocsiában, közel a ravatalos teremhez; ült a hamvakat hozó országos bizottság Thaly Kálmán, a bizottság érdemes elnöke, Rákóczi korának történetírója, (...)”¹¹ II. Rákóczi Ferenc fejedelem halhatatlanságának, továbbélésének, visszatérésének a hősideál szerinti formációi megjelennek a történeti mondahagyományban és a néphagyományban. Rákóczi halhatatlanságának Szeged-környéki példáját is ismerjük.¹²

A huszadik század első feléből is említhetünk irodalmi műveket. Herczeg Ferenc: *Pro libertate* című regénye (1939) a történelmi újromantika stílusjegyeit hordozza. Krúdy Gyula novelláinak (*Rákóczi harangja*) és Féja Géza kuruc korban játszódó regényeinek és elbeszéléseinek nyelvművészettel párosuló fikciója túlmutat a történelmi partikularizmuson. A huszadik század második felében számos ifjúsági regény idézte fel a Rákóczi-kort, Bárány Tamás: *Rákóczi zászlai* című, 1962-ben megjelent ifjúsági regénye némi irodalmi értelemben alkalmazott sematizmust is tartalmaz, ez irodalomelméleti szempontból vizsgálándó. Lackó Géza: *Rákóczi* című nagyszabású regényében a művelődéstörténeti tabló és a történelmi regény prózapoétikáját, a realizmus stílusesszményei szerint, a korszak-rekonstrukció irányában fejlesztette tovább. Vas István: *Nagyszombat, 1704* című verse, Takáts Gyula: *Mikes Kelemen elveszett leveleiből* című verse és Csanádi Imre: *Rákóczi* című költeménye a Rákóczi-kor utóhatásait reprezentáló alkotásmódban, Paul Ricoeur kifejezésével „a történelem és a fikció kereszteződése” pontján hozott létre művészi értéket.

11 Vö. Kovács Sándor Iván: Thaly Kálmán a kriptában. In: *Uő.: Eleink tündöklősege. Tanulmányok, esszék.* Budapest, 1996. 149-160., Forgó Géza: II. Rákóczi Ferenc hamvai és a makói nép. *Makói História*, 2005. 4. 8-9.)

12 Vö. Rákóczy's Zauberpferd. Eine Szekler Volkesage. *Pester Lloyd*. 1860. 47. 2., *Magyar Zoltán*: Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. Budapest, 2000. 325-340., *Uő.*: A történetmonda-hagyomány néhány elméleti aspektusa. Hőseszme, halhatatlanság és visszatérés képzete. In: *Népi kultúra – Népi társadalom XXI.* Szerk.: Vargyas Gábor. Budapest, 2003. 195-210., *Bálint Sándor*: Régi Szeged-vidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról. *Ethnographia*, 1953. 290-292.

Takáts Gyula:

Mikes Kelemen elveszett leveleiből

Az én Uram engem el nem hagyott.

Szorgalmasan gyalul és ácsol.

A tenger az ablakán messze ragyog

s bár köztük él, megóv a pogánytól.

Hát írhatok... Sok is, kevés is dolgom.

Az étket asztalára egyedül hordom.

A szépirodalmi olvasásmód konvenciói szerint, a kuruc költészetben megnyilvánuló Rákóczi-kultusz versanyagát vesszük alapul, a kuruc kori hétköznapiakat, a történelmi hősokeket és a fejedelem alakját megörökítő narratívákkal találkozunk. Varga Imre 1977-ben, a fejedelem születésének 300. évfordulója alkalmából adta ki *A kuruc küzdelmek költészete* című gyűjteményét, kétszáznegyvenhárom verses szöveg mutatja be a kuruc korszak költészetét. Tudománytörténeti szempontból érdekes Varga Imre: *A kuruc költészet kérdésének története. (Adalékok a pozitivizmus és a szellemtörténet bírálatához)* című tanulmánya (Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 1. 19-31.).¹³

Thaly Kálmán a történelem és a fikció kereszteződésében

Paul Ricoeur írja „Márpedig nem kevésbé vagyunk olvasói a történelemnek, mint a regénynek. Minden -gráfia, a historiográfia is az olvasás tágabb elméletének birodalmába tartozik. (...) Ebben az értelemben a történelem és a fikció kereszteződésének vázolandó elemzései a befogadás tágabb elméletéhez tartoznak, melyben a fenomenológiai mozzanatot az olvasás művelete alkotja. Az olvasás ilyen tágabb elméletében fordul a történeti és a fikciós elbeszélés ütközése egyezésbe.”¹⁴

A Thaly-féle kuruc balladák hitelességét vizsgáló szövegkritika tudománytörténetének bemutatása előtt érdemes megjegyeznem, Paul Ricoeur *A történelem és a fikció kereszteződése* című tanulmányának távlatából is közelíthetünk ehhez a historiográfiai témához. A Rákóczi-kor reprezentációjának igénye találkozott az imaginatív szövegvariációk innovációjának költői lehetőségével, a fiktív világot

¹³ Vö. Pomogáts Béla: A fejedelem a szépirodalomtükrében. Rubicon, 2004. 4. 26-33.

¹⁴ Ricoeur, Paul: A történelem és a fikció kereszteződése. In: *Uő.: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Vál., szerk. és az utószót írta: Szegedy-Maszák Mihály. Ford.: Jeney Éva. Budapest, 1999. 354.

bevonó költői képzelőerővel, „a történelem és a fikció kereszteződésében” Thaly Kálmán költőként alkotta meg a kuruc balladáit, a reproduktív poézis költői szöveget alkotó „technológiáját” fejlesztette ki. A szépirodalmi olvasásmód konvenciói szerint Thaly Kálmán a „fiction” területén működő költő, tehát munkásságának az irodalom területére tartozó részét tudnunk kell értelmezni, a történeti és művészi érték elkülönülő vizsgálatára kifejlesztett irodalomelméleti módszerrel. Thaly Kálmán kuruc balladáit és kuruc dalait művészi szempontból, a költői szövegre összpontosítva, a kánonképzés nézőpontjából érdemes újraértelmezni. A Thaly-féle szövegeket szépirodalmi szempontból olvasó és értelmező irodalomtudomány az utóbbi évtizedekben több figyelemre méltó kísérlettel, tanulmánnyal gazdagodott.

Tudománytörténet. Historiográfia. Thaly Kálmán és a szövegkritika. Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes filológiája.

Thaly Kálmán az 1860-as és 1870-es években a kuruc kori irodalom emlékeinek gyűjteményeit nem a pozitivistá irodalomtudomány iskolateremtő szellemi központjaiban már ez időben szokásos, ekkoriban már lassan-lassan a hazai filológiai műhelyekben is fokozatosan terjedő tudományos szövegkritika eljárását figyelembe véve szerkesztette meg. Thaly egy korábbi szövegközlési szokásmód alapján dolgozott. Korszakának hazai szakmai közfelfogását még uralta a szigorúan vett szövegkritikai követelményeket mellőző filológiai módszer. A kuruc kori szövegeket nem kritikai akribiával közölte és így figyelmét nem terjesztette ki a szövegromlási folyamat kritikai érzékeltetésére.¹⁵

A korábbi szövegkiadási gyakorlat a forrásszövegekre az eredeti, hű alak és tartalom megtartása helyett esztétikai szempontokat alkalmazott, az egykorú közfelfogás igényeit kielégítve a közreadó filológiai akribiája csak korlátozottan érvényesült, a több változatban fennmaradt szövegrészeket összeolvasztotta, az egyes már más kutató által kiadott töredékeket pedig műköltői ambíciójának teret engedve rekonstruálta. Thaly, a korábbi szövegkiadási hagyományból kiindulva, indítékai alapján kötelességszerűen és szívesen kiegészítette, átigazította, javította, szépítette, stilizálta a szövegeket és mindezt az általa tudományosnak vélt módszerrel, saját jóhiszeműsége alapján tette.¹⁶ Thaly Kálmán a 19. század végén belső következetességét őrizve, a romantikus, nemesi szemléletű értelmiségi és tudósi mentalitás, a nemzeti függetlenségi szempontot

15 Vö. *Varga Imre*: A kuruc költészet hitelessége. (Második közlemény) Irodalomtörténeti Közlemények, 1936. 46. évf. 171-173.

16 Vö. *Uő*: A kuruc költészet hitelessége. (Első közlemény) Uo. 29-30.; *Horváth János*: A kuruc dalpör. Magyar Figyelő, 1913. 3. évf. 2. köt. 223-226.; *Király György*: A kuruc balladák hitelességének kérdése. Budapesti Szemle, 1915. 161. köt. 460. sz. 136-144.

elfogultan, érzelmi alapon még a tudományos módszerben is érvényesíteni óhajtó világkép és magatartásforma tradíciójának egyik kései fenntartója volt. Már az első, 1864-ben megjelent *Régi magyar vitézi énekek és elegyes darabok* című gyűjteményének egykorú fogadtatástörténetében megfigyelhetők a Thaly-féle szövegkiadási metódust bíráló, azt nem egyértelmű szakmai rokonszenvvel értékelő megjegyzések és vélemények. Az első ilyen jellegű irodalomtörténeti szempontból megalapozott szakvélemények közül való az a kettő, melynek Arany János *Koszorú* című folyóirata már az első kuruc kori gyűjtemény megjelenésének évében nyilvánosságot adott. Az y.-f. szignóval jegyzett, valamint az Sz.I. betűjellel aláírt közlemények szakavatott értékeléseket és kiigazításokat tartalmaznak, az akkoriban fiatal gyűjtőként, történészként és költőként is nevet szerző Thaly adatkezelésének pontatlanságait figyelemre méltó korrektséggel mutatták ki. Önigazolásul címmel, szintén a *Koszorú*-ban megjelentetett válaszában Thaly már korántsem volt bírálóihoz és tárgyához méltóan korrekt, személyeskedéstől mentes. Olyannyira nem, hogy egy szerkesztői megjegyzésben ezt még Arany is szóvá tette, a toleranciára hajló szellemi magatartást hiányolta Thálnál.¹⁷

A kuruc kori irodalmat Thaly rendkívüli odaadással tanulmányozta, teljes átélője és szakértője volt tárgyának. Szellemi magatartása a „lelkesedés romantikájától” átfűtötten illeszkedett anyagához. A kuruc kor költészetének képzetkörével szinte eggyé olvadt műköltői alkotás- és gondolkodásmódja. A szöveggel való bánásmódját esztétikai és mentalitásbeli, valamint az egyéni költői ambíciót megszüntetve megőrizni óhajt motívumok jellemezték. Az általa kiadott kuruc kori szövegeknél nem ügyelt a szöveg valamennyi sajátosságának feltüntetésére, az eredetet tekintve pedig homályos forrásmegjelöléseket közölt.¹⁸ Thaly jóhiszeműségének keretein belül sokszor nem a valódit adta, eredeti hangulatú saját szerzeményeivel bővítette gyűjteményét. Nagy kuruc múltat és költészetet varázsolt elő anyagából, nem kis műköltői utánérző képességről téve tanúbizonyságot. Az alapos szövegkritikai eljárás, amit az irodalomtörténet segédtudományainak, valamint határtudományainak alkalmazása már a 19. század végén lehetővé tett volna, Thálnál elmaradt. Egykorú szakmai körökben feltűnt ez

17 Thaly forráskezelését bírálja Ballagi Aladár. Vö. *Ballagi Aladár: A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére*. Pest, 1872. 19-21.; *Márki Sándor: Thaly Kálmán emlékezete*. Budapesti Szemle, 1918. 174. köt. 498. sz. 321-335.; y.-f.: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. Egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán*. Két kötet. Pest, 1864. Koszorú, 1864. 2. évf. 112-114., Uo. 6. sz. 138-140.; Sz.I.: *Apróságok II. A Kádár Istvánról írt ének ideje*. Koszorú, 1864. 2. évf. 7. sz. 165-166., Uő: *Apróságok. Kisasszony hava és Kisasszony napja*. Uo. 17. sz. 401-402., Uő: *Apróságok IV. Rákóczi halála nem 1662, hanem 1664. évben történt*. Koszorú, 1864. 2. évf. 18. sz. 427-429.; *Thaly Kálmán: Önigazolásul*. Koszorú, 1864. 2. évf. 8. sz. 186-190., /*Arany János*: Szerk. Uo. 186.; *Németh G. Béla: Jegyzetek az egyes szerkesztői megjegyzésekhez*. In: Arany János összes művei. Prózai művek 3. Glosszák, szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások. S. a. r. jegyz. ell. *Németh G. Béla*. Budapest, 1963. 624-625.

18 Vö. *Szerb Anta: A kuruc kori költészet*. In: Rákóczi Emlékkönyv. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest /1934/ II. köt. 269-308.; Vö. még: *Tolnai Vilmos: Arany Rákóczi-költeményeiről*. (A rodostói temető, Rákócziné). Irodalomtörténet, 1935. 205-210.; *Zolnai Béla: Thaly, Ballagi, Riedl. Irodalomtörténet*, 1961. 318-319.

történészeknek is, de leginkább a pozitivista szövegfilológiai módszereken iskolázott irodalomtörténészek számára volt e jelenség szembetűnő és további vizsgálatokat elindító.

A Thaly-féle gyűjtemények körül a 19. század végén és a 20. század elején már a legszebb kuruc balladák hitelességét kétségbe vonó szaktudományi vélekedés kétellyel telt légköre alakult ki. Az irodalmi értelmiség és az irodalomolvasó közönség egy részénél pedig éppen a századforduló időszakában a kuruc költészetnek és Thalynak valóságos kultusza volt. Számukra szinte hihetetlennek és sértőnek tűntek a szaktudósok szkeptikus megjegyzései. A pozitivista oknyomozó módszert alkalmazó két irodalomtörténész, Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos csak Thaly halála után tárta a nyilvánosság elé egzakt érvekre és tényekre alapozott bizonyító hermeneutikáját. A kuruc korinak feltüntetett Thaly-féle szövegek hitelességére vonatkozó kutatásaik eredményét ekkor már perdöntő alapossággal tudták értelmezni és rögzíteni.¹⁹ Hazai viszonyainkat figyelembe véve a 19. század második felében alkalmazott módszerek között Thaly eljárása, szövegkiadási módszere azért mégsem volt annyira kirívó. Hiszen azt a hagyományt, melyet ő is nagy vonalakban követett, rajta kívül még több más kitűnő kutató is becsben tartotta, s eszerint dolgozott. Természetesen itt most nem a hamisításról, hanem a szövegkiadás módszeréről van szó. Kriza János és Erdélyi János is még a korábbi, azaz nem a szigorú szövegkritikai módszerre épülő gyakorlatot követte. Ők népköltészeti anyagukat még nem a 19. század végi textológia követelményeinek megfelelően adták ki. Népköltészeti forrásokat közreadó, kritikailag teljesen korrekten rendezett gyűjteményekben különben sem néprajztudományunk, sem irodalomtudományunk nem bővelkedett ekkoriban. A modern szövegfilológia néprajzi területen való jelentkezését és 19. század végi érvényesülését Kálmány Lajosnál figyelhetjük meg először. Módszerét és célkitűzését a tárgyilagos szövegkezelés és a szövegűség pontos megtartásának igénye jellemzi.²⁰ Thaly szövegkiadási eljárását az 1890-es években tartott egyetemi előadásain Gyulai Pál is bírálta.

A kuruc balladák hitelessége körül a 20. század elején kialakult mértékadó szakmai vélekedésekre vonatkozóan feltehetjük a kérdést, miként szólt e tárgykörrel bölcsészhallgatói előtt Riedl Frigyes? Még Thaly Kálmán életében felmerült a konkrét és alapos kétely a kuruc balladák hitelességét illetően. Egyetemi előadásaiban Riedl Frigyes így nyilatkozott a *Bujdosó Rákóczi* című balladáról: „(...) aki ezt a költeményt írta, már ismerte Rákóczi sorsát. Erre a költeményre nézve bizonyos kételyeim támadtak; úgy látszik előttem, mintha

19 Vö. Király György (1915) i.m. 136-144.

20 Vö. Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest, 1989. 95-96.; Péter László: Kálmány Lajos. Válogatott tanulmányok. Szeged-Pécska, 2008.

ebben a költeményben, melyet a kurucköltészet koronájának tartanak, sok modern elem volna (...)”²¹ Riedl érvelése stílustörténeti és néprajzi elemekre támaszkodik, a *Bujdosó Rákóczi* a 19. század termékének tartja. Még ugyanitt, előadásában az *Esztergom megvételéről* című költeménynél is rámutatott arra a két árulkodó sorra, amely hasonlóságot mutat Arany János egyik versének két sorával (*Török Bálint*). A *magyar irodalom története Zrínyi halálától* című egyetemi előadásainak 1908-ban nyomatos formában megjelent szövegében olvashatjuk a fentieket.

A kuruc balladák hitelességéről szóló vita csak később, Thaly halála után Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes nevezetes, 1913-ban elhangzott felolvasásai nyomán kezdődött. A mintegy öt évvel korábbi Riedl-féle bölcsészkar előadás utáni időszakban, több szakemberben megéledt már a szkepszis, lassan gyűltek az érvek. Ezekhez a szempontokat gyűjtő, érveket érlelő kutatókhoz tartozott Eckhardt Sándor is. A műköltői eljárást egzakt és jól megalapozott érvekkel bizonyítani azonban csak két kutatónak sikerült először, Riedl Frigyest és Tolnai Vilmosnak.²² A kuruc balladák textusáról 1913-ban tartott akadémiai felolvasásában Tolnai Vilmos filológiai módszerrel mutatta ki, hogy a szövegek eredetisége a *Bujdosó Rákóczi* és az *Esztergom megvételéről* című darabok esetében alaposan kétségbe vonható. Riedl Frigyessel szinte párhuzamosan és azonos évben tárta fel bizonyítékait. A két irodalomtörténész egymástól függetlenül kialakított érvrendszerének koordinátái pontosan jelezték a nem hiteles szövegrészeket. Riedl szövegelemző metódussal a tíz legszebb kuruc balladáról bizonyította be utánciat voltukat. *Kuruc kori irodalmunk szövegeiről* címmel az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* közzétett, nagy érdeklődéssel fogadott dolgozatában Tolnai Vilmos a *Bujdosó Rákóczi* és az *Esztergom megvételéről* című balladák tartalmi és nyelvi kétségekre alapozva állította, hogy nem eredetiek, hanem Thaly Kálmán keze nyomát viselik magukon, s egészében az ő költői ihletéből születtek. Emlékezetes és szenzációszámba menő közleményében Tolnai Vilmos pontról pontra, fokozatosan vizsgálta a balladák textusát és kimutatta: Thaly a szövegkritika elveinek tüzetes alkalmazását mellőzve adta ki a kuruc kori költészet darabjait. Tolnai kiemeli az *Esztergom megvételéről* című költemény tizenharmadik versszakának feltűnő hasonlóságát Arany János *Török Bálintjának* harmadik strófájával.

---

²¹ Riedl Frigyes: *A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig*. (Egyetemi előadásai után jegyezte és kiadta Csoma Kálmán.) Budapest, 1908. 210-211.

²² Vö. Riedl Frigyes: *A kuruc balladák*. Irodalomtörténet, 1913. 2. évf. 417-452.; Tolnai Vilmos: *Kuruc kori irodalmunk szövegeiről*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1913. 37. évf. 408-412.

*Esztergom megvételéről*²³

„Mire a fényes nap háromszor felsütne –
Hejh! magyar lobogó lesz oda feltüzve!”

*Török Bálint*²⁴

„Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felütve.”

Tolnai Vilmos következtetéseit bizonyítások előzték meg. Kimutatta a határozatlan és kétes forrásmegjelöléseket, az átalakítások és a szerkesztett idegen szövegrészek jelenlétét az eredetinek deklarált anyagban. Bizonyította, hogy nem a szájhagyomány által csiszolt és alakított, hanem egy szerzőtől származó, strófánként megírt költeményekről van szó. Az egyes problematikus költemények felépítésének vizsgálatakor a műköltői elrendezés tudatosságára és a népköltészetben elő nem forduló, szokatlanul kifinomult verselési módra hívta fel a figyelmet. A 18. század elejének verselési konvencióitól eltérő szöveghelyek arról árulkodtak, hogy szerzőjük nem egy esetben Arany Jánostól vette mintáit, s a balladák Arany János költői iskolájának hatása alatt keletkezhetnek. Tartalmi kétségeinek kifejtésekor Tolnai Vilmos az *Esztergom megvételéről* helyrajzában található, modernebb keletű, ezért oda nem illő részletre figyelmeztet. Összehasonlító vizsgálata során bizonyítja: a Thaly által közölt szöveg első tíz strófájában a vezéri sátor dombjának készítését bemutató helyrajz semmi esetre sem származhat a kuruc korból.²⁵

A nyelvújítás problematikájának egyik legfelkészültebb szakértőjeként tartották számon Tolnai Vilmost. A már jelzett tartalmi kételyeit még további nyelvtörténeti kétségek mélyítették el. Thaly gyűjteményes szövegkiadásában ezeket a nyelvújítás korából származó, s ezért e kérdésben alapos bizonyító erővel rendelkező szavakat fedezte fel Tolnai:

„fényes tigrisbőr”, „torpad” (terped, terpeszkedik értelemben), „síkság”, „mindenki”. Igazán látványos bizonyítéknak számít a „mindenki” szó használata, hisz azt először ebben az értelemben Faludi Ferenc használta az *Udvari Ember* című művében.²⁶ Filológiájába a nyelvtörténetet és a stílustörténetet is

23 *Esztergom megvételéről*. In: *Thaly Kálmán*: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Budapest, 1872. II. köt. 118.

24 *Arany János*: Török Bálint. In: *Arany János összes művei I. Kisebbségi költemények*. S. a. r. Voinovich Géza. Budapest, 1951. 183.; Vö. *Tolnai Vilmos* (1913) i.m. 410.

25 Vö. *Tolnai Vilmos*: A kuruc balladák hitelességéről. Megjegyzések a Cáfolatra. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1914. 38. évf. 657-674.; *Uő*: A sátorhalom. (A kuruc balladákhoz. Arany: Toldi Szerelme VII. 15. Ethnographia, 1918. 29. évf. 1-4. füz. 130-133.; *Turóczi-Trostler József*: A Thaly-pör s a kézzel rakott domb.

(Képzettörténeti kísérlet) Magyar Nyelv, 1947. 43. évf. 376. sz. 105-111.

26 *Tolnai Vilmos* (1913) i.m. 411-412.

könnyedén bevonni képes és mindezt célkitűzése érdekében nagy hatásokkal és biztonsággal működtetni tudó Tolnai Vilmos érvei ezen a ponton már minden kétséget kizáróan bizonyították a hamisítás tényét. A kuruc költészet eme valami csillogású darabjai Tolnai Vilmos tárgyias filológiai vizsgálata után egyszerűben fényüket veszítették.

Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes szakközönség elé terjesztett, a hitelességet cáfoló, a hamisítás tényét regisztráló felolvasásai és publikált dolgozatai után közvetlenül, feltűnő gyorsasággal a Thaly-védelmezők a kuruc kori szövegek eredetiségének bizonyítására szánták el magukat. A védelmezők oldalán sokaknál az érzelmi diszpozíció alapján hangzottak el a vélekedések és bizonyító eljárásuk, érvelésük természete sem volt mentes a kuruc-kultuszra jellemző elfogultságoktól. A kérdéskör vizsgálatánál kulshelyzetben lévő, pozitivisták módszert alkalmazó két irodalomtörténész, Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes álláspontját és bizonyítékait számosan cáfolni igyekeztek. Még akkor is, ha ez számukra egyáltalán nem látszott könnyű feladatnak.

Az egykori kedélyeket felkavaró és az utókor számára is nevezetes vitában a Thaly igazát védők közül három sárospataki tanár lépett fel azzal a szakmai körökben figyelmet keltő irodalomtörténeti érvekre alapozott ellenvéleménnyel, amely Riedl: *A kuruc balladák* című dolgozatának állításait gyengén cáfolta. A sárospatakiak, Harsányi István, Gulyás József, Simonfi János a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* ülésén Riedl által felhozott és az *Irodalomtörténet* hasábjain publikált érvek hálójából akarták kiszabadítani Thaly Kálmánt.

Először a *Sárospataki Református Lapok* oldalain rövid közleményekben, majd bővebb, összefoglaló formájú 1914-ben megjelent füzetükben *A kuruc balladák hitelessége. Riedl professzor érveinek cáfolata* címmel készítették el vitaanyagukat. Igyekeztek körültekintő módon dolgozni, hisz tudhatták jól, a szöveg filológiai szempontú hitelességének vizsgálatakor és a bizonyító eljárás során csak az egzaktnak minősülő irodalomtörténeti argumentumok lehetnek vitaképesek és helytállóak. A sárospataki kutatók széles körből merítették és mozgósították anyagukat, de kissé egyoldalúan jártak el, mert főképpen csak nyelvi ellenérveket mutattak fel. Ellenvéleményük megalapozása során az irodalomtörténeti szövegkritikában a módszerükből eredő lehetőségeik elmaradtak a pozitívizmuson iskolázottak textológiai, szövegelemzői és szövegértelmezői kompetenciája mögött. Thaly szövegkiadási módszerét Harsányi, Gulyás és Simonfi kifogástalannak tartotta.²⁷

Sine ira et studio szállt vitába Tolnai Vilmos ekkor. A tacitusi, minden részrehajlást távol tartani óhajtó szellemi magatartásra adott örökérvényű tudománytörténeti példát Tolnai Vilmos akkor, amikor a sárospataki kutatók munkájára

---

27 Vö. Harsányi István – Gulyás József – Simonfi János: *A kuruc balladák hitelessége. Riedl professzor érveinek cáfolata*. Sárospatak, 1914. (Ez egyben a Sárospataki Református Lapok 1913-14-es évfolyamában megjelentetett cikkek összefoglalása is.)

válaszul az *Egyetemes Philologiai Közlöny* lapjain, *A kuruc balladák hitelességéről* című dolgozatában körültekintő alapossggal argumentáltan, proporcionált mes-
teri érveléssel és filológiai bravúrral tárta fel a Riedl Frigyes érveit megsemmisí-
teni igyekvők tévedéseit. A kérdéskör természetéből eredő legfontosabb kérdést
vetette fel már dolgozatának elején. A sárospatakiak és minden jövőd, e terü-
leten továbbra is munkálkodni készülő kutató figyelmét Tolnai Vilmos igyekezett
ráirányítani arra az előfeltételre, célkitűzésre és feladatvégzésre, amely nélkül
meggyőződése szerint a kuruc kori szövegek hitelességének problematikája nem
értelmezhető: „(...) a magam részéről csak azt vallom, hogy ebben a kérdésben
semmiféle más szempont nem lehet irányadó, mint az *irodalomtörténeti*, mely
szerint arról kell dönten: hitelesek e ezek a szövegek, vagy sem. Bármely más:
személyi, érzelmi, erkölcsi tekintetet mellőzni kell, mert nem tartozik a dologra
és megzavarja az emberek tiszta látását. Ennek megfelelően az eljárásnak tisztán
*filológiai*nak is kell lennie, mely itt talán a következő pontokba volna foglalható:
1. származás, lelőhely tisztázása; 2. a Thaly-féle gyűjtemények kéziratának fel-
kutatása és vizsgálata; 3. a kétséges szövegek megjelenésének, összes meglévő
szövegeinek megállapítása; 4. nyelv, szókincs; szókapcsolatok és sorrendjük; ki-
fejezések; stilisztikai sajátosságok; 5. verselés: a sorok száma, tagozódása; a verse-
lés fejlettségének összehasonlítása; a rímek fajtái és elhelyezésük; 6. műfaji saját-
ságok; összehasonlítása a történeti éneknek és a történeti tárgyú balladás költe-
ménynek; összehasonlítása a kuruc balladáknak a 19. századi népballadával és
műballadával; 7. a költemények eseményes tartalmának összevetése a történe-
ti forrásokkal; 8. a gondolati tartalom elemzése korszerűsége nézve; 9. egyez-
tetés Thaly kiadványaival; 10. Thaly költeményeivel; 11. más költők műveivel...
(vö. Irod. II. 401., 417. stb. II.). A vizsgálat folyamán valószínűleg több szem-
pont is felmerülhet még, de annyi bizonyos, hogy csak egy-két szempontból való
vizsgálat, a többinek elhanyagolása kétségesse teszi az eredményt.”²⁸ Egy túlha-
ladott felfogást világított át Tolnai Vilmos analízise. Megvalósításra javasolt ku-
tatási eszméinek nyomán a Thaly-féle eljárást és eredményét szembesítette a po-
zitivista filológia szövegkiadási követelményeivel, s módszerének hozadékaként
tisztán és világosan tűntek fel a tények.

A kuruc balladák hitelességéről című munkájában Tolnai Vilmos a kérdés-
kör bemutatásán túl érzékelteti a vita jellegét. A problematikus költemények
vizsgálatának előtörténetét említi, a sárospatakiak következtetéseivel és me-
tódusával szemben Riedl Frigyes elemző eljárását tartja igazán eredményes-
nek. Több kérdést vet fel, az alapvetőnél kezdi, a sárospataki kutatók nyelvi
bizonyítékait már csak azért sem fogadhatta el, mert azok forrása Thaly szö-
vege volt: „Hogy lehessen Thalynak egyik szövege döntő másik szövegének

megítélésében, ha csak eredeti szövegek és okiratok nem támogatják?”²⁹ Bizonyító filológiai hermeneutikájának érveit a következő kérdésfeltevésekre alapozta: van-e a történeti valóság és a balladák eseményes tartalma között anakronisztikus ellentmondás? A források feltalálhatóak-e, a kérdéses tíz balladának van-e nyoma a kéziratos gyűjteményekben? A sárospataki kutatók kellő forráskritikai értékelő mérlegelés után fogtak-e hozzá adataik közzétételéhez? Tolnai a kardinális kérdésekben is alapvetően cáfolni tudja a Riedl és az ő bizonyítékait kétségbe vonni óhajtó Harsányi, Gulyás és Simonfi kivételes szorgalommal összeállított, de kevés filológiai értékkel rendelkező állításait. Stílus- és tartalomelemzésének hatásfokát mutatja, hogy a kuruc népiesség jellegadó vonásainak koncentráltságát is kimutatta azokon a darabokon, melyeket feltételezése és bizonyítékai alapján, indokolható módon Thaly által alkotott, kiegészített és stilizált szövegeknek tartott.

Még egyszer, utoljára, 1921-ben *Thaly kuruc balladáinak keletkezéséhez* című cikkének befejező szakaszában röviden összefoglalja eredményét: „Amint a természet anyagi világában nincsen ugrás, úgy a lelkiben sincs. Forráskutatás, szövegvizsgálat, összehasonlító módszer, az irodalmi fejlődés lélektana, a körülmények fejtegetése mind azt vallja, hogy a megrótt balladák nem abban az öt esztendőben, hanem hozzánk sokkal közelebb, a múlt század ballada-ontó éveiben termettek; nem csatazajban és tábori tüzek mellett, hanem csendes lámpafénynél, a pesti református gimnázium tanárának, majd honvédelmi minisztériumi titkárnak az asztalán, hol a dicső múltnak garmadába halmozott emlékeiből izzó lelkesedés és ihlet szállotta meg a kutató tudóst és kezébe vettette vele a költő tollát. Megértjük a lelki okokat s nem vetünk követ a balladák szerzőjére, hanem a kiválóbb Arany-epigonok közé soroljuk: az egész ügyet pedig irodalomtörténetünk egyik érdekes esetének jegyezzük fel.”³⁰

A 20. század első negyedében a Thaly-féle kuruc balladák hitelességének kérdését irodalomtudományunk már fő mozzanataiban Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes dolgozatai alapján megoldottnak tekintette. A magyar irodalomtörténet-írás számára örök emlékü az az eredmény, amit ők hatékony és bizonyító filológiai eljárásuk erejével el tudtak érni. A nevezetes tíz kuruc balladának tartott költeményről (*Esztergom megvételéről*, *Bezerédi nótája*, *Nagy Bercsényi Miklós, A kölesdi harcról*, *Balogh Ádám nótája*, *Német sas ver fészket*, *Ocskai Lászlóról való ének*, *Újváriak dicséreti*, *Dunántúli bujdosó kurucok éneke*, *Rákóczi búcsúja*) határozott argumentumokra támaszkodva körültekintő módon bizonyították be utánzat voltukat, s ezzel megállapításaik egyszersmind az irodalomtörténeti tények rangjára emelkedtek.

29 Uő., uo. 658.

30 Tolnai Vilmos: *Thaly kuruc balladáinak keletkezéséhez*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1921. 45. évf. 127-128., vö.: *Borbély Margit*: Thaly Kálmán költői munkássága. Pécs, 1927.

A kuruc kori szövegek kutatástörténetét áttekintve mondhatjuk az alábbiakat. Ismert, a kuruc költészet egy korábbi korszakban, a 19. század utolsó negyedében került először a tudományos érdeklődés homlokterébe. A 19. század végén a kuruc kori irodalom már rendszeresen kutatott témává vált. Arany László: *A magyar politikai költészetéről* (1873) című akadémiai székfoglalójában körültekintéssel, óvatosan és érintőlegesen kifejezésre juttatta már némely kuruc kori szöveggel kapcsolatos kételyét.³¹ A kutatások sorra megindultak, 1880-ban Abafi-Aigner Lajos folyóiratában a *Figyelőben* Ferenczi Zoltán értekezett a kurucvilág költészetéről, s az évtized végén Kis Sándor már egy önálló tanulmányt jelentetett meg a témáról.³² A kuruc kori elbeszélő költészetet ismertető első bölcsészdoktori disszertáció 1906-ban került a nyilvánosság elé, Bajza József munkája.³³ Az élénkülő érdeklődést mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az irodalomtörténeti rendszerező, összefoglaló munkák, Bodnár Zsigmondé, Horváth Cyrillé és a Beöthy-Badics-féle is, külön fejezetet szenteltek a kuruc irodalomnak.³⁴

A hitelesség-vita hatására a kuruc költészet kutatása szokatlan intenzitást mutatott. A sárospataki tudós tanárokon kívül még Réthely Prikkel Marián és Veszprémy Dezső dolgozata, valamint Márki Sándor akadémiai emlékbeszéde vette védelmébe Thaly Kálmánt.³⁵ Eckhardt Sándor, Király György, Vértes Sándor, Komlós Aladár, Weber Arthur, Fehérváry Dezső és Horváth János pedig Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes érvelését és bizonyítékait alátámasztó, megerősítő kutatási eredményeket ismertetett és tett közzé.³⁶

Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes filológiai bravúrjának az irodalmi értelmiség és az egykorú újságolvasó közönség köreiből nagy visszhangja támadt. Szenczáció volt, hónapokon keresztül cikkeztek róla a napilapok, a szakközlönyökben pedig további kiegészítő adalékok jelentek meg. A kuruc kori szövegekről szóló vitához már 1914-ben, az *Irodalomtörténet* lapjain megjegyzéseket fűzött az ekkoriban még pályakezdő Komlós Aladár. A kitűnő filológusi erényeket felmutató Király György az akadémiai képzettségű értelmiség számára szerkesztett

31 Vö. Arany László: *A magyar politikai költészetéről*. Budapesti Szemle, 1874. 4. köt. 7. sz. 96-100.

32 Vö. Ferenczi Zoltán: *A kuruc világ énekei*. Figyelő, 1880. 8. köt. 43-69.; Kis Sándor: *A kuruc világ története*. Kolozsvár, 1887.

33 Bajza József: *A kuruc elbeszélő költészet ismertetése*. Budapest, 1906.

34 Vö. Bodnár Zsigmond: *A magyar irodalom története*. Budapest, 1891. II. köt. 270., 278., 297., Horváth Cyrill

A régi magyar irodalom története. Budapest, 1899. 637-660.; Badics Ferenc: *A kuruc világ költészete*. In: Beöthy-Badics: *A magyar irodalom története*. A legrégibb időkől Bessenyei felléptéig. Budapest, 1896. 413-445.; vö.; Thaly Kálmán: *Kurucvilág*. A Rákóczi-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjtötte Thaly Kálmán. Budapest, 1903.

35 Vö. Réthely Prikkel Marián: *Fakó lovam a Murza*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1913. 37. évf. 434-436., Uő: *A kuruc balladák vitájához*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1915. 39. évf. 7-72.; Veszprémy Dezső: *Thaly Kálmán védelme*. A tíz kuruc ballada hitelessége kérdésében. Eger, 1931.; Márki Sándor (1918) i.m. 321-335.

36 Vö. Eckhardt Sándor: *Apáthi Ferenc Feddő éneke és a Csinom Palkó*. Irodalomtörténet, 1912. 1. évf. I. köt. 107-108.; Király György (1915) i.m. 136-144.; Vértes Sándor: „A Bujdosó Rákóczi” c. költemény. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1913. 37. évf. 441-442.; Komlós Aladár: *A kuruc balladák hitelességének kérdéséhez*. Irodalomtörténet, 1914. 3. évf. 461-463.; Weber Arthur: *A kuruc balladák kérdéséhez*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1915. 39. évf. 436-438.; Fehérváry Dezső: *A kuruc balladák szövegkritikájához*. Irodalomtörténet, 1914. 2. évf. 253-254...; Horváth János: *Thury György éneke*. Irodalomtörténet, 1914. 3. évf. 393-401.

Budapesti Szemle 1915-ös évfolyamának egyik füzetében foglalta össze és ismertette Tolnai és Riedl teljesítményét. Még Tolnai Vilmos életében a magyar irodalomtörténeti szakértelmiség két kiváló képviselője is írt e tárgyokról, Horváth János a *Magyar Figyelő*-ben (1921), Szerb Antal pedig a *Rákóczi-Emlékkönyv*-ben (1934) értékelte és mutatta be a kuruc dalpör mozzanatait és irodalomtörténeti eredményeit.³⁷ Féja Géza: *Kurucok* című munkája 1939-ben jelent meg, majd ezt követően Féja: *A Thaly-kérdés* címmel külön fejezetet szerepeltetett a *Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégibb időktől 1772-ig* című irodalomtörténeti összefoglaló könyvében.

Recepciótörténeti és komparatiztikai vonatkozásokban gazdag irodalomtörténeti tárgykör ez. Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes perdöntő filológiai bizonyítékokat bemutató dolgozatai nyomán, egykori, 20. század eleji szakvéleményük kilépett a szigorúan vett szakmai körből. Közvetítődve átáramlott irodalmi köztudatunkba és a 20. század első negyedének végére már a művelődés felső rétegeiben általánosan elfogadottá, ismertté vált a Thaly-féle hamisítás ténye. Thaly magatartásának és lelki indítékainak világirodalmi párhuzamait és rokon motívumait keresve irodalomtörténeti közvélekedésünk az ál-Osszián eposzokat kiadó Macpherson, az állítólagosan a St. Mary Redcliff templom irattárában talált, Rowley művének álcázott ál-középkori kéziratot alkotó Chatterton, valamint a königinhofi kézirat ó-cseh költeményeit hamisító Hanka törekvését nevezte meg.³⁸

Tolnai Vilmos és Riedl Frigyes szövegkritikai módszerrel készült tanulmányainak megjelenése után a hitelesség kérdése továbbra is élénken foglalkoztatta a kutatókat. A kuruc kori költészet, a Rákóczi-kor kutatása fellendült és évtizedeken keresztül, egészen maig igen figyelemre méltó eredmények születtek e szakterületen.

Riedl és Tolnai halála után a Thaly-féle „kuruc versek” hitelességének problémáját tárgyaló aktákat azonban a szaktudomány még véglegesen nem zárta le. Ujváry Gyula még ilyen véleményt is megfogalmazott: „Sok költeményről ki-mutatták Thaly szerzőségét, de nem bizonyos, hogy a többit nem Thaly írta.”³⁹ Később ez az erősen kételyektől terhelt vélemény túlzottnak minősült. Filológiai kiegészítő megjegyzéseken kívül Ujváry újabb nagy eredményeket nem hozott létre, csak tovább árnyalta a Riedl által kifejtett érveket.

37 Vö. Komlós Aladár (1914) i.m. 461-463.; Király György (1915) i.m. 136-144.; Horváth János (1913) i.m. 223-226.; Szerb Antal (1934) i.m. 269-308.; Vö. még: László Zsigmond: *A kuruc balladák*. Budapest, 1917.

38 Vö. Horváth János (1913) i.m. 225-226.; Márki Sándor (1918) i.m. 329.; Tolnai Vilmos (1921) i.m. 126.; Turóczi-Trostler József (1947) i.m. 105-111.

39 Ujváry Gyula: Tallózás a kuruc balladák körül. *Irodalomtörténet*, 1944. 137.

A korszakkal foglalkozó szakirodalom igen szerteágazó, ezért teljességre nem törekvő kutatástörténeti áttekintésre vállalkozhattunk csak. Még az 1940-es évek végén Turóczi-Trostler József egy új szempontú, képzettörténeti, komparatistikai módszert alkalmazó tanulmányban foglalkozott a Thalypörben kulcsfontosságúvá vált kézzel rakott domb történetével.⁴⁰ Esze Tamás *A kuruckori költészet problémái* címmel összegző tanulmányban tekintette át e terület kutatástörténeti anyagát és a további feladatvégzésre tett javaslatot.⁴¹

Benczédi László a kuruc felkeléssel és Thökölyvel foglalkozó tanulmányokat tett közzé.⁴²

Perjés Géza pedig az álkuruc balladák vitájához bocsátott közre újabb szempontokat és adatokat.⁴³

Az 1960-as évek elején Varga Imre egy tudománytörténeti tanulmányban részletesen elemezte a kuruc költészet kérdésének történetét.⁴⁴ R. Várkonyi Ágnes erre a tanulmányra reflektálva vitacikket publikált.⁴⁵ Ugyanő Thalyról egy historiográfiai megközelítésű monográfiát írt, valamint Köpeczi Bélával közösen könyvet jelentetett meg Rákócziról, majd a kuruc korszak történetét dolgozta fel s egy a népi kurucság ideológiáját elemző munkát is közölt.⁴⁶ Több könyvben és szaktanulmányban II. Rákóczi Ferenc szellemi hagyatékával, a politikai gondolkodás egykorú forrásaival, a Rákóczi-szabadságharc külföldi visszhangjával, a kuruc kori eszmétörténettel Köpeczi Béla foglalkozott.⁴⁷

A kuruc kori költészeti anyagot tartalmazó szövegkiadások bevezetései és jegyzetei az adott megjelenési időszak kutatási eredményeit rögzítik.⁴⁸ A 17. század utolsó és a 18. század első évtizedeiről szóló, a kuruc küzdelmek korából származó költészeti anyagot Varga Imre a hitelesség szempontjait figyelembe véve válogatta kötetbe s adta közre.⁴⁹

40 Vö. Turóczi-Trostler József (1947) i.m.

41 Esze Tamás: A kuruc költészet problémái. Irodalomtörténet, 1951. 31-47.

42 Vö. pl. Benczédi László: A Thököly-felkelés helye a magyar történelemben. Magyar Tudomány, 1979. 5. 337-345.

43 Vö. Perjés Géza: Új adatok és szempontok az álkuruc balladák vitájához. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 313-324.

44 Vö. Varga Imre: Kuruc költészet és pozitívizmus. (Adalékok a pozitívizmus és a szellemtörténet bírálatához)

Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 19-31.

45 Vö. R. Várkonyi Ágnes: Kuruc költészet és pozitívizmus. Századok, 1961. 729-739.; Vö. még: Varga Imre: Kuruc költészet és pozitívizmus. Irodalomtörténeti Közlemények, 1962. 193-195.

46 Vö. R. Várkonyi Ágnes: A „népi kurucság” ideológiája. Történelmi Szemle, 1963. 44-55.; Uő: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961.; Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 2004. (Harmadik, javított kiadás); R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest, 1978.

47 Vö. Esze Tamás – Köpeczi Béla: Esze Tamás. Budapest, 1951.; A Rákóczi-szabadságharc és Európa. (Dokumentumgyűjtemény) Szerk. vál. a m. és a jegyz. írta: Köpeczi Béla. Budapest, 1970.; Köpeczi Béla: Rákóczi Ferenc az államférfi és az író. Budapest, 1976.; Uő: Függetlenség és haladás. Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századaiban. Budapest, 1977.; Rákóczi tükrök. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. (Antológia) Vál. szerk. bev. és a tanulmányokat írta: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1973.; Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszméi útja. Budapest, 1982. Uő: A bujdosó Rákóczi. Budapest, 1991.

48 Vö. Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Szerk. Esze Tamás, Kiss József, Klaniczay Tibor. Budapest, 1953. A hitelesség kérdését felvető munkák között több részvizsgálatot találunk, pl., Tarnóc Márton: Egy kuruc kori vers szövegtörténetéhez. Irodalomtörténeti Dolgozatok 81. Szeged, 1972. 149-155.

49 Vö. A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Vál. és s.a.r. Varga Imre. Budapest, 1977.

A fikció, a helyzetdal, az utánérzés, a „leplezett pastiche” költő által teremtett világ. Zolnai Béla és Fredric Jameson felismerése

Zolnai Béla: *Thaly, Ballagi, Riedl* című írásában a fikció, a helyzetdal, az utánérzés és a „leplezett pastiche” világába tartozóként mutat rá Thaly Kálmán néhány költeményére, amikor R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása* című könyvének bibliográfiáját szemlézi:

„Nincs még történészünk, aki ilyen romantikus tájakon, magának teremtett boldogtalanságok és verőfények útvesztőjében andalgott volna, néha Bujdosó Bálint, Palotás Miklós kuruckodó álnéven és ilyen exotikus-biedermeier fölírású sajtóhelyeken, mint: Bolond Miska, Családi Kör, Fekete leves, Gombostű, Garabonciás diák, Házi kincstár, Hortobágy, Kétgarasos Újság, Nefelejts, Ördög naplója, Virágcsokor. A verscímek túltengenek a nagytekintélyű akadémikus munkásságában és elvezetnek a fiktív költészet, a helyzetdalok, „utánérzések”, leplezett *pastiche*-ok világába. Íme egy választék: A bujdosó lélek, Az őrült, Elment a képzelet bolyongani, Regék és balladák, Régi hún mondák, Kósza betyár (népróman), Az elátkozott lovag (ballada), Dévai harc, Dezső vitéz (1330!), Ó-svéd ballada, Spanyol románc, Hunyadi fohásza a várnai vész után, Szomorú ballada, Szomorú időkből, (1526), Skót ballada, Csaba vezér (székely ősrége!), Hegedősök bordala a XVI. Században, Som Gerő (ballada ó-magyar modorban), Székely kürt, Szilágyi Mihálynak szomorú dalai török rabságban, Rákóczi keserve Bercsényi halálán, Thököly bujdosói (énekli egyik lantos II. Rákóczi Ferenc táborában), Bujdosó kuruc dala (1711), Bujdosók siralma...”⁵⁰

Zolnai Bélának a „leplezett pastiche”-ok világára rámutató felismerése bizonyítja, a stílustörténeti és tudománytörténeti megközelítéseknek is van megújító szerepe az újraértelmezésben. Irodalomelméleti szempontból a reprodukáló alkotásmódban működő írástechnika, az adaptáció, az utánérzést és mimikrit alkalmazó költői alkotásmód, a stílusgyakorlat, a brikollázs, a múltat imitáló, színlelést és hamis látszatot teremtő *pastiche* intertextualitásának kutatása nagyon is fontos kérdéseket vet fel. A *pastiche* fogalmának közelebbi és távolabbi szemantikai kontextusában található az adaptáció, a brikollázs, a kollázs, a színlelés, a hamisítvány, az imitáció, a montázs, a palimpszeszt, a paródia, a plágium, az intertextualításra alapozó szöveg, az újrahasznosítás, a szimulákrum,

---

(A Bevezetés szövege: 5-18.); Vö. A Thaly-féle „Kuruc költészet” irodalma és A Thaly-féle „kuruc versek” hitelességének kérdése című részek jegyzékével. In: *Stoll Béla – Varga Imre – V. Kovács Sándor: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig.* Budapest, 1972. 368-369.

50 Zolnai Béla: i.m. Irodalomtörténet, 1961. 3. 319.

a travesztia, a kisajátítás, a stilizáció. Fredric Jameson felfogása szerint, a poszt-modernizmus egyik leginkább jellemző stíluskaraktere és stílustechnikai gyakorlata a *pastiche*.⁵¹

Ebben a távlatban látható, Thaly történeti emlékezetet újraíró stílustörekvése, színlelést és hamis stíluslátszatot teremtő *pastiche*-közeli (vö. Deffoux, Léon Louis: *Le pastiche littéraire*) kuruc balladáit és más, de ebbe az irodalomelméleti problémakörbe tartozó költeményeit az alkotásmódot illetően, természetesen a szükséges distanciákat betartva, együtt vizsgálhatók Proust: *Pastiches et mélanges* című művével és Queneau: *Exercices de style* című írásával.

Kanonizáció a költészet hatástörténeti folyamatában. Paul Ricoeur tanulmánya

Az irodalmi kánonnal foglalkozunk, a fikcionalitást, a kanonizáció szépirodalmi művekre vonatkozó nézőpontjait, a historiográfiai kontextust, az irodalomtudomány történetének tanulmányozásából származó felismeréseket, az intertextuális hagyományteremtésben való részvétel feltételeit, a történelmi utóhatás hermeneutikájának kérdéseit, a történelem és a fikció irodalmi szerepét érdemes tanulmányozni. Paul Ricoeur: *A történelem és a fikció kereszteződése* című tanulmányának számos tanulsága, következtetése részt vesz a kérdéskörök újraértelmezésében. A „fikció kifejtette képzeleti változatok”, „a történelmi feltétel”, „a történelmi múlt képviselője” alapján a történelem és a fikció kölcsönös átfedést mutat az olvasás során. A történelmi elbeszélés konfigurációi megnyilvánulnak, majd ezek az irodalmi mű összetevőivé válnak, és közben megnövekszik az imaginárius, azaz a képzeletbeli szerepe a fikcióalkotás folyamatában. A fiction és a nonfiction relációjának újraértelmezése valósul meg. Az elmúltaknak a jelenben tartása, a kultusz fenntartásának igénye műalkotásra sarkallja az irodalmi szerzőt, ebben az esetben Thaly Kálmánt. Ricoeur említett tanulmányának vonatkozó szövegrésze (354-354. p) szerint: „(...) újra beírja (réinscrit) az elbeszélés idejét a világ idejébe.” „Az elbeszélés idejének újra beírása (réinscription) a mindenség idejébe egyetlen egyedi lépték szerint a történettudomány referencialitás-módjának sajátossága marad.” Thaly Kálmán a történelmi idő és a saját jelene közötti hasadás csökkentésére alkalmazta a fikcionalitást, ál-történelmi szövegeket alkotott, ezzel látszatra újra kezelhetővé tette a történelmi időt. A költő Thaly a történelemre, a Rákóczi-korra alkalmazott imaginatív szövegvariációiban, a korszak történésez szakértőjeként a számára nyitott tapasztalat- és tudáskészletből szerepelteti a múlt múltbeliségét (passéité

51 Vö. Jameson, Fredric: *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press, 1991.

du passé) bizonyító nyom- és jelhordozókat. Műköltői képessége szintjén, egy újraalkotott költői világot hoz létre, a *Kuruczvilág* című kötetében 1903-ban megjelentetett költeményeit a történelmi ál-dokumentumok közelségébe hozza. A hivatkozott, *A történelem és a fikció kereszteződése* című Ricoeur-tanulmány szöveghelye (358. p) ezen a ponton is tovább értelmezhető: „Ha a nyom a dokumentumnál vagy a feljegyzésnél teljesebb jelenség, akkor ennek fejében a feljegyzések és dokumentumok kezelése teszi a nyomot a történelmi idő tényleges végrehajtójává. A nyomot közvetítő és sematizáló tevékenységek képzeletbeli (imaginaire) jellege a valamely maradvány, kövület, rom, múzeumtér, műemlék értelmezésével járó gondolati erőfeszítésről tanúskodik; csak akkor jelöljük ki az előbbieket nyomértékét, azaz hatás-jelértékét, ha elképzeljük életterületüket, társadalmi és kulturális környezetüket, röviden, Heidegger fentebb idézett megjegyzése szerint azt a világot, amely ma – mondhatnánk – hiányzik az ereik körül.”

A nemzeti irodalmi kánon alakulását értelmező irodalomtörténész számára fontos, hogy egyrészt a szépirodalmi művek egymásra ható folyamatát vizsgálja, másrészt a kánonalakító irodalomszemléleti hagyományokra is legyen pontos rálátása.⁵² A Thaly-kutatás folytatható, több irodalomelméleti aspektusa még részletes kidolgozást igényel. Kosztolányi Dezső 1935-ben a Pesti Hírlap április 7-i számában írta A kuruc költészetről című cikkében: „(...) 1913-ban egy új, nagy költőnket fedeztük föl, már a halála után, Thaly Kálmánt.”

A felejtés hasadéka a történelmi idő és a jelen között. A Rákóczi-korra vonatkozó könyvek és tanulmányok emlékezete

Terentius Maurus *Carmen heroicum* című művéből ide kívánczik a gyakran idézett szövegrész: Habent sua fata libelli, azaz a könyveknek is megvan a maguk sorsa. Recepcióesztétikai értelemben hozzátehetjük, a könyvek a holtak világát is jelentik, a hagyománytörténés részei és csak akkor élnek, ha befogadjuk őket élő szellemi világunkba, ha annak eleven igénye szerint cselekszünk velük, amiért létrejöttek. Amikor olvassuk, a holt betűnek látszó üzenet életre kel.

A Rákóczi-korával foglalkozó, utóbbi tizenöt évben megjelent könyvek és publikációk közül néhányat érdemes kiemelni. Ezek közé tartozik a Kiss Domokos Dániel – R. Várkonyi Ágnes szerzőpáros által írt, Rákóczi-szabadságharcral foglalkozó könyv, a Rákóczi-szabadságharc török diplomáciáját feltáró Papp Sándor tanulmánya és a Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes szerzőpáros harmadik,

⁵² Vö. *Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Budapest, 2005. , *S. Varga Pál*: A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. század magyar irodalomtörténeti gondolkodásában. Budapest, 2005., *Németh G. Béla*: A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig. Budapest, 1981., *Szegedy-Maszáik Mihály*: Irodalmi kánonok. Debrecen, 1998.

javított kiadásban megjelent *II. Rákóczi Ferenc* című monográfiája és a kétkötetes *Rákóczi tükör* című mű, valamint Magyar Zoltán *Rákóczi a néphagyományban* című könyve. A Rákóczi-émlékkönyvek közül pedig a sepsiszentgyörgyit említjük, amely a „nagyságos fejedelem megválasztásának, nemkülönben a háromszéki kuruc hadak barcasági kiáltványának 300. évében”, 2004-ben jelent meg.

A két kötetes, 1934- ben kiadott, *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves évfordulójára* című mű a magyar nemzetkarakterológiára vonatkozó kijelentések tárházának is tekinthető. Ravasz László itt megjelent, *Az örök Rákóczi* című írásában olvashatjuk: „(...) Tragikum a örök magyar tragikum: sohasem lehetett azt csinálnunk, amit kellett volna; mindig azt kellett csinálnunk, amit lehetett. Ez a megalkuvás élettörvénnyé vált s ennek az élettörvénynek haláláig való tagadása Rákóczi Ferenc. Győzelem nélküli hős, akinek arcán nincs mosoly s ezért a Rákóczi-fogalom hangulati velejárója az árvaságnak, szomorúságnak az az érzése, amelyben a magyar saját létének nagy fenyegetéseit és ellentmondásait érzi meg.”

Irodalom:

- A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Vál., s.a. r., a Bevezetés c. fejezetet és a jegyz. írta: *Varga Imre*. Budapest, 1977.
- *Ady Endre*: Thaly Kálmán regénye. Nyugat, 1913. 12. 933-934.
- *Assmann, Jan*: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, 2004.
- *A szent hamvak Szegeden*. Szegedi Napló, 1906 okt. 28. vasárnap, 10.
- *Bálint Sándor*: Régi Szeged-vidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról. Ethnographia, 1953. 290-292.
- *Benkő Krisztián*: Filológia, ideológia, poétika. In: A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig. Szerk.: *Szegedy-Maszák Mihály, Veres András*. Budapest, 2007. 649-661.
- *Bezeczky Gábor*: Miről szól a történelem? In: Az irodalomtörténet esélyei. Szerk.: *Veres András*. Budapest, 2004.
- *Bogoly József Ágoston*: A szövegkritikai filológia fölénye. Tolnai Vilmos perdöntő kutatási eredményei a Thaly-féle kuruc balladák hitelességének kérdéséről. Magyar Tudomány, 1994. 5. 610-618.
- *Bogoly József Ágoston*: Ars Philologiae. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus öröksége. Pannónia Könyvek, Pécs, 1994.
- *Borbély Margit*: Thaly Kálmán költői munkássága. Pécs, 1927.
- *Bori Imre*: Endrődi Sándor Thaly Kálmán nyomában. Híd, 2001. 1-2. 15-25.
- *Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Budapest, 2005.
- *Endrődi Sándor*: Kurucz nóták. Budapest, 1898.
- *Ferenczi Imre*: A kuruc kor mondavilága. Néprajz és Nyelvtudomány, XIII. 1969. 31-42.
- *Féja Géza*: Kurucok. Budapest, 1939.
- *Féja Géza*: A Thaly-kérdés. In: Régi magyarság. A magyar irodalom története a legújabb időktől 1772-ig. Szerk.: *Féja Endre*. Budapest, 2001. 280-284.
- *Forgó Géza*: II. Rákóczi Ferenc hamvai és a makói nép. Makói História, 2005. 4. 8-9.
- *H. Nagy Péter*: Az innováció-kényszer kiiktatása. A Tiszatáj Diákmelléklete, 2002. 2. 1-11.
- *Iser, Wolfgang*: A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein. Ford.: *Molnár Gábor Tamás*. Budapest, 2001.

- Jameson, Fredric: Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism. Durham, NC: Duke University Press, 1991.
- Kiss Domokos Dániel – R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 2004.
- Kovács Sándor Iván: Thaly Kálmán a kriptában. In: *Uő* „Eleink tündöklősege”. Tanulmányok, esszék. Budapest, 1996. 149-160.
- Kósa László: Népiünk történelmi emlékezete. 4. A halhatatlan Rákóczi. Forrás, 1977. 7-8. 92-95.
- Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. (Harmadik, javított kiadás) Budapest, 2004.
- Kulcsár Szabó Ernő: Történetiség, megértés, irodalom. Budapest, 1995.
- Kulcsár-Szabó Zoltán: A „korszak” retorikája. A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia. *Literatura*, 1996. 2. 127-143.
- László Zsigmond: Nyelvmelódia és hangminőség. Sievers és Rutz módszerei. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1915. 1. 7-19.
- Magyar Zoltán: Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. Budapest, 2000. 325-340.
- Magyar Zoltán: A történetmonda-hagyomány néhány elméleti aspektusa. Hőszeme, halhatatlanság és a visszatérés képzete. Népi kultúra – Népi társadalom XXI. Szerk.: Vargyas Gábor. Budapest, 2003. 195-210.
- Miklós Péter: II. Rákóczi Ferencre emlékeztek Szegeden. *Toronyirány*, 2012. 1. 12.
- Németh G. Béla: A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig. Budapest, 1981.
- Palkó Gábor: Ősi dalok visszhangja. A hagyomány mint a(z irodalmi) nyelv emlékezete. *Prae*, 2002. 4. 165-191.
- Papp Sándor: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. *Századok*, 2004. 4. 793-821.
- Péter László: Kálmány Lajos. Válogatott tanulmányok. Szeged-Pécska, 2008.
- Pomogáts Béla: A fejedelem a szépirodalom tükrében. *Rubicon*, 2004. 4. 26-33.
- Pozsvai Györgyi (szerk.): A századforduló költészete. Válogatás. Budapest, 1999.
- Pozsvai Györgyi: Az intertextuális hagyományteremtés poétái a századfordulón. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2000. 3-4. 353-375.
- R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Bp., 1961.
- Rákóczi-tükör I-II. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi szabadságharcról. Vál., szerk., az előszót, a naplórészletekhez a tanulmányokat írta: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 2004.
- Rákóczy's Zauberpferd. Eine Szekler Volkesage. Pester Lloyd, 1860. 47. 2.
- Ricoeur, Paul: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Vál., szerk. és az utószót írta: Szegedy-Maszáék Mihály. Ford.: Angyalosi Gergely et al. Budapest, 1999.
- S. Varga Pál: A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. század magyar irodalomtörténeti gondolkodásában. Budapest, 2005.
- Schöppflin Aladár: Thaly Kálmán revíziója. *Nyugat*, 1914. 3. 183-189.
- Szegedi: Rákóczi nótája. Egy elfeledett dal. *Budapesti Hírlap*, 1885. okt. 16. Pénteki melléklet, 1-2.
- Szegedy-Maszáék Mihály: A bizonyíték(ság) ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban. *Literatura*, 1992. 2. 119-133.
- Szegedy-Maszáék Mihály: Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata. *Literatura*, 1993. 3. 193-205.
- Szegedy-Maszáék Mihály: Irodalmi kánonok. Debrecen, 1998.
- Szentpéteri Márton: Perújrafelvétel. Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására. *Iskolakultúra*, 2001. 4. 9-23.
- Thaly Kálmán: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I-II. köt. Pest, 1872.
- Thaly Kálmán: Jólátok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. *Századok*, 1881. 115-132.
- Thaly Kálmán: Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885.
- Thaly Kálmán: Kuruczvilág. A Rákóczi-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjtötte Thaly Kálmán. Budapest, 1903.
- Zolnai Béla: Thaly, Ballagi, Riedl. *Irodalomtörténet*, 1961. 3. 318-319.

„...NEMZET ÉS DINASZTIA EGGYÉ FORRADÁSÁNAK ÖRÖMÜNNEPÉLYE” (!) A RÁKÓCZI ÚJRATEMETÉS ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Jelen tanulmányunkban néhány olyan mozzanatát említjük először a fejedelem újratemetését érintő vitafolyamatnak, amely a későbbiek ismeretében kevésbé tűnhet fontosnak, és így talán kisebb hangsúlyt is kapott a szakirodalomban. Ezt követően – a hazahozatal konkrét eseményeinek vázlatos ismertetése után – röviden igyekszünk értékelni a történeteket.

A Rákóczi-kultusz kiteljesedésének első igazi lépése – R. Várkonyi Ágnes témával foglalkozó kiváló tanulmányával¹ egyetértve – valóban az újratemetés volt. Az ekörüli hosszadalmas vitákat is több jeles írás vázolta már. Az egész folyamatban döntő volt a korabeli politikai viszonyok szerepe. Többszöri próbálkozás után, Ferenc József Tisza István miniszterelnökhöz intézett 1904. április 18-ai utasítása gyorsítja fel az eseményeket: *„A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül II. Rákóczi Ferenc hamvai nyugszanak idegen földben, s e hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett közóhajtát képezi.”*²

Kronológiailag is e folyamat részének tekinthető Szádeczky Lajos egy 1904. májusi Erdélyi Múzeumban megjelenő írása, amelyben – saját véleményének ismertetése mellett – jól összefoglalja az újratemetés gyakorlati megvalósításának néhány korabeli vitás mozzanatát. Írásunk következő részében elsősorban ehhez fordulunk.³

Fontos kérdésként merült fel, hogy hová hozzák és helyezték végső nyugalomra Rákóczi hamvait?

Legelőször *Kolozsvár* képviselői nyújtották be igényüket, majd sorban Bors, Sárospatak Munkács, Zboró és Kassa következett. Erdély századfordulós

¹ R. Várkonyi Ágnes: Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről. Magyar Tudomány 167. (2006:10 sz.) 1211-1222. <http://www.matud.iif.hu/06okt/09.html>, 2011. április 28.

² Ferenc József II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalát elrendelő leirata. Bécs. 1904. április 18. MOL K 26-1906-XLI-86 (III)-1904-1885. 98. Idézi Katona Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...”. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere. Kisebbségkutatás (2007: 3. sz.) http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2007_03/cikk.php?id=1454, 2011. április 28.

³ Szádeczky-Kardoss Lajos: Rákóczi és a bujdosók hamvai. Erdélyi Múzeum 21. (1904: 5. sz.) 283-288. http://epa.oszk.hu/00900/00979/00153/pdf/1904_021_05_283.pdf, 2011. április 28.

központja arra hivatkozott, hogy Rákóczi erdélyi fejedelem volt. Rákóczit Kolozsvárhoz nevezetesebb kapcsolat nem fűzi. Egyszer járt itt, amikor 1707-ben a marosvásárhelyi fejedelmi beiktatásáról az ónodi országgyűlésre ment. Igaz, hogy törökországi sírján csak ez a címe szerepel, de Kolozsvár nem volt Rákóczi korában Erdély fővárosa. A névleges főváros pedig Gyulafehérvár volt. Kolozsvár igényében „a lokális patriotismusnak, annál kevésbé a particularismusnak” a megjelenését látja a századfordulós történetírás jeles alakja.

Borsiban, édesanyjának Munkácsról Sárospatakra való utazása közben született Rákóczi. Szádeczky szavával, mintegy „véletlenül”. Sárospatak, ahol a Rákócziak ősi vára volt, idegen kézben van, Windischgraetz hercegé. Munkács, amelyhez valódi kapcsolatok fűzik, börtön volt ekkor. Sáros vára, ahol ténylegesen sokat tartózkodott, romokban volt.

Egy nyilvános kérelem, tévesen, a Sáros megyei Zboró számára követelte a hamvakat. Arra hivatkoztak, hogy onnan keltezte felhívó szövegét a nemzethez és hadi rendeleteit is a száz hársfa alatt („sub centum tiliis”). Zboró nem játszott jelentős szerepet a Rákóczi szabadságharcban. A fejedelem dédapja keltezte a száz hársfa alatt leveleit 1644-1645-ben.

A vidéki városok közül csak Kassának lehet reális jogcíme a temetésre. Itt nyugodott I. Rákóczi Ferenc, ez Felső-Magyarország fővárosa, a Rákóczi szabadságharcnak is fontos központja volt, és a dóm méltó sírhely lehet.

Markás, és nem csupán egyéni véleményt tükröz az az érvelés, mely szerint nemzeti érdek, hogy Rákóczi sírjának az ország politikai, szellemi és kulturális központjába, a fővárosba kell kerülnie. Szádeczky indoklása jól mutatja a dualista monarchiában a honi politikai-szellemi elit nagy részének azon igényét, hogy a magyarság súlyát és belső önállóságát ezzel az aktussal is kifejezze: „Az ő működése nem egy-egy országrésznek szólt: az ő eszménye a független nagy Magyarország, az egységes erős nemzet volt. Ennek az eszmének ideálja az ország fővárosából teljesítheti leginkább azt a nagy missiót, melyet az ő hamvai hívatva vannak betölteni.”

A következő kérdés az, hogy Rákóczit egyedül hozzák-e haza vagy társaival együtt? Az elsődleges álláspont szerint Rákóczi emlékét méltóképpen csak úgy lehet ápolni, ha családja vele együtt nyugvó tagjai, bujdosó társai és vezérek vele együtt tér haza. Tehát Rákóczi maradványain kívül Zrínyi Ilonáét, az ő leányáét, Thököly Zsuzsanna hercegnőét, Rákóczi fiáét, Rákóczi Józsefét és Bercsényiné gróf Csáki Krisztináét is itthon kell végső nyugalomba helyezni. Rákóczival együtt vissza kell térnie a rodostói bujdosók földi maradványainak: Bercsényi Miklósénak, gróf Esterházy Antal altábornagyénak, Sibrik Miklós fejedelmi főudvarmesterének és – ha fellelhető – Mikes Kelemenének is. Ezenfelül Rákóczi mostohaapja, a „kurucz király”, gróf Thököly Imre se maradjon idegen földben.

Kevésbé lényeges kérdés, hogy milyen úton hozzák haza Rákóczi és a bujdosók hamvait?

Az erdélyiek azt szerették volna, hogy Erdélyen keresztül történjék a hazahozatal, hogy egykori fejedelemsége népének utódai megad hassák neki a kellő végzettséget. Ezzel szemben az adriai-tengeri út egyszerűbb. Ebben az esetben a „Zrínyi” nevű hadihajó lenne a célra a legméltóbb – fogalmaz Szádeczky.

A legfőbb gondot az ünnepélyes fogadtatás jelentheti. Jól jelzi a korabeli népszerű(sített) közfelfogást ennek kapcsán a következő Szádeczky-féle fordulat: *„a király és nemzet együttes akciójáról van szó, melynek messze kiható történelmi jelentősége lévén, annak a külső dísz kifejtésében is kellőleg nyilvánulnia kell. A nemzet és dinasztia eggyé forradásának örömnemepélye kell hogy az legyen”*.

A fentiekhez is kapcsolódóan Tisza István miniszterelnök 1904. június 22-ére egy értekezletet hívott össze, többek között Thaly Kálmán és a fent idézett Szádeczky-Kardoss Lajos részvételével. Ekkor döntöttek a hamvak hazahozatalának fontosabb mozzanatairól.⁴

Lássuk röviden mi történt ezek után a gyakorlatban?⁵ Az aktuálpolitika ismét késleltette a hamvak hazahozatalát. Az 1905-ös választások után beköszöntött az alkotmányos-politikai válság. Az uralkodó által, parlamenti jóváhagyás nélkül kinevezett úgynevezett darabont kormány miniszterelnöke, Fejérváry Géza 1905. július 21-én témánk kapcsán a következőket írja Ferenc Józsefnek: *„Miután végül a jelenlegi politikai viszonyok ezen ünnepély megtartására nézve nem éppen kedvezőknek jelezhetők, s így egy ily nemzeti ünnep harmonikus, zavartalan lefolyásának első rangú politikai feltétele aligha van meg, mindezeknél fogva legcélszerűbbnek – úgy a gyakorlatilag helyes kivétel, mint politikailag a hazafias ügy érdekében állónak – tartanám, a szóban lévő ünnepélyt a jövő év tavaszára halasztani.”*⁶

A hamvak hazahozatalának végső fázisa a politikai válság után, már Wekerle Sándor miniszterelnöksége alatt zajlott. 1906 októberében egy ötfős bizottság utazott Törökországba. Zrínyi Ilona, Rákóczi József, Bercsényi Miklós, Esterházy Antal és Sibrik Miklós maradványai kapcsán megerősítették Thallóczy Lajos korábbi, 1904-es azonosítását. Ugyanő állapította meg kétséget kizáróan Thököly azonosságát is, végül Bercsényi Miklósné Csáky Krisztina maradványait ugyan csak rendben találták.

1906. október 22-én a bizottság tagjai elrendezték a koporsóba helyezett maradványokat, melyeket másnap szállítottak át a *Kelet* nevű hajóra. A hajó 24-én

4 Sere István: A törökországi bujdosók sírhelyei és a magyar tudóstársadalom. Magyar Tudomány 167. (2006: 12. sz.) <http://www.matud.iif.hu/06dec/07.html>, 2011. április 26.

5 Erről részletesen: Sere István: A törökországi bujdosók i.m. <http://www.matud.iif.hu/06dec/07.html>, 2011. április 26.

6 Fejérváry Géza miniszterelnök felterjesztése Ferenc Józsefhez. Bp., 1905. július 21. MOL K 26. 1867-1944 közötti központi kormányzati, bírósági és ügyészégi szervek iratai. Miniszterelnöki levéltár. Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok (= K 26) 1906-XLI-86 (III)-1905-134-3035. 142. Idézi Katona Cs.: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” i.m. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2007_03/cikk.php?id=1454, 2011. április 28.

indult el Isztambulból, és másnap érkezett a Fekete-tenger melletti Konstancába, ahol áthelyezték a hamvakat a Magyar Államvasutak feldíszített kocsijába. A vonat október 27-én érkezett meg Orsovára, ahol ünnepélyes külsőségek között áadták a maradványokat az országos küldöttségnek.

Talán az az igazán figyelemre méltó, ami nem úgy valósult meg, mint azt – a történelmi közfelfogást is tükröző – Szádeczky Lajos vázolta. A hamvak Kassára kerültek, azaz nem az ország szívébe, Budapestre, így a kegyhely – nem véletlenül – Szádeczky szavaival élve, nem a „független nagy Magyarország, az egyseges erős nemzet” tudatát erősítette.

Rákóczi fent említett családtagjaival és bujdosó társaival együtt hozták haza. Mivel azonban Mikes Kelemen hamvai, a régi rodostói temetők felszámolása óta, számos társával együtt közös sírban nyugodtak, így esély sem lehetett a feltárásukra és azonosításukra.

A „nemzet és dinasztia egygyé forradásának örömmünnepe”, ami a megbékélés szimbolikus aktusa lett volna, szintén csak töredékesen történt meg. Egyfelől az uralkodó már a korábban idézett 1904-es leiratában így fogalmaz: *„Hála legyen érte az isteni gondviselésnek, azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezettek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végképp letűnt korszak történelmi emlékeit képezik.”* Azaz Rákóczi az ő szemében már nem politikai, hanem történelmi szereplő. Ezt támasztja alá, hogy a törvényhozási döntés másnapján szentesítette az 1906. október 23-án megszavazott törvényjavaslatot Rákóczi és társai hamvainak hazahozataláról. Ezzel a lépéssel ugyanakkor tudomásul vette a király, hogy semmissé vált az 1715. évi 49. törvénycikkely 2. és 3. paragrafusa, amelynek értelmében Rákóczi és emigráns társai a fenségárulás bűnébe estek.

Mindezek ellenére a szertartáson az uralkodó semmilyen formában sem képviseltette magát. Így azt mondhatjuk, hogy Rákóczi és sorstársai törvényi rehabilitációja megtörtént ugyan, de a fejedelem történelmi jelentőségének uralkodói legitimálása elmaradt.

Összességében azt mondhatjuk: a Rákóczi és társai újratemetése körüli processzust szemlélve, és magát az eseményt látva világosan kitűnik, hogy a múlt csak apropója annak, hogy egy adott kor jelene önmagát értelmezze általa. A történelmi eseményekhez és személyiségekhez való viszony nem önmagában áll, sokkal inkább „kor-tünet”. Ez a mindenkori jelen múlthoz fűződő viszonyát határozottan explikáló újratemetésekre még inkább igaznak tűnik. Röviden – Katona Csaba Batthyány Lajos újratemetése kapcsán megfogalmazott gondolatával egyetértve – kijelenthető, hogy Rákóczi és társai esetében is *„a legfőbb mérce a politikai viszonyrendszer volt, nem az elhunytak járó végtisztesség.”*⁷

---

⁷ Katona Cs.: „Ezen gyászünnepelemek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” i.m. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2007_03/cikk.php?id=1454, 2011. április 28.

11635

943.9-17

OT/ 50

A KÖTET SZERZŐI

- Dr. Bagi Zoltán Péter PhD • főlevéltáros (Csongrád Megyei Levéltár)
Dr. Bogoly József Ágoston CSc • irodalomtörténész (Makó)
Dr. Czigány István PhD • hadtörténész (Hadtörténeti Múzeum és Levéltár)
Dr. Gebei Sándor DSc • egyetemi tanár (Esterházy Károly Tanárképző Főiskola)
Dr. Gulyás László PhD • egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem)
Dr. Gyulai Éva PhD • egyetemi docens (Miskolci Egyetem)
Dr. Heka László PhD • egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem)
Dr. Kis Domokos Dániel PhD • tudományos főmunkatárs (Országos Széchényi Könyvtár)
Dr. Marjanucz László CSc • egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem)
Dr. Mészáros Kálmán PhD • hadtörténész (Hadtörténeti Múzeum és Levéltár)
Dr. Miklós Péter PhD • történész (Szegedi Tudományegyetem)
Dr. Nagy Miklós Mihály CSc • a hadtudomány kandidátusa (Budapest)
Dr. Péter Katalin DSc • professzor emerita (Budapest)
Dr. R. Várkonyi Ágnes DSc • akadémikus (Budapest)
Dr. Sarnyai Csaba Máté PhD • egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem)
Dr. Tóth Sándor László CSc • egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem)

X 195610